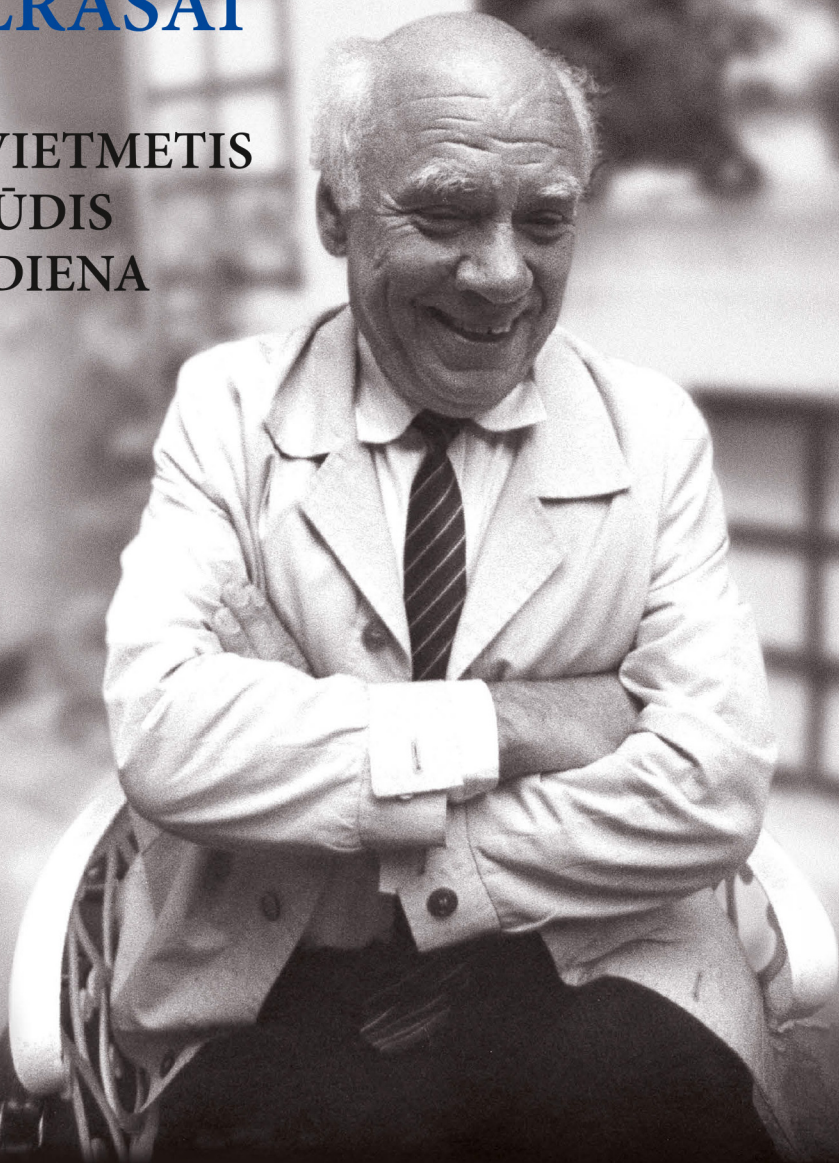

Bronislovas Genzelis

**POLITIKOS
LAISVAMANIO
UŽRAŠAI**

**SOVIETMETIS
SAJŪDIS
NŪDIENA**

Bronislovas Genzelis

**POLITIKOS
LAISVAMANIO
UŽRAŠAI**

**SOVIETMETIS
SAJŪDIS
NŪDIENA**

Bronislovas Genzelis

POLITIKOS
LAISVAMANIO
UŽRAŠAI

SOVIETMETIS
SAJŪDIS
NŪDIENA

Versmė

VILNIUS | 2016

UDK 329.7(474.5)(091)

Ge252

Knygą elektroniniu formatu išleido
„Versmės“ leidyklos Elektroninių knygų
rengimo centras. Vilnius, 2019-08-28
ISBN 978-609-8148-42-8 (popierinė kn.)
ISBN 978-609-8148-85-5 (elektroninė kn.)
© Bronislovas Genzelis, 2016
© „Versmės“ leidykla, 2016

PRATARMĖ

I dalis. ĖJIMAS

- Gyvenimo pradmenys / 14
Kelionės po imperiją ir už jos ribų / 46
Leidybinė veikla / 53
Laikas – nesustabdomas / 74
Sąjūdžio desantas Maskvoje / 110
Sumaištis LKP / 140
Aukščiausiojoje Taryboje / 154
Po 1992 m. spalio 25 d. rinkimų / 165
Grįžimas į savo vietą / 177

II dalis. ASMENYBĖS

- Ištikimo Bičiulio netekus / 191
Merkio fenomenas / 200
Meilė Lukšienė išėjo amžino poilsio / 210
Antanas Karoblis / 213
Justinas Marcinkevičius / 216
Nepaveikta laiko tėkmės / 219
Marcelijus Martinaitis išėjo... / 231
Monsinjoras Alfonsas Svarinskas / 233

III dalis. PALIKIMAS

- Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimo peripetijos / 240
Versijos ir tikrybė / 250
Įstatymai, teisėtumas, teisingumas ir pilietinė atsakomybė / 267
Kultūrinis paveldas ir jo problemos atkurtoje Lietuvos valstybėje / 274
Istorikai Lietuvos istorijoje / 283

POST SCRIPTUM

200902

26

VILWIKY
K. S. Oesterlin

PRATARMĖ

Ne kartą teko susimąstyti apie nueitą kelią, fiksuoti įvykius, bandyti juos paveikti, apmąstyti, įvertinti, dalintis mintimis. Niekada nesvajojau apie politiko karjerą. Vaikystėje perskaitęs Mato Šalčiaus „Svečiuose pas 40 tautų“, troškiau būti toks kaip jis. Šios viltys greitai subliūško. Pats kaltas. Patyriau traumą, tad profesionalus keliautojas būti negalėjau. Tačiau po pasaulį keliavau. Atsitiktinai vaikystėje perskaityta Platono „Sokrato apologija“ nukreipė mano gyvenimą keliu, kuriuo ir žengiau.

Niekada nerašiau dienoraščių. Iki Nepriklausomybės – dėl dviejų priežasčių: pirma, nebuvau įsitikinęs, ar jie nepateks į saugumiečių rankas ir netaps įkalčiu; antra, nebuvau įsitikinęs, ar mano persona ateityje kam nors bus įdomi, todėl nefiksavau detalių, kada ir su kuo susitikau. Po Nepriklausomybės paskelbimo rašiau į įvairius leidinius. Kai kas liko nespausdinta, ypač straipsniai apie susitikimus su įtakingais asmenimis¹. Jų paskelbimas kažkiek praskleidžia politinio gyvenimo užkuliusius, išryškina mūsų draugus ir nedraugus. Visa tai reikia paviešinti – pamėginti išryškinti veiksmus, kurie, mano supratimu, buvo būtini ir neišvengiami, o kurių buvo galima išvengti, nes jie išdava. Tai – kai kurių asmenų troškimas susireikšminti (jei ne blogiau). Kilo pagunda viską suvesti į sistemą, suvokti vyksmą, demitologizuoti apie netolimą praeitį kuriamus mitus. Rašau pasikliaudamas ne vien atmintimi. Įvykius vertinu remdamasis

---

¹ Dalis mano užrašų, laiškų ir dokumentų, panaudotų šioje knygoje, yra saugomi Lietuvos valstybės naujajame archyve (Vilnius, O. Milašiaus gatvė), Lietuvos Respublikos Seimo archyvuose, Vilniaus universiteto rankraštyne, Ypatingajame archyve, dalis dokumentų – asmeniniame archyve, kurie bus perduoti Seimo archyvui.

ne tik asmenine patirtimi, bet ir man žinomais šaltiniais, įvykiais, kuriuose tiesiogiai dalyvavau.

Viskas turi būti žinoma. Kaip tai pasiekti? Svarbu, kad ir rašantys istorikai pajėgtų pajusti tos epochos dvasią. Keistai skamba, kai vieni praeitį piešia vien juodomis spalvomis, kiti tuo metu veikusiems asmenims taiko šių dienų mastus. Reikia suprasti, kodėl Lietuva negalėjo būti išvaduota 1944–1945 m., o tik 1990 m. Baikime kurti mitus ir objektyviai pažvelkime tikrovei į akis. Tada gal ir gebėsime suprasti, kas yra istorinis vyksmas.

Lietuvoje veikiančius asmenis suskirstyčiau į kelias grupes. Šiuo atveju nekalbu apie žmones, tiesiog gyvenančius, besirūpinančius savo šeima, kaip išgyventi. Jie sudaro kiekvienos visuomenės absoliučią gyventojų dalį. Juos veikia aplinka. Bet ar be jų tauta galėtų išlikti? Jie nepasirenka aplinkos, jie atsiduria toje tikrovėje, kad ir kokia šiurpi ji būtų. Veikiančių asmenų grupei Lietuvos erdvėje priskirčiau kovotojus (partizanai, disidentai), režimo tarnus (kolaborantai) ir asmenis, sąmoningai siekiančius išlaikyti tautiškumą, valstybinį jausmą, vengiančius tiesioginės konfrontacijos su režimu, bet neišduodančius savo sąžinės, tikinčius, kad anksčiau ar vėliau Lietuva taps laisva ir demokratiškai valstybe. Tuo tikslu siekta išlaikyti istorinį atminimą, tautinį jausmą.

Su partizanais neturėjau galimybės susitikti (su vienu kitu susipažinau Sąjūdžio laikais), su disidentais buvau pažįstamas, nors ne visada žinojau, kad jie dalyvauja pagrindinėje veikloje, išskyrus A. Terlecką, o šiaip rašau apie savo aplinką. Iš kolaborantų išskirčiau tikinčius komunizmo idėjomis (jų kaskart vis mažėjo) ir veikėjus, už skalesnį duonos kąsnį pasiryžusius tarnauti bet kam. Pastarieji, atkūrus Nepriklausomybę, puolė ieškoti naujų šeiminkų, skelbė, esą savo rašinius degina, už praeities nuodėmes gulėsi po kryžiumi.

Savo knygą priskirčiau prie istorinės publicistikos žanro, grindžiamo faktų analize, konstatavimu. Tai nėra vientisas kūrinys,

tik detalės, susietos su laikotarpiu. Jei knygos fragmentai buvo paskelbti anksčiau, nurodau kur. Ne visi pasikartojantys fragmentai pateikiami ištisai – pasitaikančius antrąkart siekiu išbraukti (knyga turi būti ištisinė). Antra vertus, dienoraštyje autorius fiksuoja tik tai, ką tuo metu mato, o rašantysis atsiminimus žino, kas atsitiko. Išryškėja povandeninės uolos.

Esu liudininkas, kai bandoma perrašyti šaltinius, pateikti norimą versiją. Dėl to neretai tenka išgirsti, esą istorijos mokslas mažai skiriasi nuo grožinės literatūros. Be abejo, skaitytojas turi pagrindo manyti, kad taip yra. Savo apmąstymuose įvykius pateikiu taip, kaip tuomet juos suvokiau. Kartais detales apie praeities įvykį, kurios tuo metu man nebuvo žinomos, sužinojau vėliau. Gavęs naujos informacijos, apie ją ir pasakau, įterpdamas vėlesnių žinių. Siekiu, kad skaitytojas adekvačiai priimtų tikrovę, todėl jam nebelieka nieko kita, tik patikėti arba ne. Parašyti knygą paskatino ir pseudoistorikų rašiniai. Mūsų disidentai ir politiniai kaliniai A. Terleckas, V. Skuodis, A. Svarinskas, S. Stungurys, A. Patackas ir kiti sąžiningai rašo apie išgyventą laiką. Jų knygos – rimtas šaltinis istorijos tyrinėtojams. Deja, kai kuriems save vadinantiems istorikais visa tai neįdomu. Jie – „kūrėjai“, kurpiantys mitus. Pradedi manyti, kad aneksuotoje Lietuvoje būta daugiau sąžiningų, bet būta ir tokių nesąžiningų rašytojų kaip LKP CK pareigūnas Vladas Būtėnas ir į jį panašūs, iš kurių lūpų sklido tik pagieža ir panieka visiems, kuriems rūpėjo Lietuvos valstybingumas. Jie ir dabar stengiasi įgnybti Nepriklausomybės siekėjams. Nieko stebėtina, kad su panašiais tipais tapatinami visi TSKP nariai. M. Burokevičius bent nevinguriuoja. Turime ir kūlverstukų. Norėtusi per savo prizmę pažvelgti į mūsų valstybės atkūrimo istorinį sąlygotumą.

Knygą suskirsčiau į tris dalis. Pirmoje – vyksmas pačioje imperijoje, antroje – asmenybės, kurios siekė išlaikyti lietuviškumo dvasią pačiomis brutaliausiomis sąlygomis ir kurios pasitelkė protą, kaip tai padaryti (rašau tik apie tas, kurias asmeniškai

pažinojau). Trečioje dalyje bandau į viską pažvelgti iš laiko perspektyvos – kaip mūsų idealai realizuojasi atkūrus valstybę. Joje – iš dalies spaudoje skelbta medžiaga, tiksliau – praeities vyksmo aprašymas, nurodant kur, kartais darant korekcijas (papildymus).

I dalis

ĖJIMAS

Pabandysiu prisiminti ir įvertinti į mano sąmonę įlindusius reikšmingesnius įvykius, kadangi teko dalyvauti svarbiausiuose pastarojo meto Lietuvos politiniuose įvykiuose, susitikti su ne tik iškiliausiais Lietuvos, bet ir su kai kurių užsienio šalių politikais, dalyvauti konfidencialiuose pokalbiuose, įvairiausiuose renginiuose, nors kai kurie beveik nežinomi mūsų visuomenei. Mąsčiau, ar ką nors pozityvaus galime išvelgti ir aneksuotoje Lietuvoje (nebuvo santvarkos, kurioje viskas tik negatyvu). Nebuvau disidentas. Stengiausi veikti leistinuose rėmuose. Tačiau įvykiai tiesiog įsiurbė mane, panašiai kaip ir kitus man artimus kultūrinius, siekusius būti, o ne vegetuoti, pelnytį batlaidžio šlovę.

Dalyvavau įvairiausiose politinėse akcijose. Į jas ištraukiau per savo vykdytą kultūrinę veiklą. Kada? Tikslaus laiko negaliu pasakyti. Teko susitikti su ryškiais to meto kultūros veikėjais, neretai vėliau įsitraukusiais į politinę veiklą. Šie žmonės vienaip ar kitaip darė įtaką politiniams įvykiams. Ne visų jų norams buvo lemta įsikūnyti, bet linkmę rodo. Teko susidurti ir su profesionaliais politikais. Toli gražu ir su ne vienminčiais. Su ne vienu teko kalbėti akis į akį. Išgirdau labai vertingų dalykų. Ir nerealizuočiau. Nesinorėtų, kad juos užklotų užmaršties dulkės. Galbūt ir nebūčiau sėdęs prie rašomojo stalo, jeiigu ne R. Ozolo, A. Patacko, A. Terlecko, A. Svarinsko, R. Gudaičio, I. Lukšaitės ir kitų mane pažinojusių asmenų daugkartiniai raginimai. Tai – asmenybės, kurios nors ir priklausė skirtingam politiniam ratui, buvo pasiryžusios atgauti Lietuvos Nepriklausomybę. Tai – įdomios ir bliviai mąstančios asmenybės. Jie taip pat rašė. Kai kurios mano ir jų mintys sutampa, padeda suvokti, kas buvo. Necituosiu. Siūlyčiau pačiam skaitytojui pavartyti jų knygas.

Gyvenimo pradmenys

Apie pokarį daug prirašyta. Nesikartosiu ir nediskutuosiu. Be to, neturėčiau ką nauja pasakyti, nebuvau tų įvykių dalyvis, todėl nesu ir tyrinėtojas.

Prisimenu, kai kas vyko prieš mokyklos langus: skverelyje gulėjo kruvini partizanų lavonai. Tuomet pirmą kartą aiškiai suvokiau, kas yra neteisybė. Atmintyje įstrigo keli mano klasės draugus liečiantys įvykiai, privertę blaiviau mąstyti.

Per Kaišiadoris geležinkeliu buvo gabenamas karo grobis. Mano klasės draugo Alberto tėvas iš vežančiųjų už butelį naminukės įsigijo kuliamažą. Pradėjo kaimynams kultū jāvus. Už tai buvo įvardytas „buože“ ir vežamas į Sibirą. Vyriausias sūnus buvo paimtas rekrutu į okupacinę kariuomenę. Šis išgirdęs puolė gelbėti tėvuko. Pavėlavo. Alberto tėvas traukinyje nusižudė, tačiau šeima buvo palikta ramybėje. Albertas Steponavičius baigė mokslus, apgynė disertaciją habilituoto daktaro laipsniui gauti, tapo profesoriumi, Vilniaus universiteto Anglų kalbos katedros vedėju.

Kitas atvejis. Toje pačioje Kaišiadorių gimnazijos klasėje mokėsi Dalia Babonaitė (dabar – Gerardo Brazausko žmona). Ne aktyvistė, eilinė mergelė. Ją mėgino merginti LLKJS Kaišiadorių RK II sekretorius, prieš tapdamas funkcionieriumi mokėsis toje pačioje mokykloje. Ši pasiuntė jį po velnių. Išišeidęs sekretorėlis prisiminė: Dalia – policininko dukra (kas to Kaišiadoryse nežinojo, be to, jos tėvas nedalyvavo jokiaje antitarybinėje veikloje ir seniai nebebuvo tarp gyvųjų)... ir organizavo Dalios pašalinimą iš komjaunimo ir mokyklos „už savo praeities nuslėpimą“. Klasės draugų pasipiktinimui nebuvo ribų. Dalios draugė visos klasės vardu parašė skundą. Niekas neįtarė, kad klasės draugės gynimas – antitarybinė veikla. Pasirašėme visi. Rezultatų ilgai laukti nereikėjo. Į klasę atgarmėjo Kaišiadorių saugumiečių vadas su majoro antpečiais. Klasėje nebuvo skundikų. Kitas mūsų požymis –

Kaišiadorių gimnazijos 8c berniukų klasės gimnazistai:
Petras Murauskas, Antanas Žitkus, aš, Evaldas Junelis, Alfonsas Grigonis,
Albinas Motiejūnas, Adolfas Kašėta, Antanas Prancuskus, Jonas Grevas

Išvyka į kaimą. Buvę Kaišiadorių gimnazijos bendraklasiai
(iš kairės): Vytautas Janulis, aš, Albinas Motiejūnas, Petras Murauskas,
buvęs sovietų pulkininkas, vėliau statybininkas Antanas Prancuskus,
garsus sportininkas Adolfas Varanauskas. Apie 1979 m.

visi buvo be galo draugiški. Veiksmas pradėjo rutuliotis 1953 m. pradžioje ir tęsėsi iki pat „didžiojo vado“ mirties – jo „apraudojimo“ metu. Sveikos visuomenės žmogus tų vyksmų niekaip nesusietų, berods visi buvome komjaunuoliai.

Prasidėjo aiškinimasis – kas parašė, kas organizavo pasirašyti? Mergaitės pradėjo verkti. Norėdamas pasirodyti tikru vyru pasakiau: „Aš“, o mano draugas Vytautas Janulis „prisipažino“ surinkęs parašus. Tuo tardymas ir baigėsi. Mudu „už antitarybinę veiklą“ (taip buvo įrašyta) pašalino iš komjaunimo ir mokyklos.

Žinovai teigia, esą mums pasisekė – jeigu būtume parašę ankstėliau, visos mūsų klasės likimas būtų pakrypęs kita linkme, nes kolektyvinių laiškų rašymas – politinis nusikaltimas. Mes to dar nežinojome. Pajutau, kas yra „socialistinis teisingumas“. Deja, karčios patirties mūsų mokykloje būta maždaug prieš 4 metus, tvirtai veikus stalinistinei nuostatai – iš anksto reikia išgaudyti potencialius priešus. Gimnazijos komsorgas Gylys (vardo neprišimenu) įtikino dalį komjaunuolių, esą jie specialiai įstojo į komjaunimą, kad kenktų iš vidaus. Paaiškėjo, kad komsorgas buvo saugumo provokatorius. Išdavė moksleivius. Šie buvo nuteisti, o Gylys darė karjerą (tapo LKP Kaišiadorių RK sekretoriumi), kol, prasidėjus rehabilitacijai, ją sugadino toje byloje nuteistas vėliau išgarsėjęs teisės istorikas Vytautas Raudeliūnas. Po jo suėmimo buvo represuota visa Raudeliūnų šeima, nors ir buvo mažžemiai valstiečiai. Šie faktai mane sukrėtė. Tada juos susiejau.

Grįžęs iš tremties Vytautas nusprendė išsiaiškinti bylos sumanytojus. Jam padėjo žinios, įgytos studijuojant teisę Vilniaus universitete. Su grįžusiu iš Sibiro Vytautu bendravau artimiau. Jis papasakojo savo suėmimo detales. Žinau, kad niekas nesirengė jokiai diversijai, tiesiog paplepėdavo. Aštresnius pokalbius inicijuodavo pats komsorgas, už grotų pasiuntęs jaunuolius, kelis jau tapusius Kauno politechnikos instituto (KPI) studentais. Dėl karjeros jam reikėjo pasistengti, nes tėvų socialinė kilmė buvo nekokia. Mūsų klasė tokio siaubo nepatyrė, tik įsisąmoninome –

Kaišiadorių vidurinės mokyklos bendramoksliai ekskursijoje Trakuose. Su uniformos kepure pokštauja Adolfas Varanauskas, vėliau 1964 m. Tokijo olimpiadoje dalyvavęs rutulio stūmimo rungtyje, taip pat pasiekęs daug išpūdingų rezultatų įvairiose kitose sporto šakose. Aš – centre, man iš dešinės – Elena Gaigalaitė, vėliau garsi Klaipėdos dramos teatro aktorė, režisieriaus Povilo Gaidžio žmona; greta jos stovi pirmas iš dešinės Gerardas Brazauskas, Prezidento Algirdo Brazausko brolis

apie nieką negalima diskutuoti prie pašalinių. Ir antra – jeigu nenori sulaukti nemalonumų, nulenk galvą prieš turinčius valdžią. Deja, ne visi lenkė...

Ačiū Dievui, ne visi įsisuko į nuolankumo maratoną. Rizikavo. Pajutau tai savo kailiu. Dauguma mokytojų ne tik užjautė mane, bet ir ieškojo būdų pagelbėti (manimi ypač rūpinosi geografijos mokytojas Benediktas Runkevičius, vėliau tapęs direktoriumi, matematikas Gerardas Žilinskas), kelios valdžios moterys – Jadvyga Perekopskienė ir Marytė Rutkutė. Nežinau, ar tai naujų laikų pajauta, ar jaunosios partietės nebuvo praradusios sąžinės. Pirmoji mane gerai pažinojo – buvau jaunųjų literatų būrelio prie rajoninio laikraščio pirmininkas. Laikraščio redaktorė J. Perekopskienė susisiekė su LLKJS CK sekretore mokyklų reikalams

Maryte Rutkute (kiek žinau, jos buvo pažįstamos). Jų iniciatyva LLKJS CK biuras sušvelnino bausmę (argumentas – labai gerai mokiausi) – parašė griežtą papeikimą ne „už antitarybinę“, o „už antikomjaunuolišką veiklą“, leidžiant mokytis Kaišiadorių vakarinėje vidurinėje mokykloje. Mokė tie patys mokytojai. Jaučiu jiems didžiulę pagarbą. Baigus mokyklą sidabro medaliu, atsivėrė durys į Maskvos universitetą, nors buvau pasiryžęs Vilniaus universitete studijuoti istoriją.

Vilniaus universiteto koridoriuje mane sutikusi M. Rutkutė pasiūlė „nemazuolinti akių“ – dingti iš Vilniaus, vykti į Maskvą ar kur nors kitur. Ji paaiškino: Maskvos aukštosiose mokyklose nuo 1954 metų (būtent nuo tų metų) iš stojančiųjų nereikalaujama charakteristikų, apsiribojama brandos atestatu. Medalininkams nėra egzaminų. Jeigu medalininkų daugiau negu vietų, vyksta intelektualus pokalbis. Nuvykęs į Maskvą sužinojau, kad yra filosofijos specialybė (buvau padavęs prašymą studijuoti istoriją).

Mano pažintis su filosofija – savotiška. Panaikinus Kaišiadorių vyskupiją, lentomis užkalė jos langus, o pastato niekas nesaugojo. Mes, trylikamečiai, keturiolikmečiai, jautėmės filatelistais: lipome per langus į vyskupijos kanceliariją, ieškodami pašto ženklų, tiksliau – vokų su ženklais. Rasdavome vieną kitą knygą, jeigu sudomindavo, pasiimdavome. Aptikau Platono „Sokrato apologiją“. Pasiėmiau, perskaičiau. Sužinojau, kas yra filosofija, o kad yra tokios studijos – dar ne. Maskvoje prie vieno pastato pamatęs tokio fakulteto iškabą pasukau į jį. Mane priėmė.

Į Maskvos universitetą pirmiausia buvo priimami baigusieji vidurinę mokyklą aukso arba sidabro medaliu, demobilizuoti tarybinės armijos kariai ir atsiųsti iš socializmą statančių bei kitų šalių komunistinių įsitikinimų jaunuoliai. Vietos buvo limituotos. Jeigu būdavo daugiau pareiškimų, su pretendентаis vykdavo pokalbiai, kaip sakydavo, „apžvelgiantys jų intelektą“ – jokių laikotarpio vertinimų, tik programiniai dalykai, dėstyti išsamiau negu mokyklose. Užsieniečiai atvykdavo į tų šalių (ar partijoms) skirtas vietas.

Aš pirmame kursē (nuotrauka studento pažymėjimui). 1954 m., Maskva

Maskvos Lomonosovo universiteto filosofijos specialybės bendrakursiai (sėdi iš kairės): aš, kinas Lin Matsihua, rumunas (vardo ir pavardės neatsimenu), Ira (su knyga), Anatolijus Tchagapsojevas, vėliau Nalčiko universiteto profesorius.

Stovi Arnoras Hanibalsonas, vėliau tapęs Reikjaviko (Islandija) universiteto profesoriumi ir rektoriumi, Gytis Vaitkūnas, SSRS jaunių fechtavimo čempionas, Jevgenija Majornikova, studentas iš Rumunijos Akimas Jonelis

Studijos Maskvos M. Lomonosovo universitete paliko ženklių pėdsakų mano gyvenime. Ten susiformavo mano mokslinių tyrimų interesai. Jame atsigavau nuo patirtų nuoskaudų, supratimo, kas gresia jaunuoliui už pareikštą solidarumą su klasės draugais, neturintį jokio politinio atspalvio, kurį galima tau prisūti. Maskvos universitete sutikau įdomios publikos: jaunimo iš okupuotų, formaliai nepriklausomų šalių, demobilizuotų tarybinės armijos karių, daugiausia žemesnio rango karininkų. Buvo vienas kitas komjaunuolis iš Vakarų Europos, Kinijos, Šiaurės Korėjos. Pastarųjų dviejų komunistinių šalių studentai iš esmės skyrėsi. Kinai nevengė bendrauti su kitais, tik aiškiai pabrėždavo, kas jiems galima, o ko ne (tuoktis su užsieniečiais, vartoti alkoholį, rūkyti, „chuliganavoti“). Nedemonstruodavo fanatizmo. Šiaip bendraudavo. Labiau mėgdavo klausytis. Tuo tarpu Šiaurės korėjiečiai į jokiais kalbas nesileisdavo, net ir su kinais. Gyveno uždara gyvenimą. Dauguma atvykusiųjų iš svetur dar nemokėjo rusiškai (mokėsi). Vieni su kitais dalinomės informacija. Greitai daugelį užsieniečių apėmė pesimizmas, nusivylimas. Jie įsivaizdavo Tarybų Sąjungą visai kitokią. Pasakodavo apie savo šalis. Žodžiu, mane užplūdo srautas naujos informacijos.

Filosofijos fakulteto profesūra buvo dvejopa – rimti mokslininkai ir ideologai. Senųjų laikų filosofija buvo skaitoma be ideologinio pamušalo, manau, kaip ir Vakarų Europos universitetuose. Be to, buvo skaitomi TSRS tautų filosofijos istorijos kursai, žinoma, atskirai Rusijos filosofija, kurią siekta prilyginti pasaulinei, o tai studentams kėlė juoką. Kaukazietis prof. Š. Mamedovas labai įdomiai dėstė Kaukazo tautų filosofijos istoriją, buvo skaitomos ir Vidurinės Azijos tautų filosofijos apžvalgos, o apie Lietuvą – jokios užuominos. Čia ne katedros problema. Nebuvo kam skaityti ir ji nebuvo žinoma. Juolab Vidurinės Azijos filosofija buvo išsamiai tyrinėjama, pabrėžiant jos pasaulietinę reikšmę ir būtą valstybingumą, savitos pasaulinio masto kultūros veikėjus.

Tuo metu pasirodė daugiatomė TSRS tautų filosofijos istorija, be galo mane supykdydusi – skyrelį apie Lietuvos filosofinę-vi-suomeninę mintį parašė J. Žiugžda, pradėjęs nuo... Julijos Že-maitės, lyg anksčiau Lietuvoje nebūta filosofijos. Pasiūliau ra-šyti diplominį darbą apie Lietuvos filosofiją. Pritarė. Pasirinkau Joną Šliūpą. Kodėl? Ne per seniausiai buvau vartęs „Aušrą“. Joje socialiniais klausimais daugiausia rašė J. Šliūpas. Imponavo. Ap-gyniau darbą. Pasiūlė stoti į aspirantūrą (dabar – doktorantūra), o apgynus darbą žadėjo palikti katedroje, nes Baltijos respublikų filosofijos istorijos kursas reikalingas, bet katedra neturi dėsty-tojo (pastraipa iš diplominio darbo apie J. Šliūpą buvo įtraukta į katedros parengtą mokymo priemonę). Kadangi į mano pla-nus neįėjo ateities susiejimas su Maskva, atsisakiau, tačiau ten suformavau pirmuosius disertacijos apmatius ir gavau rekomen-daciją temai, be kurios tuomet Lietuvoje vargu ar patvirtintų, nes žvilgsnį nukreipiau į tautinės savimonės augimą XIX amžiaus antrojoje pusėje.

1940 m. Lietuvos okupacija man nekėlė klausimų. Tačiau mažčiau, kodėl dalis Lietuvos žmonių 1940 m. ją priėmė pozity-viai, o tik po pusmečio suprato, kas yra stalinizmas, ir nė vienas buvęs TSRS šalininkas neatsidūrė už grotų. Aiškinčiau: hitleri-ninkai kitas tautas laikė nevisavertėmis, vertomis sunaikinimo (ženkli dalis lietuvių intelektualų tai žinojo); bolševikai neneigė tautų egzistencijos, visas tautas laikė lygiavertėmis, tik jas esą rei-kia išvaduoti iš turtuolių priespaudos. Šis požiūris imponavo ir ne vieną lietuvį. Net ne visi Lietuvos intelektualai suvokė, kas yra tikrasis rusiškas bolševizmas. Bent aš susidariau tokią nuomonę vėliau bendraudamas su vienu ar kitu 1940 m. okupantų sveikin-toju, kurių beveik neliko Vladimiro Dekanozovo organizuotoje Lietuvos komunistų partijoje. Vertinkime, kaip buvo, o ne kur-kime mitus.

Maskvos universitete, pirmajame kurse, patekau tarp aktyvis-tų. O buvo taip. Vyko fakulteto profsąjungos konferencija (ji buvo

bendra – dėstytojų ir studentų). Pirmą kartą išgirdau diskusijas dėl kandidatų į komitetą. Dėl pastarųjų nesutarė vyresnieji. Kažkuriam kilo mintis: „Išrinkime pirmakursį.“ Aš sėdėjau čia pat. Pasisuko į mane: „Iš kur tu?“ Atsakiau: „Iš Lietuvos.“ Išgirdau: „Dar tokio neturėjome“ ir buvau išrinktas. Tapau sektoriaus, atsakingo už studentų buitį, vadovu. Vėliau buvau perrenkamas į šias pareigas.

Mes, pirmakursiai, gyvenome bendrabutyje, vadinamame Strominka. Tai buvo 1955 m. berods balandžio mėnesį. Kelios studentės valgykloje gavo pašvinkusios mėsos. Pasiskundė valgyklos vadovui ir išgirdo: „Karo metais mes ne tą valgėme.“ Įtūžusios merginos nubėgo į bendrabučio radijo mazgą, papasakojo šią istoriją ir užbaigė: „Jeigu mes ne gyvuliai, boikotuokime valgyklą, kol mūsų atsiprašys.“ O, likimo paradokse! Nė vienas studentas nenuėjo į valgyklą. Išgirdę apie streiką, kitų bendrabučių studentai organizavo mus palaikančius mitingus. To imperijoje dar nebuvo. Sukluso aukščiausio rango veikėjai. Žinia pateko į užsienio spaudą. Universiteto administracija laikėsi neutraliai, kaip vėliau sužinojome, ji teigė: studentai tvarkingai lanko paskaitas, seminarus ir jiems nėra priekaištų. O kodėl turi valgyti būtent valgykloje? Įvykiui ištirti buvo sudaryta speciali vyriausybinių komisija, kuri nusprendė, kad streiko priežastys yra: 1) smulkiaburžuazinė užsienio studentų įtaka; 2) teisėti studentų ekonominiai reikalavimai. Be abejo, ne tik šios valgyklos vadovai, bet ir miesto valgyklų tresto vadovai buvo atleisti iš darbo. Tai buvo ženklus laimėjimas iki garsaus TSKP XX suvažiavimo.

Universiteto studentai mėgo anekdotus. Negirdėjau, kad kas už juos nukentėtų. 1955 m. buvo baigti Maskvos universiteto rūmų fasado darbai. Ant centrinio fasado špiliaus buvo žmogeliuko figūra. „Ką ten veiki?“ – parūpo sužinoti turistui iš Amerikos. Ir išgirdo: „Žvalgau, kada ateis komunizmas. Pamatęs pranešiu partijai...“ Amerikonas: „Kiek tau moka?“ Žmogeliukas: „Trisdešimt rublių per mėnesį.“ Amerikonas: „Tu stebėk, kada

artės krizė, mes tau mokėsime tris šimtus dolerių.“ Atsakymas: „Nėra durnių pastovų darbą keisti į laikiną.“

Universiteto kuluaruose šnekėta apie stalinizmo žiaurumus. Tokių pokalbių ypač nevengdavo buvę frontininkai. Blaiviai mėstantčiuosius erzino privalomas „Trumpas VKP(b) istorijos kursas“, kuriame jokios logikos. Šio kurso dėstytojai buvo nepopuliariūs. Studentai nevengdavo užduoti jiems keblių klausimų. Todėl mums, studentams, TSKP XX suvažiavimas nesukėlė šoko. Apie Staliną ir jo parankinius beveik viešai sklido nekokios kalbos. Šiandien keistai skamba, esą tik Izraelio žvalgybai pavyko gauti šio pranešimo tekstą. Vadinas, prasta buvo JAV žvalgyba. Pranešimas buvo plačiai skaitomas. Tiesa, tekstai buvo sunumeruoti ir privalomi gražinti. Bet jo nuotraukos, uždengus numerį, galimos. Mums jo turinys buvo žinomas iki oficialaus skaitymo. Juk tų sunumeruotų tekstų buvo tūkstančiai. Tiesa, gražinus siuntėjui, pastarasis privalėjo sudeginti.

Pranešimas kėlė vilčių, ypač apsilankius universitete pačiam N. Chruščiovui, kuris ragino studentus stoti į TSKP, idant pakeistų senuosius kadrus. Taigi apie stalinizmą jau turėjau aiškią nuomonę, ją sutvirtino žinios apie Lietuvoje vykdytas masines žudynes, o teisinimasis klasių kova turi visai kitą atspalvį. Daug universiteto studentų sukluso ir skatinami gerų norų stojo į TSKP, tarp jų – ir aš. Ne vienas padarė karjerą. Po suvažiavimo man didžiausias smūgis buvo žiaurus Vengrijos sukilimo malšinimas. Juk tai buvo daroma ne be N. Chruščiovo žinios.

Vengrijos įvykiai palietė mane asmeniškai. Mokydamasis pirmajame kurse kambaryje gyvenau su vengru Imre Tokačiumi. Susidraugavome. Iš jo daug sužinojau apie Vengriją. Jis buvo kilęs iš tradicinės komunistų šeimos. Jo giminaičiai kovėsi Ispanijoje, respublikonų pusėje. Imre pasakojo apie nusivylimą, tvarką, kuri buvo diegiama Vengrijoje prisidengiant komunizmo teorija. Vengrija buvo paversta satelitine valstybe, o tai labai piktino Imre artimuosius. Jie įsiliejo į sukilėlių gretas.

Po 1956 m. vasaros atostogų Imre nesugrįžo į Maskvą. Jo likimas neišskus. Ieškojome jo pėdsakų: bičiulis islandas Arnoras Hanibalsonas po daugelio metų nuvyko į Vengriją norėdamas sužinoti, kas nutiko mūsų draugui. Tapo aišku: jis įsiliejo į sukilėlių gretas ir dingo be žinios.

1956 metais vyko bruzdėjimai ir Lenkijoje. Tik čia apsieita be kraujo praliejimo: buvo išleisti iš kalėjimo seni komunistai (pavyzdžiui, V. Gomulka) ir gražinti į valdžią, atsisakyta kolūkių. Tuo ir pasibaigė šis Lenkijos istorijos tarpsnis. Bet nerimas graužė širdį. Tikėjimas N. Chruščiovu blėso. Maskvoje prasidėjo studentų bruzdėjimai, kūrėsi įvairios užsienio studentų žemietijos. Man ir kurso draugui Gyčiui Vaitkūnui kilo mintis – o kodėl ir mums nepabandžius. Šnektelėjome su filologe Aušra Adiklyte. Susižavėjo. Ji paskleidė šią idėją tarp savo draugių. Žemesniame kurse mokėsi estas Haris Hansenas. Prisiminiau tuos, su kuriais 1954 metais viename vagono keliavau į Maskvą. Susisiečiau su Timiriazovo žemės ūkio akademijos studentais. Suradau Romualdą Grigą. Ir ten pritarė. Ėmėme organizuoti. Gimė klubas „Balticum“², kurį priglaudė Maskvos energetikos instituto kultūros klubas. Nutarta klubo valdybą rinkti iš 9 asmenų (po tris iš kiekvienos respublikos). Į pirmąją valdybą patekau ir aš.

Į klubą susibūrė per 200 baltiečių. Klubiečiai pasisiūdinio kepuraites (kiekvienos respublikos – savas apsiuvas), o tai sukėlė maskviečių studentų susidomėjimą. Klubo veikloje išryškėjo du lygiai: mūsų šalių – liaudies muzikos propaguotojai (tokių buvo dauguma), o jų šešėlyje slėpėsi politikuotojai, kalbėta apie pagal Jugoslavijos pavyzdį nepriklausomos, draugiškais saitais su Tarybų Sąjunga susijusios Pabaltijo Socialistinių Respublikų Federacijos sukūrimą. Vėliau ne vienas pasuko disidentų keliu – keli latviai, grįžę į Tėvynę, už panašių idėjų propagavimą paragavo

² Grigas R. Dienoraščio langą pravėrus, Vilnius, Knygų kelias, 2011, p. 372.

kalinio duonos, tik atkūrus mūsų valstybingumą, teko su jais susitikti. Penkiasdešimtmečio proga latviai organizavo „Balticum“ aktyvo susitikimą Rygoje. Lietuviams ir estams to neteko patirti³. Mezgėsi ilgalaikiai ryšiai, kuriais pasinaudota atkuriant Lietuvos valstybingumą. Draugavau su vengrais, lenkais, čekais.

1956 m. gegužės mėn. susitikau su būsimu Vengrijos sukilėlių kariniu vadovu generolu Palu Maleteriu. Vargu ar tuomet saugumiečiai domėjosi generolu, atvykusiu su vizitu. Maskvos karo akademijoje studijavo artimo mano kurso draugo Imre Tokačiaus brolis. P. Moleteris buvo artimas pulkininko bičiulis. Jie mane ir pakvietė į susitikimą „Nacional“ restorane. Žinoma, nieko nebuvo šnekama apie bręstančius įvykius, tik abu karininkai dalijosi įspūdžiais iš Ispanijos pilietinio karo, kuriame dalyvavo, kritiškai vertino rusų kišimąsi į vidaus reikalus, tarsi jie būtų antrarušiai. Draugavau ir su lenkais, islandu, italu. Nebuvau girdėjęs, kad būčiau nuolat sekamas, bet kai susibūrėme „Balticum“ klube, iš kelių bičiulių sužinojau, jog apie mane klausinėja saugumiečiai, ypač domisi mano ryšiais su Vengrijos ir Lenkijos studentais, kurie bendradarbiavo su „baltikumiečiais“. Tai išgirdus, instinktas pakuždėjo dėl viso pikto dingti iš akių.

Kadangi mano santykiai su fakulteto vadovybe buvo geri (buvau „profsajungų aktyvistas“), pradėjau skųstis tariama sunkia materialine padėtimi. Man buvo leista dirbti ir už Maskvos sienų, egzaminus laikyti pagal laisvą grafiką, gyventi bendrabutyje.

---

³ Susitikimo metu latviai parodė savo kagėbistų paklausimus Maskvos, Lietuvos ir Estijos KGB padaliniams apie mus – „baltikumiečių“ aktyvą. Iš ten gavo atsakymus – jokių kompromatų neturi. Pasidarė įdomu. Paklausiau Arvydą Anušauską, KGB tyrinėtoją, Seimo Nacionalinio saugumo ir gynybos komiteto pirmininką, ką jis apie tai mano. Jo atsakymas buvo logiškas: jeigu tenykščiai saugumiečiai prisipažintų, kad disponavo, tada jų būtų paklausta: „Kur jūs buvote?“ ir kiekvienas užsidirbtų mažiausiai po papeikimą.

Žmona Apolonija Genzelienė (Gruodytė). Ekskursija Kryme apie 1956–1957 m.

Prasitrainiojau tris semestrus Lietuvoje. Sutikau nuostabią gyvenimo draugę. Nuo 1958 metų rudens semestro vėl studijavau kaip ir anksčiau.

1959 m. universitete sutikau Vytautą Petkevičių. Jis papasakojo savo istoriją. Iki tol istoriją studijavo neakivaizdiniu būdu. Žinojau, kad jis – Radviliškio rajono LKP II sekretorius. Kodėl perėjo į stacionarą? Vytautas pasakojo: „Buvau įsitikinęs, kad kai kuriuose žmonėse išbujojusi žudymo aistra. Sunku jiems gyventi ko nors nežudant. Jeigu negali tenkinti žmonių žudymo aistros, perneša ją ant žvėrių. Aš neturėjau omenyje kokio nors konkretaus asmens. Po straipsnio pasirodymo pasikvietė mane Antanas Sniečkus. Nieko nepaaiškino, tik pasakė, kad netinku partiniam darbui, ir pasiūlė parašyti pareiškimą, jog pasitraukiu savo noru, norėdamas normaliai užbaigti studijas.“ Su Vytu, mes jį jau tada vadinome Petia, diskutavome, aiškinomės, kaip veikia partinis aparatas. Pasak Petios, visi vietinio lygio sprendimai priimami ne biuruose, o medžioklėse, suomiškose pirtelėse... Diskusija su

Mano ir Apolonijos vestuvės Šiauliuose 1959 m. spalio 17 d.
Greta liudininkai Adolfas Poškus (kairėje) ir Aurimas Ruzgys

manim, kurią jis pateikė savo knygoje „Durnių laivas“, vyko ne Sąjūdžio laikais, o studijų metais.

1959 m., baigus studijas, buvau paskirtas į Šiaulių pedagoginį institutą. Dėščiau dialektinį materializmą ir estetiką. Darbu nebuvau patenkintas, nes mano specializacija – filosofijos istorija, bet tokio kurso nebuvo. Nusprendžiau grįžti prie istorijos studijų. Pasinaudodamas MVU TSRS Tautų filosofijos istorijos katedros rekomendacija, stojau į Lietuvos TSR Istorijos instituto aspirantūrą. Mano pasirinktai temai „Lietuvoje XIX amžiaus antrosios pusės visuomeninė–filosofinė mintis“ buvo pritarusi Maskvos universiteto Filosofijos fakulteto mokslinė taryba. Vadinasi, jos nepatvirtinti – tai mesti iššūkį Maskvos universitetui. Mano aspirantavimas, kaip ir disertacijos gynimas, praėjo sklandžiai.

Pažintys su Maskvos universiteto profesūra ir auklėtiniais ne kartą padėjo man išsisukti iš keblios padėties Lietuvoje. Buvo nemažai atsitiktinumų, pozityviai lėmusių mano gyvenimą.

Antai Vilniuje, būdamas Istorijos instituto aspirantu, gatvėje

sutikau savo buvusį mokytoją G. Žilinską, tuomet Vilniaus universiteto Diferencialinių lygčių ir skaičiavimo matematikos katedros vedėją, norėjusį mane matyti kaip tikslųjų mokslų atstovą. Paties G. Žilinsko gyvenimo istorija – tipiška prieškarinio inteligento, tiesiogiai neįsitraukusio į politinių įvykių sukurį. Jo, Mančesterio universitete apgynusio daktaro disertaciją stalinizmo metais, nors ir matematiko, nepripažino, tik netrukė mokytojauti ir turėti valandų universitete. Chruščiovmečiu G. Žilinskui disertaciją įskaitė kaip kandidatinę, suteikė docento vardą ir paskyrė katedros vedėju.

Kai baigiau vidurinę mokyklą, jis įtikinėjo nesivelti į jokių humanitarinius mokslus, studijuoti techninius dalykus, nes buvau absoliutus matematikos „penketukininkas“. Jis sakydavo: „Žinau tavo būdą, įkliūsi.“ Nepaklausiau. Mokytojas vėl paklausė, ar nesigailiu dėl pasirinkimo. Atsakiau: „Ne.“ Jis sakė, esą ir filosofui ne pro šalį geriau susipažinti su fundamentaliomis disciplinomis. Be abejo, sutikau ir lankiau jo paskaitas. G. Žilinskas supažindino mane su akademiku Jonu Kubiliumi, skaičiusiu gretimoje auditorijoje „Tikimybių teoriją“, tada labai populiarių kursą. Paprašiau leisti klausytis ir jo paskaitų. Leido.

Į pabaigą ėjo mano aspirantavimo metai. J. Kubilius pasiteiravo, ar nenorėčiau dirbti universitete. Su džiaugsmu sutikau. Rektorius priminė, kad šiuo metu Filosofijos katedroje netrūksta etatų, tačiau jeigu E. Meškauskas paprašys papildomo ir pasiūlys mane, suras. Su E. Meškausku buvau pažįstamas ir vertinamas. Lankiausi katedros renginiuose, tarp jų – iš gulago išleisto prof. V. Sezemano estetikos seminaruose. E. Meškauskas mielai pasirašė tokį raštą, ir aš nuo 1964 m. rudens semestro – universiteto dėstytojas. Čia susitikau su M. Rutkute (dabar – Bieliauskienė, rašytojo Alfonso Bieliausko žmona), Lietuvių literatūros katedros dėstytoja, nedalyvavusia jokioje politinėje veikloje. Susitikę pasišnekėdavome, ji sakė, esą geriau būti tik žmona ir eiline dėstytoja, o ne veikėja. Katedrai tuomet vadovavo

Su Vilniaus universiteto studentais. Antanas Nesavas, pirmasis Lietuvos diplomatas, žuvo vykdydamas pareigas Gruzijoje. 1993 m.

prof. Jurgis Lebedys, kuriam padariau teigiamą įspūdį. Per jį susibičiuliavau su lituanistais.

Vilniaus universitete tapau docentu, profesoriumi, įsiliejau į darnų kolektyvą, kuris, mano manymu, paliko pėdsakų Lietuvos kultūros istorijoje. Artimai bendravau su psichologo Alfonso Gučo, J. Lebedžio aplinkos žmonėmis. Vieni pas kitus įvairiausiomis progomis lankydavomės namuose, vasaromis dažnai pas tuos pačius kaimiečius vasarodavome, plaukdavome baidarėmis. Universitete susiformavo savotiškas, kaip mes vadinome, Kristinos filosofų ratelis. Jo branduolys – Kristina Rickevičiūtė, Ipolitas Ledas, Jonas Repšys, Krescencijus Stoškus, Vytautas Vinciūnas, vėliau prisijungė Romualdas Ozolas, Antanas Rybelis, o Juozas Barzdaitis⁴ palaipsniui tolo. Vieni krėtė juokus, kiti aptarinėjo

---

⁴ Progos susitikti su filosofija sulaukiau... Antaną Rybelį kalbina Gediminas Mikelaitis, Knygų aidai, 2004, Nr. 4/4–11.

rimtas filosofines ir socialines problemas. Juokų krėtimas buvo tarsi savisauga nuo politinių įtarimų. Tarpusavyje palaikėme įvairiausius ryšius. Susitikimų pretekstai – gimtadieniai, vardadieniai, net oficialios okupantų šventės. Ne visur rinkdavosi tie patys, bet susitikdavo. Nebūtinai vienodos mąstysenos. Žinoma, be imperinio mąstymo. Tokios tradicijos susiformavo iki man apsigyvenant sostinėje.

Simbolinis buvo ir Kristinos Rickevičiūtės kambarėlis vadinamuosiuose Mokslininkų namuose netoli Lenino (dabar – Lukiškių) aikštės. Čia kryžiuavosi visų keliai, dažnai po valstybinių renginių, Spalio ar Gegužės 1-osios demonstracijų, susibėgdavo bičiuliai, nebūtinai eisenos dalyviai. Juokauta, kad po eisenų aptarinėtos „stovinčios galvos“. Berods Margaritos Dvarionaitės taikliu pastebėjimu, nevykta ir istorinių temų (dalintasi prisiminimais apie ikiokupacinius laikus). Kildavo įvairiausių sumanymų. Ieškojome būdų, kaip juos realizuoti. Veikėme kryptingai ir apgalvotai. Kaip tautoje populiarinti senąją lietuvišką poeziją? Išradingumu nepamainomas buvo aktorius Laimonas Noreika. Jis parinkdavo tokius XIX amžiaus poezijos posmus, kad net nesinorėjo tikėti, jog tuomet būta tokios žavios mūsų poezijos. Jam repertuarą padėdavo parinkti Irena Kostkevičiūtė. Vėliau jis skaitė Justiną Marcinkevičių, Marcelijų Martinaitį.

Kristina pirmoji iš mūsų ratelio pakliuvo į saugumiečių akiratį už nelegalios literatūros skaitymą. Ją tardė ne tik kagėbistai, bet ir prorektorius Bronius Sudavičius. Kadangi buvo populiarai, apsiribota pabarimu. Kristiną paliko ramybėje, bet ji pati netrukus išėjo į pensiją, nes buvo sunku kęsti tokį pažeminimą, kai kažkas bara. Tai metas, kai prasidėjo „samoizdato“ literatūros skaitytojų medžioklė. Užkliuvo Vilniaus pedagoginio instituto dėstytojas Saulius Razma. Taupomojoje kasoje kažkas pavogė jo portfelį, kuriame rasta nelegalios literatūros. Nors jis neigė, kad portfelyje jos buvo, vis vien jį pašalino iš TSKP ir darbo. Aiškinta, esą jis

portfelį užmiršo ant stalo, jį radęs pilietis pristatė į miliciją, o ši perdavė saugumiečiams...

Keistų nutikimų turėjau ir aš. Nežinau, kieno tai darbas. Gal vaikigalių? Pirmas nutikimas – iš „Moskvič“, stovėjusio prie Politinio švietimo namų, kažkas pavogė aplanką su rengiamu spaudai Jono Šliūpo raštų rankraščiu, kurį vežiau mašininkei perspausdinti. Antras – 1968 m. persikrausčius į naują butą, sandėliuke palikau rankraščius, svarbiausia – laiškus (kinų Van Sian-po, Maci-chua, lenko Aleksandro Stasiuko, rumuno Akimo Jonelio, čeko Jozefo Svobodos, vėliau ryškaus Prahos pavasario dalyvio, ir daugelio tarybinių piliečių), kuriuos pavogė, kaip ir uogienę... Kam? Kad pavogė uogienę – suprantu... Su panašiomis vagystėmis susidūriau ne tik aš...

Sostinėje atsiradau einant į pabaigą garsiajai Vilniaus universitete surengtai raganų medžioklei, inicijuotai universiteto partinių bonšų, palaikomų LKP CK skyriaus vedėjo Stasio Lazutkos, nukreiptos prieš rektorių Juozą Bulavą, apkaltintą „revizionizmu“ ir „nacionalizmu“. Tikroji priežastis: universiteto taryba, rektoriaus siūlymu, nutarė visus dėstytojus peratestuoti. Sąlygos: lietuvių kalbos mokėjimas ir reikiama kvalifikacija. Šių reikalavimų neatitiko atvykėliai, dažnas neturėjo reikiamo diplomo, garsėjo tik politiniu lojalumu.

Ne visi rusų tautybės asmenys piktinosi rektoriaus veiksmais, nes nejautė užuominų apie savo atleidimą iš darbo dėl tautybės. Sklido kalbos apie nemokšų, įsikūrusių Lietuvoje pirmaisiais okupacijos metais ir pasivadavusių „specialistais“, atleidimą. Pasipylė skundai į Maskvą, esą Lietuvoje susidorojama su rusais. Pagrindinis smūgis buvo nukreiptas prieš Lietuvių literatūros katedrą (faktiškai ji buvo išvaikyta). J. Bulavas buvo atleistas iš pareigų ir reikalaujama atgailos. To nepadarius, J. Bulavas būtų pašalintas iš TSKP, draudžiant ateityje dirbti pedagoginį darbą.

Su J. Bulavo šeima teko artimai bendrauti. Mat mano žmona Vilniaus miesto projektavimo institute dirbo kartu su Bulavo dukra

Rita. Jos susidraugavo. Lankėmės vieni pas kitus namuose. J. Bulavas man daug pasakojo apie savo komunistinę praeitį, kas jį pastūmėjo susidomėti marksizmo teorija. Čia ji artima Eugenijui Meškauskui, todėl ir pakvietė pastarąjį dirbti prorektoriumi. Tik E. Meškauskas buvo pasyvesnis ir atsargesnis. Jis pakeitė prorektorius pareigose menko išsilavinimo rusofilą K. Mitropolskį.

Sklandė gandai, esą pirmajame susitikime su studentais J. Bulavas, paklaustas, ar pajėgs dirbti su tuo pačiu prorektoriumi, atsakė: „NE“ ir čia pat pasirašė, su niekuo nederindamas, jo atleidimo įsakymą. Tai buvo akibrokštas šalies valdžiai. Praėjus kiek metų paklausiau J. Bulavo, ar taip buvo. Išgirdau: „Kažkas panašaus.“ Universitetas lietuvių ne dienomis, o valandomis. Tokie veiksmai nepatiko Maskvos statytiniams Lietuvoje. Universitete buvo atliktas generalinis valymas, kuris persimetė ir į kitas Lietuvos aukštąsias mokyklas, nors skausmingiausias buvo Vilniaus universitete: į E. Meškausko vietą iš CK buvo atkeldintas S. Lazutka, pakeista ir daug kitų J. Bulavo paskirtų vadovų (dekanų, katedros vedėjų). Mažiausiai nukentėjo E. Meškauskas – liko Filosofijos katedros vedėju. Tam būta ir subjektyvių priežasčių – E. Meškausko žmona buvo sena komunistė, be to, dar ir ministrė.

A. Sniečkaus aplinka stengėsi stabdyti rehabilitaciją, tremtinių sugrįžimą. Matyt, A. Sniečkus jautėsi atsakingas už trėmimus ir baiminosi galimų priminimų už trėmimų sankcionavimą. Žinią apie N. Chruščiovo nuvertimą sutikau dviprasmiškai: viena, labai erzino nekompetentingas jo kišimasis į kultūrinį gyvenimą; antra, paaiškėjus, kad pagrindinis perversmo organizatorius – M. Suslovas, pasijutau nekaip (neabejojau, kad bus minkštas posūkis į stalinizmą). A. Sniečkaus aplinka perversmą Maskvoje sutiko palankiai, mat sklandė gandai, esą N. Chruščiovas siekė pašalinti Lietuvos „šeimininką“. Tik priežastys ne tos, apie kurias skleisti gandai Lietuvoje. Jų esmė – N. Chruščiovas įvedė kadencijas visiems aukščiausiesiems pareigūnams, išskyrus sau. Ir jų laikytasi.

Vadinasi, ir A. Sniečkus turėjo būti pakeistas. Į valdžią iškopė daug naujų žmonių, o ankstesnieji atsidūrė pensijoje arba užėmė žemesnes pareigas. Deja, kai kuri vėlesnė informacija apie N. Chruščiovą verčia pergaltoti jo elgesį. Niekam ne paslaptis, kad ir jo rankos buvo kruvinos.

Šį tą naujo išgirdau dabartinių įvykių Ukrainoje fone. 2014 m. vasario pabaigoje Rusijos TV laidoje „Vremia“ diskutuota (neįsidedmėjau disputantų pavardžių), ar tikslinga naudoti kariuomenę sprendžiant vidaus konfliktus. Nors N. Chruščiovas vertintas negatyviai, už įvykius Novočerkaske – pozityviai. Pasak disputantų, N. Chruščiovas paklausė maršalo Rodiono Malinovskio ir leido jam naudoti kariuomenę prieš beginklius gyventojus, nužudyti kelis šimtus miestiečių.

Kažkada esu apie tai kažką girdėjęs. Pasakota, esą tada kariuomenė buvo panaudota prieš darbininkus Novočerkaske, protestuojančius dėl jų teisių pažeidimo, žemo atlyginimo. Kalbėta, esą nužudyta keli šimtai demonstrantų. Tą įvykį buvau priskyres prie gandy, todėl primiršau. „Vremia“ atgamino atmintį. Disputantai šį įvykį vertino pozityviai, esą jei tuomet imperijai vadovautų koks Gorbačiovas, Tarybų Sąjunga jau tuomet būtų žlugusi. Dėl to būtina gerbti N. Chruščiovą už parodytą valstybinį mąstymą, nors kitais klausimais jis buvo minkštakūnis.

Tuo metu Lietuvoje nuotaikos bangavo. Tai darė Lavrentijus Berija. Ir šiandien neaiškūs motyvai, kodėl jis žadino tautiškumo idėjas. Jis davė impulsą rusakalbių keitimui lietuviakalbiais. Juk po L. Berijos režimo žlugimo buvo duota atgalinė eiga, bet ne visuminė.

Po Lietuvių literatūros katedros išvaikymo, J. Kubiliui tapus rektoriumi, situacija kiek aprimo. Lietuvių kalbos ir Baltistikos katedros beveik nenukentėjo, nesulaukė ramybės tik literatai. Jų negelbėjo net ir iš kitur atkelti katedros vedėjai. Pasirodo, šiuo laikotarpiu jau nebuvo pajėgiama surasti niekingų žmonių, kurie nejaustų sąžinės graužaties dėl savos kultūros niekinimo.

Pradėjo byrėti Jono Bielinio ir Stasio Lazutkos grupuotė. Čia susipynė ir asmeniniai interesai. O jei jie taps visuotinai žinomi, kaip išbūti J. Bielinui ministro kėdėje? Išliko. S. Lazutkai pamažu teko trauktis.

Įvykiai srovėno sava vaga. Atsirasdavo naujų veikimo formų. Jaunimas – kraštotyrininkai, žygeiviai – aktyvėjo. Prie LLKJS CK veikė jaunųjų kūrėjų bendrija (tikslaus pavadinimo neprišimenu). Jai vadovavo Ferdinandas Kauzonas, labai išmintingas vaikas. Jis kiekvieną vasarą organizuodavo (vis kitoje vietoje) jaunųjų kūrėjų stovyklas (nuo aktorių iki filosofų). Daugelyje tų seminarų buvau. Gyvenome palapinėse. Kas galėjo susekti, kokioje palapinėje kas plepama. Nepastebėjome, kad būtume sekami. Mezgėsi įdomios pažintys, kurios išliko ilgam. Aptardavome ne tik kūrybinius reikalus, nevengdavome ir politikos, ypač Čekoslovakijos įvykių išvakarėse.

Ieškojome kitų veiklos formų ir radome, ypač kontaktų su žurnalistais. Tarp jų išskirtinos kelios grupės: ištikimi imperijos tarnai, susispietę apie „Tiesą“, „Komunistą“, iš dalies „Valstiečių laikraštį“, jie atliko idėjinių cerberių vaidmenį; buvo ir žurnalistų, kurie mylėjo savo kraštą, norėjo būti populiarūs ir neatrodyti bailiai. Laikraščio kryptis nemažai priklausė nuo redaktoriaus. Jeigu kuris per daug leisdavo, pakeisdavo jį, o įgijęs didesnę svorį visuomenėje tapdavo savarankiškesnis. Tuo Chruščiovo ir Brežnevo laikai skyrėsi nuo stalinizmo, kur visi buvo lygūs beteisiškumu. Dabar profesorius ar žinomas menininkas galėjo sau leisti daugiau negu eilinis pilietis. Žinojau galimas grėsmes ir kaip jų išvengti. Turėdamas aukščiausius mokslinius titulus ir pripažinimą už Lietuvos sienų, tarkim, Lenkijoje, daugiausia, kas tau grėšė už valdžiai nepriimtina pasisakymą, tai būti atleistam iš darbo ir nedaryti jokios administracinės karjeros. Bet jeigu jos netrokšti, tuomet nieko baisaus, nes ji objektyviai tik trukdė dirbti (reikia rašyti visokias ataskaitas, stebėti, ką veikia studentai). Ar to reikia kūrėjui? Nebuvau nusiteikęs nei prieš socializmą, nei prieš

komunizmą (jų ištakų rasime apaštalo Pauliaus laiškuose korintiečiams – į juos XIX amžiaus pirmojoje pusėje buvo nukreipti žvilgsniai), tik rusiškasis imperializmas manęs niekada nežavėjo, nors visus rusus vadinti imperialistais būtų įžeidu. Turime užsimiti ir savianalize, o ne vien prakeiksmų siuntimu kaimynams. Tokios nuotaikos mane pagavo dar gimnazijos suole.

Žmogaus pasaulėžiūrą ir pasaulėjautą formuoja aplinka bei informacijos (ir dezinformacijos) srautas, gebėjimas analizuoti, be to, siekis išlikti (ne visi vienoda kaina). Mano aplinkos žmonės mąstė apie galimybę atkurti nepriklausomą Lietuvą. Tik kaip? Sekiau 1956 m. įvykius Vengrijoje ir 1968 m. įvykius Čekoslovakijoje. Studijavau tuos procesus. Įsitikinau, kad Tarybų Sąjunga turėjo du fasadus – tikrąjį ir parodomąjį. Jus būtina atskleisti. Šią tiesą suvokiau studijų metais. Norėjau, kad tai suvoktų ir mano studentai. Viešai skelbiamos ideologijos nekritikavau – išsamiai dėščiau kitas galimas ideologijas. Filosofijos istorijos kurse skirsni apie lenininę filosofiją praleisdavau. Motyvavau tuo, kad tai ne filosofijos istorijos objektas. Apie ją nieko nebuvo užsiminta ir mano pateiktuose studentams bilietuose. Bet pozityvių detalių K. Markso ir F. Engelso raštuose, ypač jų požiūryje apie Rusiją, Lietuvą, buvo.

Kodėl apie jas nepasakyti? Likimo paradoksas: Tarybų Sąjungoje niekuomet nebuvo išleisti visi K. Markso ir F. Engelso raštai, tik rinktiniai. Jeigu pavartysime senesnius leidinius, pavyzdžiui, 1929 m., sužinosime, ką jie galvojo apie Lietuvą, Rusiją (tie raštai vėliau buvo išimti iš apyvartos, galima buvo surasti tik spec. fonduose). Mano dėstytojavimo metu, nors jų nepacituosi spaudoje, gali jomis pasiremti mokslinėse konferencijose, pacituoti studentams per paskaitą. Už tai tavęs nei iš darbo atleis, nei į cypę uždarys. Vieni „nepastebės“, kiti, kaip „Komunisto“ ideologai, parašys, kad specialiai ieškai klasikų citatų, jog pateisintum „buržuazinius nacionalistus“ ir „revizionistus“. Gal įrašys kokį papeikimėlį. Negi dėl to dangus sugrius?

Šis požiūris kirtosi su oficialiu požiūriu apie tariamai teigiamą rusų tautos vaidmenį Lietuvos istorijoje. Betgi F. Engelsas – neklystantis klasikas. Ką daryti J. Žiugždai? Sakyti: F. Engelsas nepažino Lietuvos ir Rusijos, o tokius cituotojus pavadinti „prisiškai telteliais, traukiančiais citatas iš istorinio konteksto“. Šį epitetą ne kartą esu pelnęs.

Parašiau nemažai straipsnių, šlovinančių 1863 m. sukilėlius ir jų vadus. Į talką pasitelkdavau K. Marksą ir F. Engelsą, jau nekalbant apie A. Gerceną, N. Černyševskį. Juk jie griežtai kritikavo carizmą, o juos mylėjo V. Leninas. K. Marksas ir F. Engelsas ne tik smerkė rusų valdžią, bet ir teigė, kad Lietuva gali būti savarankiška valstybė, neigiamai vertino jos įtraukimą į Rusijos imperiją. Reikėjo jį paviešinti. Tam buvo kliūčių. Pagal to meto taisykles K. Marksą ir F. Engelsą galima buvo cituoti pagal paskutinį leidimą, cituojant iš ankstesnių leidimų, cenzūra braukdavo.

Skačiau visuotinės filosofijos istorijos kursą. Tai buvo naudingas kursas. Nors Maskva atsiųsdavo tipinę programą, katedra turėjo teisę pateikti 10 proc. savasties. Kas suskaičiuos tuos procentus. Be to, Lenino ir panašių veikėjų „filosofijos“ neskaitydavau pridurdamas: „Pasiskaitysite patys.“ Savisauga reikalavo, kad tie klausimai būtų įtraukti į bilietus, bet studentai jų negaudavo (jie „pasimesdavo“ katedros stalčiuose). Po Nepriklausomybės atgavimo neteko atgailauti ar keisti savo pažiūrų.

Pažintys su Maskvos universiteto profesūra ir auklėtiniais ne kartą padėjo išsisukti iš keblios padėties Lietuvoje. Man rūpėjo kviesti į Lietuvoje rengiamas mokslines konferencijas žinomus Maskvos, Leningrado (dabar – Sankt Peterburgas), kitų žinomų filosofijos centrų (Kijevo, Tbilisio, Dušanbė, Sverdlovsko (dabar – Jekaterinburgas) ir kitų miestų) mokslininkus. Jie savo ruožtu kviesdavo mus pas save. Taip formavosi dalykiniai ryšiai. Jie, ypač man, padėjo Sąjūdžio laikais užmegzti politinius kontaktus.

Į susitikimus atvykdavo ne tik įdomių asmenybių (rašytojų, menininkų, mokslininkų), bet ir kurioziškų. Vieną įsidėmėjau.

Tai – Valerijonas Baltrūnas. Tuomet jis dar buvo berods Kauno medicinos instituto studentas, instituto komjaunimo sekretorius. Kalbėjo su tokiu aplombu, lyg būtų TSKP CK generalinis sekretorius. Visi raitėmės iš juoko, o jam atrodė, kad jis labai sąmojingas. Reikėjo paįvairinimo. Jaunimas suprato, kas yra kvailumas, bet ne valdžia. Ir šiandien stebiuosi, kaip toks tipelis galėjo pakilti iki LKP CK sekretoriaus (dar Sąjūdžio laikais). Nieko nuostabaus – imperija be tokių kadrų negalėtų išgyventi. Ir ne jie formavo viešąją nuomonę. Jie poliarizavo, diskreditavo peršamą ideologiją.

Prie LLKJS CK veikusios jaunųjų kūrėjų bendrijos vadovas Ferdinandas Kauzonas kiekvieną vasarą organizuodavo jaunųjų kūrėjų stovyklas. Jose dominavo sveikas protas, draugiškumas. Supratome, kad vien jaunimo, nors ir kūrybinio, diskusijų mažoka. Būtent čia gimė ne viena įdomi mintis – tarkim, įsteigti diskusijų klubą prie „Žinijos“ draugijos. Supratome, kad patiems į vadovus pretenduoti nedera. Kas galėjo tuomet prieštarauti akademiko Pauliaus Slavėno kandidatūrai? Labai energingą kultūrinę veiklą išvystė Irena Kostkevičiūtė, pašalinta iš VU Lietuvių literatūros katedros. Kadangi tiesiogiai politinių temų nelietė, KGB ypatingo dėmesio neskyrė. Tai tęsėsi iki įvykių Čekoslovakijoje. Tada susimąstyta: kas gi vyksta? To jau per daug. Pagaliau klubo vadovas pareiškė: „Vyrų ir moterų, kol mūsų neišvaikė, savo valia skirstomės.“

Po Čekoslovakijos įvykių gyvenimas nesustojo, nors ir suaktyvėjo kagėbistai. Tačiau jokie saugumiečiai visur neprasisakė, jeigu jiems netalkininkaus savanoriai. Vykusiai buvo išnaudojamos istorinės datos. Už kritikos ribų buvo tik po Spalio revoliucijos susikūrusi imperija. Apie ją žodį galėjo tarti tik TSKP CK Politinis biuras. Straipsnių temos niekas nepadiktuodavo, o jeigu pasufleruodavo, buvo galima išsisukti. Taip ir elgiausi. Apie anksčiau laikus galima buvo rašyti arti tiesos. Šis požiūris kirtosi su oficialiu požiūriu apie tariamai teigiamą rusų tautos vaidmenį Lietuvos istorijoje. Betgi F. Engelsas – neklystantis klasikas.

Ką daryti? J. Žiugžda su savo parankiniais ne kartą pabarė mane, kad specialiai marksistų klasikų veikaluose ieškau citatų, jog pateisinčiau buržuazinius nacionalistus. Bet citatos autentiškos. Už jas L. Brežnevo epochoje neuždarysi į kalėjimą, net iš darbo neatleisi.

Įsimintinas ukrainiečių dainiaus Taraso Ševčenkos 150-ųjų gimimo metinių minėjimas, nes jis didžiąją gyvenimo dalį praleido Vilniuje, bendravo su Lietuvos kultūros žmonėmis. Parenčiau „Pergalei“ straipsnį „Laisvės idėjoms nėra sienų...“ Buvau labai patenkintas. Skaitytojai gyrė. O mane išsikvietė akademikas J. Žiugžda: „Ką čia rašinėji?“ Nesupratau, ko jis klausia. Problema – N. Černyševskio citata, kurioje jis teigia, kad demokratu tapo po pažinties su Z. Sierakausku ir T. Ševčenka. Gi J. Žiugžda teigė, esą būta atvirkišiai. Mėginau prieštarauti. Ši citata – autentiška. Akademikas: „Istorikas turi sugebėti skaityti ir tarp eilučių... Ne, iš tavęs istoriko nebus...“ Man padėjo minėta pažintis su akademiku J. Kubiliumi. Matyt, jis nežinojo apie mano pokalbį su J. Žiugžda, o akademikas nebuvo skundikas, svarbu, kad dingčiau iš instituto...

Plėtėsi mano ryšiai su Vilniaus inteligentija. Ji būriavosi. Puiki proga įvairesniems susitikimams – gimtadieniai (savo arba artimų žmonių). Pašalinta iš Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros Irena Kostkevičiūtė, būdama karšta Vinco Mykolaičio-Putino kūrybos gerbėja, per poeto gimtadienius ar mirties dieną savo namuose organizuodavo jo kūrybos aptarimą, išvykas į kapines, rūpinosi jo kūrybos įamžinimu. Susirinkdavo ne tik humanitarai. Vasario 16 d. – mano gimtadienis. Galvoje sukasi mintys apie 1918 m. Vasario 16-osios aktą, nes ta diena buvo patogi proga pamąstyti. Pirmasis susibūrimas įvyko ne mano iniciatyva. Žinau tik tiek, kad švęsta nuo pirmųjų mano apsigyvenimo Vilniuje dienų. Negaliu tiksliai pasakyti, kada pirmą kartą buvo susirinkta. Viskas vyko stichiškai. Pirmą kartą manęs pasveikinti atvyko bene vienas kolega. Vėliau susibūrė nuolatinė kompanija.

Gimtadienis buvo tik priedanga Nepriklausomybei paminėti. Susirinkdavo iki dvidešimt asmenų – istorikė I. Lukšaitė, menotyrininkė Irena Kostkevičiūtė, dailininkas Aloyzas Stasiulevičius, žurnalistai Birutė Mackonytė, Kęstutis Demskis, anglistas Albertas Steponavičius, filosofai Kristina Rickevičiūtė, Ipolitas Ledas, Romualdas Ozolas, Krescencijus Stoškus, dailininkas Bronius Grušas. Sudėtis ne kartą keitėsi – vėliau „atkrito“ J. Barzdaitis, V. Vinciūnas, prisidėjo Bronislovas Kuzmickas. Jokių išankstinių kvietimų. Suprasta, kad taip galima vos ne legaliai paminėti savo valstybės šventę. Taip į ją žvelgė mano bičiuliai.

Lietuvos istorija – vingiuota: nuopuoliai ir pakilimai (identiteto išsaugojimas ir jo ignoravimas). Kodėl? Tai buvo pagrindinė paskata domėtis ir tyrinėti Lietuvos kultūros istoriją. Lietuva ne kartą buvo praradusi valstybingumą ir jį atgavusi. Tuo metu, kai rašiau pirmuosius straipsnius, Lietuva buvo okupuota ir aneksuota. Analizuodami Lietuvos kultūros istoriją – Tautos dvasinę būseną, pastebėsime jos ėjimą iš tolimų gelmių. Būtent tai sąlygojo, kad lietuvių tauta, nepaisant visų kataklizmų, išliko. Turint gerų norų, tarp eilučių galima tai priminti. Skaitytojas gebėjo atskirti Juozą Jurginį, Bronių Dundulį, Antaną Jonyną ir pradėjusius reikštis Vytautą Merkį, Antaną Tylą nuo kokio Broniaus Vaitkevičiaus ar Broniaus Sudavičiaus.

Tokioje situacijoje būti vien tyrinėtoju man tada atrodė mažoka. Reikėjo ieškoti būdų lemti vyksmą. Atsiradus vienminčių būreliui, pradėjome leisti žurnalą „Problemos“, kitus leidinius, kuriuose skelbėme Lietuvos kultūrologinį palikimą, siekėme su pažindinti su pasauline filosofijos klasika, įtikinti skaitytoją, kad filosofija, pasak XX amžiaus pirmojo lietuvių filosofo profesionalo Ramūno Bytauto, reikalinga žmogui. Tokių leidinių neleista jokia kita imperijos kalba. Taigi norint pozityviai veikti, ieškant galima rasti būdų, kaip savo sumanymus realizuoti bet kokioje situacijoje. Didžiuojuosi, kad okupacijos metais vadovavausi savo Vilniaus universiteto disertacijomis. Ir šiandien visuomenei

VU Filosofijos istorijos ir logikos katedra. Iš kairės sėdi: Zenonas Burnys, Jonas Mačiulis, Vida Valatkaitė, Jūratė Pašukevičiūtė (Baranova), Nijolė Petkevičiūtė (Lomanienė), Petras Pečiūra, aš; stovi: Arvydas Juozaitis, Vytautas Radžvilas, Romualdas Ozolas, Liutauras Degėsys, katedros vedėjas Rolandas Pavilionis, vėliau tapęs VU rektoriumi, aspirantai, Nikodemus Juršėnas (paskutinis)

žinomi mano buvę aspirantai Arvydas Juozaitis, Vytautas Radžvilas, Vytautas Rubavičius, Algimantas Jankauskas. Turėjau vieną aspirantą iš Estijos – Rutsoo. Ir jis tapo vienu ryškiausių Estijos Nepriklausomybės šauklių.

Neįsivaizdavau akademinės veiklos be pilietinės. Nuolatos kil-davo klausimas – dėl ko gyveni? Kas tu esi? Žmogus – *homo sovieticus* ar žmogus – *homo europieticus*? Ar vis dėlto esi lietuvis? Manau, sąžinės dalykai yra įgimti – jos negalima prarasti ir vėl atgauti. Tuo tarpu politiniai įsitikinimai priklauso ir nuo aplinkos, kurioje tu gyveni, ir nuo gaunamos informacijos, todėl totalitariniai režimai siekia apriboti jos prieinamumą.

Norėdamas gauti kuo daugiau patikimesnės informacijos, ieškojau jos patikimuose šaltiniuose. Labai įdomus pašnekovas

buvo Birutės Mackonytės tėvas Rapolas, žinomas Vilniaus krašto lietuvių veikėjas, buvęs lenkų, hitlerininkų (Štuthofė) ir bolševikų kalėjimuose. Įdomios ir jo į kalėjimus patekimo aplinkybės, ypač į Štuthofą. Viename esesininko laikraštyje jis aptiko straipsnį, kuriame rašoma, kad po pergalės Lietuva bus germanizuota, o lietuviai iškeldinti kažkur už Uralo. Tą straipsnį jis išvertė į lietuvių kalbą ir išspausdino legaliai leidžiamame laikraštyje lietuvių kalba, nurodydamas šaltinį. Tą pačią naktį buvo suimtas ir išgabentas į Štuthofą. Iš ten jį išvadavo rusų kariai, bet enkavėdistai, sužinoję, kad jis bendradarbiavo vokiečių okupacijos metais leistoje spaudoje, išsiuntė į savąją koncentracijos stovyklą, iš kurios buvo išleistas 1956 m. R. Mackonis mėgdavo lyginti visus išbandytus kalėjimus, pabrėždamas, kad nematė tarp jų principinio skirtumo, nors gal lenkų kalėjime buvo kiek geriau.

Kitas įdomus pašnekovas buvo Vladas Jurgutis, Lietuvos lito tėvas. Tuo metu, kai rašiau kandidatinę disertaciją, rinkau medžiagą Mokslų akademijos Bibliotekos rankraščių skyriuje. Ten dažnai sutikdavau V. Jurgutį, bevartantį senąją spaudą. Jis mėgdavo dalintis prisiminimais. Įstrigo jo pasakojimas apie 1926 m. gruodžio perversmą ir keturių komunarų sušaudymą. Pasakojo apie Karolį Poželą, kurį asmeniškai pažinojo. Pasak V. Jurgučio, su K. Požėla iš ankstesnių laikų buvo pažįstami Antanas Smetona ir Augustinas Voldemaras. V. Jurgutis sakydavo: „Negalėjau patikėti, kad Karolis išdavikas, nors ir kitaip mąstė... Nuėjau pas Antaną ir tai išdėsciau. Smetona įdėmiai išklausė ir pasakė: „Kaip galiu jo pasigailėti, jeigu jis manęs to neprašo...“ O kai Voldemarui išdėsciau, kad aš, kaip buvęs užsienio reikalų ministras, manau, jog sušaudymas tik pablogins santykius su Tarybų Sąjunga, šis tik šyptelėjo: „Požėla nėra klusnus ir Maskvai. Jie mums tik padėkos...“

Siekiu gauti visapusiškos informacijos, nes norėjau išsaugoti istorinį atminimą. Tautiniam sąmoningumui didžiulį poveikį

turėjo žinomų kultūros veikėjų K. Donelaičio, V. Kudirkos, Mai-ronio, M. K. Čiurlionio kūryba, kurioje galima akcentuoti bendražmogiškąsias vertybes, pabrėžiant jų meninę vertę, ko negalėtų ignoruoti okupacinis režimas, kitaip atsiskleistų iš negatyvios pusės. Todėl siekta parodyti, esą ir Tarybų Sąjungoje gerbiamos tautinės vertybės. Mąstantys žmonės privalėjo pasinaudoti šia savybe – atskleisti mūsų kultūros tęstinumą. Viso to judėjimo apogėjus – Vilniaus universiteto 400 metų jubiliejaus šventimas, virtęs nacionaline švente. Rengtasi iš anksto. Pasiiekta, kad jis pelnė tarptautinį pripažinimą. Į Vilnių suplaukė šimtai tūkstančių žmonių. Minia traukė nuo universiteto į Vingio parką. Tokių manifestacijų Lietuva neregėjo iki Sąjūdžio laikų. Toli gražu ne viskas buvo surežisuota. Tai preliudija prieš didelius įvykius. Sunku buvo su tuo susitaikyti imperiškai mąstantiesiems – Vilniaus universitetas dvigubai senesnis už Maskvos. Kaip po to teigti, kad mokslas į Lietuvą veržėsi iš Rusijos. Universiteto jubiliejumi buvo nepatenkinti ne tik rusofilai, bet ir Maskvos universitetas, kuriuo taip didžiavausi. Čia veikė konkurencijos faktorius. Kaip pripažinsi, kad kažkokios provincijos (taip žvelgta iš imperatoriškų aukštumų) universitetas senesnis už visos imperijos pasididžiavimą. Norėta nors sumažinti jubiliejinę datą – jubiliejiniais metais laikyti 1803-uosius, kada Vilniaus universitetui buvo suteiktas Imperatoriškojo universiteto titulas. Bet ar ta data pozityvi? Tokio masto šventės Lietuvoje dar nebūta – masiškumu pranoko Nepriklausomoje Lietuvoje minimą Vytauto Didžiojo jubiliejų.

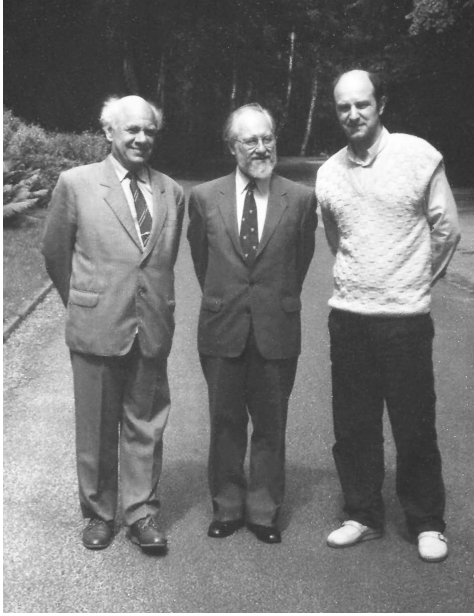
Nežinau visų pasirengimo šventei užkulisių. Kai ką prisime- nu: pirminio jubiliejinės komisijos narių sąrašo projekte buvau įrašytas ir aš. Mat ženklį savo daktaro disertacijos (dabar – habilitacinės) dalį skyriau XVIII amžiaus Vilniaus universitetui. Joje aptariau senojo Vilniaus universiteto struktūros pokyčius. Paskutiniaisiais LDK egzistavimo metais pervadintos į Vyriausiąją Lietuvos mokyklą prilyginimas Imperatoriškajam universitetui buvo žingsnis atgal.

Vyriausiojoje Lietuvos mokykloje profesoriai buvo renkami konkurso būdu, mokykla veikė autonomiškai, į ją galėjo patekti ir žemesnių luomų asmenys, net rektoriumi buvo išrinktas baudištininko vaikas Simonas Malevskis (1817–1822). Vyriausiojoje Lietuvos mokykloje leidžiamoms knygoms nebuvo taikoma išorinė cenzūra. Pagal Imperatoriškojo universiteto statutą, visus profesorius tvirtino pats caras, teisę stoti į universitetą turėjo tik bajorai, o tie, kurie vėliau negalėjo įrodyti bajorystės, buvo braukiami iš studentų sąrašų, pavyzdžiui, Simonui Daukantui vos pavyko įrodyti savo bajorystę. Universitetinėms knygoms negaliojo valdžios cenzūra. Nesupratau, kodėl buvau išbrauktas iš komisijos.

Po daugelio metų Seime sėdint šalia Jono Kubiliaus, rektorius priminė primirštą istoriją. J. Kubilius pasakojo: „Asmeniškai su manim tu buvai mažai pažįstamas... Kur garantijos, kad pats neįsiveltum į panašius ginčus su maskvėnais, nesupykdytum jų ir taip nepakenktum šventei?“ Jis buvo teisus. Ir nebūdamas komisijos nariu turėjau daug galimybių skleisti tiesą apie universitetą, rašyti spaudoje, įvairiose Lietuvos vietose skaityti paskaitas. Net Čekoslovakijos akademinė spauda spausdino mano straipsnius apie Vilniaus universitetą. Šiandien daug kas nepajėgus suprasti tų virazų. Labai lengva apkaltinti to meto veikėjus bailumu, pasidavėliškumu.

Dirbdamas Vilniaus universitete įsisąmoninau, kad niekada nereikia daug taukšti, bet ir niekada nesakyti to, ko negalvoji. Šią tiesą įsisavinau, ypač rengiantis Vilniaus universiteto 400-ajam jubiliejui.

Universiteto jubiliejus įkvėpė pasididžiavimą savo kraštu. Atvėrė duris į tarptautinį pripažinimą, bendradarbiavimą, nors ir su satelitiniais kraštais. Išsiplėtė ryšiai su Krokuvos, Varšuvos, Prahos, Greifsvaldo universitetais (miniu tuos, kuriuose man teko studentams skaityti paskaitas, dalyvauti mokslinėse konferencijose). Sutartys sudarė sąlygas keistis paskaitų ciklais, padirbėti tų

Aš, Bronislavas Geremekas, Domas Kaunas. Vygriai, 1988 m.
 Ten Lenkijos „Solidarność“ pradėjo organizuoti susitikimus su mumis

universitetų bibliotekose. Aš bene daugiausia bendradarbiau su Jogailos universitetu, Krokuvos mokslininkais. Beveik dešimtmetį kasmet rugsėjį Krokuvos humanitarams skaičiau Lietuvos kultūros istorijos kursą. Su studentais sekėsi gražiai bendrauti. Užsukdavau ir į Varšuvą. Užsimezgė ir asmeniniai kontaktai su tų šalių mokslininkais, susipažinau su daugeliu būsimų atgimstančios Lenkijos politikų, tarp jų – su būsimais premjeriais Tadeušu Mazowieckiu, Vladimiežu Cimoševičiumi, užsienio reikalų ministru Bronislavu Geremeku, ryškiais „Solidarność“ veikėjais Jaceku Kuroniu ir Adamu Michniku. Ši pažintis pravertė atkuriant Lietuvos valstybę.

Iki šiol nenutrūko ryšiai su pirmuoju demokratiškai išrinktu Krokuvos burmistru Jacku Purchla, atsistatydinusiui iš burmistro

pareigų tam, kad įkurtų Tarptautinį kultūros tyrimo centrą, kuriam vadovauja iki šiol. Jo redaguojamuose moksliniuose leidiniuose, leidžiamuose lenkų ir anglų kalba, spausdinu straipsnius iki šiol. 2011 m. Krokuvoje, švenčiant Centro dvidešimtmetį, už išspausdintus straipsnius buvau net apdovanotas. Su atgimusios Lenkijos politikais bendravau kaip su bendraminčiais. Iš jų nesulaukė palaikymo Vilnijos autonomistai, nes tuomečiai Lenkijos politikai, pavyzdžiui, T. Mazowieckis, neabejojo, kad tai KGB darbas, bet, pasak jo, Lenkijoje būta nemažai kvailių, kurie nepajėgia to suprasti (pridursiu – jų netrūksta ir Lietuvoje).

Laikai pasikeitė. Viena tų pokyčių priežasčių – dabartinės Lenkijos valdžioje atsidadė nemažai Lietuvos bajorų palikuonių, kurie mąsto kaip mūsų Šarūnas Liekis, A. Bumblauskas, N. Putinaitė, kad Vasario 16-osios Aktas – klaida. Jiems būtų buvę geriau, jeigu būtų atkurta Abiejų Tautų Respublika (J. Pilsudskio planas). Tad Didžiosios Lenkijos atkūrimo adeptai mato juose savo atramą, kurios nebuvo 1990–1991 metais. Nesigirdėjo, kad tada „lenkų autonomistus“ palaikytų lietuviai ar kurios nors kitos Lietuvoje gyvenančios tautinės bendrijos. Lankiausi Visagine (tuomet – Sniečkus). Diskutavau su ten gyvenančiais rusais. Nemačiau jų akyse entuziazmo, tačiau nemačiau ir neapykantos. Tuometės Lenkijos vadovybė – ne visa Lenkija palaikė mūsų Nepriklausomybės siekį. Kaip čia neprisiminti Česlovo Milošo, rašiusio, kad J. Pilsudskis negalėjo kalbėti kitaip, nes jam būtų pasakyta: „Tai ir marš į savo Lietuvą!“

Kelionės po imperiją ir už jos ribų

Mano pažintis su imperija buvo dvejopa. Pirmą – privataus asmens, keleivio, nieko nepažįstančio atvykus į svetimą kraštą, bendravimas su atsitiktinai sutiktais žmonėmis ir antra – dalyvavimas mokslinėse konferencijose, išvykose skaitant paskaitas, kai žinojau, kur vykstų, kas kviečia, ir kviečiantieji mane pažinojo. Jiems buvau įdomus ir jie man. Tiksliau – mane pažinojo tik atskiri asmenys, kitiems buvau pirmą kartą matomas asmuo, vėliau pažinčių ratas išsiplėsdavo.

Ir taip – atsitiktinės kelionės. Įsigijęs „Moskvič“ apkeliauju nemažą imperijos dalį. Norėjosi suvokti, ką kitur žmonės jaučia. Miegodamas mašinoje ar palapinėje vis tiek stebi ne tik orą ir gamtovaizdžius, bet ir žmones, jų gyvenimo būdą.

Pradėjau nuo pažinties su savo Tėvyne, žymiausių ir gražiausių Lietuvos vietovių aplankymo. Į pirmąją kelionę išsirengiau su R. Ozolu. Važiavome aplink Lietuvą, palei etnografines sienas. Žinoma, nuklydome ir į Baltarusiją. Ilgam išliko įdomių išpūdžių. Jų nepateikiau jokiai spaudai. Kita kelionė – po Gardino lietuviškas pilis su Kuzmickų šeima. Vėliau per vasaros atostogas keliaudavau su žmona, siekdami artimiau pažinti imperiją. Apvažiavome Baltijos šalis, Kareliją, Novgorodą, Pskovą, Moldovą, Ukrainą, Kaukazą.

Giliausius išpūdžius paliko Gruzija ir Ukraina. Buvau prisiklausęs įvairiausių mitų apie gruzinus. Gruzijoje lankiausi kelis sykius. Tikrovėje neaptikau atitikmenų. Žiupsnelis prisiminimų iš kelionių. Ne apie gamtovaizdžius.

Gruzinių Karo kelias. Nakvojome aukščiausioje automobiliu pasiekiamoje vietoje. Ankstyvas rytas. Švietė saulė. Žmona ant portatyvinės dujų viryklės virė kavą. Kalno papėdėje gruzinas ganė avis. Pamatęs mus pamažu ėmė artėti. Nieko nesakęs sustojo ir atsirėmė į lazdą. Pasijutome nejaukiai. Žmona pasiūlė jam

puodelį kavos. Gruzinas atsisėdo. Žvelgdamas apačion, pamojo ranka. Užsimezgė pokalbis. Netrukus atbėgo berniukas, nešinas krepšeliu puikių persikų. Pradėjome aiškinti, kas tokie esame. Pirmiausia paklausė: „Ar pas jus yra rusų?“ Atsakėme teigiamai. Aviganis palingavo galva, pavartojęs vieno labai nemalonaus gyvūno pavadinimą pridūrė: „Kur jų nėra...“ Pokalbis pakrypo apie Kaukazo kalnų grožį. Patenkintas linksėjo galva. Pasakius, kad iš Gruzijos pasuksime į Armėniją, sunerimo. Ar ne geriau pasilikti pas juos? Pradėjo pasakoti, kokie armėnai blogi žmonės. Neiškenčiau: „Kurie blogesni – rusai ar armėnai?“ Rimtai supyko: „Ką čia plepi? Ten svetimi, o čia savi...“

Arba Gruzijos kurortas Zugdidis. Keliauji Juodosios jūros pakrante. Kiekviename Rusijos ar Ukrainos kurorte vietos gyventojai siūlo nakvynę, o čia – be šansų. Mąstėme, ar pasukti Sočio link. Išgirdęs mūsų pokalbį, prisistatė jaunas vaikinąs. „Labas, mergaitė“, – užkalbino jis. Užsimezgė pokalbis. Pasirodo, jis tarnavo kariuomenėje Lietuvoje. Tik tiek lietuviškų žodžių ir žinojo. Išklauses mus pasiūlė luktelėti. Netrukus sugrįžo ir nuvežė į didžiulį namą su sodu. Jame buvo gausybė vaisių ir įkyrių viščiukų. Alkani jie šokinėjo, gaudė muses ir kitokius parazitus. Pasirodo, namo šeimininkas ligoninėje, po to svečiuosis pas gimines, todėl vaisius galime valgyti nemokamai.

Kitą dieną prisistatė šeimininko giminaitė ir smulkiai išklausinėjo, kas esu. Pasakiau, kad dirbu Vilniaus universitete. Po kelių dienų mus aplankė jos sūnus. Jis norėjo sužinoti, ar pažįstu ką nors iš Tbilisio universiteto. Pažinojau Filosofijos istorijos katedros vedėją profesorių Tevzadzę. Išgirdau: „Jis – geriausias mano mokslinio vadovo draugas.“

Draugiškai atsisveikinome. Šeimininkai ne tik atsisakė imti užmokestį, bet ir dar įdėjo trilitrį butelį vyno. Po kiek laiko sutikau profesorių ir papasakojau jam tą nutikimą. Jis linksmai pridūrė: „Matai, Gruzijoje mano vardas šį tą reiškia...“

Nuostabios kelionės buvo ir į kitas Kaukazo šalis.

Kartą buvau susitaręs aplankyti savo kurso draugą kabardiną Anatolijų Tchagapsojevą, Nalčiko universiteto dėstytoją. Jis supažindino su kabardinų gyvenimo būdu, savo krašto ir balkarų tragedija, su amžiniais sukilimais prieš svetimšalių valdžią. 1944 m. kovą balkarai esą už bendradarbiavimą su hitlerininkais buvo iškeldinti iš savo krašto, todėl apsigyveno kalnuose.

Žmonės tikėjo, kad tose vietose gyvena labai piktos dvasios, baudžiančios įsiveržėlius į kraštą, todėl balkarų namuose neapgyvendino kolonistų. Šis tikėjimas išgelbėjo kraštą nuo kolonizatorių antplūdžio, jis buvo gajus ir per mūsų viešnagę. Teko patiems akivaizdžiai tuo įsitikinti.

Anatolijaus žmona – kabardinė. Ji sunkiai pasidavė vyro įkalbinėjimams drauge su mumis vykti į kalnus. Vos tik privažiavome balkarų gyvenamas žemes, ji pradėjo skųstis: „Jeigu norite, kad dvasios mane nužudytų, važiuojame.“ Kas gi norės? Palikome ją kalno papėdėje. Ten ji laukė mūsų pusdienį... Šiandien graudu: neišsipildė kabardinų ir balkarų svajonės išsivaduoti iš rusų priklausomybės. Šios nuotaikos jautėsi visame Kaukaze, nors su čekėnais, ingušais neteko bendrauti, jų gyvenvietes matėme tik pro mašinos langą.

Sklandė įvairių mitų apie gruzinų milicininkų priekabumą, kyšių reikalavimą. Esu pažeidęs eismo taisykles, bet niekuomet nebuvau nubaustas, nors ir vertėjo. Pavyzdžiui, vienoje gyvenvietėje buvau sustabdytas už greičio viršijimą. Milicininkas pareiškė: „Nors tu ir svečias, greičio neviršyk.“ Ir tiek. Panašiai būta ir Ukrainoje. Kitą kartą Lvovo srityje netyčia užsukome į pasienio zoną. Mus pamatęs vietinis milicininkas perspėjo: „Kuo greičiau iš čia dinkite. Pamatys pasieniečiai, nubaus. Mes Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečių neturime jokio noro bausti.“ Kuriozai lydėjo mus kiekviename žingsnyje.

Su Ukraina mane sieja sentimentai didžiajam jos dainiui Tarasui Ševčenkai. Ilgą laiką jis gyveno Vilniuje būdamas Rusijos gubernatoriaus tarnu. Čia suartėjo su lietuviais ir būsimais

1863 m. sukilimo veikėjais. Apie jį buvo vieni pirmųjų mano straipsnių. Atėjo 150-asis poeto gimtadienis. Jam pagerbti jo gimtinėje buvo sodinamas medelynas. Pasodinau ir aš medelį (nežinau, ar jis dar auga). Mat tuomet priklausiau tiems, kurie daugiausia rašė apie ukrainiečių dainiaus ryšius su Lietuva.

Keliaudami atsitiktinai užsukome į vieną netoli Kijevo esantį miestelį. Užėjome į viešbutį. Prieš mus stovėjusiems leningradiečiams budėtoja pasakė, kad vietų nėra. Išsišnekėjome, kur pasukti. Iš budėtojos išgirdome: „Jums vietos rezervuotos.“ Nustebome. Leningradiečiai pasipiktino. Kaip tai suprasti? Vėliau išsišnekėjome su mūsų globėja. Ji suprato, kad esame iš Lietuvos, o lietuviai gerbia Tarasą Ševčenką. Ji – taip pat.

Kitaip buvo Latvijoje, nors latviai čia niekuo dėti. Vykau iš Jūrmalos į Ventspilį. Prieš mane važiavo kelios mašinos su Leningrado numeriais. Važiavau iš paskos. Nekreipiau dėmesio į užrašą „Pasienio zona“. Sustabdė leningradiečius. Jie apsisuko ir grįžo atgal. Nieko nelaukdamas pasekiau jų pavyzdžiu, bet staiga išgirdau: „Stok!“ Sustojau. Surašė sienos pažeidimo protokolą. Paklausiau, kodėl aniems nesurašė protokolo. Pasienietis paaiškino: „Jie savi.“ Kai reikėjo pasiaiškinti, parašiau, kaip buvo, ir nurodžiau pasieniečio motyvus, kodėl mums padaryta „išimtis“. Ir pridūriau: „Ar taip ugdoma tautų draugystė?“ Pasienietis pasirašė protokolą, kuris turėjo būti išsiųstas į Vilnių, o čia mes atitinkamai nubausti. Protokolo niekas neatsiuntė. Manau, protokolininkas gavo pylos už žioplumą pasirašant tokius raštus.

Bene didžiausią įspūdį paliko pasieniečiai tarp Karelijos ir Suomijos. Maršrutą pasirinkome pagal spaudos kioske aptiktą žemėlapi žemėlapi sunkiai mūsų „Moskvič“ išvažiuojamais keliais. Bet vis dėlto važiavome. Bijojome nuklysti iš kelio, kad nepatektume į kokią duobę. Staiga nuščiuvome – mes Suomijoje, prie Tarybų Sąjungos sienos. Vadinasi, vykstame į Tarybų Sąjungą. Patys nesusigaudėme, kaip atsidūrėme Suomijoje. Mus, kaip nežinia iš kur atvykusius svetimšalius, sulaukė rusų pasieniečiai, nors

pagal mašinos numerį buvome „savi“. Pradėjome aiškintis. Parodėme žemėlapi, pagal kurį keliavome. Nepatikėjo. Geram pusdieniui mus sulaikė. Prisistatė užkardos viršininkas. Mandagiai atsiprašė už prastą sienos apsaugą ir paaiškino, kad vyko keliuko prie sienos tikslinimo darbai. Suomija atliko savo darbą, o mūsiškiai to nepadarė, tad siena liko nelimituota. Todėl nutarė mūsų nebausti, dar padėjo, kad mūsų dėka pastebėtas toks aplaidumas. Pasirodo, ir tada „geležinė Tarybų Sąjungos“ siena nebuvo tokia geležinė.

Kitas nutikimas. Neringa, pasienio zona. Su žmona turėjome kelią į Preilos poilsinę. Žinoma, ir visus leidimus įvažiuoti. Visi leidimai lyg ir vienodi – nenurodyta, iš kurios pusės turi įvažiuoti lietuviai, o iš kurios – rusai.

Prieš vykdami į Neringą nusprendėme pasižvalgyti po Karaliaučiaus kraštą. Įspūdis nepakartojamas. Buvo matyti, kad čia įsikūrę žmonės, ypač kaimuose, jautė laikinumą. Kadangi krosnys buvo kūrenamos malkomis, žmonės ardė savo sodybas, kurios jiems atrodė per didelės, ir kūreno. Pasisotinę tokių vaizdų vakarop pasukome Kuršių nerijos link. Keliu, kuriuo važiuojama iš Karaliaučiaus į Klaipėdą. Per užkardą mūsų nepraleido: „Važiuokite iš Lietuvos pusės.“ Nepadėjo jokie argumentai (naktis, o siena naktimis uždaryta). Kita vertus, pagalvojome, ar rusų pasieniečiams Lietuva ne kita šalis? Jei taip, gerai.

Imperiją išnaršėme keliaudami po miškus ir laukus, miestus ir miestelius. Dešimtys tūkstančių kilometrų. Jokių milicinių priekabių, išskyrus Baltarusijos ir Karaliaučiaus pasieniečius. Negi plačiau pasakosi smulkius nutikimus. Yra svarbesnių dalykų. Pirmiausia santykiai su Maskvos ir kitų imperijos miestų mokslininkais.

Lankiausi įvairiausiuose imperijos mokslo centruose, skaičiau mokslinius pranešimus, dažniausiai susijusius su Lietuvos kultūros istorija, vertinimo teorija. Neišdildomą įspūdį paliko susitikimas Dušanbė. Neprisimenu, kokia tema vyko konferencija.

Ten sutikau kelis senus pažįstamus. Jie pasiūlė pas juos paviešėti, vežiojo po visą Tadžikiją. Diskutavome apie istorinę praeitį. Pasirodo, mano bičiuliai buvo pakankamai susipažinę su Vilniaus istorija. Jie man įrodė, kad Buchara ir Samarkandas – istoriniai tadžikų miestai, o Stalinas, sėdamas nesantaiką tarp tautų, perdavė juos Uzbekijai, teigė mano bičiuliai, kurių sąmonėje buvo tvirtai subrendusi Persijos atkūrimo idėja. Pasak jų, dabartinis Iranas nėra tapatus Persijai. Persija išbarstyta gabalais. Mano pašnekovų nuomone, tadžikai – etnografinė sąvoka. Jie save laiko persais. Taigi jie yra Persijos dalis. Didžiuliai plotai priklauso Afganistanui. Reikėtų visas tas teritorijas apjungti. Iranas – Persijos šerdis, galėtų atsisakyti dalies nepersiškos teritorijos ir užsiimti galingos vieningos Persijos atkūrimu. Sakysite, grupelės intelektualų pasvaičiojimai? Apie tai vėliau...

Pirmosios mano kelionės į užsienį – per jaunimo kelionių biurą „Sputnik“. Į jį man duris atvėrė minėta Jaunųjų kūrėjų bendrija ar kaip ji ten vadinosi. Liūdniausius prisiminimus paliko kelionė į Iraką. Pirmiausia mums užkliuvo užrašai „Non European“, vedantys į uždarus kvartalus. Bet ne tai sukrėtė. Vieną rytą išgirdome: vakare buvo suimti 6 žydai, tą pačią naktį pasmerkti mirti ir ryte didžiausioje Bagdado aikštėje viešai pakarti. Visos civilizuotos šalys pasmerkė tokį aktą. Irakas atsakė tuo pačiu ir atsisakė į Bagdado oro uostą priimti net Sirijos lėktuvus. Sirijos vadovai aiškinosi: „Gal žydus ir reikėjo karti, bet ne taip staigiai ir viešai.“ To pakako, kad ir Sirija užsitrauktų Irako rūstybę.

Kelias dienas buvo daug kas neaišku, kol galiausiai tarybinė vyriausybė iš prancūzų gavo kelis šarvuotus visureigius. Jų atidaryti langai tampa šaudymo angomis. Arabas atnešė glėbį „Kalašnikov“ automatų ir paaiškino: „Čia jums.“ Kai kurios moterys pradėjo klykti. Palydovas paaiškino: „Aš su jumis... Jeigu nemo-kate naudotis, paaiškinsiu kaip... Naktį keliauti per dykumą be ginklo nevalia. Ten pilna plėšikų.“ Niekas neužpuolė. Patyriau nepakartojamų įspūdžių. Iki Damasko keliavome per Arabų

dykumą, kurią berods knygoje „Per laukinį Kurdistaną“ yra aprašęs Karlas Majus. Keliavome ilgiau nei dvi paras. Pamačiau mirą, smėlio audrą. To niekada daugiau nepatyrčiau.

Kitas keliavimo būdas po imperiją – mokslinės konferencijos, paskaitų skaitymas. Dažniausiai vykdavau visur, kur tik kviesdavu. Norėjau pažinti visą imperiją. Tarybų Sąjungos, tiksliau – Rusijos imperijos, nemažai pavergtų tautų svajojo apie valstybingumą. Vėliau tai nutiko, tik nevisiškai. Rusija kruvinomis rankomis bandė kiek įmanoma išlaikyti savo valstybės dydį. Lankiausi ir Rusijos miestuose kaip mokslinių konferencijų dalyvis. Susipažinau su nemažai Rusijos filosofų. Pažintys plėtėsi.

Priklausiau prie tų, kurie paskelbė nemažai straipsnių rusų kalba, daugiausia Maskvos Lomonosovo universiteto moksliniuose darbuose. Kiek nustebau pamatęs 2002 m. išleistą studiją „XIX ir XX amžiaus Rusijos filosofai“, kurioje esu priskirtas prie Rusijos filosofų. Visuose savo straipsniuose ir kolektyvinių monografijų skirsniuose supažindinau su Lietuvos kultūra. Nė vienas mano darbas nekvepėjo konformizmu. Toli gražu ne visi TSRS filosofai buvo konjunktūrininkai. Žaidėme tam tikrus žaidimus. Pavyzdžiui, į Lietuvą atvykęs Maskvos filosofas galėjo sau leisti daugiau negu Maskvoje, nes mūsų idėjiniai saugotojai nedrįsdavo purkštauti prieš tituluotus svečius. Pirmieji iki Nepriklausomybės mano straipsniai buvo išspausdinti užsienyje – Lenkijoje.

Leidybinė veikla

*Nihil dūlcius, qua ómnia scire
(„Nieko nėra maloniau nei viską žinoti“, Ciceronas)*

Tai buvo mano veiklos devizas, kuriam realizuoti reikalingos sąlygos. Stalinizmo metais apie kokį nors savitą filosofinį gyvenimą nebuvo nė kalbos. Sklido pasakojimas, kuo pasibaigė Vasilijaus Sezemano neatsargus posakis. Okupantams profesorius buvo žinomas kaip žydų, Vilniaus universiteto bibliotekos gelbėtojas, todėl nieko nuostabaus, kad jis buvo paskirtas atkuriamos Vilniaus universiteto Filosofijos katedros vedėju. Pasakojama, kad vienas studentas per paskaitą paklausė, koks filosofas buvo Leninas. Profesorius tik numojo ranka... To pakako, kad tą pačią naktį būtų suimtas. Žinoma, kai pradėjau dirbti, panašių dalykų nepasitaikė, tačiau kai kurie studentai dar nebuvo praradę noro įskūsti dėstytojus, net chruščiovinio „atšilimo metais“. Nemažai studentų skundikų prisidėjo prie Lietuvių literatūros katedros išvaikymo, o pagrindinis to organizatorius Jonas Bielinis iškopė į kultūros ministrus.

Mano studijų metais Maskvos universitete jau buvo praėję laikai, kai studentai skundė dėstytojus politiniais sumetimais. Dažnai susimąstau, kaip būtų susiklostęs mano likimas, jeigu nebūčiau paklausęs M. Rutkutės ir likęs Vilniaus universitete. Juk būčiau tame pačiame kurse ir tame pačiame fakultete su J. Bielinio šutve, su kuria niekada neradau bendros kalbos. Tuo tarpu įgytas žinias (ir ryšius) Maskvoje pritaikiau gyvenime.

Norėdami suprasti dabarties problemas privalome suvokti praeitį (ir sąlygas, kuriomis reikėjo būti). Praeitis palieka pėdsakų (iš nieko niekas neatsiranda). Esamybė dygsta praeities išpuren-toje dirvoje. Ir okupacijos metais dirbta, galvota. Ir tada filosofinis gyvenimas ruseno.

Nors apie jį jau rašyta, norėčiau dar kartą sugrįžti prie šios temos. Kokie pokyčiai vyko Lietuvos intelektualiniame gyvenime? Kokį vaidmenį atliko filosofija? Kuo paaiškinti, kad Sąjūdžio vadovybėje buvo tiek daug filosofijos darbuotojų? Mano ir jų keliai kryžiuos. Kodėl okupacijos metais Lietuvoje išleista daugiau verstinės filosofinės literatūros negu kitose imperijos dalyse? Kodėl pas mus būta tęstinių filosofinių leidinių (užmaskuotų žurnalų)? Manau, atsakymai į šiuos klausimus susiję.

Septintojo dešimtmečio viduryje įvyko lūžis Lietuvos filosofiniame gyvenime. Tam objektyvų postūmį davė rektorius Juozo Bulavo atliktas nemokšų valymas iš universiteto (jų neliko Filosofijos katedroje). Nors rektorius buvo atleistas, daugeliui nemokšų nepavyko sugrįžti į universitetą. Nuo tada Lietuvos filosofiniame gyvenime pradėjo ryškėti kelios veiklos orientacijos: 1) ortodoksų – partinių dogmų aiškintojų, 2) E. Meškausko mokykla, 3) kultūrininkų judėjimo ir 4) pragmatinių siekių veiklos. Subrendo idėja leisti filosofijos žurnalą lietuvių kalba, kokio nebuvo nė vienoje imperijos respublikoje.

Reikėjo įveikti pančius, uždėtus pirmaisiais okupacijos metais, kada iš plačiosios tėvynės į Lietuvą buvo gabenami patys ortodoksaliausi partiniai propagandistai, žinantys tik viena – „partija visada teisi“ (pasak jų, partiniams funkcionieriams priklauso galutinis žodis „marksistinėje teorijoje“). Lietuva išsiugdė ir savų marksistų plejadą – G. Zimaną, I. Zaksą, A. Balsį, A. Gaidį, V. Lazutką, R. Skaisgirį, A. Steponavičių, – uoliai saugojusius „marksizmą“ nuo „revizionistinio gaivalo“, informuodavusius valdžios institucijas apie pastebėtą laisvamanybę. Naujiems vėjams papūtus, šie „filosofai“, pajutę, kad svyruoja žemė po kojomis, visomis išgalėmis bandė įrodyti savo reikalingumą. Tik jų bėda – jie nežinojo net pačių marksizmo šaltinių. Vienintelį, ką jie sugebėjo, tai rašyti iracionalias recenzijas apie kitaminčius. Bet ir čia ne visuomet pataikydavo į koją.

Jie nepatiko Maskvos filosofijos grandams, nes iš tų atminties

nebuvo išblukęs Stalino parankinio Andrejaus Ždanovo siautėjimas, filosofijos fakultetų uždarinėjimas. Chruščiovmečiu nustumtieji atsigavo. Ženkli dalis išlikusių gyvųjų sugrįžo. Tokių buvo ir Maskvos universitete. Jie nemėgo savamokslių, o ir Lietuvoje skiriamoji juosta ėjo kaip tik tarp tokių asmenų. Būta ir savanaudiškų sumetimų: atsisakius savamokslių paslaugų, augo profesionalų poreikis, ypač atkuriant uždarytas filosofijos katedras. Todėl baigusieji filosofijos fakultetus ir dirbusieji provincijoje sulaukdavo savo Alma Mater dėmesio ir palaikymo.

Antai atvykęs į Vilnių žinomas Maskvos universiteto profesorius Aleksejus Bogomolovas papasakojo, kaip vienas KPI dėstytojas Maskvoje piktinosi pradėto leisti filosofijos žurnalo „Problemos“ turiniu. Pasak profesoriaus, prezidiume sėdėjęs akademikas Teodoras Ozermanas tai išgirdęs pratrūko: „Tai ką, jaunuoli, neturite daugiau ką veikti?“ Profesorius pasakojo šią istoriją girdint skundikui, idant šiam ir kitiems atimtų norą užsiimti panašiais dalykais.

Deja, šis „verslas“ Lietuvoje vešėjo ir „Problemų“ leidimo metais. Šie veikėjai nesuvokė savo gyvensenos kitaip, tik sekti ir skūsti kolegas. Tai pajutau vienintelį kartą – 1961 m. pavasarį „Žinijos“ draugijos tarybos posėdyje sutikęs Mykolą Burokevičių, tuometį LKP Vilniaus miesto komiteto agitacijos ir propagandos skyriaus vedėją. Jis užsipuolė žurnalo „Mokslas ir gyvenimas“ redaktoriaus pavaduotoją Kazimierą Sidaravičių (paties redaktoriaus, Mokslų akademijos prezidento Juozo Matulio neišdrįso) už idėjiškai žalingo straipsnio apie Joną Šliūpą (už tą patį, kurį Maskvos universiteto TSRS Tautų filosofijos istorijos katedra rekomendavo spaudai) šimtmečio proga išspausdinimą, reikalaudamas atleisti K. Sidaravičių iš pareigų.

Pasibaigus posėdžiui, priėjau prie M. Burokevičiaus ir paklausiau, ar jis skaitė J. Šliūpą. Šis atkirto: „Neturiu laiko skaityti visokius fašistpalaikius.“ Bandžiau jį apšviesti sakydamas, kad E. Meškauskas dar Nepriklausomybės metais susipažino su K. Markso, F. Engelso veikalais, jų sekėjais. Jis išvelgė principinį

skirtumą tarp anksčiau išvardytų mąstytojų ir V. Lenino. Antra vertus, E. Meškauskas skeptiškai žiūrėjo į Lietuvos filosofinį palikimą. Tai stabdė Lietuvos filosofinio palikimo tyrimus, nors ir netrukdė. Todėl, atsiradus šios srities entuziastams, susiformavo savita kultūrininkų mokykla. Svarbiausias E. Meškausko mokyimo devizas: viskas susiklostys savaime – istorijos dėsniai objektyvūs, visuomenė vystosi pažangos kryptimi, individas nepajėgus savo veiksmais ką nors pakeisti. Tokia pozicija, viena vertus, ugdė neveiklumą, antra vertus, – tikėjimą protu, progresu. Bet jis nepraleisdavo progos įgelti ortodoksams.

E. Meškausko koncepcijos prasmės visiškai nesuvokė A. Balsio, A. Gaidžio, R. Skaisgirio, G. Zimano tipo veikėjai. Jie manė, kad visa laisvamanybė išplaukia iš E. Meškausko veiklos. Šių dviejų grupuočių susidūrimai parengė dirvą ugdyti nepriklausomą mintį. Tikriesiems „partiečiams“ E. Meškauskas atrodė pagrindinis jų priešas, kuris vos ne atmintinai žinojo marksizmo klasikus. Kiekviena proga rasdavo atitinkamą citatą. Pastarieji, netekę žado, privalėjo pritilti. Todėl jie puldavo tuos, kuriuos priskirdavo meškauskininkams.

„Kultūrininkais“ pavadinčiau tuos, kurie siekė šviesti tautą, supažindinti su esamomis ir buvusiomis filosofinėmis problemomis. Jie organizavo originalios užsienio mąstytojų kūrybos vertimus į lietuvių kalbą, tyrinėjo Lietuvos kultūrinį palikimą. Pagrindinis tokios veiklos tikslas – išlaikyti tautinę savimonę. Prie to prisidėjo ir iš įkalinimo vietos grįžęs profesorius V. Sezemanas, klajojantys praeities mūsų mąstytojų kūriniai, liberalioji filosofinė mintis Maskvoje. Profesorius tęsė pradėtus Vakarų Europos filosofijos tyrimus, vedė estetikos seminarą, kurio lankytojai buvo aspirantai, dėstytojai, visi, kurie netingėjo klausytis, tarp jų – ir aš (po V. Sezemano mirties Vilniaus universitete pradėjau skaityti filosofijos istorijos kursą).

„Pragmatinių siekių“ grupuotė – vėlyvosios brežnevinės stagnacijos produktas. Panašios grupuotės formavosi įvairiuose

imperijos akademinuose sluoksniuose. Joms filosofija – žaidimas, verslas. Šių grupuočių nariai vengė bet kokio politinio dialogo, prisidengę marksistine frazeologija, propagavo postpozityvistines idėjas, lengvai gaudavo mokslinius laipsnius („nuoseklūs marksistai“ jų nesuprasdavo, o liberaliai mąstantieji kartais išvelgdavo juose vos ne savo sąjungininkus), o tai pastariesiems sudarydavo palankias sąlygas daryti administracinę karjerą. Panaši grupuotė susiformavo ir Lietuvoje, palaukusi asmeninius kontaktus su analogiškais imperijos akademiais sluoksniais. Dėl to jie savo darbus buvo linkę skelbti rusiškai, įrašydami save į „internacionalistų“ gretas ir sudarydami moksliskumo įvaizdį. Juos palankiai vertino tuometės politinės valdžios funkcionieriai. Tokia veikla tada buvo pozityvi, nes „pragmatikai“ nesiveldavo į „revizionistų“ ir „nacionalistų“ paieškas, sukėlė sumaištį „nuosekliųjų marksistų“ gretose. Kita vertus, Lietuvoje jie parengė dirvą globalizmui, nacionaliniam nihilizmui.

Šie kuliariniai judėjimai gražiai įsiliejo į prasidėjusį demokratėjimo, proto išsilaisvinimo iš dogmų ir partokratų baimės procesą. Stalinizmo metais tokie žaidimai buvo neįmanomi (patupdyti už grotų prof. V. Sezemaną užteko per jo paskaitas pajutus „idealizmo tvaiką“). Dabar reikėjo naujų formų. Nesikuklinsiu: mano galvoje subrendo mintis ieškoti kelių viešai diskutuoti. Atsirado ir bendraminčių, ir gana įtakingų, be kurių tuometėmis sąlygomis nieko negalėjo atsirasti. 1965 m. „Žinijos“ draugijoje įsteigtame Diskusijų klube greta jaunųjų filosofų diskutavo ir prieškarinės kartos inteligentai (J. Būtėnas, J. Jurginis, S. Brasiškis, K. Daukša, J. Jurša, K. Sidaravičius, P. Slavėnas). Jame gimė daug įdomių idėjų. Čia palaikyta idėja leisti populiarių filosofinių žurnalą, įsteigti psichologijos ir filosofijos specialybes, svarstyta, kaip apeiti įvairius draudimus, derinimus su Maskva.

Nuo studijų Maskvos universitete laikų mano galvoje brenndo mintis, jog būtina tiesti kelius į prieškarinio Lietuvos, išryškinti

kultūros tęstinumą. Tai reikėjo daryti ne tiesmukai, nes taip nieko nepasieksi. Būtinai išradingumas. Šiai koncepcijai plėtoti radau bendraminčių ir už katedros sienų.

Jokio neakademiniio pobūdžio žurnalo, juo labiau filosofinio, negalima buvo išleisti be TSKP CK sekretoriato žinios, įsteigti specialybės – be Maskvos ministerijos. Kaip išsiversti be tų leidimų? Pirmasis žurnalinio tipo leidinį sumanė profesorius Jonas Kazlauskas, organizavęs mokslinį žurnalą „Baltistika“ vietoj „Mokslo darbų“ serijos. Pasitaręs su juo nutariau imtis iniciatyvos – pasinaudoti jo patirtimi leidžiant plačiai skaitomą žurnalą, kuriame būtų spausdinami ne tik disertacijoms ginti reikiami straipsniai, bet ir kuris supažindintų su lietuvių filosofų palikimu, užsienio autorių kūriniais. Bendraminčiai buvo Kristina Rickevičiūtė, Jonas Repšys, Ipolitas Ledas. Sutelkę bendras pastangas, „Mokslo darbų“ seriją „Filosofija“ reorganizavome į periodinį leidinį „Problemos“, palikdami rubriką „Mokslo darbai“. Turiniu ir struktūra tai buvo žurnalas, ko negalėjo nepastebėti Lietuvos TSR Aukštojo ir specialiojo mokslo ministerijos bei „Minties“ leidyklos vadovai. Jie tyliai palaimino mūsų sumanytą ir patvirtino „Problemų“ redkolegiją, įtraukdami į ją ir porą „nuosekliųjų marksistų“. Redaktoriumi liko buvęs „Filosofijos“ redaktorius doc. J. Barzdaitis, pavaduotoju tapau aš. Kadangi doc. J. Barzdaitis buvo išėjęs ilgalaikių kūrybinių atostogų ir gyveno Šakiuose, organizuoti žurnalo leidybą, pasirašyti spaudai tekdavo man. Žurnalas tapo informatyvus ir skaitomas. Nuo pirmųjų dienų gudravome. Ieškojome įdomių ir patrauklių straipsnių, o svarbiausia – sąsajų su praeitimi.

Iš Rusijos bolševikų išvytas žymus filosofas Levas Karsavinas, išrinktas Lietuvos universiteto profesoriumi, greitai išmoko lietuvių kalbą. Ja parašė žymiausią savo veikalą „Europos kultūros istorija“. Tokio visuotinio darbo nebuvo parašyta jokia kita kalba. Atėję į Lietuvą bolševikai uždarė profesorių į lagerį. Ten jis ir mirė. Pasmerktas mirti žmogus rašė „Apie tobulumą“. Rankraštį

saugėjo kunigas Alfonsas Svarinskas, vėliau jį perdavė grįžtančiam iš įkalinimo vietos Vladui Šimkūnui.

V. Šimkūnas ir jo žmona bibliotekininkė buvo karšti V. Mykolaičio-Putino gerbėjai, dalyvavo Irenos Kostkevičiūtės poeto gerbėjų ratelyje. Šiame ratelyje ir susipažinau su Šimkūnais. Jie perdavė man L. Karsavino kalėjime rašytus rankraščius. Mąščiau apie jų išleidimą. Parengiau planą.

Mano geras bičiulis nuo studijų Maskvos universitete laikų Nikolajus Semionkinas padarė partinę karjerą – dirbo institucijoje prie TSKP CK. Jis domėjosi rusų religine filosofija. Paprašiau, kad parašytų straipsnį apie L. Karsaviną į „Problemas“, ką jis ir padarė⁵. Vėliau jis man pasakojo: „Jeigu tokį straipsnį būčiau parašęs rusiškai, tikriausiai tektų pasiieškoti darbo kitur.“ O Lietuvos funkcionieriams TSKP CK darbuotojo straipsnis padarė įspūdį⁶. Tai buvo tik pradžia. Mąstyta, kaip plačiau supažindinti su L. Karsavino darbais. Pagal to meto tradiciją, rankraščiai iš privačių fondų nebuvo spausdinami. Perdaviau Vilniaus universiteto vyr. bibliografui Vytautui Bogušiu. Jis įformino. Parašiau straipsnį „Paskutiniai Levo Karsavino darbai“, detaliam aprašiau jo darbus kalėjime, tik nepaminėjau, kad jie ten rašyti, pridėjau visą jo traktatą „Autoriaus pasikalbėjimas su pozityvistu ir skeptiku „Dvasios ir Kūno proga“ ir išspausdinau leidinyje „Filosofijos istorijos barai“⁷.

Panašią operaciją atlikau ir su Stasio Šalkauskio rankraščiu, rengdamas jį spaudai. Prof. V. Zaborskaitė supažindino mane su

⁵ Semionkinas N. L. Karsavino antropologija, Problemos, 1971, 2(8), p. 108–113.

⁶ 2010 m. Maskvos žurnale „Историко-философский алманах – 3“, p. 312–319, pasakojo, kad kolegos negalėjo atsistebėti jo ir leidėjų drąsa už tokio straipsnio publikavimą.

⁷ Genzelis B. Paskutiniai Levo Karsavino darbai, Laikas ir idėjos, Vilnius, Mintis, 1980, p. 222–241.

S. Šalkauskio žmona Julija, sūnumi Julijumi. J. Šalkauskienė saugojo nespėtus išleisti vyro rankraščius. Kai kurių turėjo po kelis egzempliorius, tarp jų – „Bendrąją estetiką“. Ji turiniu, išleidus V. Sezemano „Estetiką“, neturėjo šokiruoti ideologijos sergėtojų. Kadangi S. Šalkauskis buvo pelnęs klerikalo vardą, reikėjo atskleisti kitą filosofo pusę. Parengiau studijėlę „Rankraštinis S. Šalkauskio palikimas“⁸. Joje įdėjau ištraukas iš 1935 m. lapkričio 2 d. S. Šalkauskio rašyto laiško A. Smetonai, kuriame profesorius griežtai kritikavo tautininkų režimą, žodžio laisvės varžymą, socialinių problemų ignoravimą ir išpėjo apie galimas liūdnas pasekmes valstybei, o pačiam A. Smetonai siūlė pagalvoti, kuo panašių problemų ignoravimas baigėsi Nikolajui II. Čia pat paskelbiau ir fragmentą iš „Bendrosios estetikos“. Kitą fragmentą – „Problemose“⁹. Taip buvo parengta dirva S. Šalkauskio raštų leidybai.

Pirmuosius tris numerius rengėme kartu su I. Ledu. Ipolitais buvo nepaprastai sąžiningas, kita vertus, labai neoperatyvus, vilkindavo redagavimą. Mūsų oponentai tuo pasinaudojo. Sutarėme, kad šį darbą turi atlikti kas nors kitas. Apie šias problemas pašnekėjau su „Kultūros barų“ darbuotoju Romualdu Ozolu. Jis sutiko redaguoti nuo ketvirto numerio. Tačiau „Minties“ leidykla pagal to meto kanonus formaliai privalėjo skirti ir savo redaktorių. Juo tapo M. Joffė. Tuomet ir prasidėjo mūsų vargai: M. Joffė įtarimą sukėlusius straipsnius rodydavo G. Zimanui. Šis bematant reaguodavo – dar nepasirodžius numeriui, privalėjome

---

⁸ Genzelis B. Rankraštinis S. Šalkauskio palikimas, Būtis ir laikas, Vilnius, Mintis, 1983, p. 221–252 (abiejuose leidiniuose nurodoma, kad rankraščiai saugomi Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos rankraščių skyriuje). Šias pastabas pridedu tam, kad įrodyčiau, jog dirbti sąžiningai buvo galima ir paskutiniaisiais aneksijos metais.

⁹ Šalkauskis S. Grožis ir dorovė, Problemos, t. 33, 1985, p. 45–51.

aiškintis. Žurnalas duso. Su „Minties“ vadovais pradėjome tartis, ką daryti. Reikėjo atsisakyti M. Joffės paslaugų. Pasikalbėjau su Vilniaus universiteto prorektoriumi Jonu Grigoniu, kad šis raštiškai paprašytų leidyklos pakeisti redaktorių (motyvas – delsia redaguoti, įvelia kalbos klaidų), už ką J. Grigonis pelnė... antisemitu vardą. „Minties“ leidyklos vadovybė vietoj M. Joffės paskyrė A. Beržinską, nepaprastai dorą žmogų. Šiame veiksme „vyriausiasis Lietuvos filosofas“ G. Zimanas išvelgė asmeninį įžeidimą. Virš „Problemų“ pradėjo kauptis juodi debesys.

Ieškojome paramos Maskvoje. Reprerentacinio TSRS filosofijos žurnalo „Вопросы философии“ redaktoriaus pavaduotoju dirbo G. Mamardašvilis, vėliau – žinomas disidentas (su juo buvau pažįstamas nuo studijų Maskvoje laikų). Mūsų kvietimu jis ne kartą lankėsi Vilniuje, skaitė netradicines paskaitas. Pasišovė mums padėti. Redakcijos darbuotojas drauge su B. Kuzmicku parengė išsamų straipsnį apie „Problemas“, kuris turėjo pasirodyti 1973 m. Nr. 8 (autoriai perskaitė korektūrą, gavo honorarus). Ir staiga išgirdo: redaktorius įsakė išimti straipsnį iš spausdinamo numerio. Vadinas, aukščiausius sluoksnius pasiekė informacija iš Lietuvos ir šie davė nurodymą redaktoriui.

Atomazgos neteko ilgai laukti: G. Zimano „Komunistas“ (1973, Nr. 8) išspausdino triuškinančią „Problemų“ recenziją. Daugiausia kliuvo J. Repšiui ir man: buvome kaltinami, esą marksizmo-leninizmo klasikų raštuose specialiai ieškome citatų, kad pateisintume „buržuazinius nacionalistus“ ir „revizionistus“¹⁰. Ministras H. Zabulis sudarė komisiją (A. Lozuraitis – pirmininkas, A. Griška, J. Minkevičius) faktams patikrinti. Jos išvadas

---

¹⁰ Prisipažįstu: šmirinėju po jų raštus ieškodamas atitinkamų citatų, bet ne tam, kad kažką pateisčiau, o tam, jog jų žodžiais galėčiau pasakyti tiesą. Pripažintų klasikų žodžių tiesiog nepaneigsi. Tiesmukišką neigėją galima taip pat apšaukti „revizionistu“. Žaidėme primetamus žaidimus.

turėjo svarstyti ministerijos kolegija. Truputį minčių kėlė komisijos pirmininko paskyrimas. Pagal to meto tradicijas pirmininku tapdavo arba valdžios atstovas, arba aukščiausią mokslinį laipsnį turintis asmuo. A. Lozuraitis neatitiko nė vienos sąlygos, tuo tarpu A. Griška ir J. Minkevičius buvo profesoriai. A. Lozuraitį laikėme bendraminčiu. Nepasitikėjome prof. J. Minkevičiumi. Žinojome, kad karo metais jis dirbo žvalgyboje, vėliau – LKP Kauno miesto komiteto sekretoriumi, o apgynęs kandidato disertaciją tapo Kauno medicinos instituto Filosofijos katedros vedėju. Čia pelnė nekokią šlovę. Tačiau po habilitacinio darbo profesoriaus pažiūros pradėjo liberalėti.

Prof. J. Minkevičius atmetė visus „Problemoms“ pateiktus kaltinimus, jį palaikė ir prof. A. Griška. A. Lozuraitis, viešai neišsakęs nuomonės, kuluaruose ramino: „Viskas bus gerai“ ir nepritarė dalies redkolegijos narių siūlomai rokiruotei. Ministerijos Visuomenės mokslų skyriaus viršininkas Leonas Šnipas vietoj komisijos pateikė savo pažymą, kurioje teigė: „Komunistas“ šiuolaikiškai pastebėjo ideologinius nukrypimus.“ Šias mintis tribūnoje atkartojė ir A. Lozuraitis. „Problemų“ redkolegija buvo išformuota (iš jos pašalinti aš, J. Repšys, A. Griška, I. Ledas). A. Lozuraitis buvo paskirtas redaktoriumi. Redkolegijos nariais tapo J. Karosas, R. Skaisgiris, L. Šnipas. „Problemos“ virto beveidžiu, nors ir ne ortodoksiniu leidiniu. Manychiau, jei „Вопросы философии“ būtų teigiamai įvertinę „Problemų“ veiklą, tokios akcijos nebūtų. Šią mintį grindžiu analogija.

1965 m. lenkų istorikas J. Ochmanskis išspausdino monografiją „Lietuvių tautinis kultūrinis judėjimas XIX amžiuje“. Apie ją parašiau didelę recenziją ir įteikiau „Pergalei“. Žurnalo darbuotojas ją gražino sakydamas, kad nenori sukelti nemalonumų nei man, nei redakcijai. Skubiai straipsnį-recenziją išverčiau į rusų kalbą ir išsiunčiau Maskvos žurnalui „Вопросы истории“ (iki tol su redakcija neturėjau jokių ryšių). Nespėjau nė apsidairyti, kai pamačiau straipsnį išspausdintą. Po kurio laiko, sutikęs mane

Mokslų akademijoje, akademikas J. Žiugžda, girdint A. Sniečkui, išdžė: „Sveikinu su paslauga buržuaziniams nacionalistams.“ Tada supratau, kad „Pergalės“ redakcija pagrįstai neišdrįso spausdinti mano recenzijos. Kas kita „Вопросы истории“ – jo redaktorius buvo žinomiausias imperijoje istorikas, todėl niekas nesutiktų su teiginiu, kad jis kam nors padarė paslaugą.

Vėliau sužinojau mano recenzijos išspausdinimo aplinkybes: redakcijos darbuotojas perdavė ją žurnalo redkolegijos nariui prof. A. Smirnovui, pripažintam Lenkijos ir jos santykių su kaimynais istorijos specialistui. Šis perskaitęs užrašė „Tinkama!“ Po daugelio metų susipažinau su prof. A. Smirnovu, radome daug bendrų conceptualių sąlyčio taškų, sutarėme drauge rašyti monografiją „Stanevičių giminė“ ir išleisti Maskvoje. Artėjant „perestroikai“, mane užklupo kiti rūpesčiai ir sumanymas liko nerealuotas.

Nuo didelių nemalonumų mane ne kartą gelbėjo ryšiai su Maskvos universitetu. Sakysim, po „Problemų“ svarstymo universiteto partinis komitetas man parašė griežtą papeikimą „už ideologinius nukrypimus“. Pagal to meto taisykles, kol nepanaikintas papeikimas, negalima ginti disertacijos. Mano disertacija (pagal dabartinę sampratą – habilituotas daktaras) jau buvo priimta ginti. Rektorius akademikas Jonas Kubilius atsisakė perrašyti charakteristiką. Apgyniau. Tada visas disertacijas, ypač daktaro, peržiūrėdavo Maskvos ekspertai. Jas tvirtindavo Aukščiausioji atestacinė komisija prie TSRS Ministrų Tarybos. Ji operatyviai patvirtino mano disertaciją, nors buvo pasklidęs gandas, kad komisijai nusiūsta mane ir darbą demaskuojanti recenzija.

Dabar galiu atskleisti visą „detektyvą“. Mano diplominio darbo vadovas prof. Pavelas Škurinovas pasiūlė mane į Maskvos universiteto filosofijos aspirantūrą. Visą gyvenimą palaikiau su juo draugiškus ryšius. Jis kiekvieną vasarą atostogaudavo Lietuvoje, sakydamas, kad geresnės žvejybos negu Lietuvoje niekur kitur neradęs. Profesorius kartais su žmona ir dukra lankydavosi pas

mane namuose. Būdamas Maskvoje aplankydavau jį. Žodžiu, tarp mūsų buvo nuoširdūs, draugiški santykiai.

Mano daktaro disertacijos gynimo metu jis buvo minėtos komisijos filosofijos padalinio vadovas, kitais žodžiais, aukščiausias pareigūnas, nuo kurio daugiausia priklausė būsimų mokslininkų karjera. Po mano disertacijos patvirtinimo per vasaros atostogas atvykęs į Vilnių pasakojo: „Apie tavo disertaciją ir tave atėjo milžiniškas opusas.“ Į klausimą, kas jo autoriai, kas parašyta, atsisakė komentuoti, esą opuso neskaitęs, nugrūdęs į tolimą stalčių, tik pridūrė, kad apie visas geras disertacijas pavyduoliai rašo... Tada, pasakojo profesorius, „paėmiau tavo disertacijos išplėstinį referatą ir nunešiau jį ekspertui, Maskvos universiteto TSRS Tautų filosofijos istorijos katedros vedėjui prof. Ivanui Ščipanovui, laikytam šios srities didžiausiu autoritetu. Priminiau jam, kad tu – mūsų auklėtinis. Šis pasakė, jog tave prisimena, ir paklausė mano nuomonės. Pasakiau: „Gera.“ Tada ekspertas užrašė: „Tinkama.“ Jo rezoliuciją, pasak P. Škurinovo, galėtų įveikti nebent Suslovas. Žinoma, jeigu disertacija būtų patekusi kitam ekspertui, kuris susidomėtų jos turiniu, galėjo baigtis ir kitaip.

Tuo metu Rusijoje brendo nauja postalinistinė filosofų karta (A. Bogomolovas, P. Gaidenka, L. Mitrochinas, J. Petrovas, E. Solovjovas), gana gerai susipažinusi su Vakarų filosofija. Su šiais žmonėmis mezgėsi dalykiniai kontaktai. Ryšių plėtrai padėjo ir tai, kad su jais buvau asmeniškai pažįstamas nuo studijų Maskvoje laikų. Savo ruožtu Maskvos „modernistai“ siekė plėsti savo įtaką provincijoje, todėl ir jiems buvo naudinga palaikyti ryšius su Lietuva (tuometė konjunktūra reikalavo, kad tarp disertacijų ir kitų darbų recenzentų būtų ir mokslininkų iš provincijos). Toli gražu ne visi TSRS filosofai buvo konjunktūrininkai. Žaidėme tam tikrus žaidimus. Pavyzdžiui, į Lietuvą atvykęs Maskvos filosofas galėjo sau leisti daugiau negu Maskvoje, nes mūsų idėjiniai saugotojai neišdrįsdavo purkštauti prieš

tituluotus svečius. Daugelis tų žmonių palankiai sutiko mūsų laisvėjimo procesą.

Aš, J. Minkevičius, J. Repšys dalyvaudavome vadinamosiose sąjunginėse mokslinėse konferencijose. Mūsų pavardės pasirodavo įvairiuose filosofiniuose leidiniuose. Į Vilnių skaityti pasikaitų ar į mokslines konferencijas kviesdavome žinomus Rusijos filosofus. Tai darė įspūdį „nuosekliems Lietuvos marksistams“. Lietuviški ortodoksai retai išdrįsdavo viešai polemizuoti su Maskvos mokslininkais. Su Jonu Repšiu kviesdavome ryškias asmenybes į Vilniuje vykstančias mokslines konferencijas. Jiems buvo įdomu pasižvalgyti po mūsų kraštą (ortodoksų nekvišdavome). Skaityti pranešimų vykdavau į Maskvą ir kitus imperijos miestus. Šios konferencijos (kalbu tik apie filosofų) padėdavo suvokti, kuo kvėpuoja imperijos ideologai, kaip jie reaguoja į mąstančius kitaip.

Pasisekus realizuoti filosofijos žurnalo leidimo idėją, rūpėjo atgaivinti senas kultūrinės tradicijas, nes Lietuvos universitetuose visada buvo filosofijos tradicijos. Apie tai diskutavau su Psichologijos katedros vedėju Adolfu Gučiu. Įsteigti naują specialybę galima tik pritarus Maskvai. Tam nepakanka vien ryšių su Maskvos akademiniiais sluoksniais. Reikia įrodyti tokių specialistų poreikį. Ir šį kartą apėjome Maskvą: psichologijos specialybėje įsteigėme filosofijos specializaciją. Deja, ilgai išsilaikyti nepavyko – po kelių laidų buvo uždaryta.

Nenorėčiau į vieną krūvą dėti ir visų Lietuvos partokratų, pavyzdžiui, LKP sekretoriaus Antano Barkausko. Iš tribūnų jis sakydavo grėsmingas kalbas, neminėdamas kritikuojamų asmenų pavardžių (kiekvienas „kritiką“ galėjo pritaikyti sau arba kitam), po jų nesekdavo jokių išvadų. Teko gudrauti. Man rūpėjo, kad viskas, kas parašyta pozityvaus, būtų pasiekama ir aneksuotos Lietuvos skaitytojams.

Esant tokiom sąlygom, nesiekiant administracinės karjeros ir balansuojant ant leistinumo ir neleistinumo ribos, turint idėjų,

buvo galima šio to pasiekti. Tada įsitikinau, kad jeigu yra naujų idėjų poreikis, atsiras ir bendraminčių. Tai akivaizdu analizuojant filosofinės literatūros leidybą ir praeities kultūrinio palikimo tyrinėjimus.

Lietuvoje vienas po kito ėmė pasirodyti tęstiniai leidiniai („Etikos etiudai“, „Estetinė kultūra“, „Filosofijos istorijos baruose“). Juose informuota apie užsienio mąstytojus, įvairias kultūrologines bei filosofines koncepcijas, pateikta autentiškų ištraukų iš užsienio ir Lietuvos filosofų kūrybos. Šviečiamosios nuotaikos persikėlė ir į periodinės spaudos puslapius. Filosofines idėjas populiario žurnalai „Kultūros barai“, „Mokslas ir gyvenimas“, „Jaunimo gretos“, „Tarybinė moteris“, „Švyturys“ („Komjaunimo tiesoje“, laiminant redaktoriaus pavaduotojui Kęstučiui Demskiui, atsirado nuolatinė rubrika „Jaunojo mąstytojo universitetas“, kurią kuravo Ozolas, aš – analogišką „Vakarinėse naujienose“). Skaitytojai gebėdavo atskirti pelus nuo grūdų. Aš ne kartą pelniau premijas už geriausius kultūrinius straipsnius laikraščiuose ir žurnaluose. Tapau žinomas, o tai leido Sąjūdžio kūrimosi metais įgyti pasitikėjimą.

Dar iki incidento su „Problemomis“ buvo sumanyta leisti „Filosofijos istorijos chrestomatiją“ (atskirus tekstus spausdinome „Problemos“, kad staigus jų pasirodymas nešokiruotų ideologų), serijas „Iš filosofinio palikimo“. Tekstus, be titulinuose puslapiuose išvardytų redkolegijos narių, dar parinkdavo Antanas Rybelis ir Juozas Tumelis. Šios idėjos nepavyko užgniaužti. Praeities patirtis išmokė gudravimo meno, žinojau visas imperinio mąstymo žaidimo taisykles. Pavyzdžiui, brežnevinė cenzūra negalėjo braukyti tekstų, kurie buvo išspausdinti iki 1917 m. Juos galima buvo atmesti dėl „neaktualumo“. Tada belikdavo susirasti kokį nors pripažintą autoritetą, gauti jo teigiamą vertinimą ir paklausti: „Tai ką, Jūsų nuomonė skiriasi nuo..?“

Lietuvos leidyklų veiklą reglamentavo Maskva, pavyzdžiui, ten nustatydavo, kiek tomų „Lietuvių literatūros istorijos“ reikia

leisti. Jų skaičių galėjo padidinti tik TSKP sekretoriatas. Tada nebelikdavo nieko kita, tik kurį nors tomą išskaidyti į du, sakykim, į III(1) ir III(2), antraip neišeitų.

Sumanėme leisti dešimt tomų „Filosofijos istorijos chrestomatijos“, bet apie tai niekas oficialiai neturėjo žinoti. Jeigu šis skaičius taptų žinomas, chrestomatijų leidyba būtų nutraukta. Visi įsipareigojimai būdavo priimami savitarpio pasitikėjimo principu. Pagal to meto principus, knygos sudarytojas naudojosi autoriaus teisėmis, jis suburdavo kolektyvą ir paprastai tik suredagavus knygą būdavo pasirašoma autorinė sutartis. Taigi iki pat išspausdinimo nežinodavai, ar ne tuščiai atliktas darbas.

Knygų leidyboje veikė toks mechanizmas – prieš kelerius metus autorius privalėjo pateikti paraišką ir knygos anotaciją. Jai turėjo pritarti profiline redakcija, po to – leidyklos taryba. Taip sudarytas planas atsidurdavo Lietuvos TSR Valstybiniame leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komitete. Šis, suderinęs planus su LKP CK, siūsdavo į Maskvą. Ten patvirtintas leidybos planas buvo oficialus dokumentas cenzoriams, kitaip jie tiesiog neskaitydavo rankraščio. Knygos išleidimą galėjo sustabdyti bet koks funkcionierius ar paprastas „marksizmo grynuolis“, jau nekalbant apie leidyklos skiriamus recenzentus (nuo jų parinkimo priklausė knygos likimas). Teko gudrauti, žongliuoti. Vienas neprigudrausi.

Leidyklų planai būdavo dvejopi. Pirmieji buvo siunčiami knygynams, įvairioms įstaigoms, kad visuomenė pareikštų savo nuomonę. Antrieji, patvirtinti Maskvos, gulėdavo oficialių pareigūnų stalčiuose. Apie juos skaitytojas tik numanydavo. Kodėl knyga neišėjo? Gal autorius neparašė, gal blogai įvertino recenzantai? Gal? Kartais sąmoningai klaidinta, kad būtų apsaugota nuo neoficialių vietinių cerberių. Taip gudrauta su „Filosofijos istorijos chrestomatija“.

Parengėme dvi knygas – „Antika“ ir „XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofija“. Pirmąją nurodėme Lietuvoje

platintuose, o antrąjį – Maskvai skirtuose planuose. Abiejų knygų titulinuose puslapiuose nurodyta – „Filosofijos istorijos chrestomatija“, o paantraščiėje – kokio laikotarpio. Jas sukeitus vietomis, būtų galima pasiaiškinti: „Pirmosios nesusėjome parengti.“

Kaip ir tikėtasi, 1974 m. pasirodžiusi šiuolaikinės filosofijos chrestomatija Lietuvos „marksistams“ sukėlė šoką. Seni „draugai“ iš „Komunisto“ vėl suskubo parašyti superkritišką recenziją. Ji buvo papuošta tokiais perliukais kaip „ideologinė diversija“, „revizionistų išpuolis“. Mūsų laimei, recenzija buvo be galo ne-kvalifikuota (supainioti filosofai su rašytojais, nurodytos knygos, kurių nėra, ir panašiai). Be to, puolėjai nesusėjo – „Вопросы философии“ pasirodė teigiamas sumanymo vertinimas. Po tos recenzijos mane iškvietė pasiaiškinti LKP CK sekretorius Antanas Barkauskas.

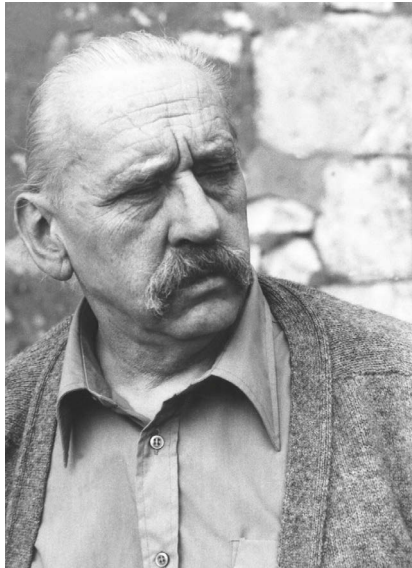
Apie „Komuniste“ minimus veikėjus padariau straipsnių kopijas iš „Большая советская энциклопедия“ ir „Вопросы философии“ ir nunešiau A. Barkauskui. Šis iš pasitenkinimo trynė rankas. Nežinau jo pokalbio su G. Zimanu, tačiau buvome palikti ramybėje, o pats G. Zimanas pasiprašė atleidžiamas universitete iš antraeilių pareigų.

Būta ir kitų laimingų sutapimų, ypač rengiant tomą, skirtą viduramžiams, kuriame žymią dalį užėmė fragmentai iš šv. Augustino, šv. Tomo Akviniečio ir kitų krikščionių autoritetų kūrybos. Antai leidinyje „Filosofijos istorijos chrestomatija: Viduramžiai“ pateikėme ištrauką iš Ibn Sinos knygos (ant aplanko ir knygoje puikavosi jo portretas). 1980-ieji buvo Ibn Sinos jubiliejiniai metai. Bucharoje UNESCO organizavo milžiniškas iškilmes Ibn Sinos 1000-mečiui paminėti. Jose dalyvavo svarbiausi TSKP CK ideologai, o Tarybų Sąjungoje nebuvo nieko išleista iš Ibn Sinos filosofinio palikimo. Į Bucharą vyko mūsų akademikai J. Minkevičius ir A. Žukauskas. Parūpinome jiems „Viduramžių“ dar nepasirodžiusios knygos signalinį egzempliorių, kurį akademikai įteikė UNESCO vadovams. Šie, pavartę knygą, viešai ją pagyrė.

Vėliau, grįžęs iš Maskvos ideologinio pasitarimo, L. Šepetys pasakojo, kad ten buvo išgirta mūsų chrestomatija, rodyta kaip pavyzdys, kaip reikia leisti knygas, esą mes išgelbėjome TSRS prestižą, nes niekur imperijoje nepaminėtas Ibn Sina, nors čia rengtas mąstytojo jubiliejus. Taip chrestomatijoms užsidedę žalia šviesa. Jomis prisidengę galėjome leisti ir kitas knygas iš filosofinio palikimo. Džiugino skaitytojai – filosofijos veikalai buvo be matant išperkami.

Arba kitas atvejis. Mano studijų metais Filosofijos fakulteto aspirantūroje mokėsi Ričardas Kosolapovas, žaibiškai daręs karjerą. 1981 m. pabaigoje po vienos mokslinės konferencijos Maskvos universitete sutikau jį. Tuo metu R. Kosolapovas buvo žurnalo „Комунист“ vyr. redaktorius, TSKP CK narys. Žodžiu, priklausė aukščiausiai TSKP ideologinei nomenklatūrai. Mūsų pažintis buvo kepurinė. Jis mane užkalbino ir paklausė: „Kodėl mums nerašai?“ Pradėjau kuklintis: kaip aš, provincialas, galiu drįsti rašyti tokio lygio žurnalui. „O tu pamėgink.“ Parašiau „Apie filosofijos istorijos objektą“, labiausiai nemėgstama mūsų ortodoksų tema. Staiga skambina G. Zimanas: „Mūsų skaitytojai norėtų Jus matyti savo puslapiuose.“ Nuščiuvau. Greit sumečiau, koks reikalas. Puoliau ieškoti žurnalo „Комунист“ ir radau 1982 m. vasario numeryje, rubrikoje „Laiškas redakcijai“, išspausdintą mano straipsnį. Nuo tada man ir mano kolegoms atsilaisvino rankos darbuotis, kaip tada sakyta, „filosofijos fronte“. Tapau net privilegijuotas: buvau gražintas į „Problemų“ redkolegiją, įtrauktas į „Minties“ leidyklos tarybą. Be to, man buvo suteiktas Lietuvos TSR nusipelnusio kultūros veikėjo titulas, nevengta teikti ir kitokių apdovanojimų (žurnalų, laikraščių metinių premijų už geriausias publikacijas, nors neparašiau nė vieno imperiją šlovinančio straipsnio). Štai kaip pasikeitė situacija.

Negaliu geru žodžiu nepaminėti tuomečių „Minties“ vadovų S. Bautréno ir J. Vaitkaus. Įkūrus filosofijos redakciją, jos vedėju tapo A. Beržinskas. Šiam staiga mirus, S. Bautrėnas pasakė man:

Algirdas Julius Greimas padovanojo man šią nuotrauką 1981 m. „atsiminimui“

„Nori, kad ir toliau būtų sklandžiai leidžiama filosofinė literatūra? Surask naują vedėją.“ Pasiūliau savo aspirantą A. Rybelį. Vėliau į „Minties“ leidyklą atėjo ir R. Ozolas. Nuo tol vargu ar kas galėjo pakampėse guostis: „Rašyčiau, bet kas gi spausdins?“ Pradėjo rašyti E. Meškauskas ir jo sekėjai, anksčiau tenkinęsi vien laisvais pokalbiais. Skaitytojas nesunkiai pastebės, kad jų ir kultūrininkų pozicijos daugeliu klausimų skyrėsi. Iškalbingas pats faktas – išsiplėtė rašančiųjų ratas. Taip A. Balsiui, A. Gaidžiui, I. Zaksui, J. Lazauskui, V. Lazutkai, A. Steponavičiui padaugėjo kritikuojamų objektų skaičius, nors jų leksika ir sušvelnėjo. Po Ibn Sinos jubiliejaus ir Maskvos „Комунист“ straipsnio minėtos kompanijos vengė mus kliudyti. Įgavome tam tikros laisvės, nors žinojome veikimo rėmus. Siekėme glaudesnių kontaktų su išeivija. Ten ne visada susivokdavo, ar tai laisvėjimo procesas, ar atsitiktinumas, pavyzdžiui, apie „A. J. Greimo studiją“ parašiau

pozityvią recenziją „A. J. Greimo mitologinė koncepcija“ („Pergalė“, 1980, Nr. 11, p. 173–176). Ją JAV perspausdino „Akiratis“ (1981, Nr. 1, p. 10–11) su priedu: ar tai atskirų drąsių asmenų veikla, ar politikos pasikeitimas? Ir viena, ir kita. Nuolat aptardavome savo planus, pasiskirstydavome darbo barais, galvojome apie galimus recenzentus. Susiformavo gana gerai organizuota grupė, puikiai išmokusi žaidimo taisykles. Buvome įsitikinę, jog aukštesnieji pareigūnai iš L. Brežnevo aplinkos nepasižymi aukštu intelektu, ko negalima pasakyti apie mokslinių žurnalų darbuotojus. Kartais jiems buvome reikalingi atsispirti vietiniams ortodoksams. Čia veikė ir ambicijos. Į patekusius į aukštus postus ir neturinčius bazinio išsilavinimo neretai žiūrėta kaip į savamokslius iš partinių mokyklų, tik su įformintais diplomais. Tai iš dalies buvo tiesa. Todėl, sakykim, G. Zimanas ar koks A. Steponavičius neišdrįsdavo su manimi ar J. Repšiu viešai diskutuoti. Jeigu ir nuvykdavo į Maskvoje organizuojamas mokslines konferencijas, tupėdavo kaip pelės po šluota, tik atvykę į Vilnių mėgindavo suregzti kokią intrigėlę.

Ne visi filosofijos darbuotojai vienodai sutiko Atgimimą. Partokratiniai „filosofai“ Lietuvos valstybingumo atkūrimą sutiko priešišškai. E. Meškauskas ir jo mokiniai laikėsi neutraliai, nedalyvavo nei Sąjūdžio veikloje, nei LKP atsiskyrimo nuo Maskvos, užtat aktyviai įsitraukė į LDDP kūrimą ir tapo jos vedliais (J. Karosas, A. Kunčinas, A. Lozuraitis). „Pragmatikai“ ištirpo: vieni pasuko į komerciją, kiti ir toliau dirba filosofijos ir politologijos katedrose, specializuodamiesi praeities ir dabarties kritikoje, tretieji tapo liberalų teoretikais. Tačiau vienu klausimu jie liko ištikimi sau: anksčiau stengėsi rašyti rusiškai, o dabar – angliškai. Kiek kitoks kultūrininkų kelias – beveik visi įsitraukė į Sąjūdžio veiklą. „Filosofijos istorijos chrestomatijos“ redkolegiją sudarė: aš (sudarytojas), B. Kuzmickas, J. Minkevičius, R. Ozolas. Tie patys asmenys buvo ir „Filosofijos istorijos barų“ bei ciklo „Iš filosofinio palikimo“ leidinių organizatoriai. Siekėme savo

tautiečius supažindinti su praeities mąstytojais, traukdavome medžiagą iš archyvų. Visi buvome išrinkti į Lietuvos Sąjūdžio iniciatyvinę grupę, o vėliau ir į Sąjūdžio Seimo Tarybą. Į šias institucijas buvo išrinkti ir Arvydas Juozaitis, Vytautas Radžvilas (abu mano aspirantai). Jokia kita inteligentų grupė nebuvo taip atstovaujama Sąjūdyje kaip ši. Tai – jos veiklos įvertinimas.

Mes įrodėme, kad veikti pozityviai galima bet kokioje situacijoje: reikia žinoti, ko nori, ryžto, sumanumo ir drąsos, tačiau vien drąsa, nesant deramų sąlygų, ne ką pasieksi. Tai įrodė Lietuvos filosofijos darbuotojų veikla okupacijos metais – politologiniu aspektu. Žinoma, ne visus filosofijos darbuotojus galima paskirstyti po šias gruputes. Kai kurie skaitydavo trafaretines paskaitas, nesiveldavo į jokias politines batalijas ir niekam neužkliūdavo.

Aš priklausiu prie tų, kurie nemažai darbų paskelbė rusų kalba. Neįsivaizduoju, kad 2002 m. Maskvoje išleistoje studijoje „XIX ir XX amžiaus Rusijos filosofai“ esu priskirtas prie pastarųjų. Nė vienas mano darbas nekvepėjo konformizmu. Toli gražu ne visi TSRS filosofai buvo konjunktūrininkai. Žaidėme tam tikrus žaidimus.

Niekuomet nesakiau ir nerašiau to, ko negalvoju, tačiau ne visuomet sakiau viską, ką galvoju, todėl šiandien man nereikia deginti savo raštų ar jų atsisakyti. Žinoma, ne viskas, ką parašiau, atitinka šių dienų mano mąstymą. Bet niekuomet nepakliuvau į lenininės „modernios tautos“ koncepcijos pinkles. Man nepriimtinas dabar skleidžiamas „modernios tautos“ susiformavimo mitas. Ar ne paradoksas: kaltindami V. Leniną visomis mirtinomis nuodėmėmis plėtojame jo „tautos koncepciją“, esą tautą pagimdė buržuazija, tik ieškome jai kito pagrindimo. Nei rusai, nei lenkai nemano, kad jų tautos susiformavo XIX amžiuje. Lietuvos problema ta, jog čia nesubręsta rimti politikai.

Analizuodami istorinį vyksmą matome, kad dėl asmenų, save tituluojančių politikais, prarandama žaidimų nepriklausomybė. Taip buvo 1795 m., taip buvo 1940 m. Nepriklausomybė

atgaunama kultūros veikėjų, tautos dvasios saugotojų dėka. Taip buvo 1918 m., taip atsitiko ir 1990 m. Tai verta rimtų tyrimų. Tuo metu diskusija ar mėginimas paprotinti tokius veikėjus – laiko gaištis, geriau jų buvimo nepastebėti, tada išvengsi ir jų skundų.

Diskusija ir po Čekoslovakijos įvykių stiprėjo vengiant tiesioginės imperijos vadovybės kritikos. Apie laikus iki Spalio revoliucijos norint buvo galima rašyti plačiau ir sąžiningai. 1972 m. išleidau „Švietėjai ir jų idėjos Lietuvoje“. Kai kas šnypštė, bet didesnio garso neišleido. Negirdėjau, kad ir Nepriklausomoje Lietuvoje kas nors tą knygą smerktų.

Laikas – nesustabdomas

Nepriklausomybės išvakarėse tarp Lietuvos žmonių būtų galima sąlyginai išskirti keturis tipus: siekiančius atkurti Nepriklausomybę (jiems antros eilės klausimas, kokia valdymo forma įsitvirtins – svarbu, kad būtų savo valstybė); antra, nepatenkintus savo materialine padėtimi, besižvalgančius į Vakarus ir trokštančius gyventi kaip tuose kraštuose (gyvendami imperijoje tokių perspektyvų nematė), tačiau kol buvo pavojinga, jie nebuvo linkę rizikuoti. Trečiai grupei priskirčiau žmones, neišsivaizduojančius kitokio gyvenimo (juos tenkino esamybė), bijančius pokario baisių pasikartojimo. Jie mažai domėjosi politika ir tikėjosi materialinių sąlygų pagerėjimo imperijoje, bet jie turėjo tautinį jausmą, jautė savo savastį. Tuo pat metu buvo įsitikinusių, jog mažos tautos (tarp jų – ir lietuviai) išnyks, kuo greičiau tai įvyks, tuo geriau. Sąžiningai tarnaudami imperijai pelnė iš jos skalsią duoną, todėl bijojo bet kokių permainų, kiekvieną, kuris griovė imperijos pamatus, laikė nusikaltėliu.

Penkis dešimtmečius į Nepriklausomybę žvelgta kaip į Jono Biliūno „Laimės žiburį“ – tolimą viziją. Prasidėjus M. Gorbačiovo reformoms, vizija ėmė realizuotis 1988 m. birželio 3 d. išrinktos Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės dėka.

Nuo pat pirmų darbo Vilniaus universitete dienų atsidaviau Lietuvos istorijos, tiksliau – politinės, kultūrinės raidos, analizei, pirmiausia Lietuvoje (žmogus turi turėti gyvenimo tikslą). Mano domėjimosi objektas – XIX ir XX amžiai, užsukant į XVIII amžiaus antrąją pusę. Žodžiu, Lietuvos valstybingumo praradimas ir atgavimas. Kadangi pagal profesiją esu filosofijos istorikas, rašiau disertacijas Lietuvos filosofijos temomis, bet ji minėtu laikotarpiu buvo tiesiogiai susijusi su minėtomis problemomis. Niekada neapsiribojau siaura tema.

Dar studijų Maskvos universitete metais tvirtai įsisąmoninau: tauta, nežinanti savo istorijos, – tarsi augalas pakirstomis šaknimis. Praradusi atmintį ji žlugs, todėl įvairaus plauko okupaciniai režimai stengėsi iš tautos atminties ištrinti jos praeitį, ypač susijusią su anksčiau turėtu valstybingumu, arba pateikti savo istorijos versiją. Betgi vienos šalies istorijos negalima atsieti nuo kitų tautų. Svarbu žinoti, kokios nuotaikos jose vyrauja. Ir jas ne tik pats turi žinoti, bet ir siekti, kad jas žinotų tavo tauta. Jaučiamos bendros tendencijos.

Kas nulėmė Lietuvos valstybės atkūrimą 1990 m.? Ginkluota partizanų kova buvo pralaimėta. Tapo akivaizdu, kad tokiu keliu nieko nepasieksi, ir jo atsisakyta. Suprasta, kad svarbu neprarasti vilties. Paskutiniaisiais imperijos egzistavimo metais veikta keliais būdais: a) konspiraciniu: tam tikros grupės platino atsišaukimus, kėlė vėliavas, leido pogrindinius leidinius (juos platino tarp artimųjų) – ir taip palaikė nuotaiką, informavo kas vyksta; b) viešu: nepaisydami gresiančių pavojų, bandė veikti viešai – pamatinė išeiga į tautą (dažnas pagalvodavo: yra ir kitų, tik drąsesnių) ir c) laviravimo: balansavo ties legalumo ir nelegalumo riba – išnaudojo visus veikiančius įstatymus, ieškojo jų silpnų vietų ir taip saugojo kultūrinės vertybes bei istorinį atminimą. Dažnai šie būdai buvo tarpusavyje susipynę. Deja, kol kas ne viskas aišku ir aptarta. Dėl to ir kilo noras dar kartą prabilti apie dalykus, kuriuos žinau, nors į galutinę tiesą nepretenduoju. Šiandien būtina apie tai kalbėti (toks žmogaus būdas: priskirti sau tai, ko nedarei, ypač jei kitų veikimo sąskaita atsidūrei valdžioje).

Žmogaus pasaulėžiūrą ir pasaulėjautą formuoja aplinka bei informacijos (ir dezinformacijos) srautas, gebėjimas analizuoti, be to, siekis išlikti (ne visi vienoda kaina). Mano aplinkos žmonės mąstė apie galimybę atkurti nepriklausomą Lietuvą. Tik kaip? Sekiau 1956 m. įvykius Vengrijoje ir 1968 m. įvykius Čekoslovakijoje. Studijavau tuos procesus. Įsitikinau, kad Tarybų Sąjunga turėjo du fasadus – tikrąjį ir parodomąjį.

Rusijos imperija, keičianti savo pavadinimus, įgaudavo vis kitokį ideologinį pagrindimą (nuo stačiatikybės iki komunizmo ir atgal į stačiatikybę), išlaikė agresyvumą – veržimasis į kaimynines šalis. Perpratęs imperijos valdymo mechanizmą troškau prisidėti prie jo demontavimo. Svarbu gebėti išnaudoti istorijos teikiamus šansus, antra vertus, neįvertinus situacijos ir pirma laiko išsišokus, gali liūdnai baigtis ne tik tau (savimi gali rizikuoti, bet ne kitais).

Iš TV ekranų, per radiją ir spaudoje vis dažniau girdime, esą Nepriklausomybės atgavimas buvo spontaniškas veiksmas, Lietuvoje jos niekas nelaukė. Tie, kurie tada drebėjo iš baimės vos išgirdę žodį „nepriklausomybė“, jos skelbėjus vadino neatsakingais avantiūristais, tie, kurie „stovėjo kitoje barikadų pusėje“, šiandien liaupsinami ir netgi vadinami Nepriklausomybės šaukkliais, o Antanas Terleckas, Nijolė Sadūnaitė, Alfonsas Svarinskas, Liudvikas Simutis, Viktoras Petkus, Vytautas Skuodis pravardžiuojami rėksniais ir ramybės drumstėjais.

Likimas lėmė man pažinti šias asmenybes. Ar būtų buvę įmanoma atgauti Nepriklausomybę be jų veiklos? „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos“ ir kitų Katalikų bažnyčios leidinių neturėjau savo rankose. Apie jų buvimą žinojau iš „Amerikos balso“, Vatikano radijo. Darėme laidų įrašus, kuriuos išsaugojau iki šių dienų. Mane domino pats išleidimo faktas. Iš istorinės patirties žinojau, koks svarbus pirmasis žingsnis. Mano galvoje visuomet kirbėdavo mintis apie Motiejų Valančių, kuris pradėjo nelegaliai leisti religinio turinio knygas. O paskui? „Aušra“, „Varpas“... Patirtis ir tikėjimas – galimybė veikti. Mąstyta, ar procesas nepasikartos. Ir pasikartojė...

Kol buvo leidžiami tik tikinčiųjų teisių pažeidimus fiksuojantys leidiniai, maniau, kad reikalingi platesnio pobūdžio leidiniai. Su Ozolu buvome sumanę organizuoti leidinio, keliančio Lietuvos valstybingumo atkūrimo, valstybės sandaros klausimus, leidybą. Sutariau su buvusiu klasės draugu Vytautu Januliu dėl

patalpų¹¹. Jis dirbo Kėdainiuose, o Kaišiadorių rajone, Neprėkštos vienkienyje, netoli Gegužinės bažnytkaimio, paveldėjo iš tėvų sodybą. Namas buvo atokiau nuo kitų, apsuptas medžių. Vytautas buvo užveisęs didžiulį bityną, tad pašaliniamis čia slampinėti buvo neįmanoma. Sumanymo atsisakėme dėl kitų motyvų: pirma, tuo metu pasirodė panašios krypties A. Terlecko leidiniai, V. Skuodžio „Perspektyvos“; antra, mąstėme, jog legalioje ir nelegalioje spaudoje negali dalyvauti tie patys asmenys (saugumiečiai iššifruos pagal stilių). Geriau susikoncentruoti leisti legalią spaudą. Ir joje buvo galima šį tą nuveikti, ji pasiekdavo plačiąją auditoriją. A. Terlecko leidiniai patekdavo į mano rankas, o kas leido „Perspektyvas“, nežinojau, tik atgavus Nepriklausomybę paaiškėjo, kad tai – mano aplinkai artimi žmonės¹². Bet šie leidiniai pasiekdavo mažą žmonių ratą. Geriausias variantas – simbiozė, tik pirmieji rizikavo laisve, o antrieji – prarasti darbą. Objektiviai, pačiam to nežinant, prie „Perspektyvų“ platinimo prisidėjau ir aš. Gaudavau iš įvairių šaltinių. Perduodavau Vilniaus universiteto vyr. bibliografui Vytautui Bogušui (būsimą seimūno Vytauto Bogušio tėvui. Vytautas nežinojo apie tėvo veiklą), kuris turėdamas prieigą prie kopijavimo aparatų daugino. Be abejo, aš to taip pat nežinojau. Sužinojau tik iš Voldemaro Klumbio tyrimo¹³. Manau, ne jis vienas tai darė, todėl sunku nustatyti tų leidinių tiražus.

Antanas Terleckas prisistatė: „Esu ekonomistas, neakivaizdiniu būdu studijuojau istoriją.“ Ir Terleckas suardė įprastą ritualą:

---

¹¹ Kiek prisimenu, apie tai viename interviu yra kalbėjęs R. Ozolas, kuris savo archyve išsaugojo dalį pirmajam numeriui rengtos medžiagos.

¹² Klumbys V. Pogrindžio leidinys „Perspektyvos“ (1978–1981): intelektualiosios savilaidos pradžia Lietuvoje, Genocidas ir rezistencija, 2002, Nr. 2(12), p. 179–208.

¹³ Ten pat.

apie disertaciją pasakė tiesą – ji nieko verta. Tais laikais neįprasta drąsa neakivaizdininkas A. Terleckas pribloškė auditoriją. „Deramą“ atkirtį mėgino jam duoti pats akademikas prof. J. Žiugžda. Pasak jo, „95 procentai lietuvių buvo už tarybų valdžią, už liaudį, tai įrodė 1940 m. Liaudies seimo rinkimai. Atskalūnai ir išdavikai – tie likę 5 procentai“. Stebėjau Antano veiklą.

Iš slopinamų užsienio radijo stočių išgirdau apie 1979 m. išplatintą „45 pabaltijiečių chartiją“. Kadangi chartiją pasirašė asmenys savo tikromis pavardėmis, gyveno TSRS teritorijoje ir tarp jų nebuvo bendradarbiavusiųjų su hitlerininkais, „45 pabaltijiečių chartija“ sulaukė tarptautinių organizacijų dėmesio: 1983 m. sausio 13 d. Europos Parlamentas priėmė rezoliuciją dėl padėties Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje ir jų okupacijos. Tai suteikė vilties ir Lietuvoje. Daug kas suprato, kad Lietuvos likimas spęsis Lietuvoje, atitinkamai reaguojant į pokyčius pačioje imperijoje.

Imperijos žlugimo priešaušryje Lietuvoje formavosi paminklosaugininkų, gamtosaugininkų, knygų bičiulių ir panašūs judėjimai, klubai, kurie vėliau įgavo politinį atspalvį, dėjo pamatus savaveiksmėms struktūroms. Palaiminus valdžiai, buvo įkurtas Kultūros fondas. Jo vadovu tapo profesorius Česlovas Kudaba¹⁴, išvystęs energingą kultūrinę veiklą. Nidoje įkurtas kultūrinis centras – Tomo Mano namelis, kur buvo nuolat rengiamos konferencijos. Šiandien tiksliai neprisimenu, kas buvo jo sumanytojas, bet idėjinis organizatorius – klaipe dietis filosofas Alfredas Titmonas. Nuolat dalyvavau paminklosaugininkų ir Tomo Mano namelio renginiuose, skaičiau pranešimus. Formavosi viešas opozicinis kultūrinis judėjimas esamybei, įgaunantis vis didesnį pagreitį. Plėtėsi dalykiniai ryšiai su satelitinių šalių mokslininkais.

---

¹⁴ Prieš keletą metų buvo nušalintas nuo Gamtos fakulteto dekanu pareigų, nes kai kurie kolegos apkaltino nacionalizmu.

Silpnėjant centro kontrolei, Lietuvoje formavosi įvairūs judėjimai, iš pirmo žvilgsnio neturintys politinio atspalvio (kraštotyri-
ninkų, gamtosaugininkų). Jie ugdė organizacinio darbo įgūdžius,
drąsino žmones. Intensyvėjo jų veikla. Įgaudavo platesnį mastą.
Niekas nepajėgė jų kontroliuoti. Šia proga negaliu neprisiminti
incidento su Nagliu Puteikiu.

Į protesto akciją prieš Vilniaus senamiesčio „modernizavimą“
įsitraukė ir studentai. Naglis Puteikis buvo berods antrakursis. Jis
sugalvojo kinų pavyzdžiu leisti, kaip kinai sakydavo, „dacibao“ –
universiteto kiemelyje kabinti nuotraukas, išryškinančias val-
džios nusikalstamas veikas. Smagiai į jas žiūrėdavome.

B. Sudavičius, išgirdęs, kas šių akcijų organizatorius, iškvietė jį.
Naglis apsilanko karinės tarnybos rūbais, pasidabino Afganistane
gautais apdovanojimais ir kaip karys įžengė į prorektorius kabi-
netą. Kabineto šeimininkas pasijuto nejaukiai ir paskubėjo paleis-
ti jį, kaip sakoma, „keturiais vėjais“. Naglio vardas tapo žinomas.
Taip plito mintys apie protestą visuose visuomenės sluoksniuose.
Universiteto studentai aktyvėjo ir drąsėjo. Paminklosaugininkų
judėjimas vis plito.

1987 m. rugpjūčio 23 d. A. Terlecko vadovaujama Lietuvos lais-
vės lyga Vilniuje, prie Adomo Mickevičiaus paminklo, organizavo
mitingą gėdingam Molotovo-Ribentropo suokalbiui paminėti. Ne-
paisant draudimų ir grasinimų, mitingas įvyko. Šio fakto jau nega-
lima buvo nutylėti. Informacija smelkėsi į visus Lietuvos kampe-
lius. Ją išgirdo ir bejausmiai Vakarai. Prieš organizatorius griebtasi
sankcijų, bet jos neprilygo ankstesnėms. Žmonės pajuto, kad galima
protestuoti. Kalbos apie mitingą prie Adomo Mickevičiaus pamin-
klo netilo iki vėlyvo rudens. Jos persimetė į po geroko dešimtme-
čio pertraukos prie „Žinijos“ draugijos atnaujinto klubo „Istorija ir
kultūra“ veiklą (ši kartą jam vadovauti teko man ir R. Ozolui).

Klubas laipsniškai nuo kultūrinės veiklos analizės kryo ir
į politinę veiklą, reaguodavo į aktualijas. Lapkričio 26 d. klubas
Mokslų akademijos salėje organizavo diskusiją „Istorinė tiesa“.

Salėje buvo apie pusę tūkstančio vilniečių (daugelis – būsimų Sąjūdžio lyderių). Diskutuota apie mūsų istorijos mokslų būklę, istorinių faktų klastojimą. Diskusiją vedžiau drauge su rašytoju Vytautu Bubniu. Iš salės žodžio paprašė A. Terleckas. Suteikiau aiškiai pabrėždamas: „Žodis draugui Terleckui.“ Jis išdėstė savo požiūrį į artėjančią Vasario 16-osios sukaktį ir klausė, kodėl suomiai švenčia savo nepriklausomybės atgavimą gruodžio 6 dieną, lenkai – lapkričio 11 dieną, o mes negalime švęsti Vasario 16-osios? „Švęs Lietuva Vasario 16-ąją ar ne, priklausys ne nuo Terlecko, Bogušio bei Sadūnaitės, bet nuo KGB pulkininko Česnavičiaus“, – samprotavo Antanas.

Publika A. Terlecko kalbą sutiko ramiai. Staiga į tribūną, nepaprašęs žodžio, įsiveržė jaunas istorikas Alfredas Bumblauskas. Jis išvadino A. Terlecką provokatoriumi, o pirmininkaujančius „neatsakingais asmenimis“. Salėje kilo sumaištis. Į tribūną pakilo akademikas Juozas Jurginis. Jis paaiškino: civilizuofoje visuomenėje kiekvienas žmogus turi teisę turėti savo nuomonę, net jeigu ji ir neteisinga, jis nebūtinai provokatorius, o turintis savo nuomonę. Ją reikia išklaudyti. J. Jurginio žodžiai buvo sutikti audringais plojimais. Šis momentas lėmė ryškų posūkį klubo veikloje: jo dalyviai ėmė drąsiau kalbėti apie Lietuvos problemas. Neliko neliečiamų temų. Klubo veikla įgavo pagreitį. Joje dalyvavo įvairaus amžiaus ir išsilavinimo žmonės – studentai, aspirantai, profesorai, akademikai, rašytojai, dailininkai, darbininkai.

Mitingas prie Adomo Mickevičiaus paminklo 1987 m. rugpjūčio 23 d. atvėrė vartus, M. Gorbačiovo terminologija, „naujam mąstymui“, žmonės laisvinosi iš baimės, nepadėjo A. Bumblausko bandymas sutramdyti drąsuolius. J. Jurginio argumentai buvo svaresni. Tačiau valdžia buvo kitos nuomonės. Vienas „Žinijos“ veikėjų patarė man mažiau bendrauti su nacionalistais, ypač klubo „Kultūra ir istorija“ veikloje. Mandagiai nutylėjau... nieko nepamiršau. Pasekmės: Vasario 16-osios išvakarėse „Žinijos“ draugijos vadovas neleido klubui naudotis patalpomis. Klubas

neišsiskirstė kaip 1969 m. Naujasis Dailininkų sąjungos pirmininkas Bronius Leonavičius pasiūlė sąjungos patalpas. Persikėlėme. Klubo veikla radikalėjo. Valdžia nusprendė veikti naujais, savais metodais – kurti alternatyvą.

1988 m. vasario 16 d. prie Zigmo Aleksos-Angariečio paminklo susirinko saujelė Nepriklausomybės smerkėjų. Keistai jie atrodo šiandien. Vienas smerkėjas tapo net signataru. Tik nežino, kaip tarp jų atsirado. Niekas nieko neatsiprašė. Ar ir toliau taip mąsto? Žmonės veikia aplinka, informacija keičiasi. Himne giedame:

*Lietuva, Tėvyne mūsų,
Tu didvyrių žemė,
Iš praeities Tavo sūnūs
Tę stiprybę semia.*

Ar visi yra didvyriai, kuriems didvyrių etiketes segame? Šarūnas Marčiulionis? Puikus krepšininkas. Garbė jam. Ar jis gali būti mūsų jaunimo pasididžiavimas? 1988 m. vasario 16-ąją aršiai puolęs Lietuvos valstybingumo atkūrimo šalininkus. Po to išdrožė į JAV uždarbiauti, į tą pačią JAV, kurią smerkė už paramą Lietuvai. Dabar palaiko V. Putino veiksmus Ukrainoje. Š. Marčiulionis elgiasi kaip verteiva, kuriam valstybė nieko nereiškia. Tokių – masė. Kitas dalykas, kai jie laikomi sektiniais pavyzdžiais Lietuvos jaunimui.

Šios marionečių pastangos stabdyti demokratinį judėjimą davė priešingą efektą – žmonės pamatė jų neišgalumą. Kūrėsi nauji klubai, judėjimai, tarp kurių mezgėsi glaudūs ryšiai, koordinavosi veikla, nors nebūta jokios bendros vadovybės, bet jos susipynė (vienur tas pats asmuo pirmininkas, kitur – vadovybės narys arba eilinis dalyvis). Tai leido derinti veiksmus, žinoti, kas kur vyksta (jei iš vienos vietos renginys persikeldavo į kitą).

1988 m. balandžio 20 d. Dailininkų sąjungoje Arvydas Juozaitis pranešime „Politinė kultūra ir Lietuva“ išdėstė politinės kultūros ugdymo svarbą ir jos įtaką valstybės atkūrimui. Arvydo žodis pasklido ir už Lietuvos ribų (didžiuojusi, kad nė vienas mano aspirantas nepasuko kolaboravimo keliu, daugelis buvo Sąjūdžio

pirmeivių gretose). Kito ir Mokslininkų rūmuose Verkiuose veikiančio klubo „Po Zodiaku“ orientacija, įgavo vis didesnę politinį atspalvį. Jo veikloje dalyvavau bene nuo pirmųjų įsteigimo dienų (jo siela buvo Audronė Girdzijauskienė).

Iš grynai mokslinio seminaro politinį atspalvį įgavo ir Mokslų akademijoje veikęs Ekonomistų klubas, E. Vilko, A. Buračo, R. Rajecko iniciatyva perėjęs prie Lietuvos ekonominio savarankiškumo galimybių analizės. Panašios diskusijos vyko ir Estijoje. Tarp abiejų respublikų užsimezgė dalykiniai ryšiai. Lietuvoje lankėsi estų ekonomistai. Tarpklubiniai ryšiai plėtojosi ir Lietuvoje. Antai klubo „Kultūra ir istorija“ veikloje dalyvavęs Alvydas Medalinskas, Kazimieros Prunskienės aspirantas, pakvietė savo vadovę į Verkiuose organizuojamą diskusiją „Ar įveiksime biurokratizmą?“ Kadangi K. Prunskienė dalyvavo tik ką įvykusiame susitikime su estais, turėjo ką pasakyti. Diskusija virto pokalbiu apie Lietuvos ekonominį savarankiškumą. Kazimiera įspūdinga kalba sužavėjo klausytojus, nors iki tol jos pavardė buvo mažai kam girdėta. Būtent tose diskusijose 1988 m. birželio 2 d. Verkiuose ir kilo mintis įkurti visuomeninį politinį judėjimą, analogišką esančiam Estijoje, apie kurį Lietuvoje sklido kalbos. Senokai pažinčiau vieną Estijos liaudies fronto lyderių Martą Tarmaką¹⁵. Prieš diskusiją Verkiuose A. Juozaitis buvo nuvykęs į Taliną. Jam grįžus susitikome R. Ozolo bute, berods dalyvavo ir Arvydas Šliogeris.

---

¹⁵ M. Tarmakas puikiai mokėjo lietuvių kalbą, išmoko ją iš žmonos lietuvės, baigusios Vilniaus universitete lietuvių kalbą. Jai dėščiau. Per ją M. Tarmakas susipažino su manim. Aš savo ruožtu supažindinau su savo aspirantu A. Juozaičiu. M. Tarmakas domėjosi filosofija. Jį jaudino tai, kad estai nesirūpina filosofinės literatūros vertimu į estų kalbą. Jis norėjo estams kaip pavyzdį rodyti lietuvius. M. Tarmakas dirbo analogiškame leidinyje kaip mūsų savaitraštis „Literatūra ir menas“. Jis atvykdavo į Lietuvą ir imdavo interviu apie „Filosofijos istorijos chrestomatijas“ ir filosofijos klasikų vertimą į lietuvių kalbą.

Čia aš vasaroju savo sodyboje Drobų kaime Degučių apylinkėje Zarasų rajone

Supratome – negalima delsti. Įaudrinta Verkių auditorija buvo tam palanki dirva. Pasinaudojus tokia situacija, jos dalyviai buvo pakviesti kitą dieną (birželio 3 d.) susirinkti Mokslų akademijos salėje, o numatytą diskusiją apie naują LTSR Konstitucijos projektą paversti demokratinio judėjimo įkurtuvėmis.

Žinia apie tai jau tą patį vakarą ir kitą dieną žaibiškai pasklido po miestą. Prieš vykdamas į Mokslų akademiją susitikau su Gintaru Songaila, Petru Vaitiekūnu, aptarėme būsimą susirinkimą, galimus kandidatus į steigiamo judėjimo vadovybę. Paaikšėjo, jog numatėme beveik tuos pačius asmenis kaip ir R. Ozolas su draugais naktį ant Tauro kalno. Tikėjau sėkme. Viltys išsipildė: 1988 m. birželio 3 d. buvo įkurtas Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. Įdomiausia, kad skirtingos grupelės numatė beveik tuos pačius 25 asmenis. Sutarta neteikti sąrašo (žmonėms iš anksto sudaryti sąrašai nepatinka), siūlyti individualiai. Iš numatytų 25 asmenų 23 buvo pasiūlyti, o 12 pasiūlyta be išankstinio numatymo. Iš akademikų Prezidiumo iniciatyvą perėmė jaunas aspirantas Alvydas Medalinskas.

Sėdėdamas pirmoje eilėje pasiūliau Alvydui neriboti kandidatų iš anksto numatytu skaičiumi. Publika nutarė – 35. Balsuota

vieningai, tik dvi kandidatūros buvo atmestos. Į iniciatyvinę grupę pateko dauguma jau veikiančių klubų, grupių lyderiai. Posėdžiauta audringai: diskutuota dėl judėjimo tikslus išreiškiančio pavadinimo. Išrinkta iniciatyvinė grupė (IG). Ji turėjo parengti judėjimo programą.

Mane šokiravo trumpa žmonių atmintis. Sueigos pradžioje, kaip ir buvo numatyta oficialių susirinkimo organizatorių, pranešimą apie Konstitucijos projektą padarė akademikas Juozas Bulavas. Prieš porą dešimtmečių jis buvo žinomiausia ir gerbiausia Lietuvoje asmenybė. Dabar salė trypė. Pakilau į tribūną, paaiškinau, kas yra Bulavas. Dalis puolė atsiprašinėti ir vieningai į iniciatyvinę grupę išrinko ne tik jį, bet ir mane. Po to susirinkime Mokslų akademijos Mažojoje posėdžių salėje ir aptarėme artimiausios veiklos gaires.

Kitą rytą – birželio 4 d. – man paskambino universiteto prorektorius Broniaus Sudavičiaus sekretorė ir pranešė, jog esu skubiai kviečiamas pas prorektorius. Nespėjęs atidaryti durų išgirdau riksmą: „Padarei gėdą universitetui... Kaip manai toliau jame dirbti?“ Šūkalojo vienas kitą perrėkdamis Sudavičius ir universiteto partkomo sekretorius Vladas Gobis. Nieko kito nebeliko, tik pareikšti: „Elementarus¹⁶ padorumas reikalauja visų pirma pasisveikinti“, apsisukti ir dingti pro duris nesiaiškinant, kur kokią gėdą

---

¹⁶ B. Sudavičius buvo pagarsėjęs kaip visų juodų darbų universitete vykdytojas. Rektorius J. Kubilius ir prorektorius J. Grigonis stengdavosi išsisukti, pavyzdžiui, kai mūsų katedros docentė K. Rickevičiūtė kagėbistų buvo pričiupta už nelegalios literatūros skaitymą ir apie tai informavo universitetą, rektorius buvo išvykęs į užsienį, J. Grigonis suskubo išvykti į Uzbekiją skaityti paskaitų su „Žinijos“ draugija. Kristina buvo išbarta, o rektorius ir prorektorius nesusitėpė rankų. Arba Sąjūdžio priešaušryje plito paminklosaugininkų judėjimas. Vilniaus miesto „tėvai“ nusprendė modernizuoti miestą – per senamiestį nutiesti magistralę, vos ne po Katedra statyti požeminius garažus. Ir veikė...

padariau. Nemaniau, kad šie veikėjai savo iniciatyva sugalvojo mane „auklėti“ (iš kur jiems žinoti, ką veikiau prieš 10 valandų?).

Tą dieną, kaip vėliau sužinojau, buvo susirinkęs LKP CK biuras ir sprendė, ką su mumis daryti. Mat po kelių mėnesių¹⁷ man ir Jokūbui Minkevičiui teko susitikti su akademiku Ivanu Frolovu, artimu M. Gorbačiovo bendražygiu, „Правда“ vyr. redaktoriumi, buvusiu „Вопросы философии“ vyr. redaktoriumi, netrukus tapusiu ir TSKP CK sekretoriumi, ir išgirsti, kokį galvosūkį sprendė valdantieji.

M. Gorbačiovo pasiuntiniui rūpėjo informacija iš pirmų lūpų: imponavo pavadinimas „Pertvarkai remti“¹⁸, kad neatrodytų,

¹⁷ Įspūdinga ir mano patekimo į XVIII pasaulinį filosofų kongresą Braitone (Anglija), vykusį 1988 m. rugpjūčio 21–27 d., istorija. Pagal tuo metu galiojusias taisykles, paraišką dalyvauti kongrese ir pranešimo tekstą išsiunčiau prieš dvejus metus. 1988 m. gegužės mėn. gavau maždaug tokio turinio atsakymą – „nors jūsų tema labai įdomi, šį kartą yra labai daug įdomių pranešimų, visų negalėjome įtraukti, todėl labai atsiprašome“. Įsitraukęs į Sąjūdžio veiklą apie kongresą buvau primiršęs. Prieš pat kongresą grįžau iš mitingo Zarasuose į savo sodybą Zarasų rajone atsipūsti. Staiga dviračiu atrūko vietos paštininkė su jai nematyta telegrama: „Vyriausybė. Nedelsiant įteikti.“ Joje parašyta, kad skubiai turiu vykti į Maskvą. Grįžau į Vilnių. Nuvykau į oro uostą. Bilietų nėra. Telegramą parodžiau oro uosto viršininkui. Mane pasodino pilotų kabinoje. Ir štai aš Maskvoje (J. Minkevičius buvo iš anksto įtrauktas į TSRS delegacijos sudėtį). Braitone išryškėjo mano patekimo į delegacijos sudėtį detektyvas. Liepos mėnesį buvo pakeistas delegacijos vadovas. Juo tapo I. Frolovas. Jis išbraukė kelis nuolatinius delegacijų narius ir į jo papildytųjų sąrašą patekau aš. Jis žinojo, kad su J. Minkevičiumi esame LPS IG nariai. Tad pirmoji mano išvyka į Vakarų pasaulį įvyko Sąjūdžio dėka.

¹⁸ Pretekstas susitikti: I. Frolovas pasirūpino, kad būčiau įtrauktas į TSRS filosofų delegaciją, vykstančią į Braitoną (Anglija) 1988 m. rugpjūčio 21–27 d. į XVIII pasaulinį filosofų kongresą. Laisvalaikį skyrėme pokalbiams.

jog M. Gorbačiovo atstovas tiesiogiai susitinka ne su naujojo judėjimo atstovais, o bendrauja su delegacijos nariais. Iš I. Frolovo sužinojome, jog 1988 m. birželio 4 d. LKP CK biuras svarstė, ką daryti su iniciatyvinės grupės nariais, kurių pusė – TSKP nariai, o nepartiniai – gana gerai visuomenei žinomos asmenybės, ir prašė leisti mus sulaukyti, ko neišdrįso patys padaryti (iš 11 narių 9 balsavo „už“ leidimą, 2 – „prieš“). TSKP CK sekretoriatas, gavęs tokį prašymą, siekdamas išsiaiškinti, kas vyksta, į Vilnių pasiuntė savo darbuotojus. I. Frolovas, gerai informuotas apie iniciatyvinės grupės narius, tvirtino nežinąs, kas kaip balsavo (pasak gandų, represijoms nepritarė Vladislovas Mikučiauskas ir Lionginas Šepetyš¹⁹). Taigi santykiai su LKP vadovybe klostėsi kitaip negu Estijoje. Negavus leidimo susidoroti su IG nariais, LKP CK vadovybė buvo priversta ieškoti kontaktų.

Pirmuosiuose IG posėdžiuose Katedros rūsiuose nedalyvavo V. Landsbergis ir V. Petkevičius. Pirmą kartą juos išvydome, kai buvome pakviesti į susitikimą su LKP CK vadais. Tada supratau, kad ir jie įsitrauks į IG veiklą. Tai, kad jos nariais tapo gana gerai žinomi Lietuvos žmonės bei turintis organizacinių gebėjimų jaunimas, turi gilią prasmę. Čia ne tik santykio su valdžia klausimas (IG nuo pirmų dienų buvo opozicija valdžiai, kitu atveju jis būtų nereikalingas). Svarbi ir tuometė masių psichologija, kad žmonės įtikėtų tokio judėjimo galimybėmis. IG narių žinomumas ir gebėjimas įkvėpė žmones. Pirmas realus žingsnis – 1941 m. birželio 14 d. trėmimų minėjimas. IG išnaudojo M. Gorbačiovo skelbtą viešumo politiką, kurios esmės nesuvokė LKP CK vadovai. Nors ir neturėjo administratorių patirties, jie buvo teoriškai pasiruošę ir pakankamai informuoti, kas vyksta imperijoje.

---

¹⁹ Šią versiją patvirtina ir pats L. Šepetyš. Šepetyš L. Negeri užrašai, Vilnius, Žuvėdra, 2014, p. 332.

Ryškus pavyzdys – birželio pabaigoje Maskvoje turėjo vykti TSKP XIX konferencija, dalyvaujant LKP delegacijai. Tik Lietuvoje neimtuoti rinkimai – senu įpročiu delegatai buvo paskirti. Kodėl? Prašėme paaiškinti: negi Lietuvoje bijoma naujosios politikos? LPS IG pakvietė delegatus atvykti birželio 24 d. susitikti su vilniečiais Katedros aikštėje (tada – Gedimino) ir paprašyti jų paaiškinti, kaip jie elgsis Maskvoje. LKP CK vadovai, pabūgę viešo susitikimo, atsidūrė dviprasmiškoje padėtyje: juk M. Gorbačiovas reikalavo viešai diskutuoti, susitikti su žmonėmis, o čia bijoma, vadinasi, nevykdomi M. Gorbačiovo nurodymai. Šis elgesys buvo – R. Songaila ir jo aplinka visiškai nesorientavo situacijoje. Matyt, TSKP CK buvo labiau informuotas apie tai, kas vyksta Lietuvoje. Jie nesitenkino gaunama informacija iš LKP CK.

Į Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio (LPS) iniciatyvinę grupę buvo išrinkti gana daug tarpusavyje bendravę, diskutavę, naujuoju laikotarpiu pasiruošę veikti asmenys, siekę išnaudoti galimybes, atsivėrusias yrant imperijai. Jie sudarė iniciatyvinės grupės branduolį. Vienas kitas buvo išrinktas be išankstinio įdirbio. Asmeniškai pažinojau daugumą IG narių. Jais pasitikėjau.

Lietuvos visuomenė pripažino LPS IG savo atstovybę, pajėgiančia suburti įvairius gyventojų sluoksnius, siekiančius atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę. Atsitiko panašiai kaip su 1917 m. išrinkta Lietuvos Taryba, kurią rėmė tūkstančiai lietuvių. LPS IG energingai rėmė ir trokštantieji ekonominių pokyčių, ir nemačiusieji jų imperijoje. Treti abejingai ir net baikščiai žvelgė į Sąjūdžio veiklą tarsi iš šalies, bet vėliau, patikėję sėkme, ir patys įsitraukė į judėjimą. Per Lietuvą nuvilnijo mitingų banga. Dalyvavau juose įvairiuose miestuose ir miesteliuose. Nebuvau jų iniciatorius. Organizavo vietiniai žmonės. Jie patys nusprendavo, ką pakviesti iš Sąjūdžio iniciatyvinės grupės. Mane dažniausiai kviesdavo buvę studentai ar asmenys, skaitę mano knygas, straipsnius. Čia pat mitinguose ar susirinkimų salėse buvo renkamos tarybos ar kitaip įvardytos vietos sąjūdiečių vadovybės. Faktiškai jokių

rinkimų nebūdavo: į jas įeidavo visi siūlomi asmenys, nemažai dėl įvairių motyvų atsisakydavo. Vėliau, kai rizika išnyko, norinčiųjų būti išrinktiems daugėjo. Laikotarpio tyrimai byloja, kad kol buvo pavojinga, į Sąjūdžio vadovybę nesiveržė baikštūs asmenys²⁰ – jie įsitraukė, kai pergalė buvo tikėtina. Tad iki Nepriklausomybės paskelbimo pirmieji trys sluoksniai įsitraukė į Sąjūdį.

1988 m. birželio 23 d. LPS iniciatyvinės grupės nariai buvo pakviesti į LKP CK, kur siekta įtikinti nerengti mitingo. Savo poziciją grindėme apeliacijomis į naująją politiką, skelbėmės esantys M. Gorbačiovo politikos rėmėjai. Nežinau, ar visi taip galvojo, bet mano aplinkai atrodė, kad toks elgesys – kelias į Lietuvos valstybingumo atkūrimą. Atremti šiuos argumentus buvo nepaprasta. Išsiskirstėme apimti nežinios: ar bus duotas leidimas rengti mitingą, ar ne, o jei bus duotas, ar į jį atvyks į konferenciją siunčiami veikėjai. Liko be atsako ir prašymas įregistruoti Sąjūdį bei leisti banke atidaryti sąskaitą. Neliko nieko kita, tik paskelbti, jog ir be leidimo mitingas įvyks.

Marionetės buvo įstumtos į kampą: jos labai nenorėjo pažvelgti žmonėms tiesiai į akis (atsisakydami pripažįsta: Lietuvoje negalioja M. Gorbačiovo „viešumo politika“, o leisdami – stipriai Sąjūdžio įtaką). Sukandę dantis į mitingą atėjo keli „delegatai“, bet tarp jų nebuvo Rimgaudo Songailos, siūlančio nekonfliktuoti su LKP CK, nesuvokiančio, dėl ko atsirado LPS. Duotas impulsas veikė. Procesas nemaldomai plito.

---

²⁰ Ozolas R. Žvaigždės blėsta auštant: sugyvenimai, arba 1987–1990 metų dienoraščių puslapiai, Vilnius, Vaga, 2007; Klumbys V. Pogrindžio leidinys „Perspektyvos“ (1978–1981): intelektualiosios saviraidos pradžia Lietuvoje, Genocidas ir rezistencija, 2002, Nr. 2(12); Klumbys V. Lietuvos kultūrinis elitas sovietmečiu: tarp pasipriešinimo ir prisitaikymo, Lietuvos etnologija, 2008, Nr. 8(17); Sąjūdžio ištakų beiškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia, Vilnius, Baltos lankos, 2012.

R. Songaila tiesiog maldavo atsisakyti tokio susitikimo, o susitikti IG nariams CK rūmuose. Jokių nuolaidų. R. Songaila ir jo parankiniai demonstravo žmonių baimę (KGB, rodos, neįtarė, kad kažkas ruoštųsi į juos pasikėsinti). LKP CK vadai atsidūrė nepavydėtinoje situacijoje: M. Gorbačiovas kvietė delegatus išklausyti liaudies balsą, o Lietuvoje jo bijota. Oficialaus leidimo rengti mitingą nedavė iki paskutinės minutės, tačiau nepaskelbė ir draudimo. Aikštėje rinkosi tūkstančiai vilniečių. Nežinota, ar kas iš delegatų atvyks. Pagaliau keli pasirodė. O prie tribūnos – A. Terleckas su Trispalve²¹. Atvykėliai susigūžė. Nežinojo, kaip elgtis. Pasirodyti bailiais nenorėjo, bet baisu ir Maskvos. LKP CK veikėjai suvokė: jeigu dabar nereaguos, artimiausiu laiku vėliavos suplevėsuos visur.

Po trumpų derybų su Romualdu Ozolu A. Terleckas nuleido vėliavą, bet kai delegatai pakilo į tribūną, vėl iškėlė. Aikštėje, aukščiausių marionetinių Lietuvos pareigūnų panosėje, pasirodė ir daugiau Trispalvių. Įdomi buvo jų reakcija: iki tol už vėliavos iškėlimą buvo baudžiama. Dabar niekas nenukentėjo. Žmonės drąsėjo ir labiau pasitikėjo savo galia.

Tauta ne dienomis, o valandomis budo. Trys Mokslų akademijos fizikai – sąjūdininkai Artūras Greičius, Šarūnas Talandis ir Rimas Astrauskas 1988 m. liepos 20–rugsėjo 2-ąją, nešini Trispalvėmis, organizavo dviračių žygį „Lietuva – mano namai“. Žmonės negalėjo atsistebėti reginiu, būriavosi miestuose, miesteliuose ir šiaip pakelėse. Net atominės elektrinės gyvenvietėje, tuomet vadintoje Sniečkumi, kuriame gyveno beveik vien rusakaliai, rugsėį išvydus Trispalvę nieko neatsitiko. Daugelis pirmą kartą sužinojo, kad tai nepriklausomos Lietuvos vėliava. Jų neišgąsdino ir atvykęs A. Terleckas. Po dviratininkų žygio su

---

²¹ Pirmą sykį viešai Trispalvę iškėlė buvęs partizanas Leonas Laurinskas 1988 m. birželio 14 d. Lietuvos laisvės lygos surengtame mitinge Gedimino aikštėje.

Trispalvėmis per Lietuvą ir žmonių žavėjimosi jomis valdžiai nebeliko nieko kita, tik susitaikyti su mintimi – Trispalvė yra Lietuvos valstybingumo simbolis. Stebėjau žmonių reakciją: į numatomas susibūrimo vietas vykdavau savo „Moskvič“. Paprastai mane lydėjo sąjūdiečiai Albertas Žilinskas ir Vytautas Vyšniauskas. Po Dzūkiją, Suvalkiją man kompaniją palaikydavo labai drąsi studentė Rūta Grinevičiūtė, padėdavo užmegzti kontaktus su savo bendraamžiais.

Ne visi žmonės suvokė, kas vyksta, klausinėjo, ar kagėbistai neužsirašinėja pavardžių tų, kurie per daug džiaugsmo lieja. Ką galėjom atsakyti? Raminome vildamiesi, kad praeitis negriš. Atrodė, mumis patikėjo: spontaniškai tose ir kitose Lietuvos vietoje kūrėsi sąjūdiečių grupės. Pirmieji sukruto kauniečiai. Dar iki Sąjūdžio susiformavimo lankiausi įvairiuose kauniečių susibūrimuose, dažniausiai kaip klubo „Kultūra ir istorija“ narys, skaitydavau arba bendrus teorinius pranešimus, arba apie konkretų kultūrinį istorinį vyksmą Lietuvoje. Į Kauną dažniausiai mane kviesdavo Algirdas Kaušpėdas ir Gediminas Kostkevičius. Plėtėme tarptautinius ryšius. Buvo palaikomi nuolatiniai kontaktai su Latvijos ir Estijos liaudies frontais. Rūgįjūtį susitikome su Lenkijos „Solidarność“ atstovais. Regionas nuo Talino iki Varšuvos tapo antirusiško imperinio mąstymo bastionu.

Svarbiausia – palaikymas. Jeigu jo nebūtų buvę, birželio 3-iąją būtų buvęs vienas mitingų, nepalikusių didesnių pėdsakų mūsų istorijoje. Pirmosios LPS palaikančios grupės steigėsi Vilniuje ir Kaune, po to – visoje Lietuvoje. Kūrėsi Sąjūdžio spauda. R. Ozolo iniciatyva „Minties“ leidykla rugsėjo 16 d. išleido pirmąjį legalų LPS savaitraštį „Atgimimas“. Tapau jo redkolegijos nariu, rašiau. Dalyvavau pirmajame Kauno politechnikos instituto sąjūdiečių susirinkime. Čia ir susipažinau su Antanu Karobliu, Povilu Varanausku. Lankiausi įvairiuose Lietuvos miesteliuose. Išvykdavau vos ne kasdien. Kalbėjau mitinguose, kuriuose paprastai buvo renkamos iniciatyvinės grupės, kur daugelis žmonių vienas kitą

pažinojo. Kas krito į akis? Ženkli dalis pasiūlytų asmenų įvairiomis dingstimis atsisakė būti renkami. Vėliau, laimėjęs TSRS Liaudies deputatų rinkimus, kai kuriuos atsisakiusius sutikau karinųjų sąjūdiečių gretose kritikuojančius pirmeivius ir siekiančius užimti jų vietas Sąjūdžio struktūrose.

Praėjus metams nuo mitingo prie Adomo Mickevičiaus paminklo Vilniuje, Vingio parke įvyko grandiozinis mitingas Molotovo-Ribentropo suokalbiui paminėti. Šį kartą jį rengė Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinė grupė (mitingo metu buvau Braitone). Leidimas buvo gautas. Dalyvavo keli aukšti valdžios pareigūnai, net tie, kurie prieš metus smerkė Lietuvos laisvės lygos organizuotą mitingą. Tik kažkodėl išsigando tęsinio, tai yra 1939 m. rugsėjo 28 d. papildomai pasirašytų slaptų protokolų prie 1939 m. rugpjūčio 23 d. Draugystės ir sienų sutarties tarp nacistinės Vokietijos ir Tarybų Sąjungos. Būtent jie nulėmė Lietuvos likimą (pagal juos ji buvo perduota Tarybų Sąjungos įtakos sferai). A. Terlecko vadovaujama Lietuvos laisvės lyga nusprendė ir šią datą paminėti mitingu. Valdžia nedavė leidimo. Kodėl? Jokio loginio paaiškinimo. Sąjūdžio vadovybė taktiniais sumetimais viešai nerėmė mitingo, bet ir neatsiribojo nuo jo. Tokia taktika pasiteisino (leido Sąjūdžiui atlikti tarpininko vaidmenį). LKP CK vadovai, matyt, neišsiaiškinę, prie kurios grupuotės Maskvoje naudingiau šlietis, kol ten vyksta intensyvi kova dėl valdžios, bijojo išsišokti. Tik tuo paaiškinama, kodėl vieniems renginiams neprieštaravo, o kitiems energingai priešinosi (neprieštaravo, kad 1988 m. rugpjūčio 23 d. Vilniuje, Vingio parke, vyktų šimtatūkstantinis mitingas, o rugsėjo 28 d. mitingą ne tik uždraudė, bet ir jo dalyvius vaikė, mušė guminėmis lazdomis). Marionetinė mūsų valdžia nepaisė net Vilnių aplankiusio artimiausio M. Gorbačiovo bendražygio TSKP CK sekretoriaus, Politinio biuro nario Aleksandro Jakovlevo patarimo vengti konfliktų, ieškoti santarvės su naujais judėjimais. R. Songaila nurodė vidaus reikalų ministruui S. Lisauskui išvaikyti mitinguotojus. Susidariusi kritinė situacija

Lietuvoje ne juokais išgąsdino Maskvos viršūnes, nes mitingas išvaikytas be jos leidimo ir aiškių motyvų. Stebėjau, kokie sutrikę buvo milicininkai, tačiau jie pakluso įsakymui.

Glaistyti padėties į Vilnių atvyko Maskvos emisarai. Jie susitiko ir su Sąjūdžio veikėjais, svarstė, kaip išbristi iš susidariusios padėties. Buvo aišku, jog būtina pakeisti atsakingus už panaudotą jėgą veikėjus. Inicijatyvinės grupės narių nuomonė buvo viena – atstatydinti LKP CK pirmąjį sekretorių Rimgaudą Songailą, pagrindinį susidorojimo iniciatorių. Maskvos emisarai tam pritarė, bet viešumo politikos sąlygomis Maskva pati savo valia jau nenorėjo kapoti respublikų vadovų galvų: reikia vietinių pasiūlymų (tai buvo jau visiškai nauja). Jų nuomone, pasiūlymą atleisti pareigūnus turi gauti iš Sąjūdžio komunistų. Paprašė Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio inicijatyvinės grupės paramos.

Iš Maskvos į Vilnių atvykusi speciali aukštų pareigūnų brigada įsitikino – Vilniuje perlenkta lazda. Brigados vadovas, TSKP CK organizacinio skyriaus vedėjas pirmasis pavaduotojas Vladimiras Babičevas panorio susitikti su LPS IG atstovais. Inicijatyvinė grupė šią misiją pavedė man, R. Ozolui, K. Prunskienei ir V. Žebriūnui. Susitikome. Išdėstėme sąjūdiečių poziciją – kaltininkai turi būti nubausti. V. Babičevas neprieštaravo ir prašė paramos, tai yra pasiūlyti tinkamą kandidatą vietoj R. Songailos ir atvirai kalbėti apie būtinybę keisti LKP CK vadovus. Žinoma, sutikome. Pasiūlėme Jurą Poželą ir Algirdą Brazauską. Kodėl juos?

J. Požėla, būdamas Mokslų akademijos prezidentas, palaikė reformistines idėjas, nebuvo abejingas tautiniam judėjimui, pritarė savitos LTSR Konstitucijos rengimo projektui. Mokslų akademija buvo vienas LPS židinių. Čia veikė daug saviveiklinių klubų. Be to, mano žiniomis, daugelyje kitų vadinamųjų sąjunginių respublikų naujais vadovais tapo mokslų akademijų ar aukštųjų mokyklų vadovai.

A. Brazauskas – ūkinis veikėjas. Analizuojant jo biografiją, akivaizdu, kad jis savo ateitį siejo su inžinieriaus karjera, galima

esant bet kokiai santvarkai. Tuo keliu jis ir žengė. LKP CK sekretorius pramonei – toks pat ūkinis veikėjas – žmogus, nesusijęs su ideologija. Būta ir kelių asmeninių sąlyčio taškų – su Gražina Martinaitiene, aktyvia paminklosaugininke, dirbusia su A. Brazausko dukra Laima Mertiniene, pasak kurios, tėvas pritarė šiam judėjimui. Aš mokiausi toje pačioje Kaišiadorių vidurinėje mokykloje kaip ir A. Brazauskas, tik jis buvo keleriais metais vyresnis. Iki Sąjūdžio laikų mums nė karto neteko susitikti. Kultūrininkams jis buvo žinomas kaip Lietuvos nacionalinio operos ir baletu bei Nacionalinio dramos teatrų statybų rėmėjas. Asmeniškai pažinojau A. Brazausko jaunesnįjį brolių Gerardą. Jis Kauno politechnikos institute studijavo kartu su mano būsima žmona, o jo žmona – mano bendrklasė. Taigi kartais susitikdavome. Brazauskams nebuvo svetima lietuviškumo dvasia ir nesuvokiama „komunizmo idėja“. Dėl šių motyvų tiek A. Brazauskas, tiek J. Požėla buvo priimtini tiek mums, tiek, manau, M. Gorbačiovo komandai.

Po kelių dienų turėjo įvykti LKP CK posėdis. TSKP CK atstovai pasiūlė LPS IG–TSKP nariams dalyvauti CK posėdyje ir pažadėjo, kad jie bus pakviesti į posėdį – dviem suteiktas žodis. Pasak V. Babičėvo, būtų gerai, jeigu sąjūdiečiai pasiūlytų nubausti kaltininkus už susidorojimą su rugsėjo 28 d. mitingo dalyviais, nes „naujoji politika“ neleidžia, neišgirdus liaudies ir vietos komunistų balso, patiems keisti jų vadovų. Apie LKP CK posėdį, kuris turėjo įvykti spalio 4 d., IG buvo pranešta jo išvakarėse – spalio 3 d.

Į minėtą LKP CK plenumą Maskvos nurodymu buvo pakviesti visi LPS iniciatyvinės grupės komunistai, o keliems, kuriuos parinks patys sąjūdininkai, bus leista pasisakyti ir išdėstyti savo poziciją dėl rugsėjo 28 d. įvykių. Plenumo išvakarėse iki išnaktų posėdžiavo Sąjūdžio iniciatyvinė grupė, gausiai dalyvaujant vilniečiams, tarp jų – Vilniaus miesto LKP pirmajam sekretoriui Kęstučiui Zaleckui. Niekam nekilo abejonių, jog būtina išnaudoti progą, idant Lietuvos žmonės išgirstų Sąjūdžio balsą. Bet kas pasisakys? Kas turėtų viešai pareikalauti R. Songailos atsistatydinimo?

Savanorių nebuvo. Rizikinga, nes jeigu R. Songailai pavyktų išsilaikyti, pasiūlymo autorius skaudžiai nukentėtų. Kur garantijos? Po ilgų diskusijų sutikau atlikti šią misiją. Štai tokia skausminga praeities patirtis.

CK šulai, žinodami, ką kalbėsiu, nenorėjo leisti man pasirodyti tribūnoje. Pagelbėjo A. Terleckas. Po bemiegės nakties atsidūriau LKP CK posėdyje. R. Songaila žinojo, ką kalbėsiu. Slinko laikas, o man nesuteikiama galimybė kalbėti. A. Terleckas pareiškė, kad kol man nebus leista kalbėti, niekam neleis išeiti iš CK pastato. Prie LKP CK pastato susirinko koks tūkstantis vilniečių. Visi žinojo, kad A. Terleckas nejuokauja. Jėga išvaikyti apsupties dalyvių jau buvo neįmanoma. LKP CK veikėjai suvokė, kokių pasekmių sulauktų davę tokį įsakymą. Paradoksas: TSKP emisarų ir Lietuvos laisvės lygos vadovo nuomonės sutapo – man turi būti leista pasisakyti. R. Songaila atsidūrė nepavydėtinoje padėtyje: viena vertus, leisti man kalbėti reikalavo TSKP CK emisarai, antra vertus – Lietuvos žmonės, vadovaujami A. Terlecko.

R. Songaila ryžosi pasikalbėti su manim. Susitikome. Jis prašė nereikalauti jo atstatydinimo, kalbėti tik apie įvykius Vilniuje. Jis klausė, ką blogo man padarė, jei reikalauju jo galvos. Atsakiau: man nieko, bet jo tolesnis vadovavimas yra žalingas – susidorojimo kaltininkai turi būti nubausti, kad to neatsitiktų ateityje, o jis, mano įsitikinimu, nepajėgus to padaryti, nes pats yra atsakingas.

Pagalčiau atsidūriau tribūnoje. Kalbant įspūdingai atrodė salė: vieni trypė, šaukė, kas aš toks, kokią teisę turiu čia kalbėti; kiti susigūžę klausėsi, bet pastarųjų buvo nedidelė grupelė. Kai kurie jų, išeinant iš salės, spaudė man ranką... Išėjęs iš CK rūmų pasakiau: „Savo misiją įvykdžiau.“ A. Terleckas ir minia džiaugsmingai mane pasveikino ir taikiai išsiskirstė. Suprasta: valdžios nebaudžiamumo laikai praeina. A. Terleckas padėkojo vildamasis, kad mūsų bendradarbiavimas nenutrūks. Tik ne visi IG grupės nariai sutiko mano kalbą taip entuziastingai kaip A. Terleckas,

Atgimimo mitinge prie Komunistų partijos Centro komiteto Vilniuje (dabar šiame Kudirkos aikštės pastate yra išsikūrusi LR Vyriausybė). Pirmame plane aš ir disidentas, Lietuvos laisvės lygos lyderis Antanas Terleckas (su megafonu), suorganizavęs šį mitingą. 1988 m.

esą ji buvusi per griežta, galinti trukdyti tolesniems kontaktams su LKP CK (dabar niekas nenorįs prisipažinti dėl savo pamokslavimų, nors puikiai prisimenu, kas tai darė).

Kitą dieną rajonuose prieš mane buvo išvystyta pašėlusī kampanija. Utenoje po įvairius kolektyvus trankėsi LTSR Civilinės gynybos štabo viršininkas generolas majoras Steponas Nekrošius, reikalaudamas patraukti mane baudžiamojon atsakomybėn už „Komunistų partijos šmeižtą“, išvadindamas mane „nacionalistu“. Panašūs agitatoriai zujo po įvairius rajonus. Sustiprinimui po poros dienų „Tiesoje“ perskaičiau universiteto Estetinio lavinimo katedros vedėjo profesoriaus Vaclovo Germano kreipimąsi į LKP CK, esą mano kalba LKP CK posėdyje gėdinga – aš apšmeižęs ne tik draugą R. Songailą, bet ir visą partiją, todėl mano elgesys

netoleruotinas. Reaguota. Buvo sudaryta komisija. Ji ėjiko į darbą, bet tai neišgelbėjo R. Songailos: TSKP CK sekretoriato spaudimu spalio 19 d. atsistatydinus R. Songailai, o S. Lisauską atleidus iš vidaus reikalų ministro pareigų, pasišovusi mane auklėti komisija dingo be pėdsakų. V. Germanas sutikęs teisinosi, esą ne jis sugalvojęs rašyti tą straipsnį.

A. Brazauskui tapus LKP CK pirmuoju sekretoriumi, Sąjūdžio santykiai su šalies vadovybe trumpam pagerėjo. Galvojau, kadangi CK dauguma – tie patys bailūs konservatyvūs veikėjai, norint išlikti poste, reikia balansuoti ties riba. Suprantama, esant tokiai situacijai, už bet kokią nepaklusimą Maskva gali leisti vietiniams veikėjams jį sudoroti. Norėjosi A. Brazauskui padėti. Apie tai kalbėjau įvairiuose susijėimuose. Įvairiose Lietuvos vietose spontaniškai kūrėsi LKP gretose Sąjūdį palaikančios grupės.

Valstybingumui atkurti būtina antiimperinių jėgų konsolidacija. Santykiai tarp Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio ir Lietuvos laisvės lygos klostėsi subtiliai. Formalaus susitarimo nebuvo. Keistasi nuomonėmis. Glaudžiausius santykius su Lietuvos laisvės lyga palaikė Artūras Skučas. Kartais su A. Terlecku susitikdavau ir aš. Viename tokiame pokalbyje Pavilnio miške dar 1988 m. žiemą drauge su manim dalyvavo ir Aloyzas Sakalas. Pasiskirstėme vaidmenimis.

Lietuvos laisvės lygos pagrindinis reikalavimas – okupacinio režimo likvidavimas, nepriklausomos valstybės atkūrimas. Jie nevinguriavo. Šitokia pozicija buvo naudinga Sąjūdžiui (leido manevruoti). Dėl reikalavimų A. Terleckas pelnė kraštutinio radikalo vardą. Išpuoliai prieš Lietuvos Helsinkio grupę ir Tikinčiųjų teisių gynimo komitetą susilpnėjo. Minėtos organizacijos kalbėjo apie žmogaus teises, Sąjūdžio veikėjai – apie būtinybę demokratiizuoti šalies valdymą. Maskva to nebijojo, o Lietuvos laisvės lygos reikalavimai kėlė jai siaubą. Faktiškai Lietuvos laisvės lyga rengė dirvą kovai už Lietuvos Nepriklausomybę. Pats A. Terleckas mėgdavo sakyti: „Aš esu berniukas mušimui.“ Maskva toleravo

Sąjūdį, kol šis viešai paskelbė, jog sieks Lietuvos valstybingumo atkūrimo. Tai jautėsi pokalbiuose su Maskvos pareigūnais.

Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio vadovybė laikėsi principo – niekada nesakyti to, kam dar neatėjo laikas (šias funkcijas atlikdavo Lietuvos laisvės lyga). Negaliu pasakyti, ar Sąjūdis Nepriklausomybės link evoliucionavo, ar laikėsi anksčiau įvardyto principo. Galiu kalbėti tik apie save ir man artimus žmones. Taip, Juozas Bulavas, Julius Juzeliūnas, Marcelijus Martinaitis, Romualdas Ozolas, Ingė Lukšaitė, Meilė Lukšienė, Arvydas Juozaitis visada tikėjo, kad mūsų valstybė taps nepriklausoma, kad nereikia praleisti istorijos suteikto šanso. Mano pozicija šiuo požiūriu buvo identiška, manau, tai patvirtins ne vienas mane pažinojęs disidentas, tarp jų – ir A. Terleckas.

Su Viktoru Petkumi susipažinau Sąjūdžio priešaušryje, kai jo iniciatyva buvo kuriama Lietuvos žmogaus teisių asociacija. V. Petkus pasiūlė man būti jos steigimo iniciatyvinės grupės nariu. Sutikau ir tapau asociacijos signataru²², kurios nariu esu iki šiol. Apie Helsinkio grupę buvau nemažai girdėjęs, tik anksčiau su V. Petkumi asmeniškai nebuvo pažįstamas, nors mūsų keliai ir kryžiaivosi. Vėliau V. Petkus papasakojo, jog lankėsi mano viešose paskaitose.

Su V. Petkumi bendravo Marcelijus Martinaitis ir kai kurie kiti man artimi žmonės. Bendravimas buvo individualus. Kiek žinau, iki 1988 m. nebuvo jokio vieno koordinacinio centro. Veikla savaime derinosi. Manau, kiekviena politinė jėga veikė pagal savo išgales (jas siejo pagrindinės bendros idėjos), nors asmeninių kontaktų būta. Pateikiau tik kelis epizodus iš A. Terlecko ir V. Petkaus veiklos. Taip noriu prisidėti prie istorinio teisingumo. A. Terleckas, V. Petkus ir jų bendraminčiai anksčiau negu kiti

---

²² Lietuva ir žmogaus teisės, I knyga – dokumentų ir straipsnių rinkinys, Vilnius, 2008, p. 37.

suprato, kad vien pagrindine veikla nedaug ką pasieks. Reikia veikti viešai. Ir viešumas išjudino Lietuvą.

Suprasta, kad imperijos egzistencijai būtina ideologinė iškaba, kuri žmonėms pateikiama kaip tikra, būtina ją klibinti. Atsiradę (ir pastebėti) joje plyšiai leido praskleisti ir naująją rusiško imperializmo uždangą, kuriai komunizmo idėja buvo širma pridengti tikrus tikslus. Pirmieji viešai apie tai prabilo satelitinių šalių kompartijų lyderiai, suvokę, jog virsta rusiškų imperialistų užmačių vykdytojais, o ne komunizmo idėjų skleidėjais. Gimė eurokomunizmas. Jo idėjos skverbėsi ir į Lietuvą. Buvau tikras, kad panašus procesas prasidės visoje Tarybų Sąjungoje (visos revoliucijos prasidėdavo nuo nesutarimų valdančiųjų viršūnėse, nepriklausomai nuo to, kaip jos vadintųsi).

Rusijos imperija, keičianti savo pavadinimus, įgaudavo vis kitokią ideologinę spalvą (nuo stačiatikybės iki komunizmo ir atgal į stačiatikybę), išlaikė agresyvumą – veržimasi į kaimynines šalis. Perpratęs imperijos valdymo mechanizmą troškau prisidėti prie jo demontavimo. M. Gorbačiovo „perestroika“ atvėrė vartus laisvesniam žodžiui, bet tai nereiškė, kad viskas sėkmingai baigsis.

Chruščiovinis „atšilimas“ irgi daug kam suteikė vilčių. Argi kas po Stalino nuvainikavimo galvojo, kad liesis tiek kraujo? Ar nepasikartos? Bailiai nekuria istorijos. Jie tik naudojami jos vaisiais. Tikėta, gali būti ir kitoks virsmas. Istorija – ne sąstingis. Įvykiai pakrypsta tai į vieną, tai į kitą pusę. Įvairus būriavimasis – ne vien laiko leidimas, bet laisvas situacijos apmąstymas, kad ir kur būtum – ar Irenos Kostkevičiūtės sodyboje prie Vajonės ežero, ar Marcelijaus Martinaičio sode, ar mano klasės draugo Vytauto Janulio sodyboje Neprėkštos kaime.

Diskutuota ne tik privačiose sodybose. Palaiptiui buvo einama į viešumą. Nyko baimė ir L. Brežnevo viešpatavimo metais. Ji neteko jokio ideologinio pamato, be to, L. Brežnevo šeimą supo vagys ir banditai, plėšdavę net privačius asmenis. Šie dalykai

viešėjo. Tikėjimas „šviesia komunizmo ateitimi“ išblėso. Kaip čia neprisiminti studijų metais perskaitytų Albert'o Kamiu žodžių: „Kas nebūna komunistu jaunystėje – neturi širdies, kas juo lieka senatvėje – neturi proto.“ Ši tiesa tapo akivaizdi. Piliečiai skurdo. Jautėsi valdžios neįgalumas, kuris ir atvėrė M. Gorbačioviui vartus į valdžią. Jis suprato, kad toliau taip gyventi nebegalima. M. Gorbačiovas ieškojo išeities. Tik nežinojo, kur ji.

Tuomečiai Estijos vadovai, pasikliaudami M. Gorbačiovo siūlymu: „Mąstykite visi“, mąstė. Norėdami sulaukti pritarimo savo reformoms, per Estijos TV pakvietė tautiečius steigti nepriklausomą visuomeninę organizaciją, kuri padėtų vykdyti reformas. Taigi Estijos liaudies frontas susikūrė pritariant krašto vadovybei, tuo tarpu LPS – prieš jos valią. Kodėl? Juk iki pat 1988 m. rudens M. Gorbačiovo aplinka nesmerkė estų. Jų pavyzdys tapo užkrečiantis.

Estijos TSR Aukščiausioji Taryba (AT) priėmė įstatymą, pagal kurį jos teritorijoje įsigalios TSRS įstatymai, kai jiems pritarą Estijos AT. Estai tikėjosi, kad ir Lietuvoje bus pasielgta analogiškai (į Latviją tokių vilčių nedėta). Estijos KP CK pirmasis sekretorius Vaino Valjas tarėsi su A. Brazausku (vėliau man tai pasakojo pats V. Valjas). Estijos liaudies fronto atstovai prašė sąjūdiečių paramos. LPS Seimo Tarybos pavedimu aš, A. Nasvytis ir R. Ozolas susitikome su A. Brazausku ir L. Šepečiu (jis buvo LTSR AT pirmininkas). Pažadėjo paremti estus. Atėjus nelemtai lapkričio 18-ajai, nuščiuvome. Mano sąmonėje giliai įstrigo 1988 m. lapkričio 18-oji – begėdiška estų išdavystės diena. Žinoma, vadovai už visą AT negalėjo nuspręsti, tačiau pats problemos svarstymas atskleistų nuotaikas mūsų AT.

Išgirdę, jog šis klausimas net neįtrauktas į 1988 m. lapkričio 18 d. sesijos darbotvarkę, nustebome. Toks elgesys įžiebė nepasitikėjimą tarp Sąjūdžio vadovybės ir A. Brazausko aplinkos. Ši estų išdavystė paliko nemalonų šleifą. Tai atsitiko po įspūdingos A. Brazausko kalbos Sąjūdžio Steigiamajame suvažiavime.

Minint Estijos Nepriklausomybės 20-metį, Arnoldas Riutelis papasakojo apie savo, Indreko Tome ir Vaino Valjas²³ 1988 m. lapkričio pradžioje iškvietimą į Maskvą pas saugumo šefą Vladimirą Kriučkovą ir TSKP CK sekretorių Jegorą Ligačiovą, reikalavusius atšaukti Estijos TSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimą dėl Estijos įstatymų viršenybės (TSRS įstatymai Estijos teritorijoje įsigalioja tuomet, kai juos ratifikuoja Estijos AT). „Kai mes atsisakėme tai padaryti, išgirdome: „Kiekvienas pagalvokite apie 10 metų.“ Susižvalgėme, – toliau pasakojo A. Riutelis, – dešimt metų, tai dešimt... Jeigu pagrasintų, kad čia pat jus sušaudysime, gal ir apsigalvotume.“ Ir pridūrė: „Likome vieni.“ Paklausiau A. Riutelio: „Ar ir A. Brazauską gąsdino?“ „Paklauskite jo“, – atsakė šis.

Vėliau savo atsiminimuose L. Šepetys rašė, jog tai gėdingas jo gyvenimo puslapis, tuo tarpu A. Brazauskas aiškinosi, esą nebūta jokio išankstinio susitarimo, o V. Landsbergio pasirodymas AT tribūnoje atskleidė pastarojo klastą. Deja, A. Brazauskas rašo netiesą: šis poelgis įžiebė nepasitikėjimą mūsų tolesniais santykiais su Estija, nepasitikėjimą pačiu A. Brazausku.

M. Gorbačiovas paskelbė, kad įvyks rinkimai į aukščiausias re-formuotas valdžios struktūras: TSRS Liaudies deputatų suvažiavimą, kuris posėdžiaus du kartus per metus kaip anksčiau Aukščiausioji Taryba ir kuris iš savo narių išrinks nuolat veikiančią Aukščiausiąją Tarybą. M. Gorbačiovo sudaryta komisija pateikė naują Konstitucijos projektą, pagal kurį deputatų skaičius būtų padidintas 1/3 (papildomus skirtų įvairios sąjunginės „visuomeninės“ organizacijos – vien tik TSKP turėjo 100 deputatų limitą). Taigi du trečdaliai deputatų renkama, trečdalis – skiriama.

---

²³ Arnoldas Riutelis tuo metu buvo Estijos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkas, Indrekas Tome – Estijos TSR Ministrų Tarybos pirmininkas, Vaino Valjas – Estijos KP CK pirmasis sekretorius.

Šiuo gestu reformų sumanytojai tikėjosi, kad jų šalininkai reformuotame TSRS parlamente užsitikrins daugumą ir nereikės raunduoti, jog Tarybų Sąjungoje nėra demokratijos.

Toks parlamentas primintų XVIII a. pabaigoje Prancūzijos buržuazinės revoliucijos išvakarėse veikusią luominę Generalinę asamblėją, kadangi trečdalį deputatų skyrė TSKP ir jos kontroliuojamos profsąjungos, Rašytojų, Kinematografininkų sąjungos, Mokslų akademija, Pedagogikos akademija ir kt. (tikėtasi, jog jie atstovaus valdžios luomui). Taip nomenklatūra užsitikrins daugumą. Ši rinkimų sistema įtvirtintų balsuotojų nelygybę: tas pats žmogus galėjo turėti kelis balsus – vienu metu būti TSKP, profsąjungos nariu, mokslininku, rašytoju, žurnalistu, tai yra turėti penkis ir daugiau balsų, o eilinis pilietis – tik vieną. Man ne kartą spaudoje teko priminti, kuo tokios reformos baigėsi XVIII a. pabaigoje Prancūzijoje – Didžiąja buržuazine revoliucija. Bet vis dėlto tai buvo progresas.

Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis ištraukė į diskusijas dėl šių TSRS rinkimų įstatymo ir Konstitucijos pataisų, rinko parašus, reikalaujančius visų piliečių balsų lygybės. Sąjūdiečiai rinko parašus prieš luominio parlamento sudarymą. Lietuvoje buvo surinkta 1,8 mln. parašų. Kitose imperijos vietose taip pat protestuota prieš luominio parlamento formavimą. Neatsižvelgta. Šioje reformoje būta ir pozityvaus elemento: vietoj anksčiau porą kartų per metus posėdžiavusios Aukščiausiosios Tarybos tiek posėdžiaus TSRS liaudies deputatų suvažiavimas, o jo išrinkta TSRS Aukščiausioji Taryba taps nuolat veikiančia institucija. Pirmą kartą kandidatai iš anksto nebuvo numatyti nomenklatūrinėse struktūrose. Tai buvo pirmas žingsnis demokratijos link.

1988 m. gruodžio 26 d. prasidėjo oficialus kandidatų kėlimas į TSRS liaudies deputatų suvažiavimą. Pagal to meto įstatymus, kandidatus galėjo kelti gamybiniai, žmonių susirinkimai. Rinkimuose dalyvavo visi TSRS piliečiai, tuo metu esantys Lietuvos TSR teritorijoje, tarp jų – okupacinės kariuomenės kariai ir karininkai,

Skaitau paskaitą Komunalinio ūkio projektavimo institute, trumpai vadintame Komprojektu, pirmosios legaliai minimos Vasario 16-osios proga. 1989 02 11

asmenys, atvykę į komandiruotę, poilsiautojai. Pirmajame ture laikytas išrinktu tas, kuris surinkdavo daugiau negu 50 proc. visų rinkėjų balsų (į antrą turą patekdavo du daugiausia balsų gavusieji). Šį kartą kandidatai buvo keliami laisvai, ir piliečiai galėjo pasirinkti. Iš pradžių kandidatai buvo keliami spontaniškai, vėliau Sąjūdžio suburtas rinkimų štabas ėmė viską koordinuoti. Siekta, kad vienas sąjūdielis nesikonfrontuotų su kitu sąjūdiečiu, kad atitinkamoje apygardoje balotiruotųsi joje labiausiai žinomas asmuo.

Artėjo Naujieji metai. Valdžia buvo priversta daryti nuolaidas: leido viešai švęsti Vasario 16-ąją. Ji jautėsi nejaukiai, nes vos prieš metus dergė šią šventę. O dabar? Nesinorėjo, kad ji perimtų iniciatyvą. Ieškota kompromiso. Paskambinau Vytautui Merkiui, naujam Lietuvos istorijos instituto direktoriui. Jis sutiko organizuoti.

Iškilmės buvo retransliuotos per TV ir radiją. Pranešimą apie lietuvių tautos lūkesčius ir siekį atkurti valstybingumą išdėstė aš. Priklausiau tai sąjūdiečių grupei, kuri be išlygų siekė Lietuvos valstybingumo atkūrimo, maniau, kad reikia išnaudoti visus legalius būdus, neduoti jokio teisinio preteksto griebtis represijų prieš Nepriklausomybės šalininkus – pasinaudoti M. Gorbačiovo skelbiama viešumo politika. Maniau, kad rinkėjai turi žinoti, ko sieksiu aš ir LPS. Tą viešai išdėstiau 1989 m. vasario 16 d. konferencijoje Lietuvos nacionaliniame dramos teatre, skirtoje Lietuvos valstybės dienai paminėti (kandidatai į deputatus jau buvo įregistruoti).

Kalbos tekstas buvo išplatintas kaip mano rinkimų lankstinukas, transliuota per radiją ir TV. Tada pareiškiau: „Kol tauta neatgauna Nepriklausomybės, tol jos egzistencijai gresia nuolatinis pavojus. Jeigu tauta turi sąlygas vystyti savo kultūrą, ji gyvuoja, jeigu turi savo ekonomiką, ji egzistuoja, bet be politinės nepriklausomybės ji vegetuoja.“²⁴ Konferencijoje mano kalbą girdėjo ir A. Brazauskas. Jis nepriekaištavo, jaučiausi Holivudo žvaigždė. Nemačiau, kad kas kada būtų labiau apipiltas gėlėmis.

Prieš rinkimus būtina paviešinti savo tikslus. Jeigu sąjūdiečiai anksčiau prabiltų apie savo programą, vargu ar jie būtų įregistruoti, nes jų siekiai prieštaravo TSRS Konstitucijai, o įregistruotus galima išbraukti tik teismo sprendimu. Nepaviešinę savo siekių būtume apkaltinti, esą tokie veikai neturime rinkėjų įgaliojimų. 1989 m. vasario 15–16 d. Kaune įvykęs Lietuvos Persitvarkymo

---

²⁴ Visas kalbos tekstas išspausdintas „Atgimime“ 1989 m. kovo 3 d. Nr. 9; Lietuvos laisvės sąjūdis, Vilnius, Lietuvos nacionalinis muziejus, 1998, p. 85–87; Lietuvos politinės minties antologija III, Politinė mintis Lietuvoje (1940–1990), Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2014, p. 328–332; Genzelis B. Istorija ir mes, Vilnius, Pradai, 1998, p. 9–16 ir kituose leidiniuose. Išversta ir išspausdinta anglų kalba. Kaip dabar tapo žinoma iš Londone paskelbtų „Slaptų Gorbačiovo archyvų“, jos tekstas sudomino imperijos viešpačius.

Sąjūdžio Seimo posėdis priėmė pareiškimą dėl Nepriklausomybės atkūrimo. Laukėme valdžios reakcijos.

1989 m. vasario 21 d. įvyko skubus LKP CK posėdis, pramin-tas „Juoduoju plenumu“. Jame reikalauta uždrausti laisvąją spau-dą, imtis sankcijų prieš sąjūdiečius, tokius kaip aš, šalinti iš TSKP. A. Brazauskas į vienas gretas sustatė Lietuvos Persitvarkymo Sąjū-dį, „Jedinstvo“ ir kitas priešškai nusiteikusias Lietuvos valstybin-gumo organizacijas, pritarė Nepriklausomybės idėjos kritikams.

Plenume A. Brazauskas teigė, kad Lietuvos suvereniteto „reikia siekti TSRS sudėtyje, harmoningai jį derinant su visos Sąjungos interesais“²⁵. Toliau jis postringavo: „Laipsniškai Sąjūdžio veikloje pradėjo dominuoti kraštutinės pozicijos, kurių užuomazgų buvo ir anksčiau, tačiau vardan vienybės, vardan paties persitvarkymo jos buvo toleruojamos kaip galbūt neišvengiama augimo liga.“²⁶ LKP CK plenumas pasmerkė „politinį avantiūrizmą ir ekstremiz-mą tų visuomeninių judėjimų, atstovų, kurie kursto antitarybines ir separatistines nuotaikas, mėgina revizuoti Lietuvos pasirinktą socialistinio vystymosi kelią, reikalauja Respublikos išsto-jimo iš TSRS“²⁷. Plenume pademonstruota, jog LKP vadovai yra prieš Sąjūdžio idealus, baiminosi naujojo LKP suvažiavimo. Kodėl? Matyti Sąjūdį kaip konkurentą per rinkimus – suprantama, bet nurodymas uždaryti „Atgimimo bangą“²⁸. Juk LKP CK vadovų

²⁵ Draugo A. Brazausko pranešimas, Tiesa, 1989 m. vasario 22 d., p. 2.

²⁶ Politinis pranešimas LKP CK plenumui, Tiesa, 1989 m. vasario 21 d.

²⁷ Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto XVII nutarimas „Dėl partinių organizacijų darbo vienijant respublikos visuomenę pertvarkos uždaviniams spręsti“, Tiesa, 1989 m. vasario 26 d.

²⁸ Man ne tik tekdavo dalyvauti tose laidose, bet ir ne vieną vestį. LR TV žiūrovai gaudavo objektyvią informaciją apie Sąjūdžio tikslus. Žr.: Kalendraitė R. Sąjūdžio bylojimai (1989–1992 metų užrašai), Vilnius, Seimo leidykla, 2008, p. 727.

siekis trukdyti Sąjūdžio kandidatams naudotis radiju, spauda, spausdinti savo rinkimų programas tiesiogiai pažeidė Centrinės rinkimų komisijos Maskvoje nurodymus suteikti visiems kandidatams lygias teises. Šis plenumas sukėlė sumaištį ir LKP narių gretose, vertė sąjūdiečius viešai atsiriboti nuo LKP vadovybės. Skaldė Tautą.

Rinkimų rezultatai dar buvo sunkiai prognozuojami. Kiekviena pusė tikėjo sėkme. Demonstruodamas nepritarimą Sąjūdžio siekiams, A. Brazauskas rėžė: „Todėl mes laikome nepriimtinus kai kurių partijos komitetų, pirminių partinių organizacijų siūlymus šaukti jau minėtą neeilinį LKP suvažiavimą.“²⁹ Čia jau visai neaišku, nes dar nebuvo viešai keltas LKP atsiskyrimo nuo TSKP klausimas, o tik kalbėta apie būtinybę atnaujinti partijos vadovybę, atverti kelią kompetentingiems ir pasitikėjimą turintiems asmenims.

Ši kalba neišgelbėjo A. Brazausko nuo imperininkų puolimo. Dauguma LKP CK narių ir toliau kritiškai jį vertino, laikydami prosąjūdietišku veikėju. Logiška, kad naujas suvažiavimas sustiprintų jo pozicijas. Tuo jis turėtų būti suinteresuotas. Deja, A. Brazauskas pasidavė imperininkų įtakai. Plenumas pašalino L. Šepetį iš LKP CK sekretoriaus pareigų ir iš politinio biuro, paskirdamas į jo vietą aršų demokratinio judėjimo priešą Valerijoną Baltrūną. Šis paskyrimas gilino priešpriešą ne tik tarp LKP CK ir Sąjūdžio, bet ir tarp naujai išrinktų miestų ir rajonų komitetų vadovų.

Stebėdamas plenumo kalbėtojus, „besijaudinusius“ dėl partijos likimo, nesunkiai įžvelgiau baimę netekti postų, privilegijuoto gyvenimo. „Taip gera buvo gyventi, o dabar viso to galiu netekti“, – matyt, mąstė ne vienas ir tikėjo, kad M. Gorbačiovą ištiks

---

²⁹ Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto XVII nutarimas „Dėl partinių organizacijų darbo vienijant respublikos visuomenę pertvarkos uždaviniams spręsti“, Tiesa, 1989 m. vasario 26 d.

N. Chruščiovo likimas (apie tai tarpusavy kalbėta pusbalsiu). Ši žmonių grupė, be asmeninių interesų, nieko nepaisė, buvo pasi-ryžusi tarnauti bet kam, kas daugiau mokės.

A. Brazauskas savo rinkimų kalbose deklaravo Sąjūdžio sie-kiams nepriimtinas idėjas. Antai ikirinkiminiame susirinkime „Vilmos“ gamybiniame susivienijime jis rėžė: „Kraštutiniai lo-zungai – išstoti iš Tarybų Sąjungos, paskelbti nepriklausomą Lie-tuvą – mums nepriimtini.“³⁰ Taigi mano programa prieštaravo A. Brazauskui.

Šiandien keistai skamba A. Brazausko guodimasis: „Aš jau-čiausi labai nemaloniai, kai vyko ši suplanuota konkurencija. Aišku, jau tada supratau Sąjūdžio požiūrį į mane kaip į Lietuvos komunistų partijos pirmąjį sekretorių. Nors ką čia slėpti – Sąjū-dis, gana aktyviai palaikęs mano kandidatūrą į pirmuosius parti-jos sekretorius, vėliau manęs niekur nė trupučio neparėmė. Ma-tyt, jiems buvau reikalingas tik trumpam, verčiant R. Songailą.“³¹ Perskaitęs šiuos žodžius nustėrau – nejaugi A. Brazauskas pamir-šo, ką taip neseniai rašė? „Vėliau dažnai pamąstydavau – kas būtų buvę, – prisiminė A. Brazauskas, – jei tuomet labai populiarus A. Juozaitis būtų balotiravęsis, kas būtų surinkęs daugiau balsų, kuo viskas pasibaigę.“³² Iš tikrųjų – kuo? Visi šnekėtojai „Juodaja-me plenumė“ pralaimėjo. Be paties A. Brazausko, išrinkti tik trys jo šalininkai, bet tie, kurie viešai neoponavo Sąjūdžiui.

Aš buvau iškeltas kandidatu toje pačioje kaip ir A. Brazaus-kas Vilniaus apygardoje į Sąjungos Tarybą, Pajūrio apygardoje – į Tautybių Tarybą bei keliose kitose vietose. Savo dėmesį sukon-centravau į darbą su Vilniaus ir Pajūrio (Palangos miestas, Kre-tingos ir Skuodo rajonai) apygardų rinkėjais. Pajūrį pasirinkau

³⁰ Liaudies planai – partijos planai, Tiesa, 1989 m. kovo 3 d.

³¹ Brazauskas A. Apsisprendimas (1988–1991), Vilnius, Vaga, 2004, p. 98.

³² Ten pat, p. 100.

todėl, kad ten dalyvavau pirmuosiuose mitinguose kuriant Sąjūdžio struktūras. Ten dirbo nemažai mano buvusių studentų. Jų kviečiamas ir vykdavau į įvairius Sąjūdžio renginius. Kaip dabar sakoma, ten turėjau įdirbį. Todėl Sąjūdžio rinkimų štabui rekomendavus, pasirinkau Pajūrio apygardą. Neblogai sekėsi ir Vilniuje. Čia susitikimuose su rinkėjais dažniausiai pelnydavau jų balsus. Tragikomiškai pasijuto A. Brazauskas „Sigmos“ susivienijimo rinkimų susirinkime, kai Vilniaus miesto LKP Lenino rajono komiteto pirmoji sekretorė Janina Gagilienė viešai palaikė mano kandidatūrą.

Man pasitraukus iš rinkimų kovos, buvo iškelta A. Juozaičio kandidatūra. Arvydas netroško deputato mandato (jo tikslas – skleisti rinkėjams Sąjūdžio idėjas). Po vasario 21 d. situacija iš esmės pasikeitė. Kaip pasielgti? A. Brazauskas ir savo rinkimų kalbose oponavo nepriklausomybės idėjai, jos skeleidėjus vadino avantiūristais. Susimąstyta: ar tikslinga netrukdyti A. Brazauskui įgyti deputato mandatą. Vienareikšmio atsakymo neturiu. Viskas priklausė nuo A. Juozaičio (jis dominavo visose apklausoje; antras buvo A. Brazauskas). Arvydas atsisakė kandidatuoti ir savo rėmėjus pakvietė balsuoti už A. Brazauską. Vieni tokiam poelgiui nepritarė, kitiems atrodė, kad reikia vengti, jeigu tai įmanoma, neišsižadant savo principų, konfrontacijos.

Deja, A. Brazauskas rinkimų kampanijos metu nešvelnino savo pozicijos Lietuvos Nepriklausomybės atgavimo klausimu. Tačiau nei aš, nei kiti Sąjūdžio lyderiai neapgailstavome dėl savo sprendimo (suskaldėme Nepriklausomybės priešininkus), nors ir sulaukėme nemažos dalies Sąjūdžio Seimo narių ir vietinių organizacijų priekaištų. Jiems pagrįstai kilo klausimas, ar galima pasitikėti LKP vadovais. O jeigu būtų pasirinktas kitas variantas ir A. Brazauskas nebūtų išrinktas? Ar jis būtų geresnis?

Visi šnekėtojai „Juodajame plenumė“ pralaimėjo. Be paties A. Brazausko, išrinkti tik trys jo šalininkai, tačiau tie, kurie viešai neoponavo Sąjūdžiui, 36 sąjūdininkai ir 2 „autonomininkai“.

Aš, kuriam plenumė buvo skirta daugiausia dėmesio, buvau išrinktas ne tik pirmajame ture, bet ir didžiausiu procentu rinkėjų balsų. Pajūrio apygardoje turėjau tris konkurentus: Vytautą Šarką, Lietuvos TSR Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotoją, Valstybinio plano komiteto pirmininką ir du vietinio masto veikėjus. Rinkimus laimėjau pirmajame ture, surinkęs per 80 proc. rinkėjų balsų. Tai buvo vieni geriausių rinkimų rezultatų Lietuvoje. Dėl to esu dėkingas savo rinkimų štabui (Bernardas Anužis, Genovaitė Paulikaitė, Antanas Skritulskas, Antanas Petronis, Narcizas Rasimavičius) ir daugeliui čia neįvardytų sąjūdiečių.

Rinkimų rezultatai buvo netikėti LKP vadovams. Jie buvo įsitikinę, kad jų valdymas priimtinas Lietuvos žmonėms, nesuvoakė, jog Sąjūdžio idėjos persmelkė visus šalies gyventojų sluoksnius, tarp jų ir Komunistų partijos narius, sudariusius ženklų gyventojų dalį. Juos išlaikyti vien paklusnumu, devalvavusiomis idėjomis vargu ar toliau būtų įmanoma. Ši pergalė nulėmė tolesnius pokyčius LKP: parengė dirvą šio imperijos valdymo mechanizmo likvidavimui. Vis dėlto manyčiau, kad vargu ar būtų įmanoma atkurti valstybingumą negriaunant imperijos valdymo struktūrų. Tam buvo būtina vienyti jėgas. Ir jos vienijosi apie Sąjūdį. Tai užtikrino Sąjūdžiui sėkmę TSRS Liaudies deputatų rinkimuose.

Keitėsi situacija ir Lietuvos TSR Aukščiausiojoje Taryboje. Mat 1989 m. pradžioje papildomus rinkimus į Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą laimėjo Sąjūdžio Seimo Tarybos nariai K. Motieka, R. Ozolas ir Zigmas Vaišvila. Prie jų prisijungė Justinas Marcinkevičius ir Jūratė Kupliauskienė. Taip Lietuvos TSR Aukščiausiojoje Taryboje susiformavo energinga sąjūdiečių grupė. Tai įvyko TSRS deputatų rinkimų išvakarėse. Po TSRS deputatų rinkimų Sąjūdžio įtaka sustiprėjo, nes pagal tuomečius įstatymus TSRS liaudies deputatai patariamąjį balso teise galėjo dalyvauti Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos darbe (teikti įstatymų projektus, paklausimus Vyriausybės nariams,

dalyvauti diskusijose, tik neturėjo balso teisės). Nepaisant to, LKP CK vadovybė nė kiek nesumažino savo išpuolių prieš Nepriklausomybės atkūrimo šalininkus. Buvome gąsdinami telefono skambučiais. Deja, A. Brazauskas iki pat Nepriklausomybės atgavimo netikėjo tokia perspektyva ir iš paskutiniųjų priešinosi nepriklausomos nuo Maskvos LKP buvimui (tuomet jį tenkintų didesnė autonomija). Bet istorijos ratas pasisuko jam netikėta kryptimi – reikėjo prisitaikyti.

Sajūdžio desantas Maskvoje

LPS pergalės TSRS liaudies deputatų rinkimuose ir naujos situacijos imperijoje negalėjo ignoruoti nei TSKP CK, nei LKP CK vadovybės. Pirmieji suskubo TSKP CK vadai. Jie buvo pakankamai informuoti ir panoro su mumis susitikti tuoj pat po pirmojo rinkimų turo, kuris įvyko kovo 26 d. Balandžio 6 d. mane, Vytautą Landsbergį, Romualdą Ozolą ir Kazimierą Prunskienę draugiško pokalbio į Kremlių pakvietė TSRS Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas, TSKP CK Politinio biuro narys Anatolijus Lukjanovas. Jis stengėsi sudaryti kuo geriausią įspūdį, aiškinosi būsimą mūsų elgesį. Tai – pirmasis sąjūdiečių susitikimas pačioje Maskvoje su vienu aukščiausiojo rango pareigūnų. Pokalbis užtruko ilgokai.

Po abiejų rinkimų turų prieš išvykdami į Maskvą Vilniuje visos delegacijos seniūnu išrinkome Vytautą Statulevičių, aš tapau Sąjūdžio remtų deputatų koordinatoriumi. Mūsų grupę papildė dar 16 deputatų, paskirtų vadinamųjų sąjunginių organizacijų (tarp jų nebuvo nė vieno Nepriklausomybės priešininko, o du – R. Adomaitis ir Just. Marcinkevičius, LPS IG nariai, liudijo apie šių asmenybių populiarumą). Sutarėme TSRS Liaudies deputatų suvažiavime ir jo renkamoje Aukščiausiojoje Taryboje veikti vienoje deputatų grupėje³³. Tik du TSKP nariai – lenkai Anicetas Brodavskis ir Ivanas Tichonovičius – nutraukė bet kokius ryšius su Lietuvos deputatų grupe ir prisidėjo prie frakcijos „Sojuz“, siekiančios išlaikyti nedalomą imperiją. Su pastaraisiais man neteko nė karto susitikti, tarsi tai būtų asmenys iš kitos planetos.

³³ Suvažiavime Lietuvai atstovavo 58 deputatai (vieningai veikė 54);

Aukščiausiojoje Taryboje visi 15 dirbo kaip viena komanda, iš jų 13 – sąjūdiečių.

Plačiai žinoma 1984 m. TSRS liaudies deputatų nuotrauka. Norėčiau išskirti tik šalia Kazimieros Prunskienės stovinčią Jūrą Kupliauskienę, kurios iniciatyva buvo priimtas labai svarbus įstatymas, kad studentai nebūtų šaukiami į sovietų kariuomenę

TSRS liaudies deputatai Lietuvos SSR AT sesijoje: man iš kairės poetas Sigitas Geda, antroje eilėje Vytautas Landsbergis ir kiti. 1989 m.

Gegužės 25 d. prasidėjo TSRS liaudies deputatų suvažiavimas, kuriame turėjo būti sprendžiami kardinalūs valstybės klausimai. Pirmajame suvažiavime buvo išrinkta nuolat veikianti dvejų rūmų TSRS Aukščiausioji Taryba – Tautybių ir Sąjungos Tarybos, kurios posėdžiavo atskirai, tik tam tikrais principiniais klausimais (kas tie principiniai klausimai, nebuvo aišku) rengė bendrus posėdžius. Abejų rūmų posėdžiuose be balsavimo teisės galėjo dalyvauti visi norintys TSRS liaudies deputatai. Kiekviena Taryba sudarė komisijas ir komitetus. Visi Aukščiausiosios Tarybos nariai turėjo įeiti į atitinkamas komisijas ar komitetus. Į komisijas bei komitetus galėjo būti išrinkti ir TSRS liaudies deputatai, kuriuose jie turėjo balsavimo teisę. Tačiau iki šiol negaliu tiksliai pasakyti, kuo skyrėsi komitetų ir komisijų funkcijos. Be to, atskiriems klausimams aptarti buvo steigiamos laikinos komisijos.

Nuo pirmųjų darbo dienų TSRS liaudies deputatai pradėjo struktūrizuotis. Buvo įsteigta Tarpregioninė grupė. Joje susibūrė opoziciškai nusiteikę deputatai. Kiek buvo jos dalyvių, neprisimeniu. Grupei vadovavo penki pirmininkai: Jurijus Afanasjevas, Borisas Jelcinas, Gavrilas Popovas, Andrejus Sacharovas ir estas Endelis Lippmaa. Mes nutarėme į jokių darinius nesijungti, tačiau pasiūlėme Tarpregioninėje grupėje stebėtojo teisėmis dalyvauti Nikolajui Medvedevui.

Artimai bendravome su Latvijos ir Estijos liaudies frontų remiamais deputatais, su jais svarbiais klausimais rengėme bendrus posėdžius, sekėme, kas vyksta kitose deputatų grupėse. Kadangi E. Lippmaa buvo vienas Tarpregioninės grupės lyderių, o mums atstovavo N. Medvedevas, buvome gerai informuoti apie tos grupės nuotaikas. Ne kartą sulaukėme jų paramos.

Bandžiau megzti kontaktus su kitų respublikų deputatais. Netoli mūsų buvo įkurdinti Azerbaidžano ir Moldavijos deputatai. Priešais mus sėdėjo azerbaidžaniečiai. Nesunkiai radau bendrą kalbą su moldavų kompozitoriumi Eugenijumi Doga ir

azerbaidžaniečiais Vagiru Džafarovu bei Suleimanu Mamedovu (abu vėliau žuvo sraigtasparnio katastrofoje). Kalbėjomės atvirai ir be užuolankų. E. Doga buvo įsitikinęs, kad Moldavija – Rumunijos provincija, ir save laikė rumunu, tvirtai tikėdamas, jog anksčiau ar vėliau ji susijungs su Rumunija. Taigi Moldavijos deputatai buvo skirtingose barikadose: vieni savo likimą siejo su vieninga Rumunija (ar bent nepriklausoma Moldavija), kiti neįsivaizdavo savęs be Rusijos. Azerbaidžaniečiai atrodė kitaip. Bent iš išorės nebuvo matyti vidinių nesutarimų. Bendravau per minėtus bičiulius. Kartais vienu kitu žodžiu persimesdavau su Elmira Kafarova, Azerbaidžano Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotoja. Labai miela ir simpatiška moteris.

V. Džafarovas ir S. Mamedovas teigė, esą azerbaidžaniečiai ir turkai – ta pati tauta, tik istorija negailestingai juos perskyrė. Dabar pagrindinis susivienijimo stabdys – Iranas, kuris yra okupavęs dalį Azerbaidžano ir jo istorinę sostinę Tebrizą. Pasak jų, dauguma azerbaidžaniečių palaiko mūsų siekius tapti nepriklausoma valstybe. Jie ieškodavo mums paramos ir tarp kitų musulmonų. Nors neužsiangažavome azerbaidžaniečių palaikymu jų konflikte su armėnais, armėnai nuo mūsų ir promaskvietišku pozicijų laikėsi atokiai.

Būdamas TSRS Aukščiausiosios Tarybos Seniūnų tarybos narys, TSRS Aukščiausiosios Tarybos Nacionalinės politikos ir tarpnacionalinių santykių komisijos narys stebėjau procesą ir iš vidaus. Čia svarstyti opiausi imperijos ateities klausimai. Be to, keletą deputatų iš mokslo ir kultūros pasaulio pažinojau seniai (ne visi jie TSRS griovimo šalininkai). Atkūriau pažintis su Maskvos akademinio pasauliu. Jie smalsavo, ko mes siekiame.

TSRS Liaudies deputatų suvažiavime ir Aukščiausiojoje Taryboje prasidėjo monolito erozija: kūrėsi frakcijos ir nepartinis pagrindu, nors mėginta įsteigti vieną TSKP frakciją, kadangi dauguma deputatų buvo TSKP nariai. Šios frakcijos steigiamajame susirinkime dalyvavau dėl įdomumo. Jautėsi sutrikimas.

Sunkiai sekėsi išrinkti vadovybę. Jai vadovauti siūlėsi J. Ligačiovo tipo asmenybės, netenkinusios daugumos deputatų, tarp jų – ir M. Gorbačiovo. Netrukus ši frakcija subyrėjo. Tai pirmas požymis, kad šio monolito ir Komunistų partijos valdymas artėja prie pabaigos (ir kartu imperija), nes disciplinuota frakcija, turinti daugumą, diriguotą suvažiavimui. M. Gorbačiovo siekis Aukščiausiąją Tarybą paversti aukščiausiąja imperijos institucija savaime stūmė į antrą planą TSKP CK Politinį biurą, kuriame M. Gorbačiovas neturėjo tvirto palaikymo.

Kaip alternatyva Tarpregioninei grupei susikūrė frakcija „Sojuz“, vienijusi pačius aršiausius imperininkus. Jai priklausė nemažai karininkų. Jie buvo nepatenkinti M. Gorbačiovo reformomis. Formavosi įvairūs neapibrėžti junginiai, pavyzdžiui, Autonominių respublikų deputatų susivienijimas. Dažnai tokie junginiai neturėjo aiškios programos. Deputatai pereinavo iš vienos frakcijos į kitą. Neliko buvusios komunistų drausmės.

Lietuvai priklausė 11 vietų Tautybių Taryboje ir 4 – Sąjungos Taryboje. Mūsų nuostata buvo tvirta: mes patys turime deleguoti savo atstovus iš Lietuvoje išrinktų asmenų, nes tik jie atstovauja Lietuvos rinkėjams. M. Gorbačiovas buvo kitos nuomonės: pirma, 16 deputatų nuo sąjunginių organizacijų taip pat gali atstovauti Lietuvai Aukščiausiojoje Taryboje, antra, visi atstovai į Aukščiausiąją Tarybą turi būti renkami TSRS liaudies deputatų suvažiavime. Respublikos turėtų teikti daugiau kandidatų negu joms priklauso vietų. Būtų išrinkti tie, kurie surinks daugiausia balsų. Savaime suprantama, vargu ar tada į ją patektų įvardyti kaip radikalai.

Po tokia tariamai demokratine priedanga slypėjo galimybė manipuliuoti deputatų mandatais (Tarybos nariai taptų priklausomi nuo centro, kuris galėtų parinkti labiausiai paveikiamus asmenis). Mes pareiškėme, kad tai prieštarauja TSRS Konstitucijai, nes deputatai turi atstovauti savajai respublikai, o ne suvažiavimui. Lietuvos deputatai, išrinkti visuomeninėse organizacijose,

atsisakė būti renkami į TSRS Aukščiausiąją Tarybą. Įsiplieskė karšti debatai. Pasiektas kompromisas: mes pateikiame savųjų sąrašą (į Tautybių Tarybą: Egidijus Bičkauskas, Bronius Genzelis, Romas Gudaitis, Jūratė Kupliauskienė, Sigitas Kudarauskas, Nikolajus Medvedevas, Kazimieras Motieka, Juozas Olekas, Eduardas Vilkas, Kęstutis Zaleckas ir Kazimieras Uoka; į Sąjungos Tarybą: Vaidotas Antanaitis, Algirdas Brazauskas, Antanas Burčas ir Kazimiera Prunskienė), tačiau balsavime nedalyvaujame. Įdomūs balsavimo rezultatai: braukymų buvo mažai, tačiau daugiausia „prieš“ surinko A. Brazauskas ir K. Zaleckas. Tuo metu neprieštaravome, kad mūsų siūlymu nuo visuomeninių organizacijų išrinkti deputatai dirbtų komisijose bei komitetuose (A. Brazauskas ir K. Zaleckas vengė dalyvauti suvažiavime ir Aukščiausiojoje Taryboje vykstančiuose debatuose, tačiau niekur mums neoponavo).

Tai buvo pirmoji mūsų pergalė. Nuo tada pradėjo su mumis skaitytis: sutiko, kad patys savo atstovus delegaluotume į Seniūnų Tarybą, komitetus ir komisijas. E. Vilkas buvo išrinktas TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nariu, tai yra pateko į aukščiausią imperijos valdžios ešeloną, todėl buvome pakankamai informuoti, kas joje vyksta. Aš buvau delegalotas į Tautybių Tarybos Nacionalinės politikos ir tarpnacionalinių santykių komisiją bei Seniūnų Tarybą, kurios paskirtis buvo teikti TSRS liaudies deputatų suvažiavimui ir TSRS Aukščusiajai Tarybai darbotvarkės projektus. Mūsų deputatai noriai dalyvavo visose Aukščiausiosios Tarybos akcijose (Tbilisio įvykių ir kitų regioninių konfliktų tyrimuose).

Šie mūsų veiksmai neliko nepastebėti užsienio žurnalistų. Jie pageidavo susitikti su mūsų delegacijos nariais. Lietuvos TSR atstovybėje prie TSRS vyriausybės patalpose surengėme spaudos konferenciją. Šiandien atrodo tai labai paprasta. Tada niekas iš mūsų nebuvo organizavęs tokio masto spaudos konferencijos. Vesti teko man. Sukvietėme žurnalistus į Lietuvos TSR atstovybę

prie TSRS Ministrų Tarybos. Sugužėjo gausybė. Pirmiausia tariau porą žodžių, po to pagal sąjūdietišką tradiciją kalbėjo kiti mūsų deputatai. Man neatrodė būtina pačiam prisistatyti ir pristatyti spaudos konferencijos dalyvių. Išgirdome: „Kas jūs tokie?“ Suvokiau, jog visus renginius reikia iš anksto gerai apgalvoti. To nebuvo padaręs.

TSRS liaudies deputatams buvo išplatinta anoniminė brošiūra „Štai tikrasis jų veidas“. Joje buvo surinktos citatos iš įvairiomis progomis pasakytų mūsų kalbų. Nepasakyčiau, kad tai buvo klasotė, bet citatos parinktos taip, kad bylotų, jog mes ne tik siekiame Lietuvos Nepriklausomybės, bet ir esame pikčiausi rusų tautos priešai.

Palaikėme nuolatinį ryšius su Sąjūdžio būstine. JAV lietuviai mus aprūpino faksu. Tada tai buvo technikos stebuklas. Jį pastatėme Vaidoto Antanaičio kambaryje (jis Maskvos viešbutyje pasistengė gauti didesnę kambarį, kuris tapo Sąjūdžio būstine Maskvoje). Reikėjo koordinuoti visų Sąjūdžio grandžių veiklą.

Tekdavo daug dirbti. Mano padėtį komplikavo ir tai, jog nerorėjau atsisakyti darbo Vilniaus universitete, todėl kartais skrisdavau į Vilnių – iki penkių kartų per savaitę. Rašė ir rinkėjai, teikdavo savo siūlymus. Buitiniais klausimais jie netrukdydavo. Iškdavo problemų kariuomenės klausimais. Pajūrio rinkimų apygardoje buvo karinis aerodromas, įvairios karinės formuotės. Žodžiu, tarp mano rinkėjų buvo nemažai karių, dauguma jų taip pat balsavo už mane.

Kreipdavosi paramos karių šeimos nariai, dažniausiai prašydami tarpininkauti kokių nors klausimu. Gaudavau laiškų ir iš Rusijoje tarnaujančių lietuvių karininkų. Jų prašymai buvo vienareikšmiai – tarpininkauti, kad perkeltų tarnauti arčiau namų. Motyvai: nori leisti vaikus į lietuviškas mokyklas. Vėliau ne iš vieno mūsų karininko girdėjau, kad mano tarpininkavimas buvo patenkintas.

Problemų kėlė Palangos karinis aerouostas. Žmonės skundėsi

dėl keliamo triukšmo, trukdančio normaliam kurorto darbui. Dėl to ne kartą teko susitikti su TSRS gynybos ministru Dmitriumi Jazovu. Jis teigė sutinkąs, kad Palanga netinkama vieta aero-uostui, ir neprieštaravo, jog jį galima perkelti į kitą vietą, jei Lietuvos Vyriausybė surastų jam kitą tinkamą vietą ir kompensuotų perkėlimo išlaidas... Čia kvepėjo gryna demagogija. Su panašiais išvedžiojimais susidurdavome nuolatos. Juk pagal tuomečius įstatymus panašios statybos ir perkėlimai buvo ne respublikų vadovų kompetencija.

Sąjūdžio deputatai siekė palaikyti gerus santykius su Rusijos žmonėmis. Gaudavome daugybę laiškų iš įvairiausių imperijos kampelių. Į juos atsiliepdavome, stengėmės padėti. Nors čia susidūrėme su delikačia problema: reaguodami į Rusijos žmonių laiškus tarsi pripažįstame, esą vieningos valstybės parlamento nariai, pabrėždami savo išskirtinę padėtį, atstumtume eilinius piliečius, tuo pelnytume jų atsainumą. Ypač plačius ryšius su Rusijos žmonėmis užmezgė E. Bičkauskas, N. Medvedevas ir K. Uoka. Jie lankėsi įvairiuose Rusijos gamybiniuose kolektyvuose, atsiliepdavo į Rusijos žmonių kvietimus, aiškino Sąjūdžio tikslus.

Lietuvos deputatai siekė dalyvauti sprendžiant visiems piliečiams rūpimus klausimus. Vienas reikšmingiausių mūsų laimėjimų buvo J. Kupliauskienės ir E. Bičkausko parengtas projektas ir Aukščiausiosios Tarybos priimtas įstatymas, pagal kurį studentai buvo atleisti nuo karinės tarnybos, o tarnaujantiems leista sugrįžti ir tęsti studijas. Panašūs mūsų veiksmai sulaukė daug Rusijos žmonių simpatijų. Taip ruošėme dirvą Lietuvos Nepriklausomybei ir užkariavome rusų simpatijas. Jas pajutome, kai 1991 m. sausio 13 d. imperijos vadovybė pasiuntė prieš mus tankus. Vien Maskvoje į gatves su šūkiais „Šalin rankas nuo Lietuvos!“ „Laisvė Lietuvai!“ išėjo trys šimtai tūkstančių žmonių. Tiek žmonių nesusemsi! 1968 m. prieš invaziją į Čekoslovakiją Raudonojoje aikštėje protestavo vos dešimt disidentų. Saugumiečiai su jais ir susidorojo.

Keletą žodžių apie santykius su M. Gorbačiovu. Sąjūdžio kūrimosi pradžioje jis vylėsi, jog esame tikri jo pertvarkos rėmėjai. Nors minėtoje brošiūroje ir E. Eismunto rašliavoje buvau piešiamas pačiomis juodžiausiomis spalvomis, jis man to neparodydavo. Tik palaiptams kito jo ir jo aplinkos požiūris į Sąjūdį: nuo neutralaus iki atvirai priešiško, tačiau jis mėgino glaistyti kamputus. Stebėjau M. Gorbačiovo atmintimi. Jis prisiminė visų mūsų Aukščiausiosios Tarybos narių vardus ir tėvavardžius, buvo labai familiarus, tačiau pamiršdavo (ar tik vaizdavo), apie ką anksčiau buvo kalbėta, stengdavosi išvengti asmeninių konfliktų. Keletas įstrigo atmintyje.

Kaip įprasta, buvo renkamas pirmojo deputatų suvažiavimo Prezidiumas. Jame turėjo būti atstovaujamos visos respublikos. Pagal to meto papročius ten patekdavo respublikų aukščiausiųjų tarybų Prezidiumo pirmininkai, bet jie būdavo deputatai. Gi Lietuvos – Vytautas Astrauskas, vienintelis iš visų respublikų, nebuvo išrinktas, tačiau Lietuva negali būti neatstovaujama. Mūsų grupė pateikė Kazimiero Uokos kandidatūrą. M. Gorbačiovas nedrįso viešai pripažinti, kad yra respublikų, kurių pirmininkai neišrinkti. Ir M. Gorbačiovas ryžosi pameluoti: „Kadangi Vytautas Astrauskas serga, lietuviai vietoj jo siūlo draugą Uoką.“ „Nemeluok!“ – išbėgęs į tribūną sušuko Kazimieras. M. Gorbačiovas nuleido įžeidimą negirdomis.

Kitas atvejis. 1989 m. balandžio 9 d. dar prieš išrinktiems deputatams suvažiuojant į Maskvą, Tbilisyje įvyko masinė demonstracija, reikalaujanti Gruzijos išstojimo iš TSRS. Kariuomenė kapojo demonstrantus kastuvėliais. Šimtai buvo sužeista, buvo ir užmuštų. Suvažiavimas sudarė specialią komisiją Tbilisio įvykiams išsiaiškinti. Už neramumų malšinimą atsakomybę prisiėmė Užkaukazės karinės apygardos vadas generolas Igoris Rodionovas. Buvo neįtikinama, kad generolas veikė savo iniciatyva. I. Rodionovas Gruzijoje buvo išrinktas liaudies deputatu. Grupė deputatų pareikalavo, kad jis paliktų posėdžių salę. Suvažiavimas reikalavimo

nepatenkino. Tada iš salės pašoko pasipiktinęs Egidijus Klumbys. Jis pribėgo prie M. Gorbačiovo ir sviedęs jam mandatą pasišalino iš salės. Tokių akibrokštų Tarybų Sąjungos deputatai neregėjo. Iš salės sklido balsai: „Atimti iš jo mandatą.“ M. Gorbačiovas ramiai įsidėjo mandatą į kišenę, o po posėdžio atidavė A. Brazauskui. Šis perdavė man pridurdamas: „Jis Sąjūdžio remtas, tad ir žinokitės...“ Gruzinai sutriko. Jie prašė mūsų sugrąžinti į salę E. Klumbį bijodami, kad suvažiavimas galės anuliuoti jo mandatą. Gruzinai nerimavo dėl savo padėties. „Jeigu Klumbys nukentės, mes negalėsime grįžti namo“, – sakė jie.

Nuvykau pas E. Klumbį. Šis šiaušėsi, esą negriš į salę, kol joje sėdės Rodionovas. Nelabai veikė ir argumentas: „Matei salės reakciją? Juk M. Gorbačiovas kiekvienu momentu gali pateikti nutarimą dėl tavo mandato anuliovimo ir jis bus priimtas. Juk tave rinko ne gruzinai, o Lietuvos piliečiai. Be to, suvažiavimas leido jam dalyvauti.“ Sąjūdžio vadovybė nepritarė tokiam E. Klumbio elgesiui. Mums buvo brangus kiekvienas mandatas. Po kiek laiko iš salės dingo I. Rodionovas. Sugrįžo į ją E. Klumbys. Vadinas, ir čia pasiekėme pergalę bei pelnėme naujų simpatijų.

Sudarant komisiją Kalnų Karabacho konflikto analizei ir sprendimo paieškoms, M. Gorbačiovas, pasikvietęs mane ir estę Klarą Chalik, Estijos liaudies fronto atstovę, pasiūlė ieškoti kontaktų su tenykščiais liaudies frontų analogais, išsiaiškinti, koku būdu galima susodinti Armėnijos, Azerbaidžano ir Kalnų Karabacho opozicinius veikėjus prie vieno stalo su vyriausybių įgaliotais asmenimis. Tuo metu spaudoje buvo paskelbta, kad TSKP CK Partinė komisija už partijos skaldymą pašalino mane iš savo gretų. Įdomu tai, kad tais viešumo laikais ši operacija buvo atlikta už akių. Į M. Gorbačiovo siūlymą atsakiau klausimu: kaip galiu dalyvauti tokioje konfidencialioje komisijoje, jei esu pašalintas iš TSKP? M. Gorbačiovas tarsi sukluso: „Negali būti...“ Kiek patylėjęs pridūrė: „Argi iki šiol neįsitikinai, kiek pas mus yra durnių?“ Abejoju, ar partijos lyderis nežinojo.

Manau, jis žinojo apie mano bendravimą su azerbaidžaniečiais, Sajūdžio kontaktus su armėnų opozicija.

Nuvykę į Kaukazą ieškojome kontaktų. Šalys buvo išsvargusios. Siaubingai atrodė pabėgėlių stovyklos. Kalnų Karabacho konflikto ištakos yra šios. Šio krašto dauguma gyventojų – armėnai. Neaiškiais motyvais Stalino iniciatyva jis buvo prijungtas prie Azerbaidžano. Prasidėjus M. Gorbačiovo „perestroikai“, krašto gyventojai panoro neženkliai pakeisti savo statusą – iš autonominės srities padaryti autonominę respubliką. Šis statusas išplėstų kultūrinę autonomiją.

Pagal TSRS Konstituciją, administracinės reformos priklausė centrinės valdžios kompetencijai. Maskva neskubėjo. Tada Azerbaidžano TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas, spaudžiamas armėnų bendruomenės, nusprendė pakeisti Kalnų Karabacho statusą iš autonominės srities į autonominę respubliką, nes tai leistų plačiau vartoti armėnų kalbą. Maskva šį veiksma priėmė kaip neregėto įžūlumo aktą ir panaikino sprendimą. Tai papiktino tiek azerbaidžaniečius, tiek armėnus. Konfliktas gilėjo. Nepaklusnumą rodė ir vietinė Kalnų Karabacho srities valdžia. Maskva paleido partijos srities ir vykdomuosius komitetus. Valdžią perdavė Maskvos sudarytam Ypatingajam komitetui, kurio vadovu paskyrė TSKP CK skyriaus vedėją Arkadijų Volskį. Jo žinion perdavė specialiąją diviziją. Srities rajonų valdžia pakibo tarp dangaus ir žemės, tiksliau – vieni komitetai klausė Baku, kiti – Jerevano, bet nelabai norėjo paklusti A. Volskio komitetui. Įsivyravo visiška anarchija. Taikūs buitiniai konfliktai virto ginkluotais susidūrimais. Nežinia iš kur konfliktuojančios pusės gavo ginklų. A. Volskis sakė, kad jo viršininkų sprendimas neapgalvotas, pagilinęs tarpnacionalinį konfliktą. Jo nuomone, prasidėjus kraujo praliejimui, atšaukti ankstesnį nutarimą būtų pavojinga. „Kai pralietas nekaltų žmonių kraujas, turint galvoje Kaukazo papročius – kraujo kerštą, dar daugiau lietuši kraujas“, – sakė jis.

Kalnų Karabacho padėtis buvo siaubinga. Kiekvieną rytą 8 valandą dislokuotos kariuomenės vadas generolas informuodavo A. Volskį, mums dalyvaujant, kas nutiko per parą. Išgirdavome, kad azerbaidžaniečiai armėnui nukirto galvą ir užmovė ant stulpo, pastarieji atsilygino tuo pačiu. Prieš mūsų mašiną susprogdindavo uolą, atvykę prie sraigtasparnio rasdavome išpiltą kurą. Mums irgi pavyko užčiuopti lietimosi taškų tarp įvairių konfliktuojančių pusių. Jos sutiko bendrauti su Maskvos institucijomis. Tuo tarpu Maskvos pozicija buvo viena: pirma tegu sudeda ginklus – tada derėsimės. Susidariau įspūdį, kad konflikto buvimu suinteresuota Maskva.

Savo pastebėjimus išdėščiau M. Gorbačioviui raštu. Jokios reakcijos. Sutikau jį vieną, kitą kartą. Girdėjau vis tą patį: „Nesupėjau perskaityti.“ Pagaliau Kalnų Karabacho klausimas pradėtas svarstyti uždarame TSRS Aukščiausiosios Tarybos posėdyje. Jis virto farsu – vien bendros nieko nepasakančios frazės. Neteikau kantrybės. Išėjęs į tribūną pareiškiau, kad, mano įsitikinimu, konfliktu suinteresuoti kai kurie Maskvos sluoksniai, kad TSRS vadovybė atsakinga dėl savo grubaus įsikišimo į armėnų ir azerbaidžaniečių tarpusavio santykius.

Niekada anksčiau nemačiau tokio įtūžusio M. Gorbačiovo. Jis šaukte šaukė: „Čia liguistas tavo įsivaizdavimas... Ar nereikėtų tau iškviesti psichiatro?“ Tuo tarpu konfliktuojančių šalių veikėjai pritarė mano nuomonei.

M. Gorbačiovas atsidūrė aklavietėje. Manau, ši aklavietė vėliau mums padėjo: kai Estijos Aukščiausioji Taryba nutarė, kad jos įstatymai viršesni už sąjunginius, po Kalnų Karabacho avantiūros nesiryžo kartoti kaukazietiškų žygių.

Suvažiavime sutikau keletą pažįstamų: Jurijų Kariakiną, Maskvos universiteto Filosofijos fakulteto absolventą, garsėjusį laisvamanybe dar studijų metais, pertvarkos metais tapusį vienu ryškiausių senojo režimo kritikų; profesorių Sergejų Averincevą, ne kartą buvusį Vilniuje; Vladislavą Ardzimbę, Abchazijos kalbos,

literatūros ir istorijos instituto direktorių, besidomintį Rytų filosofija, su kuriuo ne kartą anksčiau teko susitikti orientalistų konferencijose; Tarybų Sąjungos orientalistų draugijos prezidentą, TSRS MA Orientalistikos instituto direktorių Eugenijų Primakovą. Lietuvoje buvome įsteigę Orientalistikos skyrių (akademikas Vytautas Mažiulis – pirmininkas, aš – pavaduotojas, žurnalistė Valentina Čeplevičiūtė – sekretorė). Su Orientalistikos draugija teko bendrauti. Su vadovu buvau pažįstamas. E. Primakovas buvo išrinktas Sąjungos Tarybos pirmininku, kartais susitikdavome. Elgdavosi taip, lyg susitikdavome kokioje mokslinėje konferencijoje per pertrauką. Jokio klausimo apie Lietuvą, Sąjūdį, tik klausdavo, ką rašau, kaip gyvena žmona, kai tuo tarpu kiti pažįstami visapusiškai domėjosi įvykiais Lietuvoje. Kaip žinoma, vėliau jis tapo Rusijos saugumo šefu. Ir tada sklido kalbos, esą prieš tapdamas Orientalistikos instituto direktoriumi, kai vertėsi žurnalistika, buvo GRU (sovietų žvalgybos) rezidentas Artimuosiuose Rytuose.

J. Kariakinas ir S. Averincevas priklausė Tarpreigioninei deputatų grupei. V. Ardzimba blaškėsi tarp „Sojuz“ ir Autonominių respublikų deputatų susivienijimo. Su juo bene daugiausia teko polemizuoti. Jis buvo ir Aukščiausiosios Tarybos narys, ir dirbo toje pačioje kaip ir aš komisijoje. Jis buvo aršus Gruzijos priešas. Pasak jo, Abchazijai yra dvi galimybės: arba būti nepriklausomai, arba Rusijos sudėtyje. Klausiau: „Kaip įsivaizduoji nepriklausomą demokratinę Abchaziją, juk abchazų tėra 17 proc. visų respublikos gyventojų, o gruzinų – apie 70 proc.“ Jis be užuolankų atkirsdavo: „Dalis gruzinų – nutautėję abchazai, jie turės apsispręsti, o kiti – kolonizatoriai, todėl jie bus iškeldinti.“ Abchazijai pasiskelbus nepriklausoma valstybe, V. Ardzimba, tapęs jos pirmuoju prezidentu, vykdė gruzinų iškeldinimo politiką. Šimtai tūkstančių gruzinų buvo priversti apleisti savo gimtinę. Juos puolė rusų remiami abchazai. Šiame Kaukazo regione prasidėjo kruvinos pjautyinės.

Mūsų tikslas buvo: a) sulaukti simpatijų, Rusijos imperijos tautų palankumo; b) pasiekti, kad oficialiai būtų pripažinta, jog mūsų šalis neteisėtai įjungta į Tarybų Sąjungos sudėtį; c) atkreipti pasaulio visuomenės dėmesį į mūsų problemas.

Kadangi buvau išrinktas į TSRS Aukščiausiąją Tarybą, jos Seniūnų Tarybą, nuolat veikiančias institucijas, ir Sąjūdžio remtų deputatų koordinatoriumi, turėjau spręsti daugybę organizacinių problemų, susitikti su kitų delegacijų nariais, nebūtinai draugiškai nusiteikusiais. A. Brazauskas, kaip LKP CK pirmasis sekretorius, manau, kontaktavo su M. Gorbačiovu neinformuodamas mūsų, tuo tarpu mes neturėjome jokių paslapčių nuo A. Brazausko. Galbūt aš neteisus.

Ryšiai su kitų regionų deputatais priklausė nuo asmeninių gebėjimų, pažinčių, ypač šioje srityje nepakartojami buvo N. Medvedevas ir K. Uoka. Jie užmezgė ryšius ne tik su atskirais Rusijos Federacijos deputatais, bet ir su Maskvos bei kitų Rusijos miestų įmonių kolektyvais. Tai pravertė skelbiant Nepriklausomybę ir po Sausio 13-osios. Nesmagu, kai visa tai užmirštama, lyg viskas klostėsi savaime.

Kartais susitikdavau su Maskvos universiteto, TSRS MA Filosofijos instituto mokslininkais – daugelis suprato mūsų siekius. Su armėnais nepavyko bendradarbiauti, už tai mus pašiepavo azerbaidžaniečiai: „Jūs palaikote juos konflikte su mumis, nepaisant to, mes pritariame jūsų siekiams, nes mes taip pat tikime savos valstybės ateitimi.“ Man teko tartis ir su kai kuriais tadžikų, gruzinų, moldavų, ukrainiečių deputatais. Pajutau didelę takoskyrą tarp tų respublikų rusų ir vietos tautybės deputatų. Dauguma rusų savo ateities negu vieningoje Tarybų Sąjungoje nematė. Tuo tarpu rusai deputatai iš Lietuvos pritarė mūsų valstybingumo atkūrimui.

Svarbūs buvo santykiai su užsienio šalių diplomatais Maskvoje. Pirmoji į mus dėmesį atkreipė Švedijos ambasada. Ji gegužės pabaigoje savo ambasadoje organizavo Sąjūdžio, Estijos ir Latvijos

liaudies frontų remtų deputatų susitikimą su Šiaurės šalių ambasadoriais. Pokalbiai vyko nevyniojant žodžių į vatą. Jie aiškiai išgirdo mūsų pozicijas. To nepakako. Aš, A. Čekuolis, R. Ozolas ir K. Prunskienė gavome kvietimus į birželio 11–17 d. Stokholme vykstančias Lietuvos kultūros dienas. Per tą laiką Švedijos Riksdage susitikome su visų parlamentinių frakcijų lyderiais. Posėdžiavome ištisas dienas, vertėjavo Andreas Kriugeris, kurį pažinojau gerokai iki Sąjūdžio (jis stažavosi Vilniaus universitete, gerai mokėjo lietuvių kalbą, palaikė ryšius su Marcelijumi Martinaičiu, Irena Kostkevičiūte ir kitais mūsų kultūros atstovais).

Švedų parlamentarai, nesvarbu, kokiai partijai priklausytų, be išlygų pritarė mūsų siekiams, tik patarė elgtis apdairiai, nepamiršti Vengrijos, Čekoslovakijos pamokų, nes jokios paramos iš šalies nesulauksime. Žinoma, įvairiose šalyse žmonės protestuos, gal ir atskiros vyriausybės, sakė jie, bet įvykiai ridensis sava vaga. Ar jums nuo to bus lengviau? Saugokite jėgas. Antra, jeigu laimėsite, o mes tuo tikime, teigė švedai, nesielkite kaip Rusijos bolševikai po Spalio revoliucijos. Kiekvienoje santvarkoje yra pozityvumo. Kolūkius reorganizuokite į bendroves.

Nežinau, ar mus visus įtikino švedai. Mane – taip. Atrodo, ir R. Ozolą. Bet nuo mūsų įvykių eiga nepriklausė. Prieš išvykstant buvome pakviesti į priėmimą pas Švedijos karalių. Matyt, buvome pirmieji, pretenduojantys į politikus, kuriems karalius spaudė rankas ir kėlė taurę šampano. Šiandien esu įsitikinęs, kad daugelį problemų iki šiol nepajėgėme išspręsti, nes, pasinaudojus mūsų patiklumu ir negebėjimu prognozuoti atkurtos valstybės valdymo (vadovavomės teze: pirma pastatykime namus, o po to rūpinkimės baldais), į valdžią prasibrovė daug nemokšų savanaužių ir vertėivų.

Praėjus mėnesiui po deputatų suvažiavimo atidarymo, su Sąjūdžio atstovais panoro susitikti (TSRS Aukščiausiosios Tarybos nariais Vaidotu Antanaičiu, Kazimieru Antanavičiumi, manim ir

Sąjūdžio Tarybos sekretoriumi Virgilijumi Čepaičiu) ir JAV ambasadorius Maskvoje Jackas Matlockas. Pokalbis buvo blankus, parodęs, jog JAV vyriausybė ne itin suinteresuota Lietuvos valstybingumo atkūrimu. Tuo jis skyrėsi nuo pokalbių Stokholme ar Švedijos ambasadoje.

Vėliau J. Matlockas aiškino: „Seniai žinojau, kad dauguma baltų troško nepriklausomybės. To negalėjau priskirti prie permainingų. Nauja buvo tai, kad šie žmonės apie savo tikslus diskutavo be baimės. Dar prieš trejus ar ketverius metus kiekvieno, viešai raginančio atsiskirti nuo Tarybų Sąjungos, būtų laukę lageris ar beprotnamis. Prieš keturiasdešimt metų būtų gavęs kulka į pakaušį <...>. Mane labiausiai nustebino tai, kad jie atėjo kalbėtis su JAV ambasadoriumi ir rizikavo būti apkaltinti išdavyste, nes užsienio atstovui išpasakojo slapčiausius savo planus.“³⁴

Nepajėgiau suprasti ambasadoriaus: ar čia ne informuotumas, kas vyksta Lietuvoje, ar apsimetimas naivuoliu? Juk šias „slaptas“ mintis išdėščiau savo rinkimų programoje (panašiai elgėsi beveik visi Sąjūdžio remti deputatai). Pirmojo TSRS liaudies deputatų suvažiavimo deputatai ant savo stalų rado brošiūras (jas gavo ir TSRS vyriausybės nariai), kuriose pateiktos ištraukos iš mūsų rinkimų kalbų, apibūdinančios mūsų siekius. Juos puikiai žinojo TSRS vadovai. Visi sąjūdiečiai rizikavo laisve.

1989 m. rugpjūčio 6 d. Gotlando saloje (Švedija) susitiko pagrindinių Lietuvos politinių jėgų atstovai – nuo VLIK pirmininko K. Bobelio, Lietuvos laisvės lygos pirmininko A. Terlecko, Amerikos lietuvių bendruomenių lyderių iki LKP CK ideologijos skyriaus vedėjo Justo Paleckio ir sutarė: „Pasaulio lietuvių gyvenimo tikslas yra Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas.“ Gotlando komunikatą pasirašė ir TSRS liaudies deputatai A. Buračas,

---

³⁴ Matlock J. Imperijos žlugimo pjūvis. Lietuva pasaulio galingųjų akiratyje (1988–1991), p. 207.

V. Landsbergis ir K. Motieka. Vadinasi, J. Matlockas neišgirdo jokios paslapties: jeigu JAV ambasadorius būtų įdėmiai sekęs, kas vyksta Lietuvoje, jam nekiltų minčių, kad mes išdavėme užsienio valstybei slapčiausias savo viltis. Elementari tiesa: negalima atkurti savo valstybės slapta, nežinant visų aplinkybių.

1989 m. rugsėjį lietuvių bendruomenės kvietimu lankiausi JAV. TSRS deputatai naudojosi diplomatiniais pasais. JAV diplomatams Maskva taikė apribojimus, pagal kuriuos diplomatinio paso savininkas galėjo iš Maskvos išvažiuoti 50 km spinduliu. Tokius apribojimus amerikiečiai taikė ir TSRS diplomatams. Mums vykstant į JAV, netaikė. Pavyzdžiui, spalio mėnesį lietuvių bendruomenės kvietimu vykau į JAV ir Kanadą. Mano diplomatinėje vizoje buvo išvardyti didžiausi JAV miestai, po to sekė įrašas: „Ir kitose vietovėse.“ Tai reiškė, kad man panaikinti visi TSRS diplomatinių pasų savininkams taikomi apribojimai. Su panašiomis vizomis vyko ir kiti Sąjūdžio remti deputatai.

Apvažiavau daugumą tautiečių bendruomenių. Susipažinau su iškiliuoju disidentu Vytautu Skuodžiu. Buvau jo leistų „Perspektyvų“ skaitytojas. Žinoma, apie jų leidėjus anksčiau nieko nežinojau. Vytautas sugrįžo į Tėvynę. Nuo tol aktyviai bendrauju. Parašiau perspausdinamoms „Perspektyvoms“ įvadinį straipsnį. Rašiau straipsnius ir kitoms jo rengiamoms knygoms. Čikagoje mane globojo Valdas Adamkus ir Tomas Remeikis. JAV ir Kanados lietuviai organizavo susitikimus su savo šalių žurnalistais, dėščiau pamąstymus apie galimas perspektyvas. Romas Sakadolskis per „Amerikos balsą“ surengė kelias laidas su manim, Arvydu Juozaičiu ir Stasiu Lozoraičiu apie mūsų ateities vizijas. Šios laidos buvo transliuojamos. Mudu su Arvydu teigėme: Lietuva per artimiausią penkmetį taps laisva (esu tikras, R. Sakadolskis išsaugojo įrašą). S. Lozoraitis: „Jeigu pavyktų jums pasiekti Mongolijos statusą, ainiai pastatytų paminklus.“ Nesistebėjau tokia mūsų diplomato nuomone. Jis sukiojosi JAV Valstybės departamente, kurį tenkino liberalizuota TSRS, kaip stipri buferinė

Su Klyvlendo (JAV) lietuvių bendruomenės pirmininke
Milda Lenkauskienė 1989 m. spalį

valstybė prieš stiprėjantį islamiškąjį judėjimą ir Kiniją. Vėliau „megztosios beretės“ ant visų kampų Stasio Lozoraičio mintis priskyrė mudviem su Arvydu. Tuo tarpu Valdas Adamkus, Kazys Bobelis, Tomas Remeikis suvokė situaciją.

Ieškojau kontaktų su kitų šalių politikais, kultūros veikėjais. Ypač glaudūs ryšiai užsimezgė su „Ostsee-Akademie“, kuri bazavosi netoli Liubeko (VFR). Jai vadovavo profesionalus diplomatas dr. Ditmaras Albrechtas. Su juo iki šiol nenutrūko draugiški santykiai. Jis nuolat dalyvauja Nidoje rengiamuose Tomo Mano festivaliuose. Ne kartą lankėsi Vilniuje.

„Ostsee-Akademie“ tikslas – ieškoti politinių, kultūrinių kontaktų su Rytų kaimynais, pirmiausia su atskilusia Rytų Vokietija. Ji rengdavo seminarus, konferencijas, kur mintimis dalinosi politikai, mokslininkai, vokiečių žurnalistai, kartais šnekėta ir temomis, kurios neturėtų būti viešinamos, pareiškiant – „ne spaudai“. Vėliau dr. D. Albrechto paklausiau: „Kodėl žurnalistai paklūsta?“

Atsakymas: „Rimti žurnalistai turi žinoti visus užkulsius. Nerimtų laikraščių atstovai nekviečiami į panašius renginius. Jeigu kuris parašytų, redakcija jo nespausdintų, o jeigu perduotų kitam, netektų darbo.“ Dabar ši institucija reorganizuota ir atlieka kitas funkcijas. Diskutuojama grynai mokslinėmis ir grynai aktualiomis politinėmis temomis. Dariau ne vieną pranešimą. Man vertėjavo Vilniaus universiteto Germanistikos katedros vedėjas Jonas Kilius ir vokiečių Ljan Klein³⁵.

Vokietijoje nebuvo problemų incognito susitikti su bet kuriuo Vokietijos politiku, tik pagal visas konspiracijos taisykles. Pasakydavau dr. D. Albrechtui. Šis susitardavo, pasakydavo, kada atvažiuos mašina, ir mudu su J. Kiliumi nuveždavo. Vairuotojas nesakydavo kur. Privažiuodavo prie kokio restorano, neretai esančio už kelių šimtų kilometrų. Palydėdavo į jaukią salytę, ir tiksliai sutartu laiku pasirodydavo mūsų laukiamas dažniausiai ministras ar partijos lyderis. Mus įdėmiai klausinėdavo. Pats nieko konkretaus nežadėdavo, dažniausiai pridurdavo: „Suprantu Jūsų siekius, tik ar ne per anksti rizikuojate?“

Aš suprasdavau: netrukdykite mums suvienyti, o po to spęskite savo reikalus... Jaučiau, kad vokiečiai trokšta Tarybų Sąjungos subyrėjimo, bet bijojo viešai tai pripažinti... Su Ljan santykiai buvo kitokie. Ji buvo linksmuolė, mėgdavo pašmaikštauti. Ji vertė mano straipsnius į vokiečių kalbą, niekur nenurodydama savęs kaip vertėjos, kad atrodytų, jog puikiai moku vokiškai. Paklausiau: „Ljan, kodėl nenurodai savo kaip vertėjos autorystės?“ Ji koketiškai atsakė: „Vokiečiui labai malonu tikėti, kad kitataučiai moka ne tik angliškai... Be to, Jūs rašote apie I. Kanto lietuvišką kilmę, kitus vokiečių filosofus, Kenigsbergas–Kaliningradas,

---

³⁵ L. Klein – vokiečių lituanisto, Vydūno idėjų propaguotojo Viktoro Falkenhahno (1903–1987) mokinė, stažavosi Vilniaus universitete, Lietuvių kalbos katedroje, nuo tada su ja ir pažįstamas.

Karaliaučius, to paties miesto tikslus vertimas... Vokiečiai nieko prieš, kad Karaliaučius būtų lietuviškas... Jūs už tai turėtumėte ant manęs ne pykti, o išbučiuoti.“ Straipsnis buvo perspausdintas ir monografijoje³⁶. Neliko nieko kito, tik padėkoti jai už savo vardo garsinimą.

Lietuvos deputatai garsėjo vieningumu. Ukrainos ir Moldovos deputatai – susiskaldymu. Mitas, esą mūsų sąjungininkais buvo save įvardiję Rusijos demokratai. Net Andrejus Sacharovas kūrė planus, kaip išsaugoti reformuotą imperiją, o ne ją sugriauti, jau nekalbant apie Rojų Medvedevą, po Nepriklausomybės atkūrimo tapusį aršiausiu mūsų Nepriklausomybės oponentu. Šiandien akivaizdu, kad pripažindami Molotovo-Ribentropo sandėrio būvimą objektyviai pasauliui pripažino, jog Stalinas su Hitleriu dalinosi pasaulį, o Baltijos šalys yra okupuotos.

Rusijos imperialistų mąstysenoje vyko pokyčiai. Nepriklausomai nuo to, ar jie save priskyrė komunistams, ar antikomunistams. Mat daugelis suprato, kad apeliacija į šviesųjį komunistinį rojų bevaisė, o jos atsisakius, netenkama užsienio šalių komunistų paramos, nes pastarieji pradėjo suvokti, jog propaguojama „komunizmo statyba“ – priedanga rusiškajam imperializmui. Pripažinsi, kad tarnauji kitos šalies imperialistams, prarasi rinkėjus. Šitą puikiai suvokė Italijos komunistas, mano kambario draugas ketvirtame kurse Alberto Sandreti. Kiek žinau, grįžęs į Italiją jis depolitzavosi.

Eurokomunistai deideologizavosi, atsiribojo nuo TSKP ir TSRS. Kaip elgtis? Rusijoje vyksta naujojo ideologinio pamato paieškos – žvilgsnis krypta į stačiatikybę ir atvirą rusišką nacionalizmą, jungiantį dalį buvusių disidentų ir persiorientavusių komunistų, net nepersiorientavusių, bet ši orientacija atstūmė

---

³⁶ Genzelis B. Immanuel Kant im Bewußtsein der Litauer. Kant und der Frieden in Europa, Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1992, p. 127–135.

tautiškai mąstančius TSKP narius bei kitatikius, manančius, kad imperializmas – praėjęs etapas. Tai vedė TSKP į skilimą bei sunykimą, TSRS griūtį. Imperijai reikėjo pokyčių. Jos reikėjo skirtingoms grupuotiems: vieniems dėl imperijos išsaugojimo, kitiems – pasidalinti jos turtus. Šiandien akivaizdu: Rusijos oligarchais iš esmės tapo buvę komjaunimo veikėjai ir iš įkalinimo vietų išėję kriminaliniai nusikaltėliai, buvę KGB darbuotojai. Man tarp TSRS deputatų teko matyti ir TSKP griovėjų, ir imperijos saugotojų. Retkarčiais jie palaikė mus, kol suvokė, jog norime atkurti savo valstybes, griauname TSKP.

Stebėdamas tų pačių asmenų elgesio pokyčius susimąstai ir supranti kodėl. Vienaip mąstė, kai dar nesuvokė galimos imperijos griūties, galvodami, kad reformomis ją sustiprins, ir kitaip, kai suvokė baigmę. Su vienais ir kitais teko nemažai diskutuoti.

Atsisakius „demokratinio centralizmo“, susilpnėjo autoritarinis valdymas: pačioje TSKP viršūnėje neliko vienvaldžio vado. Čia daug sumaišties sukėlė nuolat veikianti TSRS Aukščiausioji Taryba, besivaduojanti iš TSKP CK Politinio biuro, kuriame veikė kelios grupuotės, sąlyginai pavadinčiau M. Gorbačiovo ir J. Ligačiovo, atstovavusios skirtingoms nuostatoms, globos. Abu jie Maskvoje buvo nauji žmonės, nesuaugę su senąja vietine nomenklatūra, stebėjo imperijos saulėlydį, siekė sustabdyti jos griūtį, tik skirtingais metodais: J. Ligačiovas – modernizuotu stalinizmu, M. Gorbačiovas valstybės ateitį siejo su demokratinėmis reformomis, tik nežinojo, kaip jas realizuoti. Čia veikė ir asmeninės ambicijos (koks politikas be jų). M. Gorbačiovas, neturėdamas senosios nomenklatūros palaikymo, sąmoningai silpnino TSKP CK Politinio biuro vienvaldiškumą (bent aš tuo tikiu) kaip atsvarą jam, siekė išplėsti TSRS Aukščiausiosios Tarybos funkcijas (atvėrė Pandoros skrynią).

Su M. Gorbačiovu ne kartą teko susitikti, persimesti keliais sakiniais. Jis turėjo fenomenalią atmintį, pavyzdžiui, visus lietuvius – AT narius pažinojo asmeniškai, kreipdavosi į juos, kaip

būdinga rusams, vardu ir tėvavardžiu. Pasigirdavo informuotumu. Sakysim, žurnalistui iš „Washington Post“ (JAV) pasakiau, kad per penkerius metus Lietuva bus laisva³⁷. Pamatęs mane M. Gorbačiovas sustabdė ir pasakė: „Ką tu ten plepi? Straipsnio vertimas ant mano stalo...“ Aš atsakiau: „Michailai Sergejevičiauj, bet aš taip galvoti galiu tik Jūsų reformų dėka...“ Šis numojo ranka, apsisuko ir nuėjo. Panašių nutikimų – ne vienas. M. Gorbačiovas siekė išsaugoti imperiją, bet be kraujo praliejimo.

Nepaisant mūsų susikirtimo nuo pat pirmos dienos su M. Gorbačiovu, jo iniciatyva būdavome įtraukiami į įvairias komisijas, tyrinėjančias tarpnacionalinius ir kitokius konfliktus. Pajutau, kas yra karšti konfliktai. M. Gorbačiovas buvo neįžeidus. Šio fakto negalime ignoruoti. Vargu ar būtų neįmanoma suskaldyti LKP, atgauti Nepriklausomybę esant kitokiai imperijos vadovybei.

Vengrija ir Čekoslovakija buvo tarptautiniai subjektai. Bet tai nesutrukdė jų sutripti, nors jos nesiekė restauruoti kapitalizmo, kaip įrodinėta, o kurti socializmą su „žmogišku veidu“. Imperijos iširimui reikėjo įvairialyčio proceso, kuriame nemažas ir Lietuvos indėlis, bet jis nesuvesdintinas prie vieno ar kito asmens, kartais šį vyksmą išnaudojusio asmeniniams interesams, nuopelnų.

Tai buvo pats įtempčiausias mano gyvenime laikotarpis. Kartais per savaitę reikėjo 5 kartus skristi į Vilnių, nes nebuvau atsiskę darbo Vilniaus universitete, nenorėjau atitrūkti nuo studentų. Be to, kaip LKP Koordinacinės Tarybos pirmininkui reikėdavo lankytis mūsų rajonuose ir miestuose (palaikyti atsiskyrimo nuo TSKP dvasią), vykti į užsienio šalis bei imperijos regionus. Miegoti tekdavo arba lėktuve, arba mašinoje. Turėjau geras transporto sąlygas. Daug kur pagelbėdavo diplomatinis pasas (užsienyje).

---

³⁷ Šis interviu atkreipė JAV mokslinės visuomenės dėmesį. Amerikos sociologų asociacija pakvietė jos Kongrese Los Andžele 1994 m. rugpjūčio 6 d. perskaityti pranešimą „Lietuvos vaidmuo komunistinės Rusijos imperijos griūtyje“.

Panašiomis privilegijomis naudojosi visi TSRS liaudies deputatai. Juos iš viešbučio paimdavo vyriausybės mašinos, didžiausiu greičiu perskrozdavo Maskvą ir pristatydavo prie lėktuvo trapo. Vykstant atgal kartodavosi ta pati istorija. Užsienyje – panašiai, tik paimdavo ambasados mašinos, nors tu toli gražu nestiprinai TSRS.

LKP elitui reikėjo apsispręsti, ar bailiai lindėti ir svarstyti, kas naudingiau. Neeilinio suvažiavimo šalininkai be išlygų įsitraukė į „Baltijos kelią“. Su Estijos ir Latvijos lyderiais buvo sutarta, kad jie stovės šiame kelyje. Deja, nė vieno Lietuvos pirmojo rango veikėjo nebuvo „Baltijos kelyje“. A. Brazauskas vėl tikino, esą tų šalių jo rango veikėjai nestovėjo, nesiteikė net pavartyti mūsų spaudos. Negi ji suklastojo nuotraukas? Ar galima buvo tikėti ir pasitikėti A. Brazausku? Jis nutiesė nepasitikėjimo šleifą santykiuose tarp Lietuvos ir Estijos vadovybių, kuris išliko iki šiol. Iracionalus aiškinimas neišgelbėjo Lietuvos lyderių nuo brutaliausių Maskvos imperininkų išpuolių prieš juos.

Imperijos spauda rašė, esą Baltijos tautos blaivėjančios ir nepritariančios Sąjūdžio ir liaudies frontų reikalavimams. Reikėjo pasauliui pademonstruoti, kad tai netiesa. Kilo mintis surengti „Baltijos kelią“. Ji gimė Estijoje, jai vieningai buvo pritarta. Su Estijos ir Latvijos liaudies frontų deputatais (ir vadovybe) susitarėme sesijose svarstomais klausimais derinti pozicijas. Rengiantis „Baltijos keliui“, Maskvoje susitikau su Estijos ir Latvijos vadovais A. Riuteliu ir A. Gorbunovu, aptarėme galimas kliūtis. A. Gorbunovas kiek baiminosi dėl rusakalbių elgesio. A. Brazauskas kažkodėl nedalyvavo susitikime, kaip ir „Baltijos kelyje“. Tada su Latvijos ir Estijos vadovais bei Sąjūdžio, liaudies frontų remtais deputatais sutarėme, kad pagrindinis akcentas turi būti TSRS liaudies deputatai, ir stovėti su savo rinkėjais. Visas kelio ruožas buvo detalai paskirstytas tarp rinkimų apygardų. Tiksliai nurodyti kilometrai, kur turi būti kuris deputatas. Man teko būti prie sienos su Latvija.

Daug mums padėjo Vidaus reikalų kelių inspekcija ir jos viršininkas Ramutis Olekas, kuris palaikė nuolatinį ryšį su Sąjūdžio būstine. Visur budėjo kelių milicijos patruliai. Kelią prižiūrėjo iš sraigtasparnio. Pranešdavo, kuriose vietose susidarydavo kelių spūstys, rekomenduodavo, kokiais keliais pasukti. Išrinkti deputatai buvo tame kelio ruože, kur atvyko ir jų rinkėjai. Mano ruožas – 372–374 km su Palangos, Neringos ir Kretingos rinkėjais. Mane maloniai nustebino virš Baltijos kelio trasos skraidę du lėktuvėliai, žmonių vadinami „kukurūznikais“, ir mėtę gėles.

KGB informavo savo šeimininkus apie dalyvaujančių „Baltijos kelyje“ žmonių masiškumą. Jie ieškojo kaltininkų ir siekė juos paviešinti. Tam buvo skirta maskviškė spauda. Tą pačią rugpjūčio 23 dieną „Pravdoje“ buvau pamalonintas drauge su R. Gudaičiu ir V. Landsbergiu³⁸, pateikiant mūsų separatistinių kalbų ištraukas. Po kelių dienų sugrįžta prie „separatistų“ LKP gretose, bendraujančių net su „fašistiniais“ elementais. Šį kartą kliuvo ir Justui Paleckiui, kitame numeryje – Jurui Požėlai, kartu pripažįstant, kad LKP vadovybėje esama ir „geriečių“, kaip LKP CK sekretorius V. Baltrūnas, o rugpjūčio 26 d. skelbiamas TSKP CK pareiškimas „Dėl padėties tarybinėse Pabaltijo respublikose“, kuriame ne tik smerkiamas separatizmas, bet ir grasinama.

TSKP CK pareiškimas buvo užgaulus ir agresyvus, todėl jo negalima buvo nuleisti negirdom, juolab paaiškėjus, jog nebuvo jokio TSKP CK plenumo. Tai – TSKP CK aparato parengtas pareiškimas. Sąjūdžio remti deputatai savo ruožtu parengė griežtą atsakymą, kuriame sakoma: „Pabaltijo klausimo išsprendimas demokratiiniu būdu būtų pats didžiausias pokario TSRS indėlis į esminį klimato pagerinimą, ryžtingas posūkis į naują jos būtį.“³⁹

³⁸ Только факты, Правда, 1989.08.23, № 235.

³⁹ TSRS liaudies deputatų pareiškimas, Kauno tiesa, 1989 m. spalio 11 d.

Šį pareiškimą vieningai pasirašė visi Lietuvos teritorijoje išrinkti deputatai, išskyrus du lenkus.

1989 m. rugpjūčio 28 d. skubiai sušauktas LKP CK plenumas, kuriame A. Brazauskas graudžiai pasakojo, kaip jį spaudė Maskva, net iš Krymo skambino ten atostogaujantis M. Gorbačiovas, reikalaudamas nedalyvauti „tose žaidynėse“, bet estams, toliau guodėsi A. Brazauskas, neskambino⁴⁰. LKP vadovas ieškojo modus vivendi tarp Nepriklausomybės atkūrimo ir imperijos išlaikymo šalininkų, reikalavusių pašalinti iš pareigų J. Paleckį, o mane ir R. Gudaitį išmesti iš TSKP. Plenumė mūsų poziciją energingai gynė J. Gagilienė, Z. Mačernius, o J. Gureckas, V. Kardamavičius, A. Stankevičius ir kiti reikalavo be išlygų pritarti TSKP pareiškimui. Bet ir jie nesulaukė pritarimo – buvo priimtas aptakus, nieko netenkinantis LKP CK pareiškimas.

Šis plenumas skyrėsi nuo vykusio prieš pusmetį, kuriame imperininkai viešai puolė sąjūdiečius, šį kartą prašė neviešinti jų pavardžių (senieji kadrai bijojo tautos, laukė paramos tik iš šalies). Rugpjūčio 28 d. LKP CK plenumo eiga buvo kiek kitokia negu ankstesniųjų: į jį nebuvo pakviesti TSRS liaudies deputatai – sąjūdiečiai TSKP nariai, pagal seną tradiciją, į tokį renginį būdavo kviečiami visi TSKP nariai – TSRS AT nariai. Vadinas, bijota jų, siekta išlaikyti slaptumą.

Žmonių gausumas „Baltijos kelyje“ tvirtai pademonstravo mūsų tautų nusiteikimą, kartu sukeldamas isterijos priepuolį Maskvoje. Pasipylė vienas po kito įvairūs pasmerkimai, gąsdinimai. Reikėjo reaguoti ir parodyti, kad neišsigandome. 1989 m. spalio 2 d. perskaičiau TSRS liaudies deputatų suvažiavime 40 Lietuvoje rinktų deputatų protestą dėl šiurkščiai iškreiptų istorinių faktų TSKP CK pareiškime. Mūsų pateiktame dokumente sakoma: „Tvirta valia gyventi nepriklausomai, be pašalinio diktato,

⁴⁰ Slaptas LKP CK plenumas, p. 83–84.

ir toliau lieka šių dienų politinio proceso esmė < ...>. Pabaltijo klausimo išsprendimas demokratiniu keliu būtų pats didžiausias pokario TSRS indėlis į esminį klimato pagerinimą, ryžtingas posūkis į naują jo būtį.⁴¹ Perskaitęs pareiškimą daugiau kaip 2 000 deputatų akivaizdoje įteikiau jį M. Gorbačioviui. M. Gorbačiovas atrodė ramus. Salė nuščiuvo. To dar nebuvo, kad grupė deputatų viešai suabejotų TSKP neklaidingumu. Atvėrėme naują erą TSRS istorijoje. Imperijos griuvimo jėga pradėjo intensyvėti ir baigėsi TSRS liaudies deputatų suvažiavime iš TSRS Konstitucijos straipsnio, įtvirtinusio TSKP teisę valdyti šalį, išbraukimu.

Per pertrauką su klausimais užpuolė žurnalistai. Dalis deputatų aiškiai mums pritarė, nes jau buvo pabodusi vienpartinė sistema. Mes pademonstravome, kad iš TSRS Aukščiausiosios Tarybos tribūnos galima viešai kritikuoti TSKP. Tais laikais buvo negirdėtas dalykas, kad beveik visi respublikos išrinkti deputatai protestuotų prieš TSKP CK pareiškimą, juk tada Konstitucijoje buvo straipsnis, teigiantis, jog Komunistų partija yra vadovaujanti, panašiai kaip dabar Irane, kur pasakyta, kad aukščiausia valdžia šalyje priklauso Ajatolai.

Sekė kitas žingsnis – aukščiausia TSRS institucija pripažino, kad Baltijos valstybės pagal Molotovo-Ribentropo sandėrį yra okupuotos. Kelias į Nepriklausomybę atviras, bet Rusijos imperalistai nenorėjo su tuo susitaikyti.

1990 m. vasarį, prieš pat rinkimus į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą, Vilniaus aerouoste laukiau lėktuvo į Maskvą. Prie manęs priėjo generolas A. Visockas, Lietuvos karinis komisaras, ir pasiūlė skristi generolo V. Varenikovo, TSRS sausumos kariuomenės vado, lėktuvu, inspektavusiu Pabaltijo karinę apygardą.

---

⁴¹ TSRS liaudies deputatų nuo Lietuvos pareiškimas, Kauno tiesa, 1989 m. spalio 11 d.

Iš matymo jį pažinojau. Pasiūlymą priėmiau. Skridome dviese, tik mums patarnavo pulkininkas, atnešdamas arbatos, nes pokalbis apie mūsų šalių ateities santykius vyko, generolo terminologija, prie „puodelio rusiškos arbatos“. Generolas neabejojo, kad po rinkimų bus atkuriamą valstybė. Paklausiau, ar bus panaudota jėga. Atsakymas: „Tai politikų kompetencija.“ „Ar šaudysite?“ Atsakymas: „Aš karys, įsakymą vykdysiu, nors tai bus be galo nemalonu...“ Ir paaiškino: kariuomenei svarbu ne kas Lietuvoje valdžioje, o karinių bazių likimas, o tai priklausys nuo mūsų būsimos vyriausybės. Tačiau svarbiausias, kaip man pasirodė, generolo tikslas – nuteikti mane prieš M. Gorbačiovą. Argumentavo, esą M. Gorbačiovas visus išdavinėjo, išduos ir mus, o kariai išdavikų nekenčia, be užuolankų dėstė generolas. Negalėjau atsišbėti, kaip generolas gali kalbėti tokius dalykus. Juk kai kurios pasakojimo detalės lygu valstybės paslapties išdavimui. 1991 m. rugpjūčio 19 d. supratau kodėl.

Generolas pradėjo atvirauti, pasakojo apie sunkią kario duoną. Pretekstas – Egidijaus Klumbio susikirtimas su M. Gorbačiovu. Pasak V. Varenikovo, joks generolas negali savarankiškai veikti tokioje situacijoje, joks partijos sekretorius jam neįsakomasis subjektas. Paklausiau: „Kodėl Rodionovas to nepasakė suvažia-vime?“ V. Varenikovas atsakė: „Karys duoda priesaiką – gauti įsakymai yra karinės paslaptys. Jų davėjas privalo ginti vykdytoją... M. Gorbačiovas bėga nuo atsakomybės. Už tai kariai jo nemėgsta.“ V. Varenikovas prisiminė 1979 m. Afganistano įvykius.

Pasak V. Varenikovo, tada Afganistane, kaip ir visuomet, vyko kova dėl valdžios. Ji turėjo ir tautinį atspalvį, mat Afganistanas – daugiatautis (tadžikai, puštūnai, uzbekai). Ir svarbiausia, atviravo generolas, tos grupuotės nebuvo mums priešiškos, tik kiekviena tikėjosi mūsų paramos. Atėjęs pas L. Brežnevą Tadžikijos pirmasis sekretorius įtikino šį, kad tenykščiai tadžikai tik ir laukia paramos, jog galėtų prisijungti prie Tadžikijos TSR. Idėja patiko. Ja patikėjo M. Suslovas ir A. Gromyka. Karinė žvalgyba ir KGB

įtikinėjo, jog tai – avantiūra (kiek kartų į Afganistaną veržėsi anglai ir visada patirdavo nesėkmę). Pasak generolo, valdantis „triumviratas“ laikėsi savo. Jie iškvietė Turkistano karinės apygardos vadą ir įsakė ruoštis operacijai. Generolas suprato jos absurdiškumą. Karys negali nevykdyti įsakymo. Tad grįžęs į viešbutį nusišovė, o spauda parašė: „Staiga nuo širdies smūgio mirė apygardos vadas.“ „Argi kai kulka pataiko į širdį – ne širdies smūgis?“ – paklausė manęs generolas V. Varenikovas ir pridūrė, kad už politikų kvailybes mes turime atsakyti, bet be stiprios armijos negali būti stiprios valstybės. V. Varenikovas patvirtino tai, ką buvau girdėjęs iš savo bičiulių tadžikų prieš gerą dešimtmetį.

Nepriklausomybės paskelbimui rengėmės mes, rengėsi ir Maskva. Šis V. Varenikovo vizitas – to plano dalis. Nežinau, ką jis susitarė su generolu A. Visocku, ką su okupacinės kariuomenės Lietuvoje vadais, matyt, ne tik su jais. Kiek žinau, Maskva gąsdino A. Brazauską ir jo aplinkos žmones, vertė juos XX suvažiavimą paskelbti neteisėtą ir likti savo postuose. Šį kartą A. Brazauskas atsilaukė. Rengėmės rinkimams. 40 savarankiškos LKP narių buvo išrinkti LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatais. Visi pasirašė, balsavo už Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą. Tiesa, dalis jų vėliau pasitraukė iš LKP, bet tai kita kalba. Komunistų partija subyrėjo kaip kortų namelis.

Daug įdomių dalykų man pripasakojo generolas. Nemanau, kad vien tuščiai plepėdamas. Generolas turėjo aiškų tikslą. Dar du dalykus priminsiu. Generolas, rodydamas į lėktuve esančius prietaisus, pridūrė: „Pas Gorbačiovą ne prastesni.“ Į šią detalę atkreipė mano dėmesį sąmoningai. M. Gorbačiovas aiškinosi, esą tik vėliau sužinojo apie įvykius Vilniuje, tačiau jis yra ir Gynybos komiteto pirmininkas, be kurio žinios kariuomenė nė krustelėti negali, už tai gresia karinis tribunolas. Iš V. Varenikovo pasakojimo buvo aišku: kariuomenėje subrendo nepasitikėjimas M. Gorbačiovu. To generolas ir neslėpė.

1990 m. kovo pirmosiomis dienomis pamatęs mus, keturis

TSRS Aukščiausiosios Tarybos deputatus, sustabdė M. Gorbačiovas: „Vyručiai, yra apie ką pašnekėti.“ Pokalbio metu M. Gorbačiovas dėstė, esą jam aišku, kad bandysime atkurti savo valstybę, bet prieš tai būtinos užkulisinės derybos, nes gali atsitikti taip, jog vietoj jo ir mūsų bus kiti žmonės, todėl jie, užuot diskutavę, pradės šaudyti. Praėjus gerokam dešimtmečiui, M. Gorbačiovas prie šios temos sugrįžo Prahoje per spaudos konferenciją, kurioje priminė, kad prieš Kovo 11-ąją buvo susitikęs su keliais Sąjūdžio lyderiais ir pasiūlė vesti užkulisines derybas. Jis įsitikinęs, kad šie perdavė tai V. Landsbergiui, bet pastarasis pradėjo žaisti J. Ligačiovo ir kitų radikalų korta. Neminiu trijų savo kolegų, nes jie gal ir patys parašys.

Klausausi Rusijos TV ir nenoriu tikėti, kad tai – tas pats žmogus, Rojus Medvedevas, prisidėjęs prie Molotovo-Ribentropo pakto suradimo, aštriai kritikavęs Brežnevo režimą, o dabar neigiantis Lietuvos valstybingumą. Berods iki šių dienų jis Rusijos komunistų partijos narys, nors anksčiau už disidentinę veiklą buvo iš jos pašalintas. Įsigilinęs supranti, kad imperialistinis mąstymas tiesiogiai nesusijęs su partiškumu. Įsitikinau, kad R. Medvedevas ne vienas laikėsi tokios pozicijos: jiems rūpėjo, kad žlugtų tuometė valdymo forma, bet ne Rusijos imperija.

Ir jis toks ne vienas. 1995 m. rudenį UNESCO Generalinės Asamblėjos posėdyje Paryžiuje sutikau seną pažįstamą nuo studijų Maskvoje laikų, su juo bendravome TSRS Aukščiausiojoje Taryboje, jis palaikė slaptus Molotovo-Ribentropo protokolo ieškotojus. Tai – J. Kariakinas. O Paryžiuje? Sutikęs ištiesiau ranką... ir išgirdau: „Aš su išdavikais nesisveikinu... Juk jūs smeigėte peilį į nugarą mūsų valstybei.“ Šis pokalbis vyko vėliau. Iš panašių pokalbių galima spręsti, kad daugelio rusų netenkinio tokios valstybės kaip Tarybų Sąjunga ir jos valdymo modelis, bet jiems nesvetimas didžiosios imperijos mąstymas. Įvykiai srovėno nauja vaga. Kulminacinis taškas – 1989 m. gruodžio 24 d. A. Jakovlevas paskelbė, kad slaptieji Molotovo-Ribentropo protokolai yra,

ir Liaudies deputatų suvažiavimas paskelbė juos niekiniais. Tai savo ruožtu reiškė, kad Tarybų Sąjungos aukščiausiaji institucija pripažino, jog mūsų buvimas Tarybų Sąjungoje neteisėtas ir nepagrįstas su visomis iš to išplaukiančiomis pasekmėmis. Šią tiesą suprato ir neimperiškai mąstantys Rusijos žmonės. Taip atlikome pagrindinę savo misiją – parengėme juridinę bazę Nepriklausomybei atkurti.

Maskvoje veikėme kaip darni komanda, išskyrus du asmenis, nepastebėjau kokių nors vidinių intrigu, visą dėmesį buvome sukoncentravę į išorinius veiksnius, naudodamiesi TSRS diplomatiniais pasais vykdavome į užsienį, susitikdavome su tų kraštų politikais. Pasauliui buvo priminta, kad Lietuva egzistavo, ir tam padėjo TSRS liaudies deputatų veikla, nuolatinis bendravimas su užsienio diplomatais. Iki tol tokių galimybių nebūta. TSRS deputatai priminė pasauliui apie Lietuvos okupaciją, skanduojamą mitą apie savanorišką prijungimą.

Sąjūdis ir jų remti TSRS liaudies deputatai paneigė tą mitą, išgarsino Lietuvą. Pasaulis suvokė, kad Lietuva gyva, kad ji pasiruošusi lemiamam šuoliui į laisvę. Tolesnis valstybės likimas – mūsų rankose.

Po Kovo 11-osios sustabdėme savo įgaliojimus (liko keli stebėtojai, daugiausia šioje srityje darbavosi E. Bičkauskas ir N. Medvedevas). Maskva neanuliavo mūsų mandatų. Tai reiškė, kad mes ir toliau galėjome naudotis TSRS diplomatiniais pasais, nekontroliuojami kirsti TSRS valstybės sieną, kurią kontroliavo TSRS pasieniečiai bei muitininkai (nepripažintos valstybės nepripažinti ir pasai). Taip mes realizavome savo tikslus, ir TSRS liaudies deputatų rinkimai įrodė, jog kontroliuojamos demokratijos nebūna.

Sumaištis LKP

Sąjūdis sujaukė visą imperinį valdymo mechanizmą. Šiandien daug kam kyla klausimas, kodėl Sąjūdžio veiklos legalizavimas priklausė nuo KP ir CK? Atsakymą duos tik istorijos žinojimas. Ši sumaištis vyko visoje imperijoje, tik Lietuvoje intensyviausiai. Mano bendravimas su kai kurių kitų respublikų CK lyderiais byloja, kad įvykiai Lietuvos KP vertė ir juos susimąstyti apie savo ateitį.

Stalino chuntai pavyko Rusijoje sunaikinti visas partijas. Nors joje nebuvo įstatymų, draudžiančių veikti kitoms partijoms, veikė įstatymai, baudžiantys už antitarybinę veiklą, valstybės išdavimą, tad bet koks mėginimas kurti partiją baustinas pagal šiuos įstatymus, net asmenims, išreiškus nepasitenkinimą vadovu, taikytini šie įstatymai. Stalinas veikė metodiškai: pirma likvidavo išorinę opoziciją, po to – kitamintystę pačioje partijoje. Partijos vadovas įgijo visiško despoto teises. Visa valdžia vietose priklausė nuo jo statytinių. Po diktatoriaus mirties režimas pradėjo švelnėti, tačiau pats principas išliko. Todėl tik jo atsisakius galimas šalies demokratizavimas. Tada ir prasidėjo laisvėjimo procesas visoje imperijoje. Lietuvoje – intensyviausiai. Jam impulsą davė Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. Aneksuotoje Lietuvoje nebuvo jokios partijos, tik valdymo mechanizmas, pavadintas partija. Aukščiausias Maskvos statytinis buvo LKP CK pirmasis sekretorius ir jį prižiūrintis iš Maskvos atsiųstas antrasis sekretorius. Šiandien tokia valdymo forma sunkiai įsivaizduojama. Žmogaus pasaulėžiūrą ir pasaulėjautą formuoja aplinka bei informacijos (ir dezinformacijos) srautas, gebėjimas analizuoti, be to, siekis išlikti (ne visi vienoda kaina). Mano aplinkos žmonės mąstė apie galimybę atkurti nepriklausomą Lietuvą. Tik kaip? Sekiau 1956 m. įvykius Vengrijoje ir 1968 m. įvykius Čekoslovakijoje. Studijavau tuos procesus.

Šių faktų negalime ignoruoti. Nesant jų, vargu ar būtų įmanoma suskaldyti LKP, atgauti Nepriklausomybę. Vengrija ir Čekoslovakija buvo tarptautiniai subjektai. Bet tai nesutrukdė jų sutrypti, nors jos nesiekė restauruoti kapitalizmo, kaip įrodinėta, o kurti socializmą su „žmogišku veidu“. Imperijos iširimui reikėjo įvairialyčio proceso, kuriame yra nemažas ir Lietuvos indėlis, bet jis nesuvesdintinas prie vieno ar kito asmens nuopelnų, kartais šį vyksmą išnaudojusio asmeniniams interesams. Skirtingas požiūris į naująjį judėjimą LKP gretose išryškėjo Vilniuje. Vilniaus miesto Lenino rajone dominavo prosąjūdietiškos, o gretimame Spalio rajone – imperinės nuotaikos. Atsitiktinumo čia neįžvelgčiau: Lenino rajone buvo susispietusios pagrindinės Lietuvos kūrybinės ir mokslinės institucijos, įmonės, kurių darbuotojų dauguma – lietuviai (RK pirmoji sekretorė Janina Gagilienė taip pat buvo neabejinga Sąjūdžio idėjoms), tuo jis skyrėsi nuo Spalio rajono, kur dauguma TSKP narių – rusakalbiai. Kristalizavosi reformistinės ir imperinės jėgos LKP gretose. Bendradarbiauti su LKP CK ir pasikeitus jos vadovybei sekėsi sunkiai: vienas po kito brenė konfliktai. Ir laimėjus Sąjūdžio remtiems kandidatams TSRS liaudies deputatų rinkimus, LKP CK, vengdama viešos konfrontacijos, užkulisuose neišnyko.

Į naujų judėjimų pasirodymą politiniame horizonte Estijoje ir Lietuvoje reaguota skirtingai. Estijos liaudies frontas kūrėsi pritariant valdžiai, o Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis – prieš valdančiųjų valią. Bet jie buvo bejėgiai sustabdyti Sąjūdžio dvasios skverbimąsi net į LKP gretas. 1988 m. spalio 10 d. Vilniaus miesto Lenino rajono komitete susikūrė pirmoji Sąjūdžio rėmimo grupė (pirmininkas Arvydas Domanskis).

Elementari logika sakytų – naujasis lyderis A. Brazauskas turėtų burti didelę palaikymo komandą. Ar galima pasitikėti senaisiais – kirbėdavo mintis mano galvoje. Kodėl nestiprinti savo komandos? Rajonų, miestų įprastinėse ataskaitinėse-rinkiminėse konferencijose jau „nerinkti“ vadovai iš vieno suderinto kandidato

(pagal M. Gorbačiovo politiką, nepartiniai galėjo stebėti ir paveikti partinių organizacijų veiklą). Todėl Vilniaus universitete, didžiausioje Lietuvoje lietuviškoje organizacijoje, vykusiame susirinkime dalyvavo universiteto Sąjūdžio taryba.

Vėlavau, nes dalyvavau Sąjūdžio renginyje. Atvykęs nustėrau – esu siūlomas į sekretorius. Vos įžengęs į salę buvau pakviestas į tribūną. Iš pradžių nesupratau kodėl. Supratęs sutikau su sąlyga, jei bus pritarta neeilinio LKP XX suvažiavimo sušaukimo idėjai. Pritarta. Tapau sekretoriumi (paradoksas – pakeičiau mane „auklėjusį“ V. Gobį). Į naująjį komitetą niekas iš senųjų, išskyrus buvusį etatinį sekretoriaus pavaduotoją, nepanoro būti renkami. Susirinkime dalyvavo L. Šepetys. Jis nesikišo. Tai buvo šis tas nauja (kaip vėliau sužinojau, siūlyti mane sekretoriumi nusprendė universiteto Sąjūdžio grupė, kurios ženkli dalis buvo nepartiniai). Tapęs universiteto komiteto sekretoriumi, atsisakiau atlyginimo, artimo rektoriaus. Priežastys? Atlyginimas pervestų mane iš visuomenininko į nomenklatūrinius darbuotojus, priklausomus nuo LKP CK funkcionierių užgaidų. Manimi pasekė beveik visi naujai išrinkti aukštųjų mokyklų partinių komitetų sekretoriai.

Po kelių dienų į universiteto partinį komitetą draugiško pokalbio pakviečiau visų aukštųjų mokyklų LKP komitetų sekretorius. Atvyko visi – jie buvo sąjūdietiškos orientacijos. Tad nesunkiai radome bendrą kalbą dėl neeilinio LKP XX suvažiavimo sušaukimo bei siekimo pakeisti respublikos vadovybę. Netrukus šiai idėjai pritarė Mokslų akademijoje, Rašytojų sąjungoje ir kitose kūrybinėse organizacijose bei daugelyje stambių įmonių, tokių kaip „Sigma“, LKP nariai. Pradėjo formotis neeilinio suvažiavimo sušaukimo organizacinis branduolys.

LKP Lenino rajono komitete Sąjūdžio rėmimo grupė plėtė įtaką: įvykusioje rajono konferencijoje į komitetą buvo išrinkta dauguma sąjūdiečių, sekretoriais – taip pat. Artėjo Vilniaus miesto rinkimų konferencija. LKP Lenino RK sąjūdiečiai sumanė, jog reikia keisti Vilniaus miesto komiteto sekretorius. Janina

Gagilienė ir Arvydas Domanskis įtikino mane sutikti dalyvauti sekretoriaus rinkimuose. Prišnekino ir didžiausios Vilniaus įmonės „Sigmoid“ LKP komiteto sekretorių, pritariantį Sąjūdžiui, Algirdą Karalių. Išrinkus mus į LKP Vilniaus miesto komitetą, sekė antras veiksmas – siūlymas į sekretorius. Tai išgirdęs A. Brazauskas piestu stojo prieš mūsų kandidatūras. Neprisime nu jo argumentų, tik pyktį siūlomiesiems ir siūlytojams (virpėjo jo balsas). Atsisakėme kandidatuoti. Gal ir būtume išrinkti, bet, neturėdami paramos, nieko pozityvaus negalėtume nuveikti.

Po „Juodojo plenumo“ ir jam nemažai prisidėjus prie LKP pralaimėjimo ir LPS remiamų kandidatų laimėjimo TSRS liaudies deputatų rinkimuose, A. Brazausko tonas kiek sušvelnėjo, o LKP CK aparate jautėsi sutrikimas, nors ženkliai jo aparato dalis aiškiai baiminosi Sąjūdžio bacilos skverbimosi į savo struktūras, laukė kažkokių stebuklų, o įvykiai klostėsi ne jų pageidaujama linkme, veikė vieningai, priimtų susitarimų laikėsi ir dauguma jų – TSKP narių neeilinio LKP XX suvažiavimo sušaukimo šalininkai, tačiau daugelis oficialių LKP CK pareigūnų bandė sustabdyti. Bet slogios nuotaikos rinkėjų susirinkimuose, ypač partinių funkcionierių siekis išlaikyti status quo, vedė ne tiek prie politinio aspekto, kiek kėlė baimę dėl savo ateities.

1989 m. balandžio 18 d. susitiko Mokslų akademijos, Vilniaus universiteto ir kūrybinių sąjungų atstovai pasitarti dėl LKP ateities. Nuspręsta rengti neeilinį suvažiavimą, pasinaudojant TSKP įstatais, leidžiančiais šaukti suvažiavimą, jei to reikalauja 1/3 partijos narių. Buvo sudarytos darbo grupės naujai programai ir statutui rengti. 1989 m. gegužės 30 d. įvyko konferencija, kurioje dalyvavo jau visų aukštųjų mokyklų, mokslo įstaigų, kūrybinių sąjungų, stambių įmonių, daugelio rajonų ir miestų atstovai. Nuspręsta ruošti suvažiavimui, kurti atitinkamas struktūras. Pasitarimo dalyviai kreipėsi į visus LKP narius dėl LKP atsiskyrimo ir politinės būties klausimais mokslo įstaigose ir įmonėse, miestuose ir rajonuose. Diskutuota dėl LKP programos, partijos ateities.

LKP CK neliko nieko kita, tik pritarti suvažiavimo sušaukimui metų pabaigoje, nes pagal TSKP įstatus suvažiavimus šaukia LKP CK arba trečdalis partijos narių (iki Lietuvos ta teise niekas net nemėgino pasinaudoti), antra vertus, skilimas de facto jau buvo įvykęs, reikėjo tik įforminti. Rengiant suvažiavimą talkino daugelis Sąjūdžio struktūrų, be kurių paramos vargu ar būtų pavykę.

Vietose viena po kitos kūrėsi iniciatyvinės grupės. Jų atstovai (daugiau kaip 400 TSKP narių) 1989 m. rugsėjo 13 d. Mokslų akademijoje, toje pačioje salėje, kur prieš metus buvo išrinkta LPS Iniciatyvinė grupė, išrinko Koordinacinę Tarybą, kuri, sulaukusi 1/3 TSKP narių palaikymą, įgautų LKP CK teisę suvažiavimui sušaukti. Taryba rinkta be išankstinių kandidatų numatymo, pavyzdžiui, į konferenciją savarankiškai atėjo L. Šepetys. Jis papasakojo savo įstojimo į partiją peripetijas. Atseit jam pasiūlęs stoti KPI rektorius prof. Baršauskas, vadovaudamasis šiais motyvais: „Tu žinai, kad pas mus vadovai gali būti TSKP nariai, savų trūkstant, atvažiuoja rusai, ir mūsų šalis nutautinama. Jeigu nori, kad to nebūtų, stok.“ Vėliau pasidaviau gero gyvenimo troškuliui, pamiršau visus jaunystės idealus. Dabar manyje prabudo sąžinė. Ir L. Šepetys buvo išrinktas vieningai. LPS pergalės TSRS liaudies deputatų rinkimuose ir naujos situacijos imperijoje LKP vadovybė negalėjo ignoruoti. Visi TSRS liaudies deputatai, išrinkti Lietuvoje tiek suvažiavimuose, tiek TSRS Aukščiausiojoje Taryboje, išskyrus du minėtus asmenis, veikė vieningai, laikėsi susitarimų. Dauguma jų pritarė neeilinio LKP XX suvažiavimo sušaukimui, tačiau A. Brazauskas ir toliau priešinosi. Tik taip griežtai, kaip metų pradžioje, nekoneveikė suvažiavimo idėjos šalininkų. Tuo tarpu kiti aukštieji CK pareigūnai bandė sustabdyti vyksmą. Suprantu juos: jie suvokė, kad bus nušluoti nuo savo kėdžių. Čia būta ne politinio aspekto, o baimės dėl savo ateities. Tačiau spaudimas didėjo. Su juo nesiskaityti jau buvo nevalia. Skilimo procesas vyko. Visuose miestuose, rajonuose ir kolektyvuose kūrėsi nepatenkintųjų grupės, jos struktūrizavosi.

Kad atsiskyrimas būtų pozityvus, būtina iš LTSR Konstitucijos išbraukti 6-ąjį straipsnį, skelbiantį, jog Komunistų partija vadovauja valstybei, suvokiant, kad LTSR AT priešinsis iniciatyvai, be to, pakeisti Konstituciją būtina 2/3 balsų. Koordinacinė Taryba parengė planą. Jos narys L. Šepetys buvo AT pirmininkas, TSRS liaudies deputatai, pagal tuomečius įstatymus, turėjo pasiūlymų teisę. Pasinaudodamas ja aš, kaip TSRS liaudies deputatas ir Vilniaus universiteto partinio komiteto sekretorius, pasiūliau šią Konstitucijos pataisą įtraukti į darbotvarkę. Vieni energingai priešinosi, kiti, kaip A. Brazauskas, siūlė atidėti kitai sesijai. Ką tai reikštų? Į juos kreipėsi E. Bičkauskas, taikliai klausdamas: „Kaip elgsitės tuo atveju, jeigu neeilinis LKP suvažiavimas nuspręš sukurti savarakišką partiją? Juk tada egzistuos ne mūsų valstybės, o svetimos partijos vadovaujantis vaidmuo?“ Svarus argumentas, bet jis nepaveikė vadovujančios partijos šalininkų⁴². Sumaniai L. Šepečiu vedant posėdį, po kelių balsavimų straipsnis, įteisinantis daugpartinę sistemą, buvo priimtas. Tai – pirmas atvejis griūvančios TSRS istorijoje. Po to tokį žingsnį žengė TSRS liaudies deputatų suvažiavimas. Taip prasidėjo imperijos valdymo mechanizmo ardymas. Neturime išleisti iš akių ir tokios detalės: tiek LTSR Aukščiausiosios Tarybos, tiek TSRS liaudies deputatų daugiau negu 2/3 buvo TSKP nariai. Ar įmanoma be jų pakeisti konstitucijas?

Neeilinis LKP XX suvažiavimas, kaip sakoma, „buvo ant nosies“. Nesunku buvo prognozuoti, kad kažkuri dalis LKP narių apsiskelbs, jog perima LKP teises. Nepanaikinus minėto straipsnio reikštų, kad jie pripažįstami vadovaujančiais su plačiais įgaliojimais. Kaip pripažino L. Šepetys, jam A. Brazausko pozicija buvo nesuprantama. O gal A. Brazauskas laukė TSRS liaudies deputatų suvažiavimo sprendimo, kur šis klausimas taip pat turėjo būti svarstomas?

---

⁴² Šepetys L. Neprarastoji karta, Vilnius, 2005, p. 363.

Romualdas Ozolas, aš ir Kazimieras Motieka
LTSR Aukščiausiosios Tarybos posėdyje

Vėliau A. Brazauskas mėgo pasakoti apie savo napoleonišką pokalbį su M. Gorbačiovu per LKP XX suvažiavimo pertrauką. Taip, M. Gorbačiovas paskambino. A. Brazauskas troško, kad jį girdėtų kas nors iš realių suvažiavimo iniciatorių. Toks liudininkas aš ir buvau. Pokalbyje nė vienas nekėlė balso. M. Gorbačiovas maldau- te maldavo nepriimti rezoliucijos dėl atsiskyrimo nuo TSKP, nes vietoj jo galės ateiti radikalai, o tada liesis kraujas. Jokių grasinimų. A. Brazauskas paaiškino, kad ne jo valioje pakeisti suvažiavimo eigą. Manau, toks M. Gorbačiovo tonas padėjo A. Brazauskui apsispręsti, nes iki paskutinės minutės nežinojome, kuriuo keliu jis pasuks – su nepriklausomybininkais ar „platformininkais“. Pastarasis pasirinkimas objektyviai padėjo lietuvių tautos interesams (ir jam asmeniškai). 1989 m. gruodžio 19–22 d. įvykusiame LKP XX suvažiavime, daugumai nutarus nutraukti ryšius su TSKP ir

tapti savarankiška partija, grupė suvažiavimo delegatų paliko suvažiavimą ir pasiskelbė esantys tikri komunistai, o pasiskelbusieji nepriklausomais – idėjiniai išdavikai. Keistai skamba, kai A. Brazausko apologetai bando įteigti, esą jis buvo LKP atsiskyrimo nuo TSKP iniciatorius, nors jis visomis išgalėmis tam priešinosi. Tik atsidūręs prieš alternatyvą suvokė, kad toks kelias naudingiausias jam ir jo draugams, nieko bendra neturintiems su jokia ideologija. Skilimas jau buvo įvykęs faktas, reikėjo tai įforminti. Svarbiausia, kad dauguma neliktų su imperininkais.

Suvažiavimo išvakarėse gruodžio 18 d. Koordinacinės Tarybos šalininkai – daugiau negu trečdalis delegatų – susirinko tuomečiuose Politinio švietimo namuose ir nutarė, kad jeigu suvažiavimas mums nepritars, tai priklausys nuo A. Brazausko šalininkų (mūsų skaičiavimais, jie turėjo mažiau mandatų negu mes, tačiau su imperininkais sudarė daugumą). Sutarėme, kad jeigu A. Brazausko šalininkai liks su imperininkais, mes pasitrauksime iš LKP ir kursime naują partiją. Apie tai informavau A. Brazauską.

M. Burokevičiaus tipo komunistai niekam nebuvo reikalingi. Truputis statistikos: LKP XX suvažiavime dalyvavo 1 033 delegatai, iš jų 855 balsavo už atsiskyrimą, kiti buvo „prieš“ arba susilaukė, arba sugadino biuletenius (balsavimas buvo vardinis)⁴³, 144 paliko suvažiavimą ir įkūrė LKP/TSKP, paskelbusią besąlygišką paklusnumą Maskvai⁴⁴. Pavadinti juos kolaborantais būtų pernelyg švelnu. Juk jie neigė Lietuvos teritorijos vientisumą, prisidengę įvairiomis „autonomijomis“ siekė, jeigu Lietuvai pavyktų ištrūkti iš imperijos, atplėšti Vilniją ir Klaipėdos kraštą. Po mūsų nuo TSKP atsiskyrė Latvijos ir Estijos kompartijos, o TSRS žlugimo išvakarėse iširo beveik visų respublikų imperijos valdymo mechanizmas.

⁴³ Nepriklausomybės ir demokratijos žingsniai, Vilnius, 1999, p. 10.

⁴⁴ Ten pat, p. 13.

Po suvažiavimo KGB padalinio šefas Lietuvoje E. Eismuntas savo šeimininkams rašė, kad atsiskyrusi LKP siekia „sukurti nepriklausomą ir demokratinę Lietuvos valstybę“⁴⁵, prisipažino, jog situacija nevaldoma ir tikriausiai naujai išrinkta LTSR Aukščiausioji Taryba skelbs Lietuvos Nepriklausomybę. Maskvai buvo viskas aišku, tik neaišku, ką daryti. Šiuo požiūriu įdomus mano pokalbis su vėliau žinomu pučistu generolu Varenikovu, apie kurį esu rašęs⁴⁶.

Iš pokalbių su M. Gorbačiovu atrodytų, kad jis neprieštarautų LKP XX suvažiavimui, jeigu šis stiprintų „perestroikinį“ sparną, o ne siektų atsiskirti nuo TSKP. Apie mano nuomonę dėl Lietuvos galimos ateities jis buvo informuotas dar prieš TSRS liaudies deputatų rinkimus⁴⁷. Tikėjau, kad jis nepanaudos jėgos konfliktui spręsti. Spauda paskelbė, kad TSKP CK partinės kontrolės komisija nutarė mane, J. Gagilienę, R. Gudaitį ir R. Ozolą pašalinti iš TSKP už partijos skaldymą. Pagal „demokratinio centralizmo“ nuostatą, komisijos „siūlymą“ privalėjo realizuoti vietos partinė organizacija (taip norinčiųjų buvo ir LKP CK⁴⁸). Bet to nepadarė. Kodėl? Pašalinus mus iš TSKP, vargu ar įvyktų neeilinis LKP XX suvažiavimas ir skyrybos, kadangi mūsų rankose buvo pagrindiniai atsiskyrimo svertai. Jie troško palikti bet kokius saitus.

---

⁴⁵ KGB Lietuvos TSR 1989 m. operatyvinės veiklos ataskaita. KGB LTSR dokumentų saugykla, f. K-1, ap. 46, b. 324, l. 4.

⁴⁶ Dvi valandos su generolu V. Varenikovu, Vakarinės naujienos, 1997 m. sausio 21 d.

⁴⁷ Žr. M. Gorbačiovo archyvus, po 20 metų išleistus Londone. <http://www.lrytas.lt> paskelbė jų ištraukas. Juose ne kartą minimas Sąjūdis. Daugiau – <http://www.lrytas.lt>, 2011 11 23.

⁴⁸ Slaptas LKP CK plenumas (publikacija), Lietuvos istorijos metraštis, 2006, I, Vilnius, 2007, p. 77–124.

Įdomus M. Burokevičiaus kohortos sąstatas: vos keliasdešimt lietuvių, atstovaujančių Vilniaus aukštajai partinei mokyklai, KGB, Vidaus reikalų ministerijai, ir keli veteranai, dauguma – dislokuoti okupacinės kariuomenės kariai ir rusakalbiai. Tačiau tuose sąrašuose beveik neaptikau rusų – Lietuvos senbuvių, tik atvykėlius po okupacijos ir jų palikuonis. Perduodama valdžią tokiai partijai Maskva pripažintų – Lietuvoje įvedamas okupacinis režimas, neturintis vietos gyventojų paramos.

Reikėtų prisiminti ir TSRS deputatų suvažiavimą Maskvoje. Grupė deputatų, tarp jų buvo ne vienas TSKP narys, parengė TSRS Konstitucijos pataisą, siūlančią iš Konstitucijos išbraukti 6-ąjį straipsnį apie TSKP vadovavimą valstybei. Įdomūs balsavimo rezultatai. Nepartiniai, disidentuojantys rusų rašytojai Valentinas Rasputinas, Sergejus Zalyginas ir kiti, anksčiau rėmę mūsų ekologinį ir paminklosauginį judėjimą, griežtai kritikavę brežnevinį režimą, suvažiavime balsavo prieš 6-ojo straipsnio išbraukimą iš TSRS Konstitucijos, tuo tarpu nemažai tuomečių respublikų komunistų partijų lyderių pritarė. Tik jiems pritarus išbrauktas iš TSRS Konstitucijos 6-asis straipsnis. Iš čia seka, kad jie mąstė apie savo partijų savarankiškumą ir valstybingumą.

Nepajėgiau suprasti A. Brazausko. Ne kartą buvome susitikę mano ir jo namuose prie keturių akių. Jis siūlė neertzinti Maskvos. Vadinasi, nieko nedaryti. Juk tuomečių CK narių dauguma buvo imperijos išlaikymo šalininkai ir jie veikė, bandė suformuoti nuomonę, esą komunistų ir tautos dauguma nepritaria ekstremistams. Šią mintį TSKP CK Politinio biuro nariams bandė įpiršti Vladislavas Švedas (M. Burokevičius tada dar buvo antraplanius veikėjas), siūlė izoliuoti mane, R. Gudaitį, R. Ozolą, J. Gagilienę ir J. Paleckį. Tai išgirdau iš paties M. Gorbačiovo. Pašalinti iš TSKP galėjo. O kas toliau? Kaip izoliuoti mane, Gudaitį, Ozolą? Slaptu balsavimu 2/3 panaikinti mūsų 54 deputatų mandatus nerealu „perestroikos“ laikais. Tai būtų tolygu pripažinti naujos politikos žlugimą.

Suvažiavimo išvakarėse su A. Brazausku, V. Beriozovu, J. Paleckiu aptarinėjome galimą būsimo CK sąstatą. Žinoma, negalėjome visko numatyti, tik turėjome siekti, kad į jį patektų kuo mažiau imperininkų (nebuvome numatę, kad jie paliks suvažiavimą ir kurs savo partiją). Žinojome, kad ir jie aptarinėja savo ateitį su TSKP CK ortodoksais. Pas mus buvo svarstoma, ar apskritai nepaleisti Komunistų partijos.

Suvažiavime išdėščiau Koordinacinės Tarybos poziciją dėl šio darinio ateities, siūliau TSKP padalinio bazėje kurti naują socialdemokratinės orientacijos Lietuvos komunistų partiją, atsisakant visų TSKP dogmatų. Šį kartą šiai pozicijai A. Brazauskas neoponavo. Suvažiavimas pritarė demokratinės partijos statutui. Pagal naująjį statutą, suvažiavimas turi rinkti partijos pirmininką slaptu balsavimu. Koordinacinėje Taryboje svarstyta, ar neiškelti A. Brazauskui alternatyvos, nors neabejota, kad jis bus pasiūlytas. Siūlyta man, bet atsisakiau. Motyvai? Menkai pažįstu partinį aparatą. Svarbiausia – LKP lieka daug svyruojančių elementų, kurie, man tapus vadovu, gali perbėgti į priešų stovyklą, o A. Brazauskas turi daugiausia galimybių būti jungikliu tarp liekančių skirtingų grupuočių.

Tačiau A. Brazauskas pirmajame CK posėdyje renkant CK biurą nustebino: jis pagal seną paprotį pasiūlė iš blankių asmenybių, tarp kurių nebuvo nė vieno sąjūdiečio, nors dauguma CK narių – sąjūdiečiai. Vadinas, partijai vadovautų neaišku kas. Jokių pokyčių nebūtų. Žodžiu, liktų bala. Tokia partijos vadovybė nepajėgtų imtis jokių kardinalių problemų. Salėje kilo sumaištis. A. Brazauskas atsitraukė ir buvo išrinktas kompromisinis biuras.

Įdomi kitų imperijos komunistų reakcija į LKP atsiskyrimą nuo TSKP. Apie tai sprendžiu iš savo bendravimo TSRS Aukščiausiojoje Taryboje. Prisimenu pokalbius su Elmira Kafarova, Azerbaidžano Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotoja, Mirču Snieguru, Moldavijos KP CK sekretoriumi, kuris, tapęs pirmuoju

Moldovos Prezidentu, nedelsiant pripažino Lietuvos Nepriklausomybę, Mustafa Mamedovu, Azerbaidžano KP Baku miesto komiteto pirmuoju sekretoriumi, ir kai kurių kitų respublikų komunistų lyderiais. Kalbėdavome be užuolankų. Susitarimų jie laikydavosi. Taigi takoskyra ėjo kitu keliu: ne tarp komunistų ir antikomunistų (disidentų), o tarp veikėjų, kuriuos pavadinau nacionalkomunistais (žinoma, jų mąstysenoje nesurastumėte kruopelytės komunistinių idėjų), ir imperijos saugotojų (jų apstu ir tarp rusų, save įvardijančių komunistais ir antikomunistais). Vieni siekė gyventi nacionalinėse valstybėse, kiti – bet kokiomis priemonėmis išsaugoti imperiją (pastarieji ir valdo ne mažiau agresyviai šių dienų Rusijos imperiją). Pirmieji taip pat siekė išardyti vieningą komunistų partiją kaip imperijos šerdį, ir šioje pažymoje, rašytoje gruodžio pabaigoje, generolas informavo Maskvą, kad disponuoja 6 377 patikimais agentais⁴⁹. Tik Maskvai nebuvo viskas aišku – ką daryti. Lietuva buvo pernelyg

---

⁴⁹ Эйсмутас Э. Отчет об итогах оперативной и служебной деятельности ЛПИ Литовской ССР за 1989 год КГБ. LTSR dokumentų saugykla, f. K-1, ap. 46, B324 (iš viso 26 puslapiai). Kur dabar ši kartoteka? 1989 m. gruodžio mėn. gavome žinią, kad KGB teritorijoje į sunkvežimius kraunami kažkokie dokumentai, o prie KGB būstinės susirinkusi minia vilniečių neleidžia išvažiuoti. Nuvykau. Sutikau R. Ozolą ir K. Motieką. Jie stovėjo prie sunkvežimių su užvestais varikliais. Prisijungiau prie jų. Kagėbistai nedrįso važiuoti ant TSRS deputatų. Įjungė atbulinę eigą. Kieme buvo juntamas degėsių kvapas. Pasklido gandas, kad buvo sudeginta ir agentų kartoteka. Vėliau pasmalsavau. Tam turėjau teisę, nes Lietuvos AT buvau įtrauktas į Laikinąją komisiją užsienio specialiųjų tarnybų veiklai iširti. Mano duomenimis, kartoteka išgabenta į Rusiją. Šaltiniai: po LKP XX suvažiavimo 38 KGB darbuotojai pasitraukė iš tos įstaigos pareiškę savo ištikimybę Nepriklausomai Lietuvos valstybei. Jie atsinešė daug dokumentų. Antra, kartu su Jurgiu Jurgeliu apklausėme daug aukštų KGB pareigūnų. Palyginus visą informaciją, neabejoju, kad ir šiandien jie tęsia savo juodą veiklą.

Ukrainos nepriklausomybės dienos minėjime Ukrainos ambasadoje.
Algirdas Brazauskas (centre), aš dešinėje ir Vladislovas Mikučiauskas. 1994 08 24

įsiaudrinusi. Daugelis tikėjo sėkme. Šiuo požiūriu įdomus mano pokalbis su vėliau pagarsėjusiu pučistu generolu Varenikovu⁵⁰ Nepriklausomybės paskelbimo išvakarėse. Kad tai atsitiks, Maskvai nebuvo paslaptis. Ji tam ruošėsi. Atsiskyre nuo TSKP Lietuvos komunistai balsavo už Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą. Tiesa, dalis jų pasitraukė iš LKP, bet tai kita kalba.

Po LKP tapimo savarankiška partija viena preliudijų į nepriklausomos valstybės kūrimą buvo būtina pasiekti bent analogišką užsienio šalių palaikymą. Užsimezgė ryšiai su Lenkijos kairiaisiais. Man ir Jonui Kiliui (jis nepriklausė jokiai partijai) kilo mintis paieškoti kontaktų su įtakingiausia VFR partija – socialdemokratais. Pasidalinome mintimis su dr. Ditmaru Albrechtu. Jis

⁵⁰ Dvi valandos su generolu Varenikovu, Vakarinės naujienos, 1997 m. sausio 21 d.

pasiūlė susitikti su buvusiu Vokietijos socialdemokrato W. Branto vyriausybės ministru ir aptarti galimybę susitikti su A. Brazausku. Nors A. Brazausko įgaliojimų neturėjome, manėme, kad jis turėtų būti patenkintas. Greičiausiai toks susitikimas bus. Grįžęs į Vilnių nutariau viską aptarti ir parašyti W. Brantui laišką pristatant LDDP Prezidiumo nariu, kuris kalbėjosi su jo atstovu. Susitikimas įvyko. Tuomet dažnai tekdavo veikti savo iniciatyva.

Nors Sąjūdis ir jo šalininkai LKP gretose atvėrė A. Brazauskui vartus į aukščiausius šalies postus, jis nemėgo tų žmonių. Matyt, teisus F. Nietzsche teigdamas: „Niekas nenori jaustis kam nors skolingas.“ A. Brazauskas, atsidūręs aukščiausiuose šalies postuose, rėmėsi asmenimis, kurie stovėjo šalikelėje ir jautėsi jam skolingi už iškėlimą. Be to, ženkli Lietuvos gyventojų dalis mąstė panašiai kaip A. Brazauskas. Ir svarbiausia – reikia išsklaidyti mitą, esą Sąjūdį Lietuvoje inspiravo Komunistų partija. Gi viskas vyko atvirkščiai: Sąjūdis privertė reformuotis Lietuvos vietininkus. Tiesa ir tai, kad be pokyčių Kremliuje nebūtų galimas taikus kelias į Nepriklausomybę.

Aukščiausiojoje Taryboje

Lietuvos deputatai, dirbę TSRS deputatų suvažiavimuose ir Aukščiausiojoje Taryboje, atskleidė pasauliui Lietuvos žmonių lūkesčius, parodė jų neteisėtą buvimą imperijoje, o kai visos Lietuvos visuomeninės organizacijos atsiskyrė nuo Maskvos, galop ir LKP atsijungė, TSKP Maskva neteko jokių legalių Lietuvos valdymo įrankių. Reikėjo ir mums sukurti savus. Tai įmanoma tik surengus parlamento rinkimus, nesvarbu, kaip jis vadintųsi. Svarbu, kad išreikštų Lietuvos piliečių valią. Kol LPS nepasiekė pripažinimo ir realios valdžios, nepastebėjau ryškesnių intrigu. Po to viskas ir prasidėjo (intrigas kurstė naujai patekusieji į valdžią, siekusieji susireikšminti). Laimėjus TSRS liaudies deputatų rinkimus, požiūris kardinaliai pasikeitė (daug kas panoro būti išrinkti). Ir šiandien negaliu atsistebėti Lietuvos deputatų vienybe, organizuotumu, išradingumu, ko negalėčiau pasakyti apie vėlesnius laikus.

Atšventėm dvidešimtpenkmetį, kai atkūrėme valstybę. Jame reikia matyti du tarpsnius – Aukščiausiosios Tarybos valdymą ir iš jos perėmusio Seimo. Aukščiausioji Taryba buvo išrinkta pagal veikusius LTSR įstatymus. Šis žingsnis nevedė į tiesioginę konfrontaciją su esamybe. Įrodėme, kad galime šį tą nuveikti ir esamų įstatymų rėmuose, jeigu jų tiesiogiai nekontroliuoja represinės struktūros. Buvusius konstitucinius įstatymus greitai pakeitėme Laikiniu juo Lietuvos Respublikos pagrindiniu įstatymu, kuris per tokį trumpą laiką buvo neblogai parengtas, tačiau ilgainiui nepajėgė užtikrinti valstybės stabilumo.

Artėjant LTSR AT rinkimams, prasidėjo įvairių neaiškių povandeninių srovių ir srovelių čiurlenimas. Kadangi savo likimo nesiejau su politiko karjera, kaip ir dalis kitų TSRS liaudies deputatų, nepretendavau į LTSR AT. Greit išryškėjo, kad pagrindiniai šios koncepcijos propaguotojai suskubo išsikelti. Kai kurie

sąjūdiečiai man priekaištavo, ypač buvę politiniai kaliniai Albertas Žilinskas, Jonas Verseckas, esą dezertyruoju. Sutikau. Mano kandidatūra buvo iškelta keliose apygardose. Čia ir prasidėjo įdomybės – iš vienos siūlė persikelti į kitą. Sutikdavau. LPS Seimo Taryba patvirtino Sąjūdžio remiamų kandidatų sąrašą. Kandidatus viešai pristatinėjo Aleksandras Abišala, jis manęs neįvardijo, nepaisant Seimo Tarybos narių protestų, kaip ir nepristatė buvusio politinio kalinio Povilo Pečeliūno. Suveikė ambicijos. Kandidatavau Vilniuje, 7-ojoje apygardoje. Laimėjau. Nežinau, ar čia suveikė vien asmeniškios A. Abišalos intrigos, ar kas nors daugiau... A. Abišala visai trukdė kandidatuoti politiniam kaliniui Liudui Dambrauskui, kurį nuo mirties išgelbėjo mirties bausmės panaikinimas. Nesuprantamas priešiškus man. Gal kad esu vienas rimčiausių tarybinės santvarkos priešų? (Toks buvau pristatomas įvairiose KGB pažymose.)

Normali logika diktuoja – atsikuriančiai valstybei reikalingi sąžiningi ir kompetentingi darbuotojai. TSRS liaudies deputatai ir TSRS Aukščiausiosios Tarybos nariai įgijo tą minimalią valstybininkų patirtį, be to, užmezgė asmenines pažintis su įvairių šalių įtakingais asmenimis. Glaudžiai bendradarbiauta su Estijos ir Latvijos vadovais. Bet atsikuriančiai valstybei tai be galo svarbu. Pas mus plėtota koncepcija (nepajėgus įvardyti jos autorystės), esą TSRS liaudies deputatai neturėtų kandidatuoti į Lietuvos TSR AT. Motyvuota: TSRS liaudies deputatai turi pripažintą diplomatinį imunitetą; Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba gali būti išvaidyta, tada TSRS liaudies deputatai laikinai perims jos funkcijas. Logiška?

1989 m. birželį pirmą kartą suabejojau V. Landsbergio generoriškumu. 1989 m. birželio 3 d., pasibaigus LPS Seimo Tarybos pirmininko kadencijai, jis nepasitraukė. Formali priežastis – negėbėjimas sušaukti Tarybos posėdžio, esant visiškam kvorumui. Kodėl? Posėdžiai vykdavo antradieniais. Beveik pusė Tarybos narių buvo TSRS Aukščiausiosios Tarybos nariai, būtent tą dieną

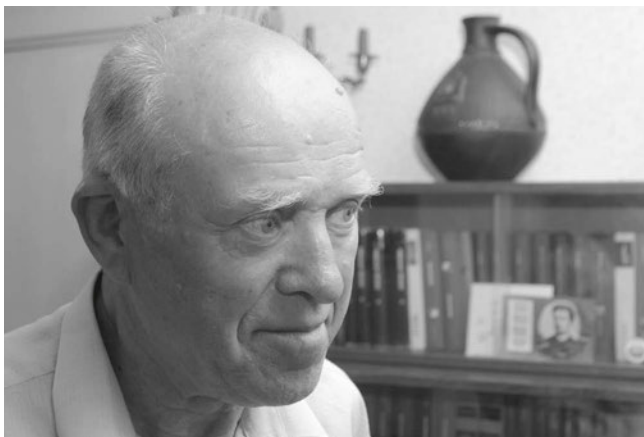
vykdavo jos posėdžiai, kuriuos praleisti būtų neatsakinga. Siūliau V. Čepaičiui, Tarybos atsakingajam sekretoriui, sukviesti posėdį penktadienį, kai buvome laisvi, ir išspręsti pirmininko problemą. Dėl neaiškių priežasčių jis to nedarė. Tai viena. O antra? Renkant V. Landsbergį, buvo nustatyta, kad šias pareigas nuo birželio 3 d. perims R. Ozolas. Viešinti šios problemos labai nesinorėjo. Bet šis įvykis įstrigo daugelio sąjūdiečių galvose. Jis prisimintas skelbiant 1992 m. gegužės 23 d. referendumą dėl Aukščiausiosios Tarybos pirmininko paskelbimo su neaiškiais įgaliojimais, neaiškiam periodui Lietuvos Respublikos Prezidentu. Ne vienas susimąstė, ar neatsitiks kaip su LPS Seimo Tarybos pirmininku.

1990 m. kovo 11 d. paskelbus Lietuvos valstybingumo atstatymo aktą, priimant Lietuvos Konstituciją, prasidėjo žaidimai, kurie man nekėlė žavesio. Nebuvau diletantas Lietuvos konstitucingumo klausimais, todėl nepajėgiau suprasti loginio vyksmo Aukščiausiojoje Taryboje, tik vengiau konflikto, todėl pirmosiomis dienomis nelindau į tribūną ir nebandžiau priminti, kad Lietuvos partizanų suvažiavimai sugrąžino 1922 m. Konstituciją. Kalbėta tik apie ją. Tai logiška ir bylojo apie mūsų veržimąsi į demokratiją. Tokia tautos Konstitucija okupantams – baubas. Gi Kovo 11-ąją paskelbus Nepriklausomybę, tokie išminčiai kaip A. Abišala, Č. Stankevičius sumąstė: mes „švariai“ atkursime valstybę, porai valandų atkurdami ir 1938 m. Konstituciją. Ar ji galėjo veikti? Be to, ji parašyta A. Smetonos kanceliarininkų ir A. Smetona „padovanojo“ ją tautai panašiai kaip viduramžių karaliai. Nei latviams, nei estams, nei suomiams, net lenkams nešovė į galvą panašių idėjų. Svarbiausia – atkurti valstybę. Mes per dažnai veldavomės į beprasmius žaidimus. Dirbome pagal Laikinąjį pagrindinį įstatymą, kurio kontūrai buvo parengti bendromis sąjūdiečių ir LTSR AT grupės deputatų pastangomis. Pirmose sesijose buvo sudaryta V. Landsbergio vadovaujama komisija Konstitucijos projektui parengti. Jos pateiktiems metmenims Aukščiausioji Taryba

dėl polinkių į autoritarizmą nepritarė. V. Landsbergis atsistatydino, todėl buvo sudaryta nauja 14 asmenų Kęstučio Lapinsko vadovaujama komisija.

K. Lapinsko vadovaujamoje Konstitucijos rengimo komisijoje siekta suderinti įvairias nuomones. Būta įvairiausių derinimo grupių, kuriose teko dalyvauti. Kadangi apie jas rašyta (rašiau ir aš), nesinori vėl lįsti į detales. Galop Aukščiausioji Taryba pritarė K. Lapinsko komisijos pateiktam projektui, kuriame iš 14 narių 11 balsavo „už“, 3 – „prieš“ (Egidijus Jarašiūnas, Narcizas Rasi-mavičius, Zita Šličytė). Pastarieji įrodinėjo, jog detali Konstitucija nereikalinga, pakanka, kad Prezidentas turėtų sąžinę, tikėtų Dievą ir visa valdžia priklausytų jam. Paklausiau: „Kas atsitiks, jei Prezidentu išrinktų žmogų be sąžinės ir netikintį Dievą?“ Išgirdau: „Lietuvių tauta tokio nerinks.“ Berods po dešimtmečio E. Jarašiūnas buvo Konstitucinio Teismo narys ir nagrinėjo R. Pakso bylą. Paklausiau: „Na, kaip tavo teorija?“ Jis buvo kuklus: „Atsiprašau, tada klydau.“ Tuo Konstitucijos rengimo peripetijos nesibaigė.

Aukščiausiojoje Taryboje balsų dauguma laimėjo konstitucinės komisijos parengtas projektas. Tai tipiška parlamentinės respublikos Konstitucija. Deja, minėta trijulė savo Konstitucijos projekto, kuris įtvirtintų Lietuvoje viduramžišką absoliučią monarchiją, tik pavadintą Respublika, kokios Vakarų Europa seniai neregėjo, neatsisakė ir organizavo referendumą. Tauta 1992 m. gegužės 23 d. referendumu atmetė. Iki tol Vyriausybė dirbo pagal Laikinąjį pagrindinį įstatymą, kuris nuolatos buvo kaitaliojamas. Po referendumo dėl susidariusios įtampos Aukščiausioji Taryba nebegalėjo dirbti pagal Laikinąjį pagrindinį įstatymą. Tai suprato dauguma deputatų. Be to, egzistavo nuolatinė įtampa tarp besikeičiančių vyriausybių ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininko. Ieškota optimalaus sprendimo. Sutarta, jog būtina surengti naujus rinkimus (Seimo) ir referendumu priimti Konstituciją.

Mano visuomeninis patarėjas disidentas Albertas Žilinskas,
8 metus sovietų kalintas už dalyvavimą 1956 m. Vengrijos įvykius palaikančiame
antisovietiniame judėjime

Apskritai Konstitucijos rengimo komisijos ir darbo grupių veiklą vertinčiau pozityviai. Negaliu skųstis ir Švietimo, mokslo ir kultūros komisijos veikla. Nors daug diskutavome, beveik visada visas išvadas priimdavome vieningai. Teko dalyvauti ir keliuose laikinosiose komisijose, tarp jų – TSRS specialiųjų tarnybų veiklai Lietuvoje tirti, vadovaujamai labai padoraus žmogaus, buvusio politinio kalinio Balio Gajausko. Nereikia tos komisijos veiklos painioti su Sauliaus Stomos „voratinklio“ pynėjų išmonėmis.

Mūsų valstybingumui koją kišo tamsus gaivalas ir neturėjimas valstybinio darbo patirties. Reikėjo formuoti tarnybas. Kur gauti kvalifikuotų diplomatų? Geriausią kelią pasirinko Algirdas Saudargas – savo laboratorijos draugelius skirti ambasadoriais ir panašiai. Reikėjo parengti naują įstatymą. Konstituciją. Dėl jos daug diskutuota. Bet čia suprantama – koncepcijų sankirta. Bet yra dalykų, kurių nepaaiškinsi sveiku protu. Išvystyta pašėlusis Tautos skaldymo akcija. Kiekvienas gimdymas skausmingas. Lietuva – ne išimtis. Bevalde situacija naudojasi tamsusis

gaivalas: senoji valdžia jau neturi visų valdžios svertų, o naujoji jų dar nesuformavo.

Aukščiausioji Taryba buvo nuolat apsupta minios, žurnalistų įvardytos „megztosiomis beretėmis“. Jos terorizavo kai kuriuos AT narius, siekė primesti savo valią. Kabino Česlovo Kudabos portretą su išdurtomis akimis, spjaudė į Kazimierą Antanavičių, Arvydą Juozaitį ir kitus Sąjūdžio pirmeivius. Visur ieškojo KGB agentų. Lietuvos priešų. Kas ta publika? Tiksliau – kas siejo tuos žmones?

Minioje mačiau tremtinių. Juos puikiai suprantu: kai žmogus be kaltės kankinamas, jam ne taip lengva atleisti savo skriaudėjams. Bet kai toje minioje matydavau Jūratę Skersytę, Emą Mikulėnaite, Janiną Bielinienę, bandančią vesti studentus šturmuoti LDDP būstinę, taip, tą pačią Bielinienę, terorizavusią Vilniaus universiteto lituanistus, rimtai susimąstydavau, kaip galima išnaudoti savo interesais pagrįstą žmonių pasipiktinimą. Bet kai sumaištį kelia minėti veikėjai, kai tautą reikia telkti, o ne skaldyti, susimąstai. Ko jie siekė? J. Bielinienė jau per daug buvo išgarsėjusi „anais laikais“, todėl jai nepavyko „išsiskalbti“ ir buvo išvyta iš Dailės instituto. Ir kai vėliau tyrinėdamas KGB agentūrą aptikau „megztųjų berečių“ ir tarp jos žmogeliukų, tapo aišku, kad šis šurmulys naudingas Maskvai. Bet tai vėliau, kai perėmėme KGB archyvus. Tai miniai ne taip paprasta paaiškinti. Šiai kompanijai alyvą liejo Saulius Stoma, išvystęs pašėlusią tautos skaldymo akciją savo sukurtam „voratinklio pynėjų“ tinkle.

Nesigilinsiu į S. Stomos biografiją, tik konstatuosiu, kad „Lietuviškoje tarybinėje enciklopedijoje“ rašoma, jog buvo pažemintas pareigomis ne už disidentinę veiklą (jis visiškai atskleidė savo esybę apvogdamas „Lietuvos aidą“ redakciją). Daugelį ryškių Lietuvos kultūros veikėjų jis ir jo parankiniai paskelbė KGB agentais. Argumentai?

Visi, kurie vykdavo į tarnybines komandiruotes ar lankydavosi pas gimines vadinamosiose kapitalistinėse šalyse, rašė ataskaitas keliais egzemplioriais, kurios neišvengiamai patekdavo į

KGB būstinę. Ar visi rašantieji tai žinojo? Nežinau. Be abejo, tarp jų būta ir agentų. Nujaučiau. Paaiškinsiu, kodėl nemėginau išvažiuoti į tas šalis, nors ten turėjau giminių.

Pagal TSRS papročius, kagėbistai negalėjo šnipinėti TSKP narių ir profesorių be aukštų partinių pareigūnų leidimo (ši taisyklė netaikyta vykstant į Vakarų šalis – tada visi lygūs). Šią nuostatą žinojau, todėl iki M. Gorbačiovo pertvarkos ir nemėginau vykti. Pasirodo, buvau teisus. KGB tikrino visus mano laiškus. Susirašinėjau su filosofais Juozu Girniumi⁵¹, Algirdu Juliumi Greimu, Arnoru Hannibalssonu.

Įdomiausia istorija nutiko su mamos broliu Lionginu Arlausku. Apie jo buvimą JAV mes nieko nežinojome, o jis tarnavo JAV karo laivyne: buvo povandeninio atominio laivo kapitono padėjėjas, kol išėjo į atsargą. Penkerius metus nieko nerašė, po to parašė mamai laišką, nors ir pavardę buvo suamerikoninęs – iš Arlausko į Orłowski. Ant mano anketos buvo užrašyta: „Nuslėpęs savo giminę JAV.“ Tai buvo laikoma nusikaltimu. Dėl pirmųjų susirašinėjimo nieko negalėjo prikišti, o dėl pastarojo... Šį dosjė man parodė B. Gajauskas. Apie tai rašau todėl, kad šiandienis jaunimas suprastų, kas vyko anomis dienomis. Jeigu važiuočiau, neabejoju, kad gaučiau atitinkamų užduočių, jei atsisakyčiau, galėtų patraukti atsakomybėn už anketinių duomenų nuslėpimą. Už tai grėstų pašalinimas iš TSKP ir darbo.

Mano galva, prie Sausio 13-osios įvykių objektyviai prisidėjo „megztosios beretės“, kurstomos ir E. Eismunto žmogeliukų. Be abejo, čia pirmuoju smuiku grojo jedinstveninkai, kuriems nepriklausoma Lietuva buvo nepriimtina iš principo. Jie turėjo išvaikyti Aukščiausiąją Tarybą, o ne kariuomenė. Tada pasauliui būtų paskelbta, kad patys piliečiai „ištaiso savo klaidas“. Jie sugebėjo

---

⁵¹ Jo laišakai jau išspausdinti; Juozo Girniaus laišakai Broniui Genzeliui, Problemos-63, 2003, p. 134–149.

neįsileisti į patalpas ne šūviais, o vandens žarnomis. Nemažas Audriaus Butkevičiaus ir kolegų sumanumas. Tik nesuprantu, kodėl į rūmus buvo atgabenta tiek daug degių skysčių. Algimantas Nasvytis, rūmų statytojas, nuolat kvietė būti atsargius (dėl kokie neatsargaus rūkaliaus numestos nuorūkos, jau nekalbant apie provokatorius, gali supleškėti visi rūmai). Čia išvelgiu KGB ir GRV veiklos požymių, kurie siekė, kad Lietuva būtų nepajėgi tapti savarankiška valstybe. Jei tautai iškiltų pavojus, būtina užmiršti vidinius nesutarimus ir vienyti.

Nemažai kalbame apie Gediminą Vagnorių. Su juo turėjau nedaug reikalų, tik nenorėčiau sutikti su tais, kurie jį vertina vien negatyviai. Mano nuomone, svarbiausia jo yda – administracinės patirties stoka ir realios situacijos nežinojimas. Manau, su šia problema susiduria visi, pirmą kartą atsidūrę valdžioje asmenys. Prisimenu 1991 m. rugpjūčio 19 d. Tą naktį, būdamas kaime, išgirdęs apie pučą Maskvoje, sėdau į mašiną ir skuodžiau į Vilnių. Berods Vyriausybės koridoriuose sutikau Birutę Nėdzinskienę. Tarėmės, kad reikia rengti organizuotą pasipriešinimą. Tam reikia nežymių žmonių ir pinigų. Ji jau buvo susitikusi su G. Vagnoriumi. Visoms partijoms pagrindinei veiklai buvo skirta nemenka suma. Jos koordinavimas buvo patikėtas Birutei. Skirta buvo ir LDDP. Žinoma, pats negalėjau dalyvauti. Mano pareiga buvo surasti kelis neviešus asmenis. Žlugo pučas. Liko istorijoje. Bet ir šį kartą tauta vėl trumpam susivienijo. Pavojus suartindavo ir tautas, o jam praėjus, jos vėl susipriešindavo. Taip istorijos bėgyje ne kartą būta mums su lenkais. Apie tai rašiau savo straipsnyje, kuris išverstas ne tik į lenkų kalbą, bet ir į anglų, o vėliau pateko į pasaulines antologijas⁵².

---

⁵² Genzelis B. Changes in stereotypes: Poles Our Enemies, Poles Our Friends. From the World of Borders to the World of Horizons. Cracow: International Cultural Centre, 2001, p. 173–182.

Nesiimu vertinti visos Aukščiausiosios Tarybos veiklos. Stokio patirties, ypač ekonomikos valdyme. Kaip funkcionuoja ekonomika Vakaruose, žinota tiktai iš nuogirdų. Vieni orientavosi į švedišką socializmo modelį, apie kurį nieko neišmanyta, kitus baugino pats žodis „socializmas“, ypač neaiškiais būdais įsigijusieji turto išeitį matė „laisvojoje rinkoje“, apie kurią dar mažiau išmanyta. Pradėta vykdyti laukinė privatizacija (daryta viskas atvirksčiai negu buvo). Šią liniją pratęsė ir laimėjusi rinkimus į Seimą LDDP. Veikta bolševikiniais metodais: bolševikai iš turinčiųjų turtą atėmė ir ėmė patys valdyti, nors ir nežinojo kaip, „laisvosios rinkos“ perėmė valstybės turtą, tai yra visų uždirbtą – išsidalino veltui patys arba perleido į kriminalistų rankas. Ši veikla 1992 m. spalio 25 d. prie valstybės vairo atvedė LDDP. Deja, ir šiai patiko savintis kitų uždirbtą turtą, bet tai išryškėjo tik po rinkimų į Seimą. Kaltę už visas nuodėmes įprasta versti V. Landsbergiui. Bėda, kad šalia jo atsidūrė tokie šarlatanai kaip E. Grakauskas, vėliau išgarsėjęs „Tauro“ banko aferose. Kaip jis pateko į Sąjūdžio remiamų kandidatų sąrašą, pajęgtų atsakyti nebent V. Čepaitis.

Puikiai supratau, kad visomis mūsų nesėkmėmis džiaugiasi išorės priešai, siekiantys parodyti pasauliui, kad Lietuva nesu-brendo. Kiek viena atgimstanti valstybė patiria sunkumų, todėl šventvagystė juos viešinti. Nors daug kur nepritariau V. Landsbergio veiksams, šventai laikiausi anksčiau įvardytos taisyklės. Nors man teko nemažai važinėti į kaimynines šalis, į konferencijas, skaityti pranešimus, supažindinti tas šalis su vidaus padėtimi Lietuvoje ir jai kylančiomis grėsmėmis, visada buvau tikras, kad jeigu dalyvauji politikoje, išvykęs į užsienį neturi moralinės teisės neigiamai kalbėti apie savo šalies politiką – tam yra namai. Keistai skamba, kai žmogus laukia, kad jo gyvenimą sutvarkys kas nors kitas: „Kai čia gyvenimas bus kaip Vakaruose, tada grįšiu.“ Man ne kartą teko dalyvauti įvairiausiuose tarptautiniuose renginiuose. Niekuomet apie kokius nors vidinius

nesutarimus užsienyje nesu prabilęs, net tuo metu, kai siautėjo „megztosios beretės“ ir buvo išvystytas „Voratinklis“. Tai viešai yra pripažinęs ir prof. V. Landsbergis Aukščiausiosios Tarybos sesijoje: „Nes jeigu mes būtume taip elgęsi, kaip dabartiniai kai kurie europarlamentarai, kas tada būtų skubėjęs pripažinti tokią valstybę.“ Nors kai buvau gilioje opozicijoje, lankydamasis užsienyje niekuomet to nepabrėžiau, kalbėjau, kas svarbu visiems, kas mus vienija. Buvau įtrauktas į pirmąją Lietuvos Respublikos oficialią V. Landsbergio vadovaujamą Europos Asamblėjos delegaciją Helsinkyje 1991 m. birželio mėnesį kaip opozicijos atstovas. Asamblėjoje skaičiau pranešimą. Grįžus į Vilnių, V. Landsbergis Aukščiausiosios Tarybos sesijoje man padėjo už sąžiningą ir konstruktyvią kalbą.

Tai įpratino mane laisvai bendrauti su kitų šalių piliečiais, žinoma, ne iš musulmoniškų kraštų. Lietuva į tarptautinių organizacijų orbitą pradėjo patekti priėmus ją į Jungtines Tautas, Tarp-parlamentinę sąjungą, UNESCO, Lietuvos Respublikos ryšiams su Europos parlamentu, į pastarųjų dviejų sudėtį buvau ir aš įtrauktas. Su šiomis institucijomis teko bendradarbiauti ir nebūnant Seimo nariu. Aukščiausioji Taryba priėmė daug išliekamąją vertę turinčių kultūros apsaugos įstatymų.

Reziumuojant Aukščiausiosios Tarybos veiklą, be išlygų reikia konstatuoti, kad dauguma deputatų buvo atsidavę Lietuvos valstybei, nors ne vienam trūko kompetencijos (o iš kur ji galėjo būti?). Buvo sukurta daug Konstitucijos derinimo grupių. Jos dirbo iki 5 val. ryto šaltame V. Landsbergio kabinete, nuo šalčio visi kaleno dantimis. Tada V. Landsbergis iš seifo ištraukdavo buteliuką: „Vyrai, sušilimui...“ Ir nė vienas neperšalo...

Studijavome kitų šalių konstitucijas (nuo japonų iki prancūzų). Referendumui buvo pateiktas visai neblogas tekstas, tik gal ne iki galo buvo parengti saugikliai (bent man neatėjo į galvą mintis, kad pas mus atsiras gudruolių, norinčių ignoruoti Konstituciją). Aukščiausioji Taryba garbingai atliko savo funkcijas.

Ir pralaimėjusi rinkimus be jokių ekscesų užleido vietą. Tai – demokratijos pamatas.

Istorija nežino pavyzdžių, kad kuri nors tauta išsivaduoję be skausmo. Dalyvavau visose peripetijose. Negaliu pasakyti, jog visada buvau teisus, kad ir dėl Liustracijos įstatymo. Dabar nė kiek neabejoju, kad reikėjo ne tik anuliuoti partinių mokyklų diplomus, o jų turėtojus liustruoti, nes šie diplomai nebuvo būtini užimti aukščiausius administracinius postus, tik pademonstruoti ištikimybę imperijai. Buvo būtina ne tik nutraukti LKP/TSKP veiklą, bet ir uždrausti jų nariams bent 20 metų dirbti valstybinėje tarnyboje. Juk tai asmenys, iki paskutinio atodūσιο tarnavę imperijai. Reikėjo kruopščiau žiūrėti į daktaro (tada vadintų kandidatinių) disertacijų nostrifikavimą. Čia esama ir mano kaltės: juk aš buvau Seimo švietimo, mokslo ir kultūros komiteto Mokslo pakomitečio pirmininkas, o mano artimiausi bičiuliai dirbo Nostrifikacijos komisijoje.

Aukščiausioji Taryba, nepaisant klaidų ir klaidelių, ne tik atkūrė Lietuvos valstybę, bet ir pirmoji išmušė imperijos pamatus. Aukščiausiosios Tarybos deputatai nežinojo savo baigties. Išėini ir nežinai, ar grįši, ar nenustiks taip, kaip Vengrijos nacionalinio susirinkimo deputatams. Tokia galimybė buvo.

Po 1992 m. spalio 25 d. rinkimų

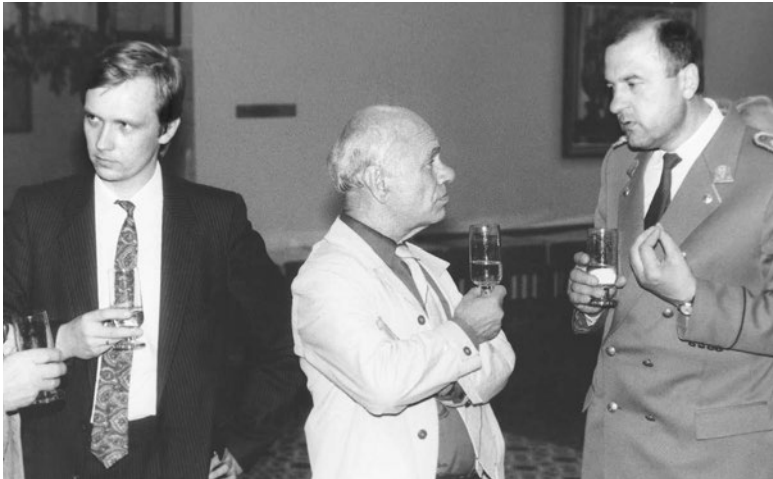
Seimas turėjo veikti pagal tautos aprobuotą Konstituciją. Lietuvos problema – ji neturėjo ir neturi profesionalių politikų. Nepavadinsi profesionaliais politikais kompartijos aparato darbuotojų. Po pergalės į valdžią gali patekti bet kas, tarp jų ir tie, kuriems politika – verslas, gobšuliai, kuriems kraštas mažai rūpi, o valdžioje tokie nori būti. Situacija keitėsi, tai tapo akivaizdu 1992 m. spalio 25 d. laimėjus LDDP Seimo rinkimus. Buvo suformuota Seimo vadovybė, komitetai. Buvau išrinktas Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto pirmininku, opozicija tam pritarė. A. Brazauskas natūraliai tapo Seimo pirmininku ir iki išrinkimo Prezidentu – laikinuoju Prezidentu. Ministro Pirmininko postą jis pasiūlė B. Lubiui (tai buvo ne blogiausias pasirinkimas). Tačiau B. Lubys prašė paramos formuojant Vyriausybę...

A. Brazauskas bandė tartis su visais, net opozicija, orientavosi į sąjūdiečius. Man buvo pavesta susitikti su LSDP ir pasiūlyti bendradarbiauti. Susitikau su LSDP vadovu A. Sakalu ir išdėsciau pasiūlymą. A. Sakalas atsisakė motyvuodamas tuo, kad ir mūsų pačių balsų užtenka. Patyriau nesėkmę ir su kitų įpareigojimu. Buvau paprašytas susitikti su Nacionalinio dailės muziejaus direktoriumi R. Budriu ir Prezidento bei Ministro Pirmininko vardu kalbinti jį sutikti būti kultūros ministru. Kaip seną pažįstamą vieną vakarą pasikviečiau į savo namus išgerti kavos ir draugiškai pasišnekėti. Pasikviečiau ir menotyrininkę Ireną Kostkevičiūtę. Ji žinojo, apie ką bus kalbama, todėl subtiliai pradėjo šnekėti apie galimybes puoselėti kultūrą. Po to – apie naujosios valdžios norą regėti jį ministro poste. Nepadėjo jokia mūsų gražbylostė. R. Budrio „ne“ ir argumentas: „Kiekvienas turi dirbti tą darbą, kurį labiausiai išmano ir myli“ (per vieną parodą R. Budrys pajuokavo: „Norėjai, kad aš jau seniai būčiau pensininkas“). Mano supratimu, B. Lubys buvo

geriausias Nepriklausomos Lietuvos Ministras Pirmininkas. Būdamas verslininkas, puikiai suprato kultūros svarbą tautos būčiai. Nors jis nebuvo sąjūdietis, puikiai suvokė, ką davė Lietuvai ir jam asmeniškai Sąjūdis, todėl labai gerbė sąjūdiečius, tarėsi su Sąjūdžio pirmeiviais. Kodėl B. Lubys neliko šiame poste, nežinau. Jo kelias į premjerus buvo aiškus. Kas kita – Adolfas Šleževičius. Jį skirdamas A. Brazauskas jau buvo tautos išrinktas Prezidentas. Matyt, A. Brazauskas pasijuto antžmogiui. Jam nerūpėjo net buvusios jo partijos, atvėrusios kelią į Prezidentūrą, nuomonė.

Nors buvau LDDP vadovybėje, ši pavardė man nebuvo girdėta. Iš kur jį ištraukė A. Brazauskas, nepasitaręs nei su LDDP vadovybe (dėl B. Lubio tarėsi), nei su frakcija, nenumanau. Vargu ar šiai kandidatūrai būtų pritarta, jeigu būtų žinomi visi jo gyvenimo užkulisiai. Išgirdęs sutrikau. Negi mesi iššūkį Prezidentui, ką tik buvusiam tavo partijos lyderiu? Nors LDDP turėjo gerų vadovų, sakysim, buvusį ministrą Mindaugą Stankevičių, kuris, žlugus A. Šleževičiui, jį pakeitė. Ir opozicija neturėjo jam didelių priekaištų. Bet ką jis galėjo padaryti per tokį trumpą laiką?

Po pirmųjų Seimo rinkimų Šiaurės šalių Taryba pasirūpino supažindinti su savo institucijų darbu. Visiems naujojo Seimo nariams buvo pasiūlyta užpildyti pageidavimų anketą. Ką kviesti, sprendė jie patys. Skandinavai sumokėjo visas kelionės išlaidas, be to, pusę savo parlamentaro atlyginimo. Buvome laikomi stažuotojais. Pageidavau susipažinti su švietimo ir mokslo sistema, nacionalinio radijo, kultūros paveldo apsauga, finansavimo šaltiniais. Patekau. Sąlygos: man paskirtas vertėju jau žinomas Andreas, sudarytos sąlygos aplankyti norimus objektus, susitikti su švedų vyriausybės nariais, kurie aiškino savo neutraliteto politikos motyvus. Užsienio reikalų ministras privačiame pokalbyje išdėstė požiūrį į Karaliaučiaus kraštą, į kurį Rusija neturinti jokių teisių. „Keistai atrodo Europos politikai. Istorija byloja, kad tokie politiniai

Policijos akademijos (dab. Mykolo Romerio universitetas)
5 metų sukakties minėjime: tuometis Valstybės saugumo departamento
generalinis sekretorius Zigmas Vaišvila (kairėje), akademijos rektorius
Alvydas Pumputis (dešinėje). 1993 m. rugsėjis

anklavai – pasaulinės tragedijos židiniai, – mąstė Švedijos politikas. – Betgi Švedija yra neutrali šalis, todėl nekorektiška jai aktyviai reikštis toje srityje. Jūs suprantate, kad mes nesuinteresuoti, jog Karaliaučius liktų Rusijos, juolab Vokietijos sudėtyje. Čia turi reikštis Lietuva. Juk ji turi istorines, etines teises, reikėtų ieškoti bendrų veiksmų su Lenkija, o Švedija visada bus mūsų pusėje. Reikia bendrų užkulisinių planų.“ Grįžęs iš pokalbių su Švedijos politikais viską papasakoju Povilui Gyliui, tuomečiam užsienio reikalų ministrui. Jis įdėmiai išklaušė.

LDDP taip pat nebuvo pasiruošusi demokratinės valstybės valdymui. Anksčiau jos aparatą stebėjau atokiai, nuo Sąjūdžio laikų – iš vidaus. Per 1992 m. spalio 25 d. rinkimus į Seimą su LDDP vėliava pateko ne tik dorų, bet ir tik savo kailiu besirūpinančių personų. Pastarieji ir tapo A. Šleževičiaus Vyriausybės pamatu.

Daugiau negu skeptiškai žvelgiu į asmenis su partinių mokymų diplomais, juk jie nemoka dirbti jokio kito darbo, išskyrus paklusniai tarnauti imperijai, nes kildami tarnybiniais laiptais tik įrodė savo ištikimybę imperijai. Juk žmonės galėjo gauti normalius diplomus vos šiek tiek išklausę partinių „mokslų“.

Žmogus visada pats pasirenka savo kelią. Tarkim, istorikas stodavo į aspirantūrą (dabartine terminologija – doktorantūrą). Specializuodavosi pagal savo mentalitetą: vienam rūpėjo aiškinti kurio nors sukilimo prieš carizmą kovos varomąsias jėgas, studijuoti Lietuvos kultūrą, kitam – strībų vaidmenį įtvirtinant bolševizmą Lietuvoje, nevengiant klastojimo faktų. Paradoksas, kad pastarieji įsitvirtino Nepriklausomoje Lietuvoje ir niekina istorijos mokslą. Ir ši tendencija tęsiasi iki mūsų dienų. Nėra istorijos, nėra kultūros, nėra tautos. Dėl to mano galvoje kyla įvairiausių minčių dėl jų dabartinių poelgių (jų mentalitetas nepasikeitė, tik reikia maskuotis). Stebiu Ireną Šiaulienę. Juk ji stengiasi užblokuoti bet kokios komisijos sudarymą, kuri stimuliuotų tyrimą ir saugotų istorinį atminimą. Bet su šiais žmonėmis reikėjo dirbti. Geriau, kad tokių „istorikų“ kaip I. Šiaulienė darbai dabar nebūtų žinomi. O ateityje?

Tiek TSRS Aukščiausiojoje Taryboje, tiek Lietuvos Aukščiausiojoje Taryboje nuo senų laikų turėjau ryšių su užsienio kultūros veikėjais, kuriuos laikas, kaip ir mane, išmetė į politiką. Dabar man buvo lengva su jais bendrauti. Atsirado ir naujų ryšių.

Po Seimo rinkimų oficiali mano kelionė buvo į Izraelį. Berods 1993 m. balandį pakvietė mane į Rygą laikinoji Izraelio reikalų patikėtinė Naomi Ben-Ami pasitarti dėl glaudesnių mūsų šalių kultūrinių ryšių, bendradarbiavimo, kartu aplankyti Izraelį, Jeruzalės universitetą ir susitikti su Izraelio vyriausybės atstovais. Tuomet buvau Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto pirmininkas, valdančios partijos Tarybos Prezidiumo narys. Savo ruožtu A. Brazauskas pavedė man perduoti Izraelio prezidentui laišką (jo turinys man nežinomas). Ben Guriono oro uoste mane

sutiko advokatas iš Kauno Danielis Blusas, puikiai kalbantis lietuviškai. Jis dirbo vyriausybėje ir visur mane lydėjo. Buvo labai gerai informuotas apie Lietuvą. Nustebino ir pirmas vizitas į Knesetą. Prie durų sėdėjo automatais ir telekameromis (kokių aš dar nebuvau matęs) ginkluotas policininkas. Laužyta anglų kalba užkalbinau. Jis: „Iš kur Jūs?“ „Iš Lietuvos.“ „Labas, aš taksistas iš Kauno“, – ištarė. Sužinojau, jog Izraelyje leidžiamas laikraštis lietuvių kalba. Sutikau nemažai lietuviškai kalbančių žydų, o rusų kalba buvo dar plačiau vartojama negu anglų. Stebino izraelitų susiklausymas. Man jų Užsienio reikalų ministerijoje papasakojo, kad jei užsienyje gyvenantys žydai išgirsta, jog jų valstybei gresia pavojus, iš kitų šalių grįžta į protėvių žemę, kad gintų ją su ginklu rankose, o ne tik pinigais.

Keistai atrodė Izraelio miestai. Lengvai atskirdavai žydus nuo arabų. Sėdi ant suoliuko apsikabinę bernelis su mergele. Abu apsikarstę automatais, revolveriais, o jeigu beginkliai – žinok, arabai. Šis vaizdas man įsiminė būnant Kinijoje, kur nuvykau grįžęs iš Izraelio. Niekur Kinijoje nemačiau ginkluotų žmonių. Vaikščiojome po turgų drauge su Kinijos nacionalinio susirinkimo pirmininku. Jis bendravo su prekeiviais. Išvažiuojant neiškenčiau nepaklausęs už mūsų saugumą atsakingo Kinijos saugumiečių pulkininko, žinoma, neuniformuoto, nejaugi Kinijoje taip saugu. Jis skaniai nusijuokė. Šalia mūsų buvo labai gražutė vertėja. Pulkininkas tarstelėjo man: „Atsekite jos rankinę.“ Aš pratariau: „Juk tai būtų priekabiavimas.“ „Na, jeigu jūs toks bailus, atsegsiu aš.“ O ten... automatas. „Kam ginklus demonstruoti“, – užbaigė mūsų palydovas. Pagalvojau apie aplankytą turgų: kiek jame saugumiečių, o kiek tikrų prekeivių tuo metu ten buvo?

Seime organizavau vieną pirmųjų parlamentinių Lietuvos ir Kinijos ryšių grupių. Kinams tai padarė teigiamą įspūdį. Kinijos nacionalinis susirinkimas pakvietė oficialią mūsų Seimo delegaciją, vadovaujamą Česlovo Juršėno, be to, be manęs, joje

buvo Kazys Bobelis su žmona. Mus priėmė visi aukščiausio lygio pareigūnai. Vyko įdomūs pokalbiai. Tada kinai reguliavo šeimų dydį. Kažkaip apie tai ir išėjo kalba. Viešime pas prezidentą. Užsienio reikalų ministras sako: „Klintonas mums atsiuntė notą, kad tuo pažeidžiame žmogaus teises.“ Aš atsakiau: „Prižadam nepažeisti, bet neribojant gimstamumo, pas mus kasmet gims iki šimto milijonų žmonių. Jei amerikiečiai įsipareigos juos priimti, neribosime.“ Aš pasirašiau, prezidentas pasirašė. Jokio atsako nesulaukėme.“

Daug įdomių pokalbių vyko Kinijoje. Ypač įstrigo į atmintį pokalbis su Šanchajaus vicemeru. Mano filosofijos kurse buvo 14 kinų studentų. Tuo metu studijavo ir būsimasis vicemerai. Atsirado bendrų pažįstamų. Šanchajietis buvo ši tą girdėjęs apie Lietuvą, ypač apie 1863 m. sukilimą, nes 1858 m. rusai grobė Kinijos teritorijas. Į klausimus aukšti Kinijos pareigūnai atsakinėjo vienareikšmiškai: „Mes neturime Rusijai pretenzijų dėl teritorijų.“ Į kitą: „Žinoma. Tai buvo mūsų žemė, o dabar – rusų.“ Paklausus, ar tose teritorijose dar gyvena kinų, išgirdau: „Dabar gausėja.“ Mat tenyktė Rusijos siena – tarsi rėtis. Tuščios teritorijos. Į jas įvairiais keliais siekia patekti kinai: vieni per santuokas, kiti vyksta uždarbiauti. Paklausiau vieno kino pareigūno, kiek tose teritorijose yra kinų. Išgirdau atsakymą: „Nežinau.“ Kiek pagalvojęs pridūrė: „Vieni sako, kad 4 milijonai, kiti – kad kiek daugiau.“ „O ką darysite, jeigu paskelbs autonomiją arba panorės prisijungti prie Kinijos?“ „Čia jų reikalas, mes nesikišime.“

Kinijoje lankiausi penkis kartus (paskutinius tris – dirbdamas Vytauto Didžiojo universitete): pirmą kartą oficialioje Č. Juršėno vadovaujamoje delegacijoje, o pastarosioms delegacijoms, kurias kvietė Kinijos kultūrinių ryšių su užsienio šalimis asociacija, vadovavau aš. Beveik visose dalyvavo Gytis Lukšas, kurio dėka Vilniuje įvairios kino meno parodos, kino filmų demonstravimas vyko nemokamai. Čia jis buvo nepamainomas iniciatorius ir organizatorius. Apvažiavau visą Rytinę pakrantę, aplankiau

net Čenajaus salą prie Vietnamo. Iš ten į Vilnių buvo atvykusi salos gubernatoriaus žmona. Ji – poetė. Ją lydėjau Vilniuje. Gubernatoriaus žmona supažindino mane su savo vyru, mano garbei parašė poemą, kurią perdaviau Nacionaliniam muziejui Vilniuje. Į Kiniją ne kartą buvau kviečiamas ir su žmona, net kai nedalyvavau oficialioje politikoje. Šie ryšiai nenutrūko. Pavyko plėsti kultūrinius ryšius. Manau, laisvai bendrauti man padėjo ilgalaikė pažintis su kinais. Kinijos pareigūnams nevengiau pateikti ir galbūt nemalonių jiems klausimų, tarp jų – apie įvykius Tiananmenio aikštėje. Iš aukštų Kinijos pareigūnų išgirdau panašų paaiškinimą, esą jie negalėjo leisti, kad įvykiai įsisiūbuotų. Tokiai įvykių eigai argumentų turėjo, todėl nesiaiškino, kas tie žuvusieji. Kinija – didelė šalis, todėl tėvai nežino, kur jų vaikas – žuvęs ar gyvas. Aiškintis – beprasmiška, todėl niekas to ir nedaro. Be to, tai keltų daug problemų, pavyzdžiui, tėvų nuoskauda dėl žuvusių vaikų.

Kinijos kurortuose pilna Pietų korėjiečių. Išdrįsau paklausti: „Juk jūsų sąjungininkai šiauriečiai?“ Išgirdau netikėtą atsakymą: „Jie – mūsų galvos skausmas. Pagalvokite: milijonai alkanų žmonių, turinčių atominį ginklą, kur gali pasukti kurstomi bepročių.“ Iš netiesioginių pamąstymų mano galvoje subrendo idėja, kad tokios valstybės buvimu suinteresuota Rusija.

Vienas kaunietis, mano bakalauras, išvykęs tobulintis į Kiniją, vedė kinę ir liko dirbti Nankino universitete. Nuolatinis buvimas tarp kitataučių įpratino mane laisvai bendrauti su kitų šalių piliečiais, žinoma, ne iš musulmoniškų kraštų. Tai man padėjo, kai Lietuva pradėjo įsitraukti į tarptautinių organizacijų orbitą, priėmus ją į Jungtines Tautas, Tarpparlamentinę Sąjungą, UNESCO, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos delegacija ryšiams su Europos parlamentu į pastarųjų dviejų sudėtį buvau įtrauktas. Su šiomis institucijomis teko bendradarbiauti ir nebūnant Seimo nariu. Naujoji valdžia neeliminavo manęs iš šių organizacijų, o veiklos buvo daug.

Savo gyvenimo verpetuose sutikau daug įdomių ir ryškių pėdsakų palikusių asmenybių – politikų, kultūros veikėjų. Linkstame pervertinti politikų nuopelnus, pamiršdami, kad mano dalykinės kelionės prasidėjo iki Nepriklausomybės, bet atgavus valstybingumą jos suintensyvėjo, pirmiausia į Lenkiją, Latviją, Estiją, Vokietiją, kur susitikdavau su atitinkamų partijų veikėjais, radijo ir TV laidų, net Prancūzijos žurnalistais, Jaceku Kuroniui, su kuriuo susipažinau po 1975 m. bado streiko. Aš daug rašiau į lenkų spaudą. Nemažai mano straipsnių iš lenkų kalbos išversta į anglų, vėliau jie pateko į antologijas. Labai įdomus pokalbis įvyko po vienos konferencijos su jau buvusiu Lenkijos premjeru Tadeuszu Mazowieckiu. Prisiminėme „autonomistus“. Jie veikė ne Lenkijos, o Rusijos naudai, nors lenkai suprato, ką kardinolas Jozefas Glempas visur rėkė: „Be Vilniaus ir Lvovo nenurimsim“, panašias tezes dėstė Kanados „Polonia“, Vokietijos kancleris H. Kohlis troško atsiimti vakarines žemes, o M. Gorbačiovas leido suprasti, kad gali tam neprieštarauti, tik kai Jonas Paulius II pareiškė, jog Vilnius buvo, yra ir bus Lietuvos miestas ir sostinė, viskas aprimo. Kitokie katalikų hierarchų žodžiai tikinčiųjų akyse skambėtų kaip nuodėmingi.

Nesinorėjo pirmą dieną konfliktuoti (tokios nuomonės buvo ir kai kurie kiti frakcijos nariai) su buvusiu partijos lyderiu A. Brazausku, tapusiu Prezidentu. A. Šleževičiaus nebuvo LDDP gretose. Jis tyliai tapo jos nariu. Greitai jo kompanija įsitvirtino LDDP vadovybėje ir pirmiausia ėmė šalinti sąjūdiečius. Metodas įprastas – dauguma LDDP Tarybos Prezidiumo narių buvo vilniečiai, vadinasi, reikia atnaujinti gretas iš provincijos. Horizonte pasirodė ir nemažai kitų keistų asmenybių. Arvydas Domanskis viename LDDP Tarybos Prezidiumo posėdyje paklausė A. Šleževičiaus, kaip tarp jo patarėjų atsirado „platformininkai“ (nurodė jų pavardes). Tiesa, po to jie išnyko. A. Šleževičius, atsikratęs jų, apsisitatė naujais pataikūnais, vykdė tolesnį valstybinio turto perdavimą, o ne pardavimą į neaiškių asmenų rankas. Bet kokią jo veiksmų kritiką aiškino parsidavimu V. Landsbergiui.

Pirmieji aštrūs nesutarimai LDDP Tarybos Prezidiume prasidėjo tarp A. Šleževičiaus ir Kęstučio Jaskelvičiaus, Seimo Biudžeto komiteto pirmininko, Ekonomikos komiteto pirmininko ekonomikos klausimais⁵³, privertė jį atsistatydinti iš Seimo komiteto pirmininko ir LDDP pirmininko pavaduotojo pareigų. K. Jaskelvičius priešinosi tolesniam valstybinio turto grobystumui. Frakcijos byrėjimas nesustabdė A. Šleževičiaus sėbrų atsakomybės pajautos už partijos likimą. Tai – vienas veiksnių, keliančių nepasitikėjimą partijomis.

A. Šleževičius jautėsi viešpačiu. Kartą pas mane sugužėjo visa Nacionalinio dramos teatro delegacija su aktoriumi Henriku Kurausku priešakyje: „Gelbėkite mus nuo aludario iš Utenos, tokio Šalčio.“ Nesupratau, apie ką kalba. Paskambinau kultūros ministrui Juozui Nekrošiui: „Iš kur ištraukei šį pagiringą aludarį, kuris nuo pirmų dienų pragerinėja Nacionalinį dramos teatrą?“ „Iš Utenos. Buvusį alaus gamyklos direktorių lėktuve sutiko Šleževičius ir liepė man skirti jį direktoriumi“, – teisinosi ministras.

Prasidėjo sąžiningų ideologinių kadrų valymas LDDP struktūrose. Pirmasis ryškus mano susikirtimas su J. Karoso ir V. Būtėno kompanija įvyko dėl „Tiesos“ redakcijos. Tada ji juridiskai priklausė LDDP. Ankstesnė valdžia nacionalizavo „Tiesos“ pastatą ir perdavė „Lietuvos aidui“. Reikėjo atitaisyti skriaudą. Tariausi su V. Landsbergiu ir A. Kubiliumi. Nesunkiai radome bendrą sprendimą. Kuo tai baigėsi? Patalpos buvo gautos „Tiesai“, vėliau ją perkrikštijo į „Dieną“, kuriai vadovavo Domas Šniukas, iki Nepriklausomybės vadovavęs Radijo ir televizijos komitetui. Jo dėka buvo įsteigta „Atgimimo banga“. Būdamas nuo TSRS Žurnalistų sąjungos TSRS liaudies deputatas veikė išvien su Sąjūdžio remtais deputatais. Po to nutraukė deputato įgaliojimus. Sveiku

---

⁵³ Dr. Kęstutis Jaskelvičius iki Sąjūdžio nepriklausė jokiai partijai. 1991 m. įstojo į LDDP, 1992 m. buvo išrinktas LDDP pirmininko pavaduotoju.

protu nepaaiškinama, kodėl Aukščiausiajai Tarybai reikėjo atleisti D. Šniuką iš Radijo ir televizijos komiteto vadovo pareigų. Mirus ankstesniam „Tiesos“ redaktoriui, į jo vietą buvo paskirtas D. Šniukas. Bet jis neįtiko J. Karosui ir A. Šleževičiui.

Tardamasis su V. Landsbergiu ir A. Kubiliumi neįtariau, kad rengiama bazė naujam redaktoriui – „prichvatizatoriui“. Nustėrau: LDDP Prezidiumui siūloma atleisti D. Šniuką, teikiant kandidatūrą iš kriminalinio pasaulio, pateikiau duomenis, kas žinotina apie šį asmenį (vėliau teisėtvarka tai patvirtino). Kandidatūra buvo atmesta. D. Šniukas paliktas redaktoriauti. Sugalvota nauja redaktoriaus skyrimo tvarka – sudaroma laikraščio taryba, kuri skiria redaktorių. Išgirdau, kad atsirado Ryčio Tarailos kandidatūra. Kadangi esu buvęs Laikinosios komisijos užsienio slaptųjų tarnybų veiklai tirti narys, o KGB struktūroje buvo skyrius kovai su organizuotu nusikalstamumu, jie visą medžiagą paliko mums. Ten figūravo ir Vilniaus brigadininkai, ir panašūs veikėjai. Archyvuose šmėsčiojo ir R. Tarailos pavardė, nors konkrečių įkalčių prieš jį nebuvo, bet kad su banditais bičiuliausi, žinių vienuose dokumentuose buvo apščiai. Jų kopijas perdaviau J. Karosui, kaip frakcijos lyderiui. D. Šniukas buvo atleistas iš redaktoriaus pareigų, o R. Taraila paskirtas redaktoriumi ne prezidiumo, o naujai sugalvotos valdybos. Nuo tol tapau pagrindiniu „Dienos“ šmeižikiškų išpuolių objektu. Tokio dėmesio nebuvo sulaukęs iš jokio kito laikraščio. Netrukus R. Taraila su „Dienos“ turtu pasielgė kaip S. Stoma, tik R. Tarilai pavyko išvengti „šaltosios“. Kaip po to likti tokioje partijoje?

A. Šleževičiaus veiksmai ženkliai prisidėjo prie asmeninių Lietuvos ir Lenkijos santykių bloginimo, pirmiausia su kairiaisiais. Tai sakau tvirtai, nes asmeniškai pažinojau tuomečius tiek kairiųjų, tiek dešiniųjų lyderius, kol jie dar nebuvo politikoje. Nenutrūko ryšiai ir vėliau. Pasišnekėdavau prie kavos puodelio namuose. Jie priklausė tiems patiems sluoksniams kaip ir aš. Vėliau dalyvavau ir oficialiuose susitikimuose. Žiupsnelis prisiminimų.

Lenkijoje vyko pasirengimas Seimo rinkimams. Jų išvakarėse A. Šleževičius vyko į Lenkiją. LDDP Prezidiume buvo sutarta, kad jo metu A. Šleževičius, kaip LDDP pirmininkas, susitiks su kairiųjų lyderiais. Deja, A. Šleževičius, nepaaiškinęs kodėl, atsisakė susitikti. Ir politikai supyko. Po kelių dienų lankiausi Lenkijoje. Su kokia nuoskauda tai pasakojo Aleksandras Kvasnevskis.

Antras reikšmingesnis įvykis. 1993–1995 m. lenkai jautė didžiulį elektros energijos stygių. Pagal grafiką išjungdavo atskirus tinklus. Kadangi buvau asmeniškai pažįstamas su tuomečiais Lenkijos vadovais, jie prašė išsiaiškinti, kodėl A. Šleževičius pusdykiai Baltarusijai parduoda energiją, o su Lenkija nesikalba.

Grįžęs į Lietuvą apie tai pasakiau LDDP Prezidiumo posėdyje. A. Šleževičius ir energetikos ministras Algimantas Stasiukynas įtikinėjo, esą lenkai mane klaidina (jie nenori jungties). Buvo keista – juk savo akimis mačiau, kaip Lenkijoje kai kuriuose regionuose išjungtama elektra. Nutariau pasitikslinti. Nuvykau į Lenkijos ambasadą. Ambasadorių Janą Vydackį pažinojau nuo tų laikų, kai Jogailos universitete skaičiau Lietuvos kultūros istorijos kursą. Jis mane telefonu sujungė su Lenkijos premjeru. Išgirdau: „Būk mūsų tarpininkas. Garantuoju, mūsų energetikos ministras bus ten, kur pageidaus Jūsų vyriausybė.“ A. Šleževičius apie tokį susitikimą net girdėti nenorėjo, o man padarė pastabą, kodėl kišuosi ne į savo reikalus⁵⁴.

1995 m. dalyvavau mokslinėje konferencijoje Klivlende. Po jos T. Remeikis pakvietė mane pavierėti pas jį. Besikalbant jis pasakė, kad viena buvusi Vilniaus universiteto studentė dabar yra vieno Čikagos milijardieriaus draugė, ir paklausė, ar ją prisimenu. Taip, prisiminiau. Tomas paskambino jai. Ši pakvietė mudu į svečius ir supažindino su savo draugu, kuris, išgirdęs, kad esu

---

⁵⁴ Kai A. Šleževičius neteko premjero kėdės, Šiaurės Kaukaze įsigijo alkoholio įmonę, o A. Stasiukynas įsidarbino Rusijos energetikos sistemoje.

Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto pirmininkas bei valdančiosios partijos Tarybos Prezidiumo narys, pasakė, jog Čikagos meras kiekvieną antradienį 14 valandą prabangiame restorane ežero saloje Čikagos „grietinėlei“ ir tuo metu Čikagoje besilankantiems užsienio politikams rengia pietus. Kadangi priklausau tokiam rangui, jis mudviem su Tomu galys parūpinti kvietimą.

Restorane prie keturviečio staliuko radome nurodytas savo vietas, drauge sėdėjo Čikagos milijonierius ir TV žurnalistė. Tuo metu A. Šleževičius vedė derybas dėl orimulsijos tiekimo Lietuvai. Čikagos verslininkas paklausė, ar man žinoma, kokius procentus gaus mūsų premjeras. Suklusau. Pasak jo, tai – narkobiznierių pinigų plovykla. Jeigu reikės, jis pateiks įrodymų. Davė vizitinę kortelę. Grįžęs paprašiau pas Prezidentą A. Brazauską audiencijos. Šis įdėmiai iš klausė. Atidaviau jam vizitinę kortelę. Tolsnės reakcijos nežinau. Tik netrukus pasiūlė Seimui atstatydinti A. Šleževičių iš premjero posto. Nežinau, ar tai susiję su mano informacija.

Toliau būti LDDP ir tuo labiau jos Prezidiume pasidarė neįjauku. Demonstratyviai pasitraukiau iš LDDP, tačiau nusprendžiau nesitraukti iš postų Seime. Pažiūrėti, kas bus toliau. Juk ne A. Šleževičius su J. Karosu šalina. O procedūra tokia: komiteto pirmininką šalina slaptu balsavimu komiteto nariai (jų sprendimą tvirtina Seimas), o jų buvo 16. Paprašiau savo pavaduotojo Povilo Jakučionio, kad, man nedalyvaujant posėdyje, pravestų šią procedūrą. Iš 15 balsavusiųjų 14 buvo „už“ mano palikimą, 1 – susilaikė. Po to visuotiniame Seimo posėdyje nebalsuota. Nemėginta pašalinti ir iš kitų struktūrų.

Grižimas į savo vietą

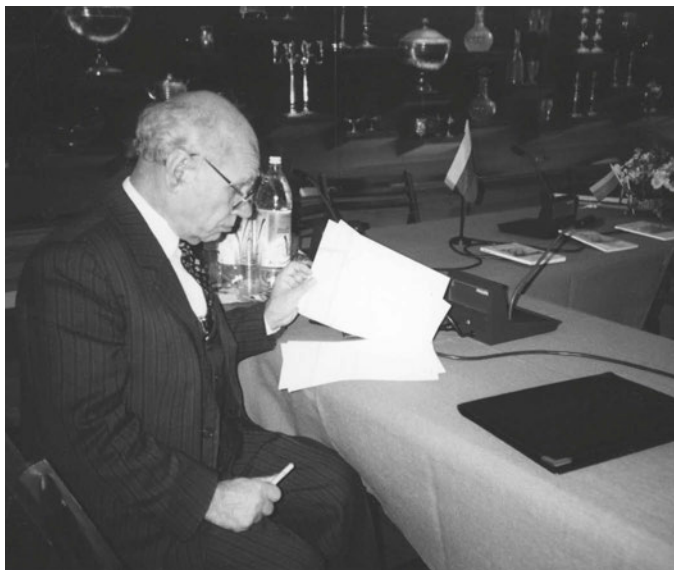
1996 m. spalio mėn. LDDP pralaimėjus rinkimus, nesijaučiau „politiniu lavonu“. Naujoji Seimo dauguma ir G. Vagnorius ne-trukdė man realizuoti užsibrėžtų tikslų. Visų pirma likau tose institucijoje, į kurias buvau paskirtas ankstesnio Seimo. Seimas buvo sudaręs Pirmosios lietuviškos knygos 450 metų jubiliejaus komisiją. Pagal pasaulinę patirtį tokios komisijos pirmininku būna kas nors iš pirmųjų valstybės asmenų, o faktiškai vadovauja pavaduotojas. Neatsitiktinai jos pirmininku buvo Ministras Pirmininkas A. Šleževičius, pavaduotojas – aš. Išrinkus naują Seimą, komisijos pirmininku tapo V. Landsbergis, pavaduotoju vėl buvau paskirtas aš. Su pirmininkais santykiai kiek pasikeitė: A. Šleževičius nedalyvavo nė viename komisijos posėdyje, manau, nelabai ir žinojo, kuo užsiima ši komisija, V. Landsbergis dalyvaudavo, tačiau neatmetė nė vieno ankstesnio sumanymo. Surengėme konferencijas, parodas, minėjimus Karaliaučiuje, Maskvoje, Krokuvoje, Minske, Paryžiuje ir pagaliau Vitenberge. Naujoji Vyriausybė nebandė manęs iš kur nors pašalinti. Ir toliau veikė Lietuvos kultūrinių ryšių su užsienio šalimis asociacija, sulaukdavome Vyriausybės paramos. Su kultūros ministru Sauliumi Šalteniu aptardavome projektus. Asociacija turėjo plačius ryšius su analogiškomis užsienio organizacijomis. Ji veikė, kol sužlugdė A. Zuokas, įtraukęs ją į privatizuojamų objektų sąrašą, mat ji turėjo geras patalpas miesto centre. Neteko girdėti, kad kurioje nors kitoje šalyje panaši institucija turėtų nuosavas patalpas.

Man daug padėjo ir kitos pareigos – Lietuvos UNESCO nacionalinio komiteto pirmininko pareigos. Su šio komiteto vadovais siejo ir asmeniniai draugiški santykiai. Dėl to daug mūsų objektų pateko į UNESCO saugomų objektų sąrašą (Vilniaus senamiestis, Kernavė, Kuršių nerija ir kt.).

UNESCO generalinio direktoriaus pavaduotojo pareigos priklausė TSRS pareigūnui. Juo buvo mūsų tautietis Henrikas Juškevičius. Subyrėjus Tarybų Sąjungai, jis tapo Lietuvos Respublikos piliečiu ir visomis jėgomis siekė padėti Lietuvai. Nors jo pareigos pasikeitė (tapo UNESCO vadovo patarėju), įtaka nesumažėjo. Čia vėl suveikė subjektyvus faktorius – UNESCO generaliniu direktoriumi buvo katalonas Federikas Majoras, su kuriuo mane supažindino Henrikas. Užsimezgė draugiški santykiai. Pakviečiau jį atvykti į Lietuvą. Jis puikiai suvokė mūsų situaciją – katalonų kalba taip pat buvo persekiojama. Visi mūsų projektai gaudavo UNESCO palaiminimą.

Gera mūsų draugė buvo vieno UNESCO padalinio vadovė Marjam (apgailėstauju, pamečiau jos vizitinę kortelę, todėl nepamenu pavardės). Jai imponavo mano gyrimasis, kad gerai pažinojau A. J. Greimą, kad esu apie jį rašęs, o ji savo ruožtu prisistatė buvusi A. Greimo studentė. Organizuodavo mūsų kultūros objektų pristatymą UNESCO leidiniuose (Klaipėdos jūros muziejaus direktoriaus Každailio išsamus straipsnis išspausdintas milijonų egzempliorių tiražu leidžiamame žurnale). Jos dėka 1996 m. pabaigoje dalyvavau diskusijoje su žinomiausiu JAV filosofu Richardu Rorty, tema „Globalizmas ir lokalizmas kultūroje“. Sprendžiant iš pusetūkstantinės publikos reakcijos, sėkmė lydėjo mane. Taigi nacionalinių vertybių gynimas – ne praeitas etapas.

Prisiminėme ir Maskvą švenčiant Maskvos M. Lomonosovo universiteto 250 metų jubiliejų. Iškilmingame posėdyje skaičiau pranešimą „Abipusis supratimas ir bendradarbiavimas“, kuris buvo išspausdintas jubiliejiniame leidinyje. Po to įvyko privačiai organizuotas mūsų kurso draugų susitikimas, kadangi švenčiant 200 metų jubiliejų buvome pirmakursiai. Nevengta ir politinių kalbų. Šaipytasi iš mūsų, lietuvių: M. Gorbačiovą norite teisti, o B. Jelciną laikote didvyriu, net pučistai neišdrįso šturmuoti Baltųjų rūmų, B. Jelcinas paklojo kelis šimtus lavonų. O Čėčėnija?

UNESCO posėdyje Paryžiuje

Lietuviškos knygos 450 metų jubiliejaus komisijos
paskutinis posėdis 1999 01 08

Su Marija UNESCO „Baltijos dienos“ Paryžiuje 1996 06 19–20.
Antano Sutkaus nuotrauka

Gailitės čečėnų, o jų budelį šlovinate? Ką aš galėjau atsakyti? Tarp mano bendrakursių buvo Rusijos ir Ukrainos aukštų pareigūnų. Dabar mūsų ryšiai nutrūkę, nors universitete leidžiamų mokslinių žurnalų redaktoriai iki šiol prašo mane bendradarbiauti. Rašau tai, kas nesusiję su dabartimi. Mūsų susitikimo metu V. Putinas jau buvo valdžioje. Apie jį nekalbėta. O B. Jelciną visi prisiminė iš pačios blogiausios pusės. Neatrodė, kad V. Putinas – antrasis Hitleris. Sakėme tostus už tautų draugystę. Tarp mūsų buvo ir ukrainiečių, ir gruzinų...

Kai tapau VDU profesoriumi, atsinaujino ryšiai su žiniasklaida, pirmiausia su „Kauno diena“. Joje rašiau prisiminimus apie Sąjūdžio formavimąsi, vėliau kiek papildęs išleidau knygą „Sąjūdis: priešistorė ir istorija“ (1999). Netrukus tapau nuolatinio „Lietuvos žinių“ apžvalgininku. Pakvietė Valė Čeplevičiūtė, su ja buvau senokai pažįstamas, kai ji dar dirbo „Komjaunimo tiesoje“ ir steigėme Lietuvos orientalistikos draugijos skyrių.

Su UNESCO generaliniu sekretoriumi Federiku Majoru Zaragoza (trečias iš kairės) ir jo palyda. Antras iš kairės akademikas Laimutis Telksnys

Susitarėme: kiekvieną savaitę tiesiai į kompiuterį siųsti straipsnį be jokio redagavimo ir išankstinio temos derinimo, tik straipsnyje turi būti pastovus ženklų skaičius. Su Valdu Vasiliausku sutarėme taip daryti kiekvieną savaitę, bet neribojant apimties, redakcijai palankiu laiku. Bendravau tikrai laisvoje spaudoje. Pasitraukiau iš LDDP ir įstojau į LSDP, tuomet buvusioje opozicijoje. Buvau nusprendęs nedalyvauti politiniame gyvenime. Jau buvau priėmęs VDU pasiūlymą. Tačiau reikėjo paklusti partinei drausmei, o LSDP Taryboje buvo nuspręsta – visi Seimo nariai turi dalyvauti naujuose rinkimuose. Juos pralaimėjau... Taip oficiali mano politinė karjera ir baigėsi. J. Karosas su A. Lozuraičiu viešai spaudoje išvadino mane „politiniu lavonu“. Ar toks tapau, ne man spręsti. Tuo pat metu iš frakcijos ir LDDP pasitraukė be rods dar 12 Seimo narių. Kadangi LSDP buvo griežtoje LDDP opozicijoje, A. Šleževičius, atleidus jį iš Ministro Pirmininko pareigų, pats išnėrė iš partijos. Daug kam palengvėjo, atrodė,

į suvienytos partijos lyderius pakvietus A. Brazauską, viskas išsprendė. A. Brazauskas – ne A. Šleževičius, bet molis artimas. Šiek tiek gelbėjo situacija, kad LSDP buvo padorių žmonių, bet ne jie dominavo. Čia visų Lietuvos partijų problema, jos virsta grupėmis draugų, siekiančių gauti postus, nesvarbu kokius. Nuolat siūlė kandidatuoti į Seimą ar savivaldybę. Man buvo ne prie širdies A. Brazausko liberalų politikos tęsimas, valstybinio turto lyg savo dalybos artimiesiems. Ko vertas vien milijoninės vertės turto dovanojimas Kristinai Butrimienei. Rinkėjams pradėjus pikintis, kad socialdemokratai nevykdo rinkimų pažadų, A. Brazauskas viešai atkirto: „Nesvarbu, ką žadam prieš rinkimus.“ Taip buvo suduotas smūgis nepasitikėti ne tik socialdemokratais, bet ir visa partine sistema. Be to, maždaug tuo metu Kristinai dovanotame viešbutyje vyko LSDP Tarybos posėdis. Prie stalo stovėjau su Milda Petrauskiene ir Gediminu Kirkilu. Šnekučiavomės kažkokia nereikšminga tema. Staiga priėjo Kristina: „Esu giliai tikinti moteris, jei ir toliau kritikuosite mano vyrą, aš jus prakeiksiu ir prašysiu Dievo, kad nubaustų...“ Petrauskienė su Kirkilu spruko. Aš jai atsakiau: „Jei jūs iš tikrųjų tikinti moteris, užuot prakeikusi, prašykite Dievo, kad mane suprotintų...“ Apsisukau ir tyliai išsmukau iš šios kompanijos... Oficialiai pareiškimo nepadačiau.

Tiesa, pasitraukus A. Brazauskui, nauja valdžia vėl mane kalbino. Mano argumentai: negaliu pritarti jokios dabartinės partijos veiksmams, nes iš anksto siūlomos programos nebus laikomasi. Neturėsiu moralinės teisės kritikuoti tokius veiksmus, todėl dabar negaliu ginti nė vienos partijos. Vakarų socialdemokratų politika man artimiausia, bet mūsiškams iki jų toli. Ir vis dėlto kodėl 2008 metais susigundžiau būti Socialdemokratų sąjungos sąrašo viršuje? Tame sąrašė mačiau daug kompetentingų ir sąžiningų žmonių ir maniau, kad jeigu bent 10 pateks į Seimą, bus galima kažką nuveikti. Apsirikau, per daug pasitikėjau savimi. Bet jau buvo ne Sąjūdžio laikai. Nors oficialiai nesiekiau jokių politinių postų, mano ryšiai su užsienio kultūros ir politikos veikėjais nenutrūko.

Su Varšuvos universiteto profesoriumi, visos Lenkijos Lietuvos mylėtojų klubo prezidentu Leonu Brodovskiu jo bute Varšuvoje

Aukščiausiosios Tarybos laikais dažnai vykdavau į Lenkiją ir Vokietiją. Dalyvavau diskusijose apie galimus santykius tarp mūsų valstybių, ypač kultūrinius ryšius. Tose šalyse veikė atitinkamos institucijos. Visos Lenkijos Lietuvos mylėtojų klubas susiformavo iki Nepriklausomybės paskelbimo. Jame dalyvavo tokie ryškūs Lenkijos politikai ir kultūros veikėjai kaip Adamas Michnikas, Jecekas Kuronis, Bronislavas Geremekas, Jolanta Kvasnevska, klubui vadovavo Varšuvos universiteto profesorius Leonas Brodovskis. Beveik su visais klubo nariais buvau pažįstamas asmeniškai iš ankstesnių laikų. Lygiagrečiai veikė ir draugija „Lenkija – Lietuva“. Vadovaujant Lenkijos Seimo narei Danutai Grabovskai, leistas ketvirtinis žurnalas „Lithuania“, rašantis apie Lietuvos kultūrą, kuriame ne vieną straipsnį išspausdinau. Jame bendradarbiavo ir daug kitų Lietuvos kultūros veikėjų. Įkalė pleištą tarp mūsų ir lenkų ne tik autonomistai ir rusų imperialistai. Tai buvo neoficialūs kultūriniai politinių veikėjų susitikimai, kurių nepavadinsi nei kairiųjų, nei dešiniųjų.

Net neužimant kokių nors politinių postų, nenutrūko ryšiai ir su lenkais, nepriklausomai nuo to, ar jie užėmė politinius postus.

Būnant Varšuvoje, „Visos Lenkijos Vakarai–Rytai“ draugijos prezidentas Stepanas Navrotas pasiūlė supažindinti su buvusiu Lenkijos prezidentu Wojciechu Jeruzelskiu po visų bandymų pateikti jam kaltinimus dėl įvykdyto karinio perversmo. Buvęs Lenkijos vadovas papasakojo apie savo įvykdytą karinį perversmą: „Man paskambino L. Brežnevas ir pareiškė: „Jeigu per porą dienų nesusitvarkysite, įvesime Varšuvos pakto kariuomenę.“ Buvau tikras, kad taip ir įvyks. Aš ne Liudvikas Svoboda: jis įsakė nesipriešinti, nesipriešino... Lenkų mąstysena kitokia. Vieni batalionų vadai paklustų, o kiti – ne. O kaip elgtųsi jų pavaldiniai? Lenkijoje kiltų kruviniausios suirutės. To Brežnevas nesupranta.“ Ar ne taip? Kiek kraujo būtų pralieta. Kas už tai atsakytų? Taip mąstė V. Jeruzelskis. Tam tikrame istoriniame tarpsnyje asmuo, kurio rankose yra valdžia, atlieka lemiamą vaidmenį, turi imtis atsakomybės. Vadovaudamasis vien emocijomis, gali sulaukti liūdny pasekmių. Lenkijoje daug kas suprato V. Jeruzelskį, vėliau taikiai perleidusį valdžią demokratinius rinkimus laimėjusioms iš „Solidarność“ išsirutuliojusioms partijoms.

V. Jeruzelskis dalinosi prisiminimais apie lietuvius, Lietuvą, kurioje, pasirodo, jis lankėsi nelegaliai 1939 m., kai buvo triuškinama Lenkija. „Mano dalinys atsidūrė prie Lazdijų. Iškilo problema, ką daryti. Aš nelegaliai perėjau Lietuvos sieną, karo terminologija tariant, dezertyravau. Netoli Vilkaviškio nelegaliai įsidarbinau pas vieną ūkininką, labai padorų žmogų. Čia 1940 metais sulaukiau rusų, prisistačiau kaip lenkų pabėgėlis. Taip ir išsigelbėjau. Galėjau atsidurti Katynėje. Esu labai dėkingas lietuviams. Norėčiau, kad lietuviai tai žinotų“, – užbaigė pasakojimą V. Jeruzelskis ⁵⁵.

⁵⁵ Dalį šio pasakojimo paskelbiau dar gyvam esant V. Jeruzelskiui „Mūsų gairėse“, 2013, p. 4–5.

Gyvenime patyriau nemažai netikėtumų. Lietuva užmezgė diplomatinis santykius su Iranu. Irano ambasadoriaus rezidencija įsikūrusi Varšuvoje, bet jis kartu atstovauja ir Lietuvai. Ambasadorius su pirmu oficialiu vizitu atvyko į Vilnių. Apstulbęs gaunu kvietimą į susitikimą. Kodėl? Aš tik VDU profesorius. Apie Iraną ir islamą nieko nerašau. Kai tarp ambasadoriaus svečių pamačiau Gintarą Patacką, Liną Brogą, Sigitą Gedą, Marcelijų Martinaitį, beveik viską supratau. Ambasadorius pakvietė mus padėkoti už 1992 m. išleistą knygą „Orientas-1“ apie senąją persų literatūrą, „Avestos“ pristatymą ir dalies jos vertimą. Mane kaip knygos sumanytoją kvietė atvykti į šiuolaikinį Iraną. Išėjęs iš renginio pagalvojau, ar mes turime tokių ambasadorių.

Politikas visuomet turi kelti valstybės interesus aukščiau už asmeninius pomėgius. Iki šiol man neduoda ramybės „Baltijos kelio“ 15 metų minėjimas. Buvo iš anksto susitarta kuo iškilmingiau paminėti – Lietuvoje ir Latvijoje. Vilniuje, Katedros aikštėje, mitingui ir kitoms iškilmėms dirigavo V. Landsbergis. Rygoje buvo surengtos didžiulės iškilmės. Joje dalyvavo Prezidentė, Parlamento pirmininkas ir Ministras Pirmininkas. Lietuvai atstovavau aš su Alvydu Medalinsku. Prie sienos Salotėje turėjo susitikti Prezidentai Valdas Adamkus ir Vaira Vykė-Freiberga. Staiga prie Latvijos Prezidentės priėjo jos adjutantas ir kažką pašnibždėjo. Ji pabalo. Aš stovėjau greta jos. Sukaupęs visas jėgas paklausiau: „Kas atsitiko?“ Ji atsakė: „Jūsų Prezidentas išvyko prie Graikijos, kur iš laivo stebės krepšinio rungtynes, vietoj savęs atsiųs Pavalio merą...“ Griebiau mobilųjį telefoną ir paskambinau Česlovui Juršėnui. Jis pavadavo Seimo pirmininką Artūrą Paulauską, kuris su oficialiu vizitu buvo išvykęs berods į Ukrainą. Česlovas sumišo: „Bet aš nieko nežinau.“ Jis sėdo į mašiną ir atbildėjo... Sutikęs Latvijos Prezidentę išbučiavo jai rankas. Konfliktas buvo išspręstas.

Po kelerių metų, kai V. Vykė-Freiberga jau nebuvo Prezidentė, atsitiktinai sutikęs ją perdaviau Česlovo Juršėno linkėjimus. Kiek

ji pažėrė Č. Juršėnui kaip politikui komplimentų. Grįžęs į Vilnių sutikau Česlovą ir prisipažinau, kad viršijau savo įgaliojimus. Česlovas atsakė: „Ką tu čia paistai? Aš per distanciją mintimis Tave įgaliojau tai padaryti.“

Pabaigoje siūlau piliečiams būti apdairiems, giliau žvelgti į istorijos pamokas, ypač pamokančias Vengrijos ir Čekoslovakijos: 1956 metais J. Kadaras savo kalbomis buvo ypač antirusiškas, Imre Nady ir Pal Maleter ieškojo kompromisų. J. Kadaras, rusų palaimintas, tapo statytiniu, o I. Nady ir P. Maleter buvo sušaudyti. Panašiai buvo ir 1968 m. Čekoslovakijoje: Gustavas Husakas – kraštutinis Tarybų Sąjungos kritikas, o Aleksandras Dubčekas – kompromisų ieškotojas. O pasekmės? Pasirodo, J. Kadaras ir G. Husakas, kaip vėliau paaiškėjo, – rusų šnipai. Taigi, manyčiau, ir Lietuvoje ne visi keikia Rusijos imperialistus, nes vykdo gautas užduotis. Nemanykime, kad tas, kuris garsiausiai keikia Rusijos imperialistus, nėra jų įtakos agentas.

II dalis

ASMENYBĖS

Savo gyvenimo verpetuose sutikau daug įdomių ir ryškių pėdsakų palikusią asmenybę: politikų, kultūros veikėjų. Linkstame pervertinti politikų nuopelnus, pamiršdami, kad politikai iš esmės realizuoja arba torpeduoja žmonių sąmonėje subrendusių pokyčių būtinumą. Tautos sąmonė bazuojasi ant istorinės atminties ir esamybėje kuriamų vertybių, kurių pamatas – istorikų tyrinėjimai, rašytojų ir poetų kūryba, filosofų apmąstymai, kompozitorių, dailininkų kūryba. To nesant, visuomenėje atsiranda stagnacija. Lietuva ir praeityje nestokojo puikių istorikų, bet visada jautė politikų deficitą.

Įvykiai nesiklosto be asmenybių. Jos neturi būti užmirštos, nors gal ne visų nevienareikšmis indėlis į mūsų laisvėjimą, bet tai išryškėja laiko tėkmėje. Bėgo laikas, ne tik rašiau, bet rašiau graudulingomis progomis, kai žinia apie skausmingas netektis palietė tiesiogiai. Jų užmiršti negaliu. Tai žmonės, verti ypatingos pagarbos: visi jie visą savo sąmoningą gyvenimą dirbo Nepriklausomybės labui. Kalbu vien apie asmeniškai pažįstamas asmenybes, nes jose yra asmeninė mano gyvenimo dalis. Kitos jaučiamos visame tekste. Asmenybės veikė pagal savo išgales. Rinkosi kaimo sodybose, neformaliose susijimo vietose. Apie Juozą Bulavą, Paulių Slavėną, Jokūbą Minkevičių, Julijų Juzeliūną, Kazimierą Antanavičių, Liudą Dambrauską, Arnorą Hannibalssoną (jų seniai nėra gyvų) rašiau knygoje 2006 metais⁵⁶. Dar kartą grįžtu prie Arnoro Hannibalssono (čia – mano atsisveikinimo žodis). Išskirtinė asmenybė, tiek daug nusipelnusi Lietuvai. Skaudu, kad pas mus įsivyrąja paprotys viską

---

⁵⁶ Genzelis B. Imperijai griūvant. Žmonės, įvykiai, procesai, Vilnius, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2006, p. 62–74.

niekinti (ir asmenybes, ir įvykius), o apie nieko doro nenuveikusias personas ar valstybes kurti mitus, apdovanoti juos. Taip žalojama istorinė sąmonė – diegiama mintis, kad iš veidmainio konformisto, mokamo rašeivos daromas herojus, o tikruosius didvyrius stengiasi palikti už borto. Istorinę sąmonę formuoja kūrybinės asmenybės – rašytojai, poetai, filosofai, mokslininkai, dvasininkai. Jų vardus turime prisiminti. Žinoma, mano paminėtaisiais nesibaigia jų galerija.

Epochos dvasia lemia įvykius. Istoriją kuria asmenybės, o ne karaliai, karvedžiai, jie – idėjų realizatoriai. Nuo jų sumanumo, suvokimo priklauso pokyčiai. Idėjas pateikia ir formuoja kūrybinės asmenybės, be kurių nebūtų įmanomas ir mūsų valstybės atkūrimas. Neatsitiktinai Naujajame Testamente pasakyta: „Pirma buvo žodis.“ Kas tą žodį pirmas ištarė ir paskui jis tapo simboliu?

Būtų kvaila už visas nesėkmes suversti bėdą kuriems nors kaimynams, vengti atsakomybės. Kai kas jaučiasi sutrikęs, jei koks užsienietis pagiria. Galima šalį okupuoti, bet negalima uždrausti būti laisviems. Rašau tik apie tuos, kuriuos pažinojau. Jie viduje buvo laisvi. Nelaisvų taip pat pažinojau, nors artimai su jais nebendravau. Negi apie juos rašysi? Prisisitaikėliai nekuria, bet jie palaiko visuomenės stabilumą, nebūtinai teigiama prasme. Išdavikai (švelniau – kolaborantai) destabilizuoja. Pasikeitus istorinei situacijai, gali būti skelbiami herojais. Ir čia mes ne išimtis. Pažvelkime į Rusiją... Ten kruviniausi despotai (Ivanas Žiaurusis, Petras I, Jekaterina II, Stalinas) išplaunami. Motyvai: jų valdymo metu Rusijos imperija pasiekdavo galybės viršūnę. Po to traukdavosi. Kaip neprisiminti būtos didybės? Todėl kuriami mitai, kuriais tikima kaip tikrenybe. Dėl to atsirado naujas Stalinas. Tik šį kartą įvardijamas Putinu.

Arnoras Hannibalssonas, Reikjaviko universiteto rektorius (centre),
Romualdas Ozolas (dešinėje) ir aš. 2001 09 15

Ištikimo Bičiulio netekus

Pasiekė liūdna žinia iš Islandijos. Naujųjų metų išvakarėse, 2012 m. gruodžio 28 d., mirė Lietuvos Garbės generalinis konsulas Islandijoje, Reikjaviko universiteto profesorius, ištikimiausias Lietuvos bičiulis Arnoras Hannibalssonas. Analizuodami Lietuvos Nepriklausomybės pripažinimą, turime prisiminti, kokį vaidmenį mūsų istorijoje atliko broliai Hannibalssonai.

Viena – kai įvykiai srovėna įprasta vaga, ir kita – kai esama įvairiausių kliuvinių. Kol valstybė nepripažinta, negalimi jokie politiniai, ekonominiai kontaktai su išoriniu pasauliu, nes tokie veiksmai tarptautinės teisės požiūriu vertintini kaip kišimasis į kitų šalių vidaus reikalus. Todėl kiekvienu atveju svarbu, kad šalies nepriklausomybė būtų pripažinta – taptų tarptautiniu subjektu. Istorija akivaizdžiai byloja, kad nepripažinta valstybė ilgai uždūsta. Vienai valstybei pripažinus naująją valstybę, gali sekti pripažinimų grandinė. Pastaroji privalo gerai apgalvoti ir

galimas pasekmes. Tuo tarpu pas mus daug kas manė, kad mūsų šalies Nepriklausomybės pripažinimas – savaimė suprantamas klausimas, juk buvome okupuoti.

Politikoje svarbūs ir objektyvūs, ir subjektyvūs veiksniai. Jiems turi poveikį valstybių interesai ir asmeniniai kontaktai. Retrospektyviai žvelgiant, neabejotina, kad labiausiai Lietuvos valstybingumo atkūrimu buvo suinteresuotos Skandinavijos šalys, nes joms saugiau, kai kaimynystėje ne supervalstybės, o panašios į jas. Islandija tolokai nuo mūsų, bet ji ryžtingiausiai rėmė mūsų siekį tapti laisvais. Tuo tarpu mes neretai tai pamirštame ir į pa-danges keliame šalis, kurioms mažiausiai rūpėjome.

M. Laurinkus prisimena: „Likus kelioms dienoms iki kovo 11-osios, su kolegomis V. Landsbergiu, R. Ozolu, B. Kuzmicku, E. Bičkausku dalyvavau susitikime su JAV ambasadoriumi Maskvoje. Susitikimo tikslas taip pat ne paslaptis – JAV administracijos reakcija į numatomą Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimą. Tačiau atvykus į JAV ambasadą mus pribloškė ambasadoriaus elgesys. Jis pareiškė sergąs ir negalįs net kalbėti. Pagaliau sutiko kartu išgerti puodelį kavos, tačiau V. Landsbergiui atsargiai pakreipus pokalbį mus dominančia tema, vėl ėmė skųstis blogėjančia savijauta ir, net nesulaukęs tradicinio atsisveikinimo ritualo, išėjo iš kambario. Buvo aišku, kad JAV diplomatijos pareigūnas vengė kalbėti Lietuvos Nepriklausomybės tema ne asmenine iniciatyva. Kitais informacijos kanalais mums pavyko sužinoti: Lietuvai paskelbus Nepriklausomybę, Vašingtono administracija nutarė tylėti mažiausiai iki vasaros. Iš tikrųjų ji tylėjo kur kas ilgiau ir, žinoma, tokios įtakingos valstybės pozicija nestiprino ryžto žengti lemtingą žingsnį valstybės atkūrimo link.“⁵⁷ Dar tiksliau tuometę JAV poziciją apibūdina pirmosios nepriklausomos

---

⁵⁷ Laurinkus M. Nepriklausomybė – Sąjūdžio vizija. Penkeri Lietuvos valstybingumo metai, Vilnius 1997, p. 62.

Vyriausybės narys, TSRS Aukščiausiosios Tarybos narys V. Antanaitis po pokalbio su JAV ambasadoriumi F. Matlocku: „Prieš išeidamas iš kambario pasakė viena: „Mes turime elgtis santūriai ir tartis su Maskva. JAV į SSRS vidaus reikalus nesikiša.“ Iš ambasadoriaus elgesio ir žodžių buvo aišku, kad <...> mes tikrai liekame vieni.“⁵⁸ Lietuvos Nepriklausomybę JAV pripažino tiktaž žlugus Tarybų Sąjungos imperijai. Panašiai elgėsi ir kitos didžiosios valstybės.

Bene didžiausią paramą mums suteikė Islandija, kurioje neantraeilį vaidmenį atliko broliai Hannibalssonai. Pirmasis apie būtinybę pripažinti Lietuvos Nepriklausomybę prabilo Arnoras Hannibalssonas. Jis ir jo brolis Jonas Baldvinas Hannibalssonas yra labiausiai nusipelnę asmenys Lietuvos Nepriklausomybei. Hannibalssonai buvo geriausiai informuoti apie įvykius Lietuvoje.

Turbūt ne vienam kilo klausimas, kodėl jie šitaip elgėsi. Su Arnoru studijavau Maskvos universitete, gyvenome viename bendrabutyje. Jis puikiai žinojo mūsų politines aspiracijas. Apie Nepriklausomybės atgavimo galimybes su juo diskutuota dar 1956 m. – Vengrijos įvykių fone. Apie įvykius jis informuodavo namiškius (jo tėvas Hanibalas tuomet buvo Islandijos profsąjungų lyderis).

Pasirodžius V. Rimkevičiaus knygai „Studentai“ (1957), kurioje aprašyti Lietuvos studentų neramumai 1956 m. per Vėlines, sumanėme išleisti ją islandiškai. Knygą vertėme ištisas paras. Aš versdavau į rusų kalbą, o jis – į islandų. Deja, Arnorui nepavyko surasti leidėjo (vienas vertimo į islandų kalbą egzempliorius dabar saugomas Lietuvos valstybiniame archyve). 1959 m. baigęs Maskvos universitete filosofijos studijas, apgynęs daktaratą Edinburgo universitete, Hannibalssonas savo likimą susiejo su Reikjaviko universitetu, tapo profesoriumi.

---

⁵⁸ Antanaitis V. Lietuvos siekiai Vakarams buvo svetimi, Lietuvos rytas, 1999 m. kovo 10 d.

Mano ryšiai su Arnoru nenutrūko per visus tuos metus. Arnoras bendravo su Gyčiu Vaitkūnu, Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto bendradarbiu, ir Kalistu Paulausku, Kauno politechnikos instituto docentu. Man siuntė geriausius Vakarų Europoje išleistus darbus apie filosofijos istoriją (juos perdaviau VDU bibliotekai), domėjosi lietuvių kultūra, populiarino M. K. Čiurlionį, su kurio kūryba susipažino iš G. Vaitkūno studijos, išleistos vokiečių kalba. Porą kartų lankėsi Lietuvoje. Apie Lietuvos kultūrą rašė Islandijos spaudoje, domėjosi mūsų tautiniu Atgimimu, tad nieko stebėtina, kad į Lietuvos reikalus įtraukė ir savo jaunesnįjį brolių Joną Baldwiną, sėkmingai kopusį politiko karjeros laiptais.

1989 m. rugsėjo mėn. Vilniuje lankėsi Arnoro Hannibalssono sūnus. Jis savo akimis matė mūsų tautinį pakilimą, stebėjo mitingus. Išdėsčiau, kokios paramos lauktume iš Islandijos. Mano pageidavimus jis perdavė savo tėvui ir dėdei – tuomečiam Islandijos užsienio reikalų ministrui ir Islandijos socialdemokratų partijos lyderiui. Gavau Arnoro Hannibalssono laišką, rašytą 1989 m. spalio 2 d. Tuo metu Islandiją valdė kairiojo centro vyriausybė (Agrarų, Socialdemokratų ir Liaudies socialistų partijos), kuri stengėsi, kad Lietuva būtų pripažinta. Arnoras nuolat informuodavo, kaip jam sekasi tai daryti.

„Noriu Tau pranešti, – rašė jis, – kad su savo broliu aptarėme kultūrinių santykių su Lietuva galimybes. Mano brolis Jonas Baldwinas Hannibalssonas yra Islandijos užsienio reikalų ministras. Jis ypač susidomėjo tuo, ką jam papasakojau apie įvykius Lietuvoje <...>. Jis taip pat manęs paprašė paklausti Tavęs, ar jūs patys pirmi negalėtumėte suformuluoti kultūrinių ryšių plėtojimo idėjų. Jam galima rašyti per mane arba adresu: Jon Boldvin Hannibalsson, Utanrikisraouneyti, Hverfisgotu 115, IS-101 Reykjavik.“⁵⁹ Pagal mūsų ankstesnį susitarimą terminas „kultūrinių

⁵⁹ Lietuvos valstybės naujasis archyvas, f. 14, ap. b. 150, l. 1.

ryšių plėtojimo idėjos“ reiškė „Lietuvos valstybingumo pripažinimo“ galimybes. Arnoras rašė Islandijos spaudoje apie Lietuvą, jos siekius, supažindino savo tautiečius su Lietuvos istorija. Kaip sužinojau vėliau, pirmieji mūsų siekius parėmė Altingo kairiosios partijos parlamentarai. Tuo metu Islandija dar tęsė „menkių karą“ su Anglija⁶⁰. Rusija buvo viena pagrindinių silkių importuotojų. Islandijos visuomenė buvo palankiau nusiteikusi Tarybų Sąjungos atžvilgiu. Reikėjo ją įtikinti. A. Hannibalssonas rašė ir vieną po kito spausdino straipsnius, susitikinėjo su įtakingais šalies žmonėmis. Palaipsniui visuomenės dauguma, vedama moralinių paskatų, ryžosi rizikuoti gerais santykiais su Tarybų Sąjunga. Be abejo, ji negalėjo griebtis prieš Islandiją represijų, kaip tai galėjo atsitikti, pavyzdžiui, su Suomija.

Su broliais Hannibalssonais buvo palaikomi nuolatiniai ryšiai, kalbėtasi ir telefonu. 1990 m. balandžio 2 d. iš Hannibalssonų gavau telegramą: „Prašau skubiai išsiųsti savo ir Landsbergio biografijos duomenis.“⁶¹ Tą pačią dieną išsiųstame laiške A. Hannibalssonas rašė: „Tikiu, kad Lietuva pasieks savo tikslą be susidūrimų. Visi mano pažįstami, su kuriais kalbu, sutinka, kad Islandija privalo nedelsdama pripažinti Lietuvą formaliai ir legaliai. Esu tvirtai įsitikinęs, kad Islandija žino savo garbę ir pateiks tokią deklaraciją.“⁶²

Islandijos užsienio reikalų ministerija veikė kryptingai. Tai bene vienintelė valstybė, kuri metodiškai kėlė Lietuvos valstybingumo pripažinimo idėją nuo pat pirmųjų Nepriklausomybės paskelbimo dienų. 1990 m. gegužės pradžioje Briuselyje įvykusioje

---

⁶⁰ Islandija išplėtė savo teritorinių vandenų zoną, tai yra uždraudė kitų valstybių žvejams žvejoti toje zonoje. Anglija karštligiškai reagavo, skelbdama Islandijos prekių boikotą.

⁶¹ Lietuvos valstybės naujasis archyvas, f. 14, ap. 1, b. 150, l. 20.

⁶² Ten pat, l. 19.

NATO sesijoje ji pareiškė nepasitenkinimą dėl „pernelyg atsargios“ NATO šalių pozicijos Lietuvos atžvilgiu (formaliai kelti Latvijos ir Estijos klausimą būtų nekorektiška, nes jos pačios dar nebuvo apsisprendusios). Šią Islandijos poziciją pakartojo Islandijos užsienio reikalų ministras J. B. Hannibalssonas 1990 m. rugsėjo 24 d. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos sesijoje Niujorke. Jis pažymėjo, kad Baltijos valstybių klausimas – Antrojo pasaulinio karo pasekmės likvidavimo klausimas. Todėl, jo nuomone, neišsprendus šių problemų dialogu, pasaulis negalės jaustis saugus. Tai galima padaryti tik artimiausiu metu atkūrus Baltijos šalių nepriklausomybę. Islandijos užsienio reikalų ministras siūlė Lietuvai suteikti stebėtojos statusą prie Europos Tarybos ir jos tarparlamentinės asamblėjos.

1990 m. lapkričio mėn. Paryžiuje įvykusiame Europos Tarybos posėdyje Islandijos delegacija vėl siūlė pakviesti dalyvauti ir Baltijos šalis. Islandijos vyriausybė įdėmiai sekė procesus mūsų šalyje.

1991 m. sausio pradžioje Jonas Baldvinas Hannibalssonas, Islandijos Respublikos užsienio reikalų ministras, Islandijos socialdemokratų partijos generalinis sekretorius, lankėsi su oficialiu vizitu Suomijoje. Ten jį užklupo žinia apie sausio 13-osios įvykius Vilniuje. Į Helsinkį skubiai atvyko jo brolis Arnoras, kuris paakino Joną Baldviną ieškoti būdų, kaip padėti Lietuvai. Jie nusprendė apsilankyti Lietuvoje ir savo akimis pamatyti, kas ten vyksta. Islandijos ministras kreipėsi į TSRS ambasadą Suomijoje, prašydamas išduoti jam ir broliui vizą vykti privataus vizito į Latviją (į Rygą). Po ilgų dvejonių TSRS ambasada vizą išdavė (savaime suprantama, prašyti vizos į Lietuvą būtų beviltiška). Islandija buvo ta šalis, su kuria nenorėjo pyktis Tarybų Sąjunga. Mat Reikjavike 1986 m. spalio mėnesį įvyko viršūnių pasitarimas dalyvaujant M. Gorbačioviui, padėjęs pamatus naujiems Tarybų Sąjungos ir Vakarų santykiams.

Iš Rygos broliai Hannibalssonai 1991 m. sausio 19 d. automobiliu atvyko į Vilnių. Man teko dalyvauti jų susitikime ir visur juos

lydėti. Islandijos politikai savo akimis matė minios saugomą Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą, apsuptą TV, iš pirmų lūpų išgirdo, kas vyksta mūsų krašte, stebėjo mūsų ryžtą atkurti valstybingumą, prižadėjo visomis išgalėmis padėti mums tarptautinėje arenoje. Tai buvo pirmasis užsienio šalies diplomatinės šefo vizitas į Lietuvą. Šis vizitas parodė, kad Islandija žiūri į Lietuvą kaip į suverenią valstybę, tik okupuotą kitos valstybės. Toks gestas reiškė didžiulę politinę paramą mūsų kraštui.

Turbūt diplomatinės istorija nedaug žino panašių atvejų. Lietuva buvo paskelbusi savo valstybingumo Aktą, bet ji dar nebuvo niekieno pripažinta, vadinasi, tarptautinės teisės požiūriu ji dar buvo TSRS valstybės teritorija. Sienos buvo saugomos Rusijos pasieniečių, kuriems galiojo tik TSRS užsienio reikalų ministerijos išduotos vizos. Latvija oficialiai tada dar nebuvo paskelbusi savo nepriklausomybės, o kadangi tarp Lietuvos tada dar nebuvo valstybės sienos, iš ten atvažiuoti nekildavo problemų. Bet yra kita šio medalio pusė: kitos šalies užsienio reikalų ministras atvyko į šalį, kuri juridškai buvo teritorija šalies, su kuria Islandija palaikė normalius diplomatinės santykius, be tos šalies sutikimo, vadinasi, jis atvyko nelegaliai.

Grįžęs į Islandiją, 1991 m. sausio 23 d. J. B. Hannibalssonas perskaitė pareiškimą spaudai, kuriame sakoma, kad Islandijos vyriausybė žengs tokius žingsnius: 1) pasiųs TSRS ambasadoriui notą, kurioje bus pareikalauta pasiaiškinti dėl veiksmų Baltijos šalyse, prieštaraujančių Jungtinių Tautų ir Europos Tarybos dokumentams; 2) ragins Altingą kuo greičiau pasiųsti parlamentinę delegaciją į Lietuvą; 3) kreipsis į kitų Šiaurės šalių užsienio reikalų ministerijas dėl bendrų veiksmų Jungtinių Tautų rėmuose; 4) jeigu ir toliau bus tęsiama agresija Baltijos šalyse, Islandija sieks, kad būtų sušauktas Jungtinių Tautų Saugumo Tarybos posėdis; 5) Islandijos užsienio reikalų ministerija davė nurodymus Islandijos misijai prie NATO aktyviai dalyvauti svarstant klausimus, liečiančius Baltijos šalių saugumą; 6) analizuoti diplomatinės

santykių artimiausiu metu užmezgimo galimybes; 7) paprašyti Islandijos atstovus Europos Taryboje pasiūlyti rezoliucijos projektą dėl padėties Baltijos šalyse; 8) paprašyti Šiaurės Tarybos pirmininką aiškiai išdėstyti Šiaurės Tarybos poziciją Baltijos šalių klausimu; 9) visapusiškai išnagrinėti tolesnio kultūrinio ir ekonominio bendradarbiavimo su Baltijos valstybėmis dvišales galimybes.

Šie Islandijos vyriausybės veiksmai neliko be atsako. Europos Parlamentas sudarė specialią komisiją, kuriai buvo pavesta išanalizuoti teisinius aspektus, išplaukiančius iš TSRS veiksmų Baltijos šalyse sausio 13-osios įvykių metu. Ši komisija lankėsi Maskvoje ir mūsų šalyje. Islandija nelaukė galutinių Europos Parlamento komisijos išvadų. 1991 m. vasario 2 d. Islandijos Altingas priėmė rezoliuciją dėl diplomatinų santykių atkūrimo su Lietuvos Respublika.

Tai buvo pirmoji šalis, oficialiai pripažinusi Lietuvos Nepriklausomybę. Šis Islandijos gestas pakenkė jos santykiams su TSRS (grasino ekonominėmis sankcijomis, iš Reikjaviko atšaukė konsultacijoms savo ambasadorių), tačiau Islandija nesitraukė.

Vėliau J. B. Hannibalssonas prisipažino, kad tik brolio raginamas išitraukė į lietuvišką kampaniją, nes iki tol mažai kas Islandijoje žinojo, kas ta Lietuva⁶³. O kai apie šalį nežinoma, nelabai domimasi, kas joje vyksta. Islandija yra maža šalis, joje įtakingesni žmonės vienas kitą asmeniškai pažįsta, todėl čia lengviau susitarti dėl bendrų veiksmų negu didžiosiose valstybėse. Tokios šalys neįsitraukia į pasaulio dalybas.

Po šios sesijos Islandijos vyriausybė veikė toliau. 1991 m. rugpjūčio 5 d. Islandijos įgaliotasis ministras, Užsienio reikalų ministerijos Prekybos departamento vicedirektorius S. A. Bjornsonas

---

⁶³ Šalių ryšius kuria jų žmonės (R. Ozolo interviu su A. Hannibalssonu), Darbai ir dienos-30 (Lietuva diplomatinės kuluaruose), Kaunas, VDU leidykla, 2002, p. 287–289.

ir Lietuvos užsienio ministro pavaduotojas R. Grižas pasirašė dvišalę prekybos ir ekonominio bendradarbiavimo sutartį. Tai buvo pirmoji Lietuvos Respublikos pasirašyta sutartis su užsienio valstybe. 1991 m. rugpjūčio 26 d. oficialiai užmezgė diplomatinius santykius su Lietuva, o 1991 m. rugsėjo 17 d. įteikė skiriamuosius raštus Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos pirmininko pavaduotojui B. Kuzmickui. Taip buvo pralaužti Lietuvos Respublikos nepripažinimo ledai.

Arnoras tapo mūsų garbės konsulu toje šalyje. Formaliai Lietuvos ambasadorius Danijoje buvo ir Islandijoje. Jis tik retkarčiais lankydavosi Reikjavike. Tad faktiškai Lietuvos reikalus toje šalyje tvarkė jos Garbės generalinis konsulas Islandijoje. Tokių žmonių kaip broliai Hannibalssonai neturime pamiršti.

*Skiriama šviesiam prof. Arnoro Hannibalssono
(1934–2012) atminimui*

Merčio fenomenas

Likimas suvedė mane su Vytautu Merkiu 1961 m., kai buvau priimtas į Lietuvos TSR istorijos instituto aspirantūrą. Mane domino XIX amžiaus politinė-visuomeninė mintis Lietuvoje. Tuo metu V. Merkys buvo istorijos mokslų kandidatas, žinomas XIX a. antrosios pusės tyrinėtojas. Nors anksčiau su V. Merkiu nebuvau asmeniškai pažįstamas, greitai pajutau interesų bendrumą, jo draugiškumą. Nevengdavau paprašyti konsultacijų vienu ar kitu klausimu.

Vytautas buvo be galo taktiškas, sugebėdavo apeiti aštirus kampus. Tai įsidėmėjau per savo disertacijos svarstymą, kuriame dalyvavo ir akademikas Juozas Žiugžda. Jam nepatiko kai kurie mano straipsniai periodikoje. Apie tai ne kartą man yra užsiminęs. Profesorius pavartė disertaciją, atkreipė dėmesį į vieną pasitraipą ir drėbtelėjo: „Ką čia rašinėji?“ Nespėjau ir išsižioti. Įsikišo V. Merkys: „Profesoriau, Jūs turite nuostabų gebėjimą apčiuopti netikslumus. Aš perskaičiau visą disertaciją. Visumoje ji gera, gali būti ginama, gal sutikslinus vieną kitą vietą.“ J. Žiugžda nepriestaravo ir pasirašė teikimą gynimui. Manau, jeigu ne V. Merkys, mano disertacijos likimas būtų susiklostęs kitaip. Iki tol mano pažintis su V. Merkiu buvo tokia pat kaip ir su kitais instituto bendradarbiais.

Tada disertacijų gynimo tarybos paprastai būdavo prie aukštųjų mokyklų, įvykdžiusių tam tikrus reikalavimus. Tokia Humanitarinių mokslų laipsnių ir vardų teikimo taryba buvo prie Vilniaus universiteto, kurioje man reikėjo ginti. Ginant disertaciją, jai turėjo oponuoti du oficialūs oponentai. Reikėjo iš anksto gauti raštišką jų sutikimą. Paprašiau V. Merčio. Sutiko.

Mano disertacija buvo pirmoji, kuriai oponavo ir kurią vertino V. Merkys. Apgyniau be jokių incidentų, nors taryboje buvo ir J. Žiugžda. Jis tylėjo. Kitaip ir būti negalėjo: V. Merkys – instituto

darbuotojas, aš – instituto aspirantas. Pagal to meto nerašytas taisykles, darbuotojai viešai nekritikuodavo asmenų, jei jų institucijos anksčiau palaimindavo disertaciją. Niekas nenorėjo išnešti „šiukšlių“ iš savo namų (jeigu neapginčiau, nekaip atrodytų institutas, ją pristatęs), be to, prof. J. Žiugžda buvo instituto vadovas.

Kiek vėliau su V. Merkiu teko kalbėtis apie J. Žiugždą. Pasak jo, akademikas niekada nieko negynė, tačiau niekuomet ir nerodė iniciatyvos ką nors asmeniškai užsipulti. Todėl institute buvo gana darbinga nuotaika, nesijautė tokių intrigų, kokios vyravo Vilniaus universiteto Istorijos bei Lietuvių literatūros katedrose.

Apgynus kandidatinę disertaciją ir įsidarbinus Vilniaus universitete, mano ryšiai su Istorijos institutu nenutrūko. Visada buvo malonu sutikti Antaną Tylą, Juozą Jurginį, V. Merkį, Ingę Lukšaitę ir kitus sąžiningus Lietuvos istorijos tyrinėtojus. Jie, sėkmingai apeidami tabu reikalavimus, ženkliai dalimi prisidėjo ne tik prie mūsų tautinio identiteto išsaugojimo, bet ir prie jo stiprinimo. Tai buvo istorikai iš pašaukimo.

Traukdami faktus iš užmaršties jie stiprino lietuviškumo dvasią. Žinoma, institute dirbo nemažai ir kitaip mąstančių veikėjų, bet jie viešai nedrįso kaltinti savo kolegų ideologiniais „nukrypimais“, nes tai mestų šešėlį ir ant „vyriausiojo istoriko“, o tai jam labai nepatiktų.

Nuosekliai skaičiau V. Merkio publikacijas. Priežastis buvo ir ta, kad išliko artimi mūsų tyrimo objektai: V. Merkys labiau domėjosi faktografinė medžiaga, o aš – to meto spausdintu žodžiu. Visada galėjau pasiremti V. Merkio tyrimais, tuo labiau mūsų požiūriai esminiais klausimais sutapdavo: jis analizavo XIX amžiaus ir XX amžiaus pradžios vyksmą Lietuvoje, aš – to paties laikotarpio politinę, visuomeninę ir filosofinę mintį. Man imponavo V. Merkio darbai – ne vienas padėjo man geriau suvokti savo tyrimo objektą.

XIX a. buvo be galo svarbus mūsų tautos būčiai: XVIII a. Lietuva ženkliai dalimi savanoriškai integravosi į Lenkijos kultūrą (dalis

lietuvių save tapatino su lenkais). XIX a. aiškiai pradėdama suvokti savo atskirtumą. Šį vyksmą ir tyrinėjo V. Merkys bei ragino kitus gilintis į tautinės savimonės atgimimą, žadinti tautos atmintį.

Mokslininkas skverbėsi į iki tol netyrinėtas sritis. Jį domino įvairūs pasipriešinimo carizmui židiniai. Taip, tos sritys nebuvo draudžiama zona. Svarbus pats faktų pateikimo būdas. Režimo apologetai įrodinėjo, esą demokratinė ir revoliucinė mintis į Lietuvą plaukė iš Rusijos. Tuo tarpu V. Merkio tyrimai rodė ką kita – Lietuvoje anksčiau negu Rusijoje plito demokratinė (ir socialdemokratinė) mintis. Šios idėjos ryškios V. Merkio studijose „Liudvikas Janavičius“ (1964), „Dalevskių šeima“ (1967), „Narodnikai ir pirmieji marksistai Lietuvoje“ (1967). Čia ne duoklė konjunktūrai, kaip kai kam dabar gali pasirodyti, o objektyvūs tyrinėjimai, atskleidžiantys tuometės Lietuvos politinį mąstymą – tautinį sąmonėjimą.

Prisimenu, kokį ažiotažą 1972 m. sukėlė V. Merkio knyga „Simonas Daukantas“. Ji buvo gaudyte gaudoma. Žmonės bėgiojo iš vieno knygyno į kitą ieškodami jos. Norintieji paskaityti stodavo į eilę pas laimingus tos knygos savininkus. V. Merkio pastangų dėka tais pačiais metais pasirodė M. Valančiaus „Žemaičių vyskupystė“, o po poros metų mokslininkas parengė spaudai S. Daukanto „Raštus“ (t. 1–2, 1976). Ir vėl knygos tiražas nepatenkino visų, norinčių ją įsigyti, norų.

Kiekviena V. Merkio knyga tapo įvykiu mūsų kultūriniam gyvenime. V. Merkys nebuvo tik mokslininkas. Nemažai straipsnių jis paskelbė periodikoje („Komjaunimo tiesoje“, „Moksle ir gyvenime“, „Valstiečių laikraestyje“, „Czerwony Sztandar“). Rašė apie žymius Lietuvos veikėjus, atskirų Vilniaus gatvių istoriškumą, įvykius, iš Lietuvos kilusius ryškius asmenis, nutikimus ir pan.

Mokslininkas troško, kad tai, ką žino jis, žinotų ir kiti. Plačioji visuomenė neskaito mokslinių darbų, o periodiką – visi apsišvietusieji (istorinė informacija pasiekia ir tarp kitų žinių). Tai – vie-na reikalo pusė, o kita – visuomenei nuolat reikia priminti ir apie

žinomas, bet jau primirštus dalykus. Taip palaikoma istorinė atmintis. Šitaip elgtis V. Merkys skatino ir savo kolegas.

Ne visi reikšmingi įvykiai nuo pat ištakų žinomi visuomenei. Reikia juos aprašyti, pagarsinti, iškasti iš užmaršties. Nuo istoriko talento priklausо įvykių paviešinimas, istorinės atminties formavimas ir išsaugojimas. Būtent šiam tikslui V. Merkys ir skyrė savo gyvenimą. Tuo jis užkrėsdavo ir kitus. Jeigu nieko doro nedarai, galima įtikėti, kad nieko ir negalima nuveikti. Jis dalyvavo ne tik mokslinėse diskusijose, bet ir viešuose debatuose.

Šiandien apmaudu skaityti, esą visi humanitarai ištikimai tarnavo režimui. Šventvagiškai skamba žodžiai tų, kurie tada dėl karjeros buvo pasiryžę viskam, o dabar, atsiriboję nuo savo anksčiau darbu, ieško konjunktūros pas kitus. Nemanau, kad verta minėti jų vardus. V. Merkys skaudžiai tai išgyveno.

Nejučiomis prisimenu kanoninį V. Lenino mokymą apie istorijos mokslo partiškumą. Tai buvo oficiali doktrina, apie kurią negalima buvo viešai diskutuoti. Bet ženkli dalis humanitarų apėidavo ją manydami, kad tokia nuostata trukdo mokslo plėtotei. Atgavus Nepriklausomybę, atrodė, kad niekas jos nepasiges (ji taps smagių anekdotų objektu). Deja, V. Lenino mokymas gyvas ir šiandienėje Lietuvoje: jo laikosi didžiausi vieši V. Lenino koneveikėjai, teigiantys, jog būtina išbraukti iš mūsų kultūros istorijos viską, kas, jų nuomone, sukurta sovietmečiu. Skaitydami V. Merkio atsiminimus matysime, kokią širdgėlą tai sukelia mokslininkui.

Lietuva išgyveno kelis kultūros paminklų naikinimo laikotarpius: pirmą – stalinizmo, tada buvo griunamos bažnyčios, Nepriklausomybę žymintys paminklai (nebūta jokios vietinės iniciatyvos) – vykdyti Maskvos nurodymai; antra – Leonido Brežnevo gadynės pabaiga – tada reikėsi ir vietinė iniciatyva.

Kas sugriauta šiuo laikotarpiu, būtų tiesiog nedora visą kaltę už savo šalies niokojimą suversti vien Maskvai, nebent iš ten kylančiam moraliniam nuosmukiui, istorinio atminimo išplovimui.

Iš Maskvos jau nesukrejo nurodymai, ką nugriauti. Tiesa, buvo visokie „gostai“ (kokias statybines medžiagas naudoti, kaip jas taupyti), bet visa tai lietė naujuosius statinius, kaustė architektų iniciatyvą, bet nelietė senų objektų.

Įsigalėjo technokratinis mąstymas: visa, kas sena, neturi vertės, nes trukdo jų suprantamos prabangos įrangai. Tokios mąstysenos veikėjams seni istoriniai pastatai trukdė statyti naujus, modernizuoti gatves. Jokių sentimentų praeičiai. Ši mąstysena persimetė ir į Lietuvą.

Mūsų technokratai sugalvodavo įvairių projektų, kaip pagal savo skonį ir išmanymą „modernizuoti“ Lietuvą: Vilniuje per Rusų kapines sumanė nutiesti greitkelį, o per Senamiestį – magistralę, nugriaunant senuosius pastatus, Kaune nugriauti Šv. Gertrūdės bažnyčią ir pan. – vietoj jų statyti stiklo ir betono monstrus. Nepritariančius jų sumanymams vadino pažangos priešais, o save – pažangos nešėjais. „Modernistai“ sulaukė visuotinio Lietuvos piliečių pasipriešinimo. Vilniečiai protestavo, protestavo archeologai, istorikai, rašytojai, menininkai. Tik istorikai gebėjo įrodyti senųjų pastatų vertingumą.

Pirmosiose protestuotojų gretose matėme Vytautą Merkį, Napoleoną Kitkauską, Adolfą Tautavičių. Šiandien sunku įvardyti visus griovėjų motyvus: ar jiems rūpėjo vien tik nuo senų, jų terminologija, griuvenų išlaisvinti patogią erdvę jų statiniams, ar ištrinti iš žmonių sąmonės (ir atminties) savastį. Apie tai ne kartą teko diskutuoti su Vytautu. Gal čia netinka žodis „diskutuoti“, tiksliau – ieškoti argumentų, kuriais remiantis galima būtų paveikti turinčiuosius valdžią – kultūrinio paveldo išsaugojimas jiems bevertis teiginys, reikėjo kitų argumentų, pavyzdžiui, pasiremti kokio nors autoriteto žodžiu, bent citata iš jo raštų, kuriai viešai nedrįstų prieštarauti.

Vytautas, paminklosaugininkų paragintas, dalyvavo įvairiuose susitikimuose su valdžios pareigūnais, pateikdavo jiems nemalonių klausimų. Esu ne vieno tokio susikirtimo su valdžia

liudininkas. V. Merkys, kaip būdinga istorikui, pasižymėdavo charakteringus valdžios pareigūnų posakius, siekė išsaugoti apie šių vyksmą dokumentus. Pokalbių metu Vytautas nesikarščiuodavo. Mažiausiai argumentai paveikdavo technokratus. Juos sulaikydavo tik baimė. Net brežnevinėje epochoje tokių disputantų nepasodinsi už grotų (čia politikos jau nesurasi), viešas nepasitenkinimas vietos biurokratams nieko gero nežadėjo. Buvo priversti nuolaidžiauti, ypač kultūros veikėjams, jei juos palaikė platesni gyventojų sluoksniai.

Verta prisiminti ir energingiausius Lietuvoje griovėjus. Nepralenkiami buvo LTSR Ministrų Tarybos pirmininkas Vytautas Sakalauskas ir Vilniaus miesto Vykdomojo komiteto pirmininkas Anatolijus Vileikis. Bene pirmą kartą tai nutiko susitikimo, įvykusio LKP Vilniaus miesto komitete 1978 m. sausio 16 d., metu. Tai buvo labai audringas susitikimas, po jo buvo atsisakyta Vilniaus senamiesčio griovimo projektų. V. Merkys stengėsi išsaugoti to susitikimo medžiagą, idant ateinančios kartos žinotų savo „didvyrius“, todėl vėliau, atsiradus galimybei, paskelbė ją⁶⁴.

Ši publikacija labai aktuali ir šiandien dviem aspektais: pirma, kai kurie paminklų griovimo iniciatoriai po Nepriklausomybės paskelbimo pradėjo teigti, esą jie saugojo paminklus nuo Maskvos užmačių (V. Merkio paskelbti dokumentai byloja ką kita); antra, panašių veikėjų kaip Anatolijus Vileikis, Vytautas Sakalauskas apstu ir šiandien. Ir argumentai tie patys: kam reikalingos tos senienos? Anot jų, progresas nestovi vietoje. Miestus reikia modernizuoti (kodėl modernių pastatų nestatyti naujose vietose?). Šis paminklosauginis buvo vienas Sąjūdžio šaltinių.

Artėjo imperijos griūties metai – M. Gorbačiovo reformos.

---

⁶⁴ Ar statys garažus po Vilniaus katedra? Vilniaus senamiesčio apsaugos problemos sovietiniais laikais. Parengė V. Merkys, Lietuvos istorijos metraštis, 1998, Vilnius, 1999, p. 265–278.

Gorbačiovo „perestroikos“ metais Lietuvoje įvykiai keitėsi kaleidoskopiškai: 1988 m. Vasario 16-oji minėta nelegaliai, jos rengėjai buvo terorizuojami, o 1989 m. situacija iš esmės pasikeitė. Valdžia buvo priversta skaitytis su masių nuotaikomis, kurioms atstovavo Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis, o jo Taryba nutarė iškilmingai paminėti Vasario 16-ąją. V. Merkys įsitraukė ir į aktyvią politinę-kultūrinę veiklą.

Anksčiau visas valstybines šventes rengė LKP CK Ideologinis skyrius. 1989 m. jiems būtų buvę sudėtinga pasisukti 180 laipsnių kampu. Ir Sąjūdžio vadovybė nebuvo suinteresuota perleisti prioritetą LKP CK (to nesuprastų tauta). Kita vertus, LKP CK vadovai baiminosi atsakomybės už tokį renginį (nežinia, kaip į tai pažiūrės Maskva). Bet ir LKP CK nenorėjo, kad šventė būtų organizuojama sąjūdiečių, nes jiems buvo aišku, jog tauta Vasario 16-ąją švęs. Jokios represinės tarnybos to jau nesustabdys.

Sąjūdžio vadovybei kilo mintis – geriausia, jeigu tą šventę rengs Lietuvos istorijos institutas, kaip neutrali mokslo įstaiga, kurio direktoriumi tuo metu buvo V. Merkys (ženkli instituto mokslininkų dalis dalyvavo Sąjūdžio veikloje). Su valdžios institucijomis pavyko rasti kompromisą – šventę organizuos Lietuvos istorijos institutas ir jeigu jis to panorės, suteiks žodį ir LKP CK pirmajam sekretoriui A. Brazauskui arba kuriam nors kitam valdžios žmogui.

Paskambinau Vytautui Merkiui. Jis sutiko, tikiuosi, numatė, kokios kalbos ten bus sakomos, ir galimas pasekmes. Ką mąstė ir kaip elgėsi instituto direktorius po mano skambučio, pacituo-siu patį V. Merkį: „Kokia iš to bus nauda mūsų kylančiai tautai? Institute pasitariau su kolegomis, mintyse nubrėžėme plačias šios mūsų valstybės šventės minėjimo užduotis ir formą. Vietoj pageidauto pranešimo nutarėme rengti iš pirmo žvilgsnio akademinio pobūdžio konferenciją, bet iš tikrųjų politinę manifestaciją. Reikėjo surasti tinkamų kvalifikuotų pranešėjų ir suderinti jų temas. Pasirūpinome išspausdinti gražų kvietimą, programą su Vasario

16-osios Akto faksimile (iš 1918 m. „Lietuvos aido“). Po keletą egzempliorių išsiuntinėjome visoms mokslo, kultūros organizacijoms, Sąjūdžio vadovams, centrinės valdžios įstaigoms (išskyrus represines), neaplenkėme ir CK. Tą vakarą Akademinio dramos teatro salė Vilniuje buvo pilnutėlė, trūko net kėdžių.⁶⁵

Minėjimui pirmininkavo V. Merkys. Taigi vos ne po pusės šimtmečio pirmą kartą laisvai paminėtas Lietuvos valstybės atkūrimas. Minėjimas buvo transliuojamas per LTV. Žmonės pasijuto tarsi prabudę kitoje valstybėje. Oficiali tribūna panaudota Lietuvos valstybės atkūrimo idėjoms propaguoti. Žmonės be užuolankų išgirdo, jog Sąjūdžio remiami kandidatai, jeigu bus išrinkti TSRS liaudies deputatais, sieks nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo, mat kovo 26 d. turėjo vykti minėti rinkimai. Vasario 16 d. ir buvo simboliška data priminti, kad dėl idealų bus kovojama ir ateityje.

Prieš rinkimus buvo būtina paviešinti Sąjūdžio tikslus ir gauti rinkėjų įgaliojimus, priešingu atveju būtų pareikšta: „Jūs neturite teisės kalbėti tautos vardu apie siekį atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę. Esate apsišaukėliai.“

LKP CK vadai nenumatė visų šio minėjimo sumanytojų tikslų. Neabejoju, V. Merkys nujautė, apie ką bus kalbama, nes jis asmeniškai puikiai pažinojo būsimus prelegentus. Tuo pat metu Kaune vyko Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimo posėdis, kuriame buvo galutinai suderinta Sąjūdžio rinkimų programa. V. Merkio neišgąsdino vėliau jam reikšti LKP CK veikėjų priekaištai, nes iškilmės Akademiniam dramos teatre ir ten sakytos kalbos daug kam įkvėpė vilties.

Sąjūdžio kandidatai tuomečių rinkimų komisijų jau buvo užregistruoti. Tuometė valdžia sudarė komisijas. Jos turėjo teisę

---

⁶⁵ Merkys V. Atminties prašvaistės. Atsiminimai, Vilnius, Versus aureus, 2009, p. 307–308.

neregistruoti asmenų, kurių nuostatos prieštarauja TSRS Konstitucijai. Vadinasi, jeigu sąjūdiečiai būtų pareiškę, kad sieks TSRS griūties, nebūtų registruojami ir jiems nebūtų leista dalyvauti rinkimuose. Dėl to šie Sąjūdžio tikslai viešai nebuvo deklaruojami. O užregistruotą kandidatą buvo galima išbraukti tik teismo sprendimu. Jeigu tokie teismai prasidėtų, griūtų M. Gorbačiovo viešumo politika. Tačiau Akademiniam dramos teatre ir Sąjūdžio Seime priimta rinkimų programa ne juokais išgąsdino Lietuvos TSR marionetinius vadovus, nors jie nelabai tikėjo tokia sąjūdiečių pergale.

Vilniuje girdėtos kalbos ir Kaune priimta rezoliucija išgąsdino LKP CK vadus. Jie skubiai vasario 21 d. sušaukė LKP CK plenumą, tautos pavadintą „juoduju“, kuriame abu renginius pavadino antitarybiniais, dauguma jo dalyvių reikalavo imtis sankcijų prieš radikalių idėjų propaguotojus, o jų skleidėjus – TSKP narius – šalinti iš partijos. Šioje sueigoje į keblią situaciją pakliuvo pats A. Brazauskas: plenumė jis perskaitė pranešimą, o teatre pats klausėsi antitarybinių pareiškimų ir čia pat nedavė jiems atkirčio.

Su Vytautu man teko bendrauti vos ne iki paskutinių jo gyvenimo dienų. Jis labai išgyveno dėl „naujų istorikų“, kuriems atkurta valstybė – jau ne vertybė. Nepriklausomoje Lietuvoje iškilo istorikai, kokie negalėtų reikštis net okupuotoje Lietuvoje, tai yra asmenys, kuriems net prestižiniu dalyku tapo niekinti savą tautą, jos istoriją. „Cinizmo pavyzdžiu laikyčiau, – savo atsiminimuose rašo istorikas Vytautas Merkys, – ir vienos filosofės daktaro disertacijos publikaciją, kurioje su tautiniais mitais kovoja J. Basanavičių apšaukdama psichikos lignoniu, o V. Kudirką – nevykėliu gydytoju. Kur toliau eiti? Ir po to autorė ėmė greitai kilti karjeros laiptais.“⁶⁶ Pridursiu: ši panelė konservatoriaus Andriaus Kubiliaus Vyriausybėje buvo švietimo ir mokslo viceministrė.

⁶⁶ Merkys V. Atminties prošvaistės, Vilnius, Versus aureus, 2009, p. 392.

Stalinizmo metais „liaudies priešai“ nebuvo skirstomi į sveikus ir psichus: kiekvienas, kuris suabejodavo vado neklystamumu, gaudavo kulką į kaktą, ir tiek. N. Chruščiovas įvedė naują požiūrį: mokslas įrodė, kad mūsų laukia šviesi ateitis (tuo gali suabejoti tik nemokšos).

Dabar neretai eskaluojama mintis, esą sovietmečiu nieko rimta negalima buvo parašyti. Pažvelgus į tuos teigėjus, nesunku įsitikinti, kad tai teigia arba menkų gebėjimų žmogeliai, arba buvusio režimo padlaižūnai, dabar mėginantys save reabilituoti. Vytautui Merkiui nereikia jokių pagražinimų. Jis puikiai išnaudojo savąją terpę ir nemažai prisidėjo prie mūsų savimonės ugdymo bei didžiavimosi savo praeitimi ir tikėjimo ateitimi.

Meilė Lukšienė išėjo amžino poilsio

Meilė Lukšienė – ištisa mūsų kultūrinio gyvenimo epocha. Su jos vardu susiję lietuvių literatūros istorijos studijos, švietimo istorija ir pagaliau tautinės mokyklos koncepcijos formavimas. Norėčiau priminti tik vieną jos gyvenimo periodą – vadovavimą Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedrai.

Nuvainikavus Staliną, daug kam atrodė, kad papūtė nauji vėjai. Deja, A. Sniečkui ir jo aplinkai jie kėlė siaubą. Kas bus, jei ir iš jų už kraujo praliejimą bus pareikalauta atsakomybės. Dėl to jie stengėsi pristabdyti demokratėjimo procesą Lietuvoje. Tada naujasis Vilniaus universiteto rektorius Juozas Bulavas pasijuto lietuviu ir pradėjo veikti lietuviybės labui. Tai sukėlė partokratų įniršį, liepė rektoriui taisyti, atgailauti. J. Bulavas atsisakė tai daryti. Už „nacionalistinių ir revizionistinių“ idėjų palaikymą jis buvo atleistas iš rektoriaus pareigų, pašalintas iš TSKP, uždraudus dirbti pedagoginį darbą. Vilniaus universitete prasidėjo raganų medžioklė. Lietuvių literatūros katedra su jos vedėja priešakyje atsidūrė medžiojamųjų epicentre, mat katedra, vadovaujama M. Lukšienės, buvo vienas lietuviybės židinių Lietuvoje.

Po A. Sniečkaus sparneliu išaugo naujos kartos „istorikai“, kurie savo pareiga laikė kovoti su visomis praeities „atgyvenomis“. Iš LKP CK į Vilniaus universitetą buvo pasiųstas Stasys Lazutka. Jis savo žmoną rusistę, neatsiklausęs katedros vedėjo nuomonės, įdarbino Lietuvių literatūros katedroje, kad turėtų tiesioginės informacijos, kas joje vyksta. S. Lazutka organizavo savo palaikymo komandą ir iš studentų lituanistų komjaunuolių. Jie, vadovaujami lyderio Jono Bielinio, sekė savo dėstytojų „ideologinį patikimumą“. J. Bielinis ir jo sėbrai skūsdavo dėstytojus, o jų žodis tapo svarus juos vertinant. Taigi Lietuvoje ir toliau siautėjo stalinizmo papročiai.

Meilė Lukšienė su atsidavimu analizavo Jono Biliūno kūrybą. J. Biliūnas buvo socialdemokratas, darbininkiškos tematikos literatūros pradininkas Lietuvoje. Bet tai buvo nė motais raganų medžiotojams universitete. M. Lukšienė buvo apkaltinta J. Biliūno ir kitų lietuvių tos pakraipos rašytojų kūrybos pervertinimu, nacionalistinių nuotaukų skleidimu ir 1958 m. atleista iš katedros vedėjos pareigų, o po metų – ir iš universiteto. S. Lazutka toliau valė katedrą. Iš jos buvo pašalinti Vanda Zaborskaitė, Aurelija Rabačiauskaitė, Irena Kostkevičiūtė. Joje vos išsilaikė Donatas Sauka, Adolfas Sprindis. Skundikai greitai kopė nomenklatūrinės karjeros laiptais. M. Lukšienė buvo priversta keisti savo mokslinį profilį – tapo pedagoginės minties tyrinėtoja.

Ji niekuomet nenuleido rankų – 1973 m. apgynė pedagogikos mokslų daktaro disertaciją (nostrifikuota į habilitacijos), parengė studiją „Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje“ (1970), „Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje“ (1985).

Paskutiniaisiais L. Brežnevo viešpatavimo metais suintensyvėjo rusifikacija. M. Lukšienė, dirbdama Mokyklų mokslinio tyrimo institute, gaudavo informacijos apie rusifikatorių užmačias, su jomis supažindindavo savo dukrą istorikę Ingę. Iš jos informacija patekdavo į pogrindžio spaudą, o KGB buvo priversta minti mįslę, kas tas Lietuvių kalbos gynimo komitetas. M. Lukšienė įrodė, kad tautos labai galima dirbti bet kokiomis sąlygomis. Žinoma, ji nesulaukė aneksuotoje Lietuvoje deramo įvertinimo. Nors apgynė visas disertacijas, jai nebuvo suteiktas net docento vardas. Tai itin retas atvejis, kad žmogus, parašęs tiek darbų, negautų profesoriaus vardo.

M. Lukšienė visada išliko savimi. Ji niekuomet neatsisakė savo idėjų, ieškodavo būdų jas perteikti. Įvykiai srovėno įprasta vaga. Artėjo tautinio Atgimimo metai. M. Lukšienė ištraukė į Sąjūdžio veiklą. 1988 m. birželio 3 d. ji buvo išrinkta Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės nare, vėliau – jo Seimo nare.

Drauge su Justinu Marcinkevičiumi atidarė Sąjūdžio suvažiavimą ir jame pirmininkavo.

Meilė Lukšienė paliko ryškių pėdsakų ne tik Lietuvos kultūros istorijoje, bet ir Antrajame Lietuvos tautiniame Atgimime.

Antanas Karoblis

Vieni išeina į amžinybę be pėdsakų, kiti juos palieka. Antano Karoblio jie gana ryškūs. Jo netenkino esamybė, valstybingumo netektis. Nuo pat vaikystės jam būdingas socialinio teisingumo jausmas. Šie jausmai buvo viso Antano gyvenimo veiklos motyvai.

A. Karoblis gimė 1940 m. rugpjūčio 17 d. Pasvalio rajono Daujėnų miestelyje. Mokydamasis Joniškėlio vidurinėje mokykloje 1953 m. drauge su keliais septintokais įkūrė pagrindinę organizaciją „Geležinis vilkas“, kurios tikslas – stengtis patiems ir raginti kitus puoselėti tautiškumą ir patriotizmą, laikytis lietuviškų tradicijų, minėti Vasario 16-ąją ir kitas lietuviams reikšmingas datas.

1956 m. imperijoje papūtė nauji vėjai: sukilo vengrai, po Lietuvą nuvilnijo Kaune ir Vilniuje minėtų Vėlinių atgarsiai. Jaunieji pagrindininkai nusprendė paminėti patriotiniais veiksmais 1957 Naujuosius metus, išskeldami medyje priešais Joniškėlio bažnyčią Nepriklausomos Lietuvos vėliavą. Saugumiečiams išsiaiškinus, kas tai padarė, Antanas kartu su kitais aštuoniais moksleiviais buvo pašalintas iš vidurinės mokyklos, suimtas ir saugumiečių tardomas. 1958 m. baigęs Panevėžio neakivaizdinę vidurinę mokyklą, įstojo į Vilniaus pedagoginį institutą. Tačiau paaiškėjus, kad nuspėpė biografinius duomenis, po kelių mėnesių iš instituto buvo pašalintas.

Kiek padirbėjęs sezoniniu darbininku Purvų–Guodžių durpyne, mokytojavo Kupiškio rajono Žaidelių septynmetėje mokykloje ir stojo į Vilniaus universiteto neakivaizdinį skyrių. Čia studijavo matematiką. Domėjosi tikimybių teorija. 1966 m. įgijęs aukštojo mokslo diplomą kaip perspektyvus matematikas 1967 m. tapo Kauno politechnikos instituto Radioelektronikos fakulteto Bendrosios matematikos katedros asistentu. 1970 m. įstojo į Vilniaus universiteto aspirantūrą, kur, vadovaujant akademikui

Jonui Kubiliui, 1973 m. apgynė mokslų kandidato (dabar – daktaro) disertaciją. 1978 m. jam buvo suteiktas docento vardas.

Taip A. Karoblis, sulaukęs tautinio pakilimo, energingai įsitraukė į Sąjūdžio veiklą: 1988–1992 m. buvo Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Kauno miesto tarybos narys, Kauno politechnikos instituto Sąjūdžio tarybos pirmininkas. Nors buvo fundamentaliųjų mokslų atstovas, jį jaudino, kad Kaune nesama rimtos humanitarinių mokslų institucijos. A. Karoblis įsitraukė į Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimą. Priėmus sprendimą atkurti šį universitetą, Antanas buvo paskirtas prorektoriumi, faktiškai – rektoriumi, nes rektorius akademikas Vilemas buvo labiau garbės rektorius, nes šias pareigas atliko visuomeniniais pagrindais. A. Karoblis formavo universiteto mokslinį kolektyvą.

Išrinktas į Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą, Antanas nenutraukė ryšių su atkuriamuoju universitetu: dirbdamas Švietimo, mokslo ir kultūros komisijoje, toliau rūpinosi universiteto teisine padėtimi, dalyvavo rengiant jo Statutą, Mokslo ir studijų įstatymą, pagal kurį aukštosioms mokykloms buvo suteikta autonomija (ši nuostata vėliau buvo įtvirtinta Lietuvos Respublikos Konstitucijoje). Vytauto Didžiojo universitetas pirmasis Lietuvoje perėjo prie trijų pakopų studijų sistemos, disciplinų pasirinkimo.

Po Nepriklausomybės atgavimo Antanas neapsiribojo vien veikla Aukščiausiojoje Taryboje. Jis įsitraukė į atgaivinamų partijų veiklą: buvo Socialdemokratų partijos Kauno rajono Tarybos pirmininkas, LSDP Tarybos narys, tačiau dėl tuomečių šios partijos vadovų vykdomos dešinėjo politikos ir garsaus tuomečio tos partijos lyderio pareiškimo: „Nesvarbu, ką žadėjome prieš rinkimus“ 2002 m. Antanas iš šios partijos pasitraukė.

Neįsivaizduoju, kaip šiandien jaustųsi Antanas matydamas, kaip šis Seimas subjaurojo Mokslo ir studijų įstatymą, kuris verčia gabų Lietuvos jaunimą išvykti iš šalies, kai patriotizmas netenka prasmės, kai atsisakoma vertybių, dėl kurių sudėta tiek aukų, kai lietuvių tauta dėl vykdomos brutalaus politikos mažėja,

kai parengta dirva mokslo institucijų privatizavimui. Juk Liberalų sąjūdžio programoje pasakyta švietimą ir mediciną perduoti į privačias rankas.

Suprantu, kad niekada nerealizuojami visi sumanymai, bet nesuprantu, kai atvirai atsisakoma visų vertybių, kai Seimo daugumai rūpi tik savo biologinių poreikių tenkinimas. Taip, Seime esama nemažai dorų žmonių, bet ne jie šiandien formuoja valstybės kultūrinę politiką. Šiandienis Seimas virto Liberalų sąjūdžio veikėjų įkaitu. Mano giliu įsitikinimu, Liberalų sąjūdis pavojingesnis Lietuvos egzistencijai negu kažkada Burokevičiaus „platformininkai“. Tie buvo svetimi, šie – savi. To nematyti būtų nusikaltimas.

Bet vis dėlto esu optimistas, tikiu, kad tai – laikina mūsų visuomenės liga.

*Kalba, pasakyta Lietuvos Respublikos Seime 2010 m. rugsėjo 14 d.
minint Antano Karoblio 70-ąsias gimimo metines*

Justinas Marcinkevičius

Šiandien į Amžinybę palydime poetą, mūsų Tautinio Atgimimo šauklį Justiną Marcinkevičių, Žmogų, kuris visada buvo su tauta. Jis atėjo į Sąjūdį ne tik be jokių vingių, bet ir pats jį inspiravo, buvo mūsų Atgimimo ideologu, dvasiniu vedliu.

Tautos sąmonę žadina gilus istorijos žinojimas. Bet ji giliau įsi-smelkia į kiekvieno piliečio širdį įtakingu poeto, rašytojo drama-turgo žodžiu negu vien sausu faktų žinojimu. Poezija ugdo meilę savam kraštui.

Žmogus, suvokęs savastį, tiki, kad jo Tėvynė – ne beribės pla-tumos, o žemė, kurioje jis gyvena, ir kad ta žemė turi savo istoriją, trokšta būti laisvas, gyventi savoje valstybėje. Šiai idėjai tarnavo Justino kūryba. Ji žadino lietuvių patriotinius jausmus dar tada, kai viešai nebuvo kalbama apie savo valstybės atstatymą. Ką galėjo jausti žmogus, skaitydamas ar žiūrėdamas spektaklius – trilogiją „Mindaugas“, „Mažvydas“, „Katedra“? Šias mintis poetas, dėstęs ir savo gausiuose susitikimuose su skaitytojais, gaivino istorinę są-monę, istorinę atmintį. Man Katedros statyba simbolizavo Valsty-bės statybą. Manau, taip jautė ir kiti žmonės.

Justinas Marcinkevičius aneksijos metais savo kūryba bel-dėsi į Lietuvos žmonių širdis, ragindamas nepamiršti istorijos, žadindamas mūsų savigarbą. Apie Lietuvos valstybingumą, at-gimimą jis visa savo ankstesne kūryba, eilėmis rengė Lietuvą at-gimti. Daugiatūkstantiniuose mitinguose mokė tautą skanduoti: „Lie-tu-va.“

Neįsivaizduoju Atgimimo be tokio žmogaus kaip Justinas Mar-cinkevičius. Apskritai be jo neįsivaizduoju Lietuvos. Jis tvirtai įėjo į Lietuvos istoriją ne tik kaip poetas, bet ir kaip politinis mąstytojas. Jis renkamas Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės nariu, Tarybos nariu.

Sąjūdis pakėlė Lietuvą. Vargu ar Tauta pasitikėtų Sąjūdžiu, jeigu

priešakinėse gretose nematytų Marcinkevičiaus. Jis visa esybe pasinėrė į praktinę veiklą, sakė kalbas mitinguose. 1988 m. daugiatūkstantiniame Vingio parke vykusiame mitinge pareikalavo paviesti dokumentus, kuriais remiantis Lietuva buvo įjungta į imperiją. Poetas pats viešino įvairius susitarimus tarp įvairaus plauko okupantų. Savo vaizdžia plunksna ir gyvu žodžiu nemažai prisidėjo prie okupantų užmačių demaskavimo. Žmonės įsiklausydavo į Poeto balsą. Čia atsiskleidė Justino, kaip gilaus politinio mąstytojo, talentas, tiesiogiai įtakojantis mūsų sąmonėjimą.

1989 m. birželio 10 d. TSRS liaudies deputatų suvažiavime, sudarius komisiją Tarybų Sąjungos ir Vokietijos 1939 metų nepuolimo sutarčiai politiškai įvertinti, poetas buvo išrinktas jos nariu. Justinas studijavo dokumentus, telkė pažįstamus TSRS rašytojus ir kitus meno žmones, išrinktus TSRS liaudies deputatais, paremti Lietuvą. Poetas buvo garsus ir už Lietuvos sienų. Jo dėka ne vienas kitatautis atsisuko veidu į Lietuvą. Šiai aukščiausiai imperijos institucijai pripažinus, jog Lietuva ne savanoriškai įstojo į Tarybų Sąjungą, o joje atsidūrė dviejų grobuonių sąmokslas, atsivėrė perspektyvos šiai neteisybei likviduoti. Lietuva įžengė į savo valstybės atstatymo kelią.

Menkystos visada nejaukiai jaučiasi dvasios milžinų paunksnėje, siekia užimti jų vietą istorijoje. Tai daugelio tautų problema. Tik skaudu, kad ją pajautė Justinas. Kai tikslas pasiektas, nugalėtojų šlove pasidalyti nori ne vienas. Politiniai pigmėjai ėmė niekinti Poetą tuo metu, kai tauta turėjo būti jam dėkinga. Dalis tautiečių puolė grobti tai, kas priklauso visiems. Žinoma, tokiems nereikalingi poetai. Bet ar šie žmonės reikalingi tautai? Justinas jautriai išgyveno, kas vyksta Lietuvoje. Bet tai – laikmetis, ne tautos istorija. Šias mintis Poetas dėstė Mokslų akademijoje prieš pat savo tragišką nelaimę.

Justinas Marcinkevičius didžiuojasi, kad jis – lietuvis, nors ir pripažįsta, jog būti lietuviu sunku. Be tokių žmonių kaip Justinas neišgyventų jokia tauta. Kol jie gimsta, tautos išlieka. Jos gyvos savo kultūra, identitetu.

Lietuvių Tauta, kol bus gyva, toje pačioje gretoje, kurioje stovi Martynas Mažvydas, Simonas Daukantas, Motiejus Valančius, Vincas Kudirka, Jonas Basanavičius, regės Justiną Marcinkevičių. Jis, kaip ir Basanavičius, nesiveržė į jokių postus, bet jis visada atsidurdavo reikiamoje vietoje. Šis bruožas ir tapatina šiuos du vyrus. Visi mūsų tautos žadintojai atėjo ne iš didikų dvarų, o iš gilaus kaimo sodybų. Būtent tokie žmonės niekada neišdavė savo tautos.

*Kalba, pasakyta per Justino Marcinkevičiaus laidotuves
Mokslų akademijos salėje 2011.02.19*

Nepaveikta laiko tėkmės

Įprasta manyti, kad istorijos kūrėjai – įvairiausio rango politikai. Tačiau analizuodami istorijos vyksmą pastebėsime ką kita. Viešąją nuomonę formuoja ne jie – jie arba padeda įsigyventi visuomenės siekiams, arba juos torpeduoja.

Nelaisvoje visuomenėje pagrindinis svoris krinta ant kultūros veikėjų, opozicinių dvasininkų pečių. Ypač tai buvo akivaizdu okupuotoje Lietuvoje tiek XIX, tiek XX amžiuje. Tada būrėsi įvairūs draugų rateliai, kuriuose diskutuota, ką daryti, kaip apeiti įvairius draudimus, kaip padėti vieni kitiems. Šioje terpėje ir iškyla Vandos Zaborskaitės, draugų vadintos tiesiog Vanda, neprižadant kokių nors kitokių apibūdinimų asmenybė.

Tiksliai neprisimenu, kada asmeniškai susipažinau su Vanda. Apie prasidėjusią raganų medžioklę Vilniaus universitete išgirdau dar studijuodamas Maskvos universitete. Mane stebino: Maskvoje vyko atšilimas, Vilniuje – atšalimas. Šį vyksmą pajutau 1959 m., pradėdamas dirbti Šiaulių pedagoginiame institute. Bet jo tiesiogiai nepalietė vyksmas Vilniuje. Mat Šiauliuose nebuvo ryškių asmenybių, todėl ir nebuvo ką medžioti ar smerkti. Institutas gyveno provincialų gyvenimą. Lituanistai tarpusavyje šnabždėjosi apie įvykius Vilniuje, dėl prioritetų tarpusavyje nekonkuravo, nors tarp instituto dėstytojų būta Meilės Lukšienės, Jurgio Lebedžio, Vandos Zaborskaitės paskaitų klausytojų, tik čia nebuvo Jono Bielinio, Stasio Lazutkos tipo veikėjų.

Atsidūręs Vilniuje su smerkiamaisiais susipažinau iš arčiau. Mano jungtimi su senąja inteligentija tapo J. Lebedys. Nors buvau Istorijos instituto aspirantas, sukinėjausi Vilniaus universitete. Tai buvo po didžiojo lituanistų valymo. J. Lebedį sudomino mano studijos Maskvos universitete, ten rašytas diplominis darbas apie aušrininkus (ne tik ten, bet ir apskritai pirmasis tokio pobūdžio darbas). Kodėl? Kita kalba. J. Lebedys įtraukė

mane į savo ratą (M. Lukšienė, V. Zaborskaitė, pradėjusi moksle „apšilti“ Irena Kostkevičiūtė). Vėliau įvairiausiomis progomis susitikdavome namų aplinkoje, suvokėme, kad galime vienas kitu pasitikėti, padėti. Kita jungtis buvo būsimasis Vandos vyras Rimantas Vėbra, kurį pažinojau anksčiau. Tai labai įdomaus likimo asmenybė, buvęs komjaunimo veikėjas, kurį universitete išskėstomis rankomis sutiko S. Lazutka, tačiau greit juo nusivylė ir dėjo visas pastangas, kad išgyvendintų jį iš ten. Tai S. Lazutkai pavyko.

Netekusi darbo Vilniaus universitete Vanda nesutriko – įniko į lituanistikos studijas. 1968 m. pasirodė jos monografija „Maironis“ – bene ryškiausias darbas apie prieškario poetą. J. Lebedys pavedė man parašyti recenziją apie šį V. Zaborskaitės veikalą. Nepadėjo atsikalbinėjimai, jog nesu nei lituanistas, nei literatūros istorikas. „O tu rašyk, – pasakė J. Lebedys, – ką išmanai... Rašei apie Jono Šliūpo filosofines pažiūras. Vanda tyrinėja ir Maironio pažiūras. Akcentuok jas.“ Kitas J. Lebedžio argumentas: „Tu, kaip Maskvos universiteto auklėtinis, dar neužkliuvai mūsų partogenosėms.“

Parašiau. Recenziją išspausdino „Komjaunimo tiesa“. Recenziją užbaigiau žodžiais: „Darbas, vertas LTSR valstybinės premijos.“ Žinoma, V. Zaborskaitė jos negavo. Tačiau recenziją kaip nemalonią piliulę sukandę dantis prarijo V. Zaborskaitės nedraugai. Mat pagal to meto tradicijas vienas laikraštis nepolemizuodavo su kitu (veikė pirmumo teisė). Sakysim, jeigu „Tiesa“ išspausdintų neigiamą recenziją, o po to „Komjaunimo tiesa“ – teigiamą, jos redaktorius būtų pasmerktas už „idėjiškai“ žalingų straipsnių spausdinimą, o jeigu „Komjaunimo tiesa“ su-skubdavo paskelbti anksčiau už „Tiesą“, pastaroji arba nuleisdavo negirdom, arba surasdavo ką nors pozityvaus. Kitaip sukeltų keblumą LKP CK ideologams. Maskva galėtų paklausti: „Kodėl tokiu dideliu tiražu leidžiamas laikraštis spausdina idėjiškai žalingus straipsnius?“ Tokios buvo žaidimo taisyklės. Žodžiu,

polemika jau būtų ne su manim ir V. Zaborskaite, o su laikraščiu, kuri pastarajam nieko gero nežadėtų. Todėl reikėjo suskubti kuo anksčiau paskelbti teigiamą recenziją.

Bolševikai bandė įtvirtinti principą: „Viskas prasideda nuo mūsų, viskas, kas buvo iki mūsų, neverta dėmesio arba tik parengiamasis etapas „tikrajai ideologijai įsitvirtinti.“ Šis principas buvo universalus. Išėities taškas – Spalio revoliucija. Takoskyra istorijoje: įvykiai iki Spalio revoliucijos ir po jos, nors pažangumo elementų buvo galima ieškoti ir ankstesniais laikais. Lietuvoje tas modelis buvo susiaurintas: iki 1940 metų ir po 1940 metų, nors buvo labai pozityvu ieškoti teigiamo Spalio revoliucijos poveikio Lietuvos kultūrai. Žodžiu, priėmus tas žaidimo taisykles, buvo galima ir pozityviai dirbti, išvengti konjunktūros. Tą ir darė Vanda. Spausdintas ir nepasmerktas žodis turėjo magiškos galios. Maironio vardas jau neužkliuvo kiečiausiems bolševikiniams ideologams.

Vanda tvirtai tikėjo, kad kultūra nepertraukiama (nematant istorinių sąsajų, tauta pasmerkta išnykimui). Šiai idėjai puoselėti ji paaukojo gyvenimą. Ji tyrinėjo lietuvių literatūrinį palikimą. Rašė ir spausdino straipsnius nepasiduodama jokiems konjunktūriniais vėjams. Savo gyvenimu parodė, jog pozityvų darbą galima dirbti pačiomis nepalankiausiomis sąlygomis. Šioje plotmėje ji buvo pavyzdys kitiems. Niekada nemačiau Vandos sutrikusios.

Vanda augo ir brendo nepriklausomoje Lietuvoje, dirbo priklausomoje. Tuo tarpu mano karta brendo ir veikė jau okupuotoje Lietuvoje. Vanda buvo tų kartų jungiklis. Padėjo geriau suvokti praėjusius laikus ir savo prisiminimais.

Praeities dvasia kvėpavo mums į pakaušį. Mes, aneksuotos Lietuvos kartos žmonės, jautėme praesityje sukurtas vertybes. Bent man Vanda Zaborskaitė, Meilė Lukšienė, Jurgis Lebedys buvo sąlyčio taškas su Ta Lietuva. Daug, bent mano planų, sujaukė J. Lebedžio netikėta mirtis. J. Lebedys buvo be galo išradingas.

Jis žinojo, kaip apeiti kliuvinius ir pasiekti norimų rezultatų. To iš jo ir mes mokėmės⁶⁷.

Vanda buvo kiek jaunėlesnės už J. Lebedį kartos atstovė. Man rūpėjo tarpukario Lietuvos kultūros veikėjus inkorporuoti į esamos Lietuvos kultūrą, ką Vanda darė nuo pirmų savo mokslinės karjeros dienų. Reikėjo nemažai išradingumo. Ji jautė realybę. Nesijaučiau svetimas Vandos draugų būryje. Mes suvokėme, kad toli gražu ne visi okupacinio režimo cerberiai iš prigimties yra nenaudėliai.

Dažno viduje grūmėsi prisirišimas prie protėvių kultūros ir gero gyvenimo troškimas. Kaip įtraukti tokius veikėjus į savo veiklos orbitą? Tarp jų būta įvairių asmenų: vieni pasiduodavo, kai pajusdavo mažiausią pavojų dėl savo egzistencijos, kiti buvo linkę rizikuoti. Be šių veikėjų palaiminimo negalėjo legaliai pasirodyti nė vienas kūrinys. Vanda palaikė gerus santykius su „Vagos“ leidyklos vadovais (Jurgiu Tornau), neabejingais lietuvių kultūrai. Tais laikais asmenybei įsitvirtinti viešumoje padėdavo moksliniai laipsniai ir kiti titulai. Jų siekta ne vien asmeninės karjeros sumetimais. Mat tada moksliniai titulai buvo labai vertinami, buvo tam tikras saugiklis. Vanda apgynė habilitacinį darbą (tada vadinta daktaro disertacija, o dabartinė daktaro – mokslų kandidato disertacija). Tai sudarė sąlygas tapti Vilniaus pedagoginio instituto Lietuvių literatūros katedros profesore.

Negaliu tiksliai nupasakoti, kada ir kokiais klausimais diskutuota draugų rate. Diapazonas buvo labai platus – nuo atskirų kūrininių iki politinių aktualijų aptarimo. Dažnai susitikdavome pas Ingę Lukšaitę, Ireną Kostkevičiūtę, Marcelijų Martinaitį. Progu buvo įvairiausių – gimtadieniai, o jų švęsti režimas nedraudė.

Per Vėlines lankydavomės Rasų kapinėse, uždegdavome žvakutes ant J. Basanavičiaus, V. Mykolaičio-Putino, M. K. Čiurlionio,

---

⁶⁷ Prisiminimus apie J. Lebedį parašiau dar 1983 metais. Žr.: Profesorius Jurgis Lebedys (sudarytojas Juozas Girdzijauskas), Vilnius, Mokslas, 1983, p. 170–174.

Kasmet du kartus – gimimo ir mirties dieną – lankydavome
Vincio Mykolaičio–Putino kapą Vilniaus Rasų kapinėse.

Iš kairės sėdi poetė Vanda Zaborskaitė, menotyrininkė Irena Kostkevičiūtė, literatė
Roma Brogienė; stovi literatūrologas Juozas Girdzijauskas, tautinės mokyklos
puoselėtoja Meilė Lukšienė, matematikas, orientologas, vertėjas Linas Broga,
literatūrologas Vytautas Kubilius, mano žmona Apolonija ir aš

P. Višinskio, J. Lelevelio ir kitų iškilų asmenybių kapų. Be to, du kartus per metus aplankydavome V. Mykolaičio-Putino kapą. Po to dalydavomės prisiminimais apie poetą. Vanda, Meilė, Irena Kostkevičiūtė, Roma Dambrauskaitė-Brogienė asmeniškai pažinojo poetą, su juo artimai bendravo. Man, Marcelijui Martinaičiui, Romualdui Ozolui jos buvo žinių šaltinis. Tokių susitikimų metu ryškėjo, kas ką pažįsta ir kaip tais ryšiais pasinaudoti.

Mane domino Lietuvos filosofijos istorija. Užsiminiau apie Stasį Šalkauskį. „Gerai, – išgirdau iš Vandos, – galiu tave supažindinti su Šalkauskio žmona Julija ir jo sūnumi Juliumi.“ Taip užsimezgė ryšiai su Šalkauskio šeima, be kurių vargu ar būtų pasirodę aneksuotoje Lietuvoje S. Šalkauskio darbai.

Ponia Julija saugojo savo vyro rankraščius (ir nespausdintus). Su jais ji ir supažindino mane. Kilo sumanymas parengti S. Šalkauskio rankraščius spaudai. Kaip? Tarp neskaičiųusių S. Šalkauskio raštų karingų ateistų profesorius garsėjo kaip aršus klerikalas. Reikėjo šį mitą išsklaidyti.

Tarp rankraščių buvo filosofo laiškas Antanui Smetonai, rašytas 1935 m. lapkričio 2 d. Jame mąstytojas įspėjo Prezidentą apie galimus krašte neramumus, kurių šaltinis – krašte auganti socialinė atskirtis ir, jeigu, filosofo nuomone, nebus imtasi reformų, tuo pasinaudos išoriniai priešai (Vokietijos nacistai ir Rusijos bolševikai), primena A. Smetonai apie paskutinio Rusijos caro Nikolajaus II, kuris nepaisė įspėjimų, likimą.

Laišką parengiau spaudai⁶⁸. Žinoma, tą vietą, kur kalbama apie bolševikus, praleidau įrašydamas „<....>“. Laiškas padarė įspūdį. Čia pat įdėjome ištrauką iš neišleisto S. Šalkauskio veikalų „Bendroji estetika“⁶⁹. Kitą ištrauką iš šio rankraščio pateikiau „Problemoms“⁷⁰. Neužkliuvo. Ir „Minties“ leidykla į savo planus įtraukė S. Šalkauskio raštų išleidimą.

Kad nekiltų nesusipratimų dėl rankraščio (tada skelbti iš privačių archyvų buvo neįprasta), pasitaręs su J. Šalkauskiene rankraštį perdaviau Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriui, Vytautui Bogušiiui. Įformino. Rankraščio nuoroda – saugomas Vilniaus universiteto rankraštyne. Nekilo klausimo, kada ir kaip jis ten pakliuvo. Po šios publikacijos ir klerikalizmo medžiotojai pritilo – atsivėrė kelias tolesnėms filosofo darbų publikacijoms. Be abejo, be Vandos neturėčiau galimybės priėti prie S. Šalkauskio rankraščių.

⁶⁸ Genzelis B. Rankraštinis S. Šalkauskio palikimas. Būtis ir laikas, Vilnius, Mintis, 1983, p. 221–234.

⁶⁹ Ištrauka iš S. Šalkauskio veikalų „Bendroji estetika“, ten pat, p. 234–262.

⁷⁰ Šalkauskis S. Grožis ir dorovė, Problemos-33, 1985, p. 45–51.

Prie šios detalės sustojau tam, kad parodyčiau, kokie asmeniniai ryšiai egzistavo tarp lietuvių inteligentijos ir kaip per juos buvo gaivinamas tautos atminimas. Vanda ieškojo būdų ne tik išsaugoti tautos atmintį, bet ir plėtoti kultūrinius ryšius, pasitikėjimą savimi, perteikti jį visuomenei. Tam padėjo jos mokslinės publikacijos, viešos paskaitos. Ji dalyvavo įvairiuose neformaliuose susibūrimuose, tikėjo progresu.

Apie Lietuvos likimą nuolat diskutuota, tikėta, kad anksčiau ar vėliau atgausime Nepriklausomybę, todėl būtina išsaugoti tautą, jos kultūrinį palikimą, gaivinti istorinį atminimą. Taip beminijant, atėjo M. Gorbačiovo „perestroika“, atvėrusi duris ryšiams su užsienio šalimis.

Vokietijos Federalinėje Respublikoje, Travemiundėje, netoli Liubeko, veikė „Ostsee Academia“, kuri organizuodavo mokslines ir aktualiais politikos klausimais konferencijas, susitikimus su vokiečių ir kitų šalių politikais. Skaitytų pranešimų pagrindu Vokietijos spaudoje spausdino straipsnius. Jos vadovas dr. Dittmaras Albrechtas mezgė kontaktus su legaliai Tarybų Sąjungoje besiformuojančia intelektualine opozicija.

Kiek žinau, pirmaisiais „Ostsee Academia“ dalyviais iš Lietuvos buvo Vilniaus universiteto Germanistikos katedros vedėjas Jonas Kilius ir V. Zaborskaitė. Vėliau mūsų dalyvių ratas išsiplėtė, į jį patekau ir aš. Kaip vėliau man papasakojo D. Albrechtas⁷¹, mane jam rekomendavo V. Zaborskaitė.

Vandą į savo gretas įtraukė Sąjūdis, tiksliau, ji buvo prie Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio ištakų. Neatsitiktinai ji, Steigiamojo Sąjūdžio suvažiavimo delegatė, išrenkama į Lietuvos Persitvarkymo

---

⁷¹ Ši akademija daug prisidėjo prie Lietuvos valstybingumo pripažinimo, o dr. D. Albrechtas buvo apdovanotas vienu aukščiausių Lietuvos ordinų. Jau Nepriklausomybės metais „Ostsee Academia“ organizavo renginius, skirtus pirmosios lietuviškos knygos 450 metų pasirodymui.

Sajūdžio Seimą. Strimgalviais ridenomės į Nepriklausomybę. Ne viskas vyko sklandžiai, ypač kai pakvipo valdžia. Kai kas norėjo pakilti virš kitų, realizuoti savo ambicijas, neretai kitų sąskaita (atskiri buvusio režimo adeptai panoro įvardyti save vos ne buvus antikomunistais). Šis kūlversčiavimas erzino Vandą.

Profesorė bičiuliavosi su Vytautu Kubiliumi. Berods 1985 m. mes su Vanda ir Vytautu Kubiliumi, aptikę netoli Nemenčinės, prie ežero, puikią sodybą, norėjome ją nusipirkti. Pagal to meto įstatymus kultūros veikėjai, o mes tokie ir buvome, galėjome pirkti sodybas, jeigu tam neprieštarauja vietos feodalai (kolūkio pirmininkas, tarybinio ūkio direktorius ir pan.). Kadangi mūsų nužiūrėta sodyba buvo Miškų ūkio ministerijos valdose, ši mums tokio sutikimo nedavė, motyvuodama tuo, kad ji bus reikalinga pačiai ministerijai. Vėliau įsigijome sodybas Zarasų rajone: mus skyrė Šventosios upė, o aplinkkeliu – apie 10 kilometrų. Vėliau Vanda džiaugėsi: ačiū Dievui, kad nelemta buvo apsigyventi kartu su Kubiliais... Sajūdis mūsų šeimas atskyrė.

V. Kubilius tapo aršiu kairiųjų kritiku (įsivaizduokite, Vanda, tiek kentėjusi nuo okupacinio režimo, dabar – kairioji). Mat jos credo – neieškokime priešų ten, kur jų nėra, neskaldykime tautos, ieškokime jungties, antraip neišgyvensime, neišsaugosime savo valstybės (ji Vandai buvo didžiausia vertybė).

Šis požiūris ir užkliuvo naujiesiems ultrapatriotams, o profesorė buvo įsitikinusi, kad kerštas būdingas laukinėms tautoms. „O mes tokie nesame“, – kartojo Vanda. Ir kas bjauriausia, „naujieji“ pradėjo pulti ir anksčiau į nemalonę patekusius asmenis. Vienas puolikų buvo V. Kubilius.

Šios naujos raganų medžioklės įkarštyje žurnalistai archyve aptiko jaunystėje Vytauto Kubiliaus rašytus kaltinimus Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedrai dėl „nacionalistinių“ nukrypimų. Apie tuos dalykus anksčiau nežinota, nieko neįtarta, nes vėliau V. Kubilius tokius „nukrypimus“ pats darė, už ką „internacionalistų“ buvo puolamas, nors jo iš darbo niekas neatleido

ir nesutrukdė naudotis visomis privilegijomis, kurių neturėjo jo puolami kairieji.

Vandą ištiko šokas. Ji gūžčiojo pečiais: „Jeigu tai buvo jaunatviški komjaunuolio įsitikinimai, suprasčiau... Žmogaus pažiūros gali evoliucionuoti. Bet kaip galima artimai bendrauti su žmonėmis ir apie savo ankstesnį požiūrį nieko neprasitarti? O konjunktūrai pasikeitus, vėl pulti tuos, kurie tave laikė draugu, žinant, kad tavo išpuoliai iš piršto laužti?“ Juk nuo V. Kubiliaus savo pažiūrų neslėpė ir nevedmainiavo nei Vanda, nei Meilė Lukšienė, nei Irena Kostkevičiūtė, nei koks kitas tos aplinkos asmuo. Daugiau šios temos profesorė nelietė. Laikėsi krikščioniško principo – „neteiskime kitų“. Vanda niekada neslėpė savo pažiūrų, pritarė krikščioniškojo socializmo idėjoms.

Vanda buvo įsitikinusi, jog reikia braukti liniją tarp praeities ir dabarties – viską pradėti iš naujo. Jos nuomone, sąskaitų suvedinėjimas veda į niekur. Kiekvienam žmogui būdinga klysti⁷². Su ja solidarizavosi jos bičiulės Meilė Lukšienė, Irena Kostkevičiūtė, pakankamai nukentėjusios nuo sovietinio režimo. Klaidų nevalia eskaluoti, kaip ir kartoti. Deja, ne visi galvojo taip, kaip Vanda. Tai ją skaudino.

Šių ir kitų dokumentų paskelbimas sujaukė „naujųjų patriotų“ veiklą. Ne V. Kubilius buvo to judėjimo pirmtakas. Čia laurai be išlygų priklauso Virgilijui Čepaičiui, Sauliui Stomai. Pirmasis formulavo „Lietuviškos tvarkos“ koncepciją, pagal kurią kitaip

---

⁷² Kai kurie jaunuoliai, pasidavę ideologinių sargų įtakai, vėliau praregėjo. Pavyzdžiui, artimas J. Bielinui studentas Antanas Trakymas aktyviai dalyvavo kritikuojant katedros dėstytojus, o po jos išvaikymo buvo paliktas joje dėstytojauti, tačiau po kelerių metų, supratęs jaunystės paikystes, atsiprašė už jaunatviškus veiksmus, pareiškė, kad kitaip nei V. Zaborskaitė ir jos bendraminčiai dėstyti lietuvių literatūros neįsivaizduojąs, pasiprašė atleidžiamas iš dėstytojo pareigų ir pasitraukė iš akademinų sferų.

negu jis mąstantiems neturi būti vietos Lietuvoje, o antrasis, vadovaudamas „Lietuvos aidui“ ir LTV laidoms, ieškojo „lietuviškos tvarkos priešų“, į kurių sąrašą pateko daugelis Lietuvos kultūros veikėjų. Peržengtos bet kokios padarumo ribos. Visi, kurie manė, jog būtina ieškoti santarvės, patys tapo išpuolių objektu, net Irena Kostkevičiūtė buvo apšaukta komunistų tarnaitė, nepaisant to, kad būdama kelių knygų autorė, turinti mokslinį laipsnį šešerius metus buvo bedarbė, o vėliau tenkinosi jaunesniojo mokslinio bendradarbio pareigomis.

Pirmaisiais Sąjūdžio metais žavėjome pasaulį vienybe. Vanda džiaugėsi. Dar Sąjūdžio išvakarėse drauge su Meile Lukšiene kūrė Tautinės mokyklos koncepciją. Bet po sėkmingos Sąjūdžio pergalės TSRS liaudies deputatų rinkimuose ir jų darnos veiklos TSRS liaudies deputatų suvažiavimuose bei jo išrinktoje TSRS Aukščiausiojoje Taryboje prasidėjo skaldymasis. Į valdžią pradėjo brautis žmonės, kurie anksčiau nė piršto nepajudino dėl Nepriklausomybės. Kad ne viskas sklandžiai klostėsi, nieko stebėtino. Neturėjome profesionalių politikų. Jų vietas turėjo kas nors užpildyti. Ir pildė...

Kaip atsvara naujiems politikams, kurstantiems nesantaiką šalyje, susiformavo Lietuvos ateities forumas (LAF). Į jo veiklą įsitraukė asmenys, kurių nebetenkino esamybė, Sąjūdžio idealų nevykdymas. Į Forumo tarybą buvo išrinkti ir buvę žymūs disidentai, ir kultūros veikėjai. LAF veikloje dalyvavo Tėvas Stanislovas (Dobrovolskis), dvasininkai Ričardas Mikutavičius, Kazimieras Vasiliauskas, disidentai Liudas Dambrauskas, Aleksandras Bendinskas, Albertas Žilinskas. Į Forumą įsitraukė ir Vanda. Tačiau netrukus Forumo paunksnėje pradėjo ieškoti prieglobsčio ir kai kurie buvę Nepriklausomybės oponentai. Nejaukiai pasijuto LAF iniciatoriai.

Su šia problema susiduria visi judėjimai atkuriamose valstybėse. Į partijas priimama, o į judėjimus ateina, kas tik nori. Forumo veikla slydo iš vadovybės rankų (panašiai atsitiko ir Sąjūdžiui). Vanda nutolo nuo Forumo, nors jo gretose liko ne vienas

profesorės bičiulis, su kuriais ji ir toliau bendravo. Ji įniko į Tautinės mokyklos kūrimo koncepciją. Šiai idėjai realizuoti skyrė kone dešimtmetį. Deja, šių planų realizuoti nepavyko, nes mūsų politinėje padangėje įsitvirtino liberalų propaguojamas globalizmas, kuris ne kas kita, kaip ankstesnio „internacionalizmo“ variantas, tik turintis kitų akcentų.

Jausdama atkurtos valstybės skaudulius, Vanda mėgino užčiuopti jų priežastis. Lietuvoje trūko profesionalių politikos apžvalgininkų. Ji pasinėrė į publicistinę veiklą. Atsiskleidė jos, kaip publicistės, talentas. Vienas po kito pasirodė jos straipsniai aktualiais klausimais „Lietuvos žiniuose“, internetiniame portale „Bernardinai.lt“. Ji buvo stebėtinai aktyvi. Tapo profesionalia apžvalgininke (vos ne kiekvieną savaitę rašė po straipsnį). Buvo stebėtinai įžvalgi. Tik Lietuva dar gyvena tokiu metu, kai didelei jos piliečių daliai įžvalgumas ne prie širdies: linksta tikrovę matyti ne tokią, kokia yra, bet tokią, kokią norėtų. Todėl ne visi linkę suprasti istorinį vyksmą. Vanda sulaukė nemažai anoniminių užgauliojimų. Į juos reagavo stoviškai.

Profesorę jaudino nihilistinis požiūris į savo kultūrą, jos istoriją, Tautinės mokyklos sampratą, lituanistinių dalykų dėstymą mokyklose. Bandė suvokti, kodėl Nepriklausomoje Lietuvoje labiau negu sovietinėje menkinamas Vinco Kudirkos, Jono Basanavičiaus, Žemaitės vaidmuo, bandoma išbraukti iš mūsų istorijos net aneksuotoje Lietuvoje tautinį jausmą puoselėjusius kultūros veikėjus. Ji rašė iki paskutinio atodūσιο. Straipsnyje „Gražu, kas maža...“, išspausdintame prieš pat mirtį, apgailestauja: „Gražu tai, kas arti, ką galime įdėmiai apžiūrėti, kas įprasta ir sava – tai labai gyvai pajuntame būdami globalėjančiame pasaulyje, kuris linkęs viską suvienodinti, niveliuoti, visą žemę paversti vienu dideliu kaimu, kur visur viskas vienoda ir visiems pažįstama.“⁷³

⁷³ Zaborskaitė V. Gražu, kas maža..., bernardinai.lt, 2010-12-21.

Iš kur tokios nuotaikos Nepriklausomoje Lietuvoje? Ieškojo atsakymo Vanda. Juk aneksuotoje Lietuvoje siekėme būti savimi.

Vandos šviesus paveikslas niekada neišblėsta man iš akių: visada atlaidi, kūrybinga, plataus diapazono mokslininkė, politikos apžvalgininkė, niekada neieškojusi kokios nors asmeninės naudos. Niekada neteko Vanda nusivilti. O juk bendrauta daugiau kaip keturis dešimtmečius.

Vanda Zaborskaitė – nepaveikta laiko tėkmės. Lietuvos istorijos metraštis, 2012/01, Vilnius, leidykla LII, 2013, p. 127–134

Marcelijus Martinaitis išėjo...

Valstybė atkuriamą ne vien ginklu. Istorija žino nemažai pavyzdžių, kai ištisos tautos žuvo – istorijos analuose išliko tik jų vardai. Tauta gyva tol, kol gyva jos dvasia (kultūra). Nė viena tauta, praradusi kultūrą, neprisikėlė iš mirusių. Lietuvos gyvastį palaikė jos kūrėjai. Kol lietuvių tauta gyva, iš jos atminties neišblės Martyno Mažvydo, Kristijono Donelaičio, Simono Daukanto, Jono Basanavičiaus, Maironio, Justino Marcinkevičiaus ir šiandien mus apleidžiančio Marcelijaus Martinaičio vardai.

Marcelijus plūšo, kad Lietuva būtų. Tam skyrė savo gyvenimą. Neaptarinėsiu jo kūrybos, mąstančiam lietuviui ji žinoma. Ji buvo verčiama į kitas kalbas. Skaitydami Marcelijaus eiles kitaučiai juto lietuvių dvasią, gavo informacijos apie mūsų folklorą. Vien ko vertas Kukutis? Kukutis – ir pašaipūnas, ir esamybės kritikas, realybės reiškėjas. Taip meistriškai pateikta, kad net ištikimiausiam imperiniam cenzoriui buvo sunku prikibti. Marcelijus įrodė, kad ir okupacijos sąlygomis galima būti lietuviu.

Marcelijus turėjo tvirtą stuburą, tikėjo, kad lietuvių tauta turi teisę gyvuoti, kaip ir kitos lygiavertės tautos, kad anksčiau ar vėliau tai atsitiks. Jis neniekino kitaip mąstančių, tik bandė suprasti. Jam skaudėjo matant, kad kai kurie mūsų tautiečiai žeminasi, verkšlens, prisitaiko net tada, kai nėra realios grėsmės jų egzistencijai. Vienas dalykas, kai Tave žemina kiti. Tu gali pakilti. O kai pats? Apie tai mąstė Marcelijus. Tai galiu drąsiai tvirtinti, tai leidžia vos ne pusės amžiaus mūsų artima pažintis.

Marcelijus priklausė tai poetų kohortai, kurie ne tik genialiai apdainavo savo pastebėjimus, bet ir sąmoningai siekė įkvėpti žmonėms pasitikėjimą savimi. Jis mielai susitikinėjo su skaitytojais, dalinosi mintimis apie esamybę, dalyvaudavo įvairiuose renginiuose. Jo namai buvo vienminčių susibūrimo vieta, kur kalbėta ne vien apie literatūrą, galvota, kaip, atėjus tinkamam

laikui, įsitraukti į politiką. Tam padėjo folkloristinis judėjimas, kurio aktyvistas buvo Marcelijus. Jis visada jautėsi kaimiečiu. Jis niekaip nepajėgė priprasti prie miesto mūro sienų. Ir kai tik atsirado galimybė, Marcelijus iš kaimo į sodą perkėlė savo sodybą ir apsigyveno joje.

Marcelijus ne prisišliejo prie Sąjūdžio, bet ir rengė jam dirvą. Sąjūdiečiai išrinko jį Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimo nariu, o Seimas – savo Tarybos nariu, Lietuvos žmonės – TSRS liaudies deputatu. Šį mandatą jis panaudojo paramos paieškoms Rusijos ir kitų tautų inteligentijoje Lietuvos valstybingumui atkurti. Šiandien kelio į Nepriklausomybę tyrinėtojai visuose parametruose aptinka Marcelijaus Martinaičio pėdsakų.

Lietuva nepriklausoma. Koks džiaugsmas spindėjo Marcelijaus akyse. Vien Nepriklausomybės paskelbimas neišsprendė visų problemų. Marcelijų skaudino atsiradę veikėjai, kuriems Nepriklausomybė nėra vertybė. Vieni įsigudrino sakyti – „mes nenorime būti lietuviai, mes esame europiečiai“, kiti – „Vasario 16 d. Aktas yra klaida“, tretii – „lietuviai okupavo Klaipėdos kraštą“, ketvirtii – juodinti mūsų istoriją.

Kai žinai, jog panašūs dalykai skaudino Marcelijų, negali tylėti. Juk čia ne vien į Anapilį išėjusio Marcelijaus skausmas. Gyventi savoje valstybėje buvo Sąjūdžio tikslas. Tam savo talentą skyrė Marcelijus Martinaitis. Apmąstydamas tuos procesus poetas sakė: „Svetimkūnių visada būta, nenuostabu, kad jie ir dabar neišnyko“ ir tikėjo, kad ne jie nulems tautos būtį – jie padeda suvokti realybę ir neleidžia ramiai užmigti.

Poetas Marcelijus Martinaitis yra iš tų, kurių neužsės užmiršimo dulkės. Jis gyvens, kol bus gyva lietuvių tauta.

Kalba, pasakyta prie Marcelijaus Martinaičio kapo, 2013.04.08

Monsinjoras Alfonsas Svarinskas

Liepos 17-osios vėlų vakarą atsisėdus prie TV ekrano kaip žaibas nutrenkė žinia – mirė monsinjoras. Juk taip neseniai sėdėjome greta Karininkų ramovėje per jo knygos „Nepataisomasis. I dalis“ pristatymą. Gavau knygą su užrašu: „Mielajam ir dorajam prof. Genzeliui Dievo palaima. Parašas, 2014.IV.29.“ Tai buvo paskutinis mūsų susitikimas. Apie monsinjoro sunkią ligą esu girdėjęs. Ir tą vakarą jis guodėsi, kaip sunkiai sekasi judėti, pridurdamas: „Ką darysi, reikia.“

Mano pažintis su monsinjoru siekia nuo pat pirmų jo išrinkimo į Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą 1991 m. rugsėjo 14 d. dieną vietoj mirusio Valerijono Šadreikos. Pirmomis dienomis sutikęs mane monsinjoras padėkojo už Viduramžių chrestomatijos parengimą, sakė netikėjęs, kad tokio pobūdžio knygos gali būti išleistos imperijoje. Smagu buvo girdėti kunigo žodžius. Buvau įsitikinęs, kad šv. Augustino, šv. Tomo Akviničio raštai – mūsų kultūros paveldas. Kiekvienam kultūringam žmogui pravartu juos perskaityti. Norint buvo galima ir cenzūrą apeiti.

Pirmą kartą apie monsinjorą Svarinską išgirdau iš Vlodo Šimkūno, draugo lagerio kameroje, pasakojimų. Jis saugojo profesoriaus Levo Karsavino kalėjime rašytus rankraščius. Vėliau jie atsidūrė V. Šimkūno rankose. Šis perdavė man, o padedant geriems bičiuliams, pirmą kartą ne tik Lietuvoje, bet ir imperijoje pavyko atverti duris L. Karsavino raštams. Nors mūsų pažiūros religijos klausimais skyrėsi, šiais klausimais su monsinjoru nediskutavome. Apie jas Svarinskui viskas buvo žinoma. Šiais klausimais vengėme kalbėti. Kalbėjome apie tai, kas siejo. Sunkiai įsivaizdavau mūsų kultūrą be krikščionybės atšvaito, nors ir žavėjausi prosenelių kultūra. Tačiau kiekviena proga studentams pabrėždavau, kad krikščionybė išgelbėjo Romos kultūrą nuo žlugimo

(romėnui buvo garbė sirgti venerine liga – juk romėnai ir savo meilės deivę taip vadino).

Mano senelės tiek iš tėvo, tiek iš mamos pusės buvo giliai tikinčios katalikės. Vertė mane eiti į bažnyčią. Po jų mirties tapau laisvesnis. Žavėjaisi dvasininkais, kurie žadino lietuviškumą, gavinio tautą. Monsinjoras bent toks ir buvo. Jam svarbiausia vertybė buvo lietuviškumas. Dėl jo išsaugojimo jis paaukojo gyvenimą. Iš savo stebėjimų padariau išvadą – kas nenori būti lietuviu, tas visaip iškraipo monsinjoro mintijimą.

Į laisvamanybę mane atvedė ne K. Markso ar F. Engelso studijos, o Jono Šliūpo raštai, ypač jo Kražių skerdynių aprašymas bei Vatikano nenoras pyktis su Rusijos caru dėl tokio žiauraus elgesio su katalikais. Man rūpėjo katalikų dvasininkai ir protestantai, gavinę lietuviybę. Skeptiškai žiūrėjau į lenkomanus, nors mano krašte daug kas šnekėjo lenkiškai, o dažnas lenku pavadintas suklusdavo: „Koks aš lenkas? Gal nori į snukį?“ Šiandien aplink Aukštadvarį vargu ar sutiksi kalbantį lenkiškai. Romėnai sušuktų: „O, tempore, o, more.“ Tokio pasikeitimo priežastys – tuo metu vykdyta kultūrinė politika. Prievarta čia nieko nepadarysi, reikalinga meilė. A. Svarinskas neniekino kitų tautų, bet jam nebuvo priimtina, kai ir lietuviai niekinami. Šiuos žodžius ne kartą esu girdėjęs iš A. Svarinsko.

Tarybiniais laikais iš užmaršties ištraukiau ne vieną dvasininką, besidarbavusį lietuviybės labui (Antanas Tatarė). Pradėjo rašyti lietuviškai apie senuosius autorius. Motiejus Valančius man buvo talentingo diplomato simbolis, nors jis tokių pareigų neužėmė. Neįsivaizduoju mūsų Tautinio Atgimimo. Kunigas Antanas Mackevičius. Nežinau, ar monsinqoras juos skaitė. Kalbėjo apie dabartį ir aneksijos laikus. Monsinqorui didžiausia vertybė buvo Nepriklausomybė. Nepriklausomybę svarbu pirma apginti nuo savųjų ir nesileisti būti provokuojamiems. Kaip čia neprisiminti savanorių maišto 1993 m. Apie monsinqoro laikyseną per maištą girdėjau iš maištininkų. Tuo metu nė vieno iš jų nepažinojau.

Teko bendrauti vėliau. Panašių pasakojimų girdėjau ne iš vieno savanorio. Jie man skambėjo įtikimai. A. Svarinskas lemiamą vaidmenį atliko taikiai užbaigiant šį incidentą.

Pasak jų, ženkli dalis Kauno policininkų bendravo ir dangstė banditus. Kai kurie politikai troško susidūrimo su policininkais, tuo pat metu siekė nuginkluoti savanorius. Jeigu ne A. Svarinskas, vargu ar tokio susidūrimo būtų išvengta. Monsinjoras atsistojo priekyje ir tarė: „Jeigu norite žygiuoti, pirma mane nušaukite.“ Po to jis pridūrė: „Šios valdžios nemėgstu, bet ji žmonių išrinkta, kitaip šalyje įvyks chaosas, kuriuo pasinaudos mūsų valstybės priešai.“ Esu tikras, kad kraujo praliejimo daugiausia išvengta A. Svarinsko dėka. Daug kas trokšta kraujo, o laimingą pabaigą priskiria sau.

Kiekvienas žmogus turi gyventi pagal pašaukimą. Alfonsas Svarinskas – kunigas iš pašaukimo. Okupacinės valdžios buvo persekiojamas už tai, kad mokė vaikus poterių. Ar jis galėjo elgtis kitaip? Juk jis netaikė prievartos. Bet jam buvo taikoma prievarta... Uždarė į kalėjimą, neleido vykdyti tiesioginių pareigų iš pašaukimo. Kalėjimai pakirto kunigo sveikatą. Argi Monsinjoras galėjo mylėti valdžią? Nežinau, iš kur Monsinjorui prilipo „netoleranto“ ir „rėksnio“ epitetai. Idant išplistų mūsų sąmonėje tokios nesąmonės, siūlau pasiskaityti prieš pat mirtį išleistą A. Svarinsko atsiminimų knygą „Nepataisomasis“ (tenka apgailestauti, kad nesuskubo parašyti antros dalies). Netolerancijos nepatyrčiau daugiau kaip per dvidešimt pažinties metų. Bendravome draugiškai. Niekada A. Svarinskas nepritarė „kolektyvinei atsakomybei“. Reikia atsakyti už konkrečius darbus. Argi šiam požiūriui galima nepritarti?

Į mano rankas pakliuvo Vladimiro Šaronovo straipsnis⁷⁴.

---

⁷⁴ Шаронов В. Он всегда был русским... История места захоронения Льва Платоновича Карсавина. The Ergo journal. Русская философская культура, 20/07/14.

Autorius, aprašydamas Abezės lagerininkus, aptinka ir A. Svarinską kaip L. Karsavino bičiulį, mini V. Šimkūną, S. Dobrovolskį ir kitus lietuvius, aprašo rankraščių išsaugojimo peripetijas. Pats V. Šaronovas taip pat kurį laiką kalėjo su A. Svarinsku. Jis ir man atsiuntė minėtą straipsnį.

Kone dvidešimt penkerius metus bendravau su monsinjoru. Išliko šviesiausi prisiminimai. Monsinjoras labai nemėgo žmonių, kaitaliojančių kailį. Tokie žmonės nė nedvejoję, jeigu jiems naudinga, gali išduoti draugus, o pasikeitus nuotaikai, savintis išduotųjų nuopelnus. Ne tokie žmonės kūrė Lietuvos ateitį. Kiekvienas atlieka savo istorinę misiją. Kiek patyriau bendraudamas su monsinjoru, jam svarbiausia būti kataliku ir kad lietuviai turėtų savo valstybę, tačiau jis nebuvo linkęs persekioti kitatikių, norėjo bendrauti su visais žmonėmis. Toks mano atmintyje išliko Alfonso Svarinsko įvaizdis.

III dalis

PALIKIMAS

Kiekviena epocha palieka pėdsakų. Vieni juos gerbia, kiti siekia ištrinti iš žmonių atminties, kad jų nebūtų, tarsi viskas prasideda nuo tavęs. Čia nieko nauja – naujos religijos siekia vaizduoti senas kaip blogį. Taip elgėsi krikščionys su pagonimis. Šių minčių neatsisakoma tiek politikoje, tiek religijose. Pabandysiu ir prisiminti, ir įvertinti į mano sąmonę įstrigusius reikšmingesnius įvykius. Ir aneksuotoje Lietuvoje mažiau, ką pozityvaus galėčiau nuveikti. Nebuvau disidentas. Iš esmės stengiausi veikti leistinuose rėmuose. Tačiau įvykiai tiesiog įsiurbė mane, panašiai kaip ir kitus kultūrininkus, siekusius būti, o ne vegetuoti, tarnauti, pelnyti batlaižio šlovę.

Dalyvavau įvairiausiose politinėse peripetijose. Į jas įsitraukiau dėl kultūrinės veiklos. Kada? Tikslaus laiko negaliu pasakyti. Gyvenime teko susitikti su ryškiais savo meto kultūros veikėjais, neretai vėliau įsitraukusiais į politinę veiklą. Šie žmonės vienaip ar kitaip lėmė politinius įvykius. Ne visų jų norams buvo lemta įsikūnyti. Bet linkmę rodo. Teko susitikti ir su profesionaliais politikais. Toli gražu ir ne su vienminčiais. Su ne vienu teko kalbėti akis į akį. Išgirdau labai vertingų dalykų. Ir nerealizuotų. Nesinorėtų, kad juos užklotų užmaršties dulkės. Svarbiausia – suvokti ir įsisąmoninti procesus, vengti ateityje klaidų, apsaugoti valdžią nuo savanaudžių avantiūristų. Visi pateikti straipsniai parašyti glaudstai analizuojant vykstančius procesus. Kartais jie atrodo smulkūs, bet smulkmenos – mūsų gyvenimo pamatas.

Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimo peripetijos

Turėti savo universitetą – ne tik kiekvienos tautos garbės reikalas, bet ir jos intelektualumo požymis. Todėl, paskelbus Lietuvos valstybės atkūrimą, 1919 m. gruodžio 27 d. patvirtintas Kaune steigiamų Aukštųjų kursų, kurie 1922 m. buvo pertvarkyti į universitetą, paskelbiant jį senojo Vilniaus universiteto teisių ir tradicijų tęsėju, statusas. Savo ruožtu lenkai okupuotame Vilniuje taip pat atkūrė universitetą, suteikę jam Stepono Batoro vardą. Taip atsirado du universitetai, pasiskelbę to paties universiteto idėjų perėmėjais.

1939 m. atgavus Vilnių, dalis Kaune veikiančių fakultetų (Humanitarinių mokslų ir Teisės) buvo perkelti į senąją Lietuvos sostinę, taip įkvėpus jai lietuviškumo dvasios. Nuo tol Lietuvoje veikė du universitetai, tęsdami senojo Vilniaus universiteto tradicijas, iki juos abu 1943 m. uždarė vokiečių okupantai. Pasikeitus okupantams, 1944 m. abu universitetai buvo atgaivinti. Kaune universitetas veikė iki 1950 m., kada jo bazėje buvo įkurti Politechnikos ir Medicinos institutai, o humanitariniai, socialiniai mokslai perkelti į Vilniaus universitetą.

Ši reforma – tam tikras carinės Rusijos imperijos mokslo politikos atspindys: reprezentacinės imperijos vietose turėti po universitetą. Rusijai virtus Tarybų Sąjunga, kiek išsiplėtė diapazonas: kiekvienos respublikos sostinėje siekta turėti po universitetą, tik Estijoje, atsižvelgiant į susiklosčiusias tradicijas, išlaikytas Tartu, veikia ne sostinėje Taline. Bet tai – antraeilis klausimas. Išimtys darytos Rusijai ir Ukrainai. Visų aukštųjų mokyklų steigimas ar likvidavimas buvo Maskvos kompetencija.

Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio išvakarėse situacija kiek pakito: sukrušta dėl Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimo.

Diskutuota ir išėivijoje. Blėso geležinė siena ir moksle. Tuoį po Lietuvos Persitvarkymo Sajūdžio iniciatyvinė grupė išrinkimo į Vilnių atvyko Kalifornijos universiteto profesorius Algirdas Avižienis. Jis susitiko su akademiku Vytautu Statulevičiumi ir kitais mokslo žmonėmis, Sajūdžio veikėjais. Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimas tapo vienu aktualiausių klausimų Kauno sąjūdininkų veikloje.

1988 m. liepą Vidmanto Povilionio iniciatyva Lietuvos Persitvarkymo Sajūdžio Kauno miesto taryboje svarstytos Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimo galimybės. Šiuos siekius išdėstė profesorius Alfredas Smailys „Kauno tiesoje“, straipsnyje „Atkurkime Vytauto Didžiojo universitetą“⁷⁵.

Profesorius nurodė motyvus, dėl kurių tikslinga kuo greičiau atkurti Kaune universitetą. Straipsnis sulaukė plataus visuomenės dėmesio, nors ir ne visi išsyk pritarė tokiam sumanymui. Tačiau šalininkų skaičius kaskart didėjo. Suvoktas jo poreikis ne tik Kaunui, bet ir visai Lietuvai.

Argumentas – miestui reikalingas didesnis visapusiškas intelektualinis potencialas. Skatinta kaip įmanoma plačiau viešinti šią idėją. Formavosi atitinkamos institucijos, analizuojančios galimybę įsteigti universitetą. Tai sulaukė didelio išėivijos mokslininkų palaikymo, ypač šią idėją rėmė Lietuvos kultūros fondo klubas „Aukuras“, kurio branduolį sudarė Kauno politechnikos instituto ir kitų aukštųjų mokyklų mokslininkai. Jų iniciatyva 1988 m. rugsėjo 14 d. organizuotas forumas. Jame buvo sudarytas organizacinis komitetas universiteto atkūrimo procesui parengti. Šia proga būtina prisiminti Politechnikos instituto Sajūdžio tarybos pirmininką docentą Antaną Karoblį, vieną energingiausių šios minties plėtotojų.

---

⁷⁵ Smailys A. Atkurkime Vytauto Didžiojo universitetą, Kauno tiesa, 1988 m. liepos 29 d.

Tų pačių metų rugsėjo 14 d. Kauno politechnikos instituto Statybos fakulteto aktų salėje buvo surengta vieša diskusija universiteto atkūrimo klausimu, kurioje dalyvavo žymūs Lietuvos mokslininkai, Lietuvos TSR liaudies švietimo ministerijos bei Lietuvos komunistų partijos Kauno miesto komiteto atstovai. Dauguma susirinkusiųjų pritarė universiteto atkūrimui.

1988 m. spalio 22 d. Vilniaus universiteto rektoriaus Jono Kubiliaus vadovaujama valstybinė komisija rekomendavo Vilniaus universiteto Kauno vakarinio skyriaus bazėje įsteigti Kauno universitetą. Šiam siūlymui gruodžio 27 d. pritarė Švietimo ministerija, tačiau jis netenkino sąjūdiečių ir Kauno mokslinės visuomenės, mat šis procesas pernelyg užsitęstų. Didėjo spaudimas valdžiai.

1989 m. pradžioje susibūrusi iniciatyvinė grupė organizavo VDU Atkūrimo tarybos rinkimus, pirmininku buvo išrinktas akademikas Jurgis Vilemas, sekretore – Joana Misevičienė. Visur buvo matyti stebėtinas entuziazmas. Veikta savo iniciatyva, nesiekta valdymo institucijų pritarimo, ieškota būdų, kaip jas paveikti. 1989 m. balandžio 26–28 d. „Aukuro“ klubas organizavo tarptautinę mokslinę konferenciją „Tautinė aukštosios mokyklos koncepcija ir Kauno universitetas“, kurioje dalyvavo ir išeivijos mokslininkai. Ji paskelbė Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimo aktą. Tai buvo bendras Lietuvos ir išeivijos mokslininkų dokumentas.

Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimas – unikalus atvejis tuometėje imperijoje. Pagal tuomet veikusius įstatymus, aukštosios mokyklos steigimas buvo be išimties Maskvos prerogatyva. Šį kartą šalies vadovybė ryžosi veikti savarankiškai, negavusi išankstinio Maskvos palaiminimo. Tai buvo pirmoji savarankiško demonstravimo kregždė. Tiksliau – po triuškinamos Sąjūdžio pergalės TSRS liaudies deputatų rinkimuose net trys universiteto Atkūrimo tarybos nariai – Vaidotas Antanaitis, Algimantas Mickis, Alfredas Smailys – buvo išrinkti TSRS liaudies deputatais,

kurių nuomonės negalėjo ignoruoti tuometė valdžia. Ji atsidūrė tarp kūjo ir priekalo. Jai nieko kito neliko, tik siekiant išvengti konfrontacijos su visuomene pripažinti Atkūrimo tarybą teisėta institucija, nors šiam žingsniui netrūko oponentų ir mūsų mokslinėje visuomenėje. Mat tada dar buvo neaišku, kaip klostysis reikalai. Koks mūsų valstybės likimas? Buvo ir oponuotojų.

Manyčiau, naujojo universiteto įsteigimo oponavimo priežastis buvo konkurencijos baimė. Mat pagal tuomečius papročius, universitetų vadovybės turėjo tam tikrų privilegijų (rektorai būdavo respublikų Aukščiausiųjų Tarybų, o po rotacijos – ir TSRS Aukščiausiosios Tarybos deputatai, sąjunginių respublikų kompartijų CK nariai, žodžiu, valdžios žmonės). Jie rengė kitoms aukštosioms mokykloms mokslo darbuotojus, leido fundamentalųjų ir humanitarinių mokslų mokslo darbus, naudojosi pirmumo teise prieš kitas aukštąsias mokyklas, pirmiausia skirstant biudžetą. Būtent šie motyvai ir skatino kai kuriuos Vilniaus universiteto ir Kauno politechnikos instituto vadovus rezervuoti ar net priešiška sutikti iniciatyvą įsteigti Lietuvoje dar vieną universitetą. Motyvai, šiandiene terminologija tariant, – konkurencijos baimė. Tačiau dauguma šių mokyklų dėstytojų energingai rėmė Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimo idėją. Ją rėmė Lietuvai atstovaujantys TSRS liaudies deputatai, su kurių nuomone valdžia negalėjo nesiskaityti.

1989 m. liepos 4 d. LTSR Aukščiausioji Taryba sesijoje priėmė įstatymą dėl VDU atkūrimo, o liepos 10 d. LTSR Ministrų Taryba įregistravo VDU laikinąjį statutą. Atkūrimo taryba rektoriumi paskyrė J. Vilemą, o jo pavaduotoju – doc. Antaną Karoblį. Universitetas pradėjo rengtis naujiems mokslo metams. 1989 m. liepos 6 d. būsimieji studentai laikė stojamuosius egzaminus – iš 805 norinčiųjų buvo priimti 177 pirmakursiai. LKP CK dar 1989 m. sausio 4 d. perdavė būsimam universitetui iki galo neįrengtus Politinio švietimo namus. Universitetas pradėjo veikti. Buvo sudaryta vadovybė.

Rektorius dirbo visuomeniniais pagrindais. A. Karoblis buvo vienintelis etatinis vadovas. Jo įsakymais buvo formuojamas dėstytojų kolektyvas, ūkio padaliniai. Jam teko rūpintis patalpomis. Buvo neaišku, kur bus skaitomos paskaitos. Pagal naują principą buvo formuojamos universiteto valdymo institucijos.

Lietuvoje kūrėsi nauja įstatyminė bazė. 1991 m. sausio 23 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba aprobavo Mokslo ir studijų įstatymo projektą, o po trijų savaičių – 1991 m. vasario 12 d. – priėmė ir paskelbė patį įstatymą. Už jį deputatai balsavo vieningai: „prieš“ nebalsavo nė vienas, tik du susilaikė. Rengiant įstatymą talkino profesoriai Algirdas Avižienis ir Vytautas Kaminskas. Taip buvo įveiktas pirmasis Vytauto Didžiojo universiteto steigimo etapas ir legalizuotas jo buvimas. Antrasis etapas – VDU Statuto svarstymas naujai išrinktame Lietuvos Respublikos Seime. Svarstymas pasižymėjo dideliu aktyvumu, įvertinta 1993 m. Lietuvos aukštųjų mokyklų ir mokslo įstaigų daugiapusė veikla, užsienio, ypač JAV, universitetų valdymo struktūrų organizavimas.

Pasinaudojus Lietuvos aukštųjų mokyklų ir mokslo įstaigų įstatymu, Vytauto Didžiojo universitetas pirmasis Lietuvoje perėjo prie trijų pakopų studijų sistemos (bakalauro, magistro, daktaro), paskaitų pasirinkimo. VDU Statutas tapo nauju studijų modeliui ir kitoms Lietuvos aukštosioms mokykloms. Kiek prisimenu, jis buvo patvirtintas vienbalsiai. Iki tol VDU veikė pagal laikinąjį statutą. Vytauto Didžiojo universitetui buvo perduotas Vilniaus universiteto Kauno vakarinis fakultetas. Šis įstatymas neįvykdytas iki šiol. Čia iškilo keletas įdomybių.

1993 m. Kauno miesto valdžios elgesys buvo dar keistesnis, negu elgėsi pirmieji nepriklausomos Lietuvos Kauno miesto vadovai. Tuo metu iš tribūnos pareiškiau: „Kaip galima palyginti Kauno ir Klaipėdos valdžias? Kad ir kokios Kaune buvo valdžios, visoms universiteto nereikėjo, o Klaipėdos ir raudonoms, ir baltoms universiteto reikia.“ Šį kartą jų pavardžių neminiu,

tą kartą įvardijau. Bet ar verta vėl juos prisiminti? Tai ne kokie „komuniagos“, kaip įprasta tituluoti aneksinio režimo veikėjus, o iškopę į valdžią su Sąjūdžio banga, taip pat buvę Kauno aukštųjų mokyklų dėstytojai. Jie pasisakė ne prieš pačią universiteto atkūrimo idėją, o dėl perdavimo jam buvusių Kauno politinio švietimo namų. Argumentai buvo du. Pirmas – Kauno miesto savivaldybei reikalingos reprezentacinės patalpos, o analogiškų mieste nesama; antras – rūmus perdavė universitetui tie, kurie esą tam neturėjo teisės, tai yra LKP CK, o tokios institucijos dabar nesama. Tokias kalbas Lietuvos Respublikos Seime porino Kauno miesto vadovai. Paaiškinsiu tų kalbų ištakas.

Nepriklausomybės paskelbimo išvakarėse LKP CK vadovai nutarė Vilniaus politinio švietimo namus perduoti Vilniaus universiteto Filosofijos fakultetui, o Kauno – Vytauto Didžiojo universitetui, kurie tada juridškai nuosavybės teise priklausė LKP CK. Ją ginčyti tada galėjo tik TSKP CK. Vargu ar ką nors įtikino tokios tuomečių Kauno vadovų kalbos, nors jie save vadino sąjūdiečiais⁷⁶. Matyt, interesai slypėjo kažkur kitur.

Tų pačių metų rugsėjo 14 d. Kauno politechnikos instituto Statybos fakulteto aktų salėje universiteto atkūrimo klausimu buvo surengta vieša diskusija, kurioje dalyvavo žymūs Lietuvos mokslininkai, Lietuvos TSR liaudies švietimo ministerijos bei Lietuvos komunistų partijos Kauno miesto komiteto atstovai. Dauguma susirinkusiųjų pritarė universiteto atkūrimui.

Universiteto idėjos dėl naujai susiklosčiusios politinės situacijos negalėjo ignoruoti tuometė Lietuvos valdžia. Nors dalis vilniečių oponavo. Manychiau, naujojo universiteto įsteigimo

---

⁷⁶ VDU studentai prie Kauno miesto savivaldybės surengė protesto prieš Kauno miesto vadovų veiksmus piketą, kuris pademonstravo studentijos nuotaikas.

Apie jas XV Kauno miesto istorijos mokslinėje konferencijoje 2011 m. gegužės 18 d. papasakojo tų įvykių dalyvis Linas Saldukas.

oponavimo priežastis yra ši – pagal tuomečius papročius, universitetų vadovybės turėjo tam tikrų privilegijų (rektorai būdavo respublikų Aukščiausiųjų Tarybų, o po rotacijos ir TSRS Aukščiausiosios Tarybos deputatai, sąjunginių respublikų kompartijų CK nariai, žodžiu, buvo valdžios žmonės).

1989 m. lapkričio 22–26 d. Čikagoje įvykusiame VI Mokslo ir kūrybos simpoziume buvo išrinkti 48 Vytauto Didžiojo universiteto Atkuriamojo senato nariai. Formuojamas vakarieetiškas nuolatinis valdymo ir veiklos modelis. Taigi dar iki Nepriklausomybės paskelbimo pradėjo veikti Vytauto Didžiojo universitetas, kurio struktūra skyrėsi nuo imperijoje veikiančių universitetų.

1990 m. gegužės 24 d. Atkuriamasis senatas universiteto rektoriumi išrinko Kalifornijos universiteto Los Andžele profesorių Algirdą Avižienį, Senato pirmininku – Jurgį Vilemą. 1990 m. rugpjūtį abu universiteto vadovai dalyvavo Helsinkyje vykusioje pasaulio rektorių konferencijoje. Universitetas buvo įteisintas pasaulio akademinėje visuomenėje.

Dar būnant Seimo nariu profesorius Bronius Vaškelis paklausė, ar nemanau ateityje grįžti prie mokslinio darbo (siūlė į Vytauto Didžiojo universitetą). Prabėgus dviem kadencijoms Seime, VDU Istorijos katedros vedėjas profesorius Antanas Tyla paklausė, ar nesutikčiau Vytauto Didžiojo universitete skaityti Lietuvos kultūros istorijos kurso. Sutikau. Po kelių dienų gavau oficialų universiteto rektoriaus profesoriaus Vytauto Kaminsko kvietimą dirbti. Pasibaigus Seimo nario kadencijai, nuo 1997 m. vasario 1 d. tapau VDU Istorijos katedros profesoriumi. Čia buvau išrinktas Humanitarinių mokslų fakulteto Tarybos nariu, o netrukus ir VDU Senato nariu, už mokslinę veiklą pristatytas Lietuvos mokslo premijai, kurią ir gavau, išrinktas universiteto Garbės profesoriumi.

Taip prieš tryliką metų tapau VDU Istorijos katedros profesoriumi – labai draugiško ir kūrybingo kolektyvo nariu.

VDU garbės profesoriaus vardo regalijų įteikimo proga mane sveikina Romualdas Ozolas. 2010 06 16

Valstybės apdovanojimų įteikimo ceremonijoje su Prezidentu Valdu Adamkumi. Lietuvos Respublikos Prezidento rūmai Vilniuje, 2008 02 16. Džojos Gundos Barysaitės nuotrauka

Universitete sutikau daug savo buvusių studentų – Egidijų Aleksandravičių, Antaną Kulakauską, Praną Janauską, ypač ma-lonu prisiminti Rūtą Marcinkevičienę, kuri organizavo mano mokslinių darbų pristatymą Valstybinei mokslo premijai gauti.

Dirbdamas Vytauto Didžiojo universitete tęsiau pradėtą mokslinę veiklą – Lietuvos kultūros istorijos studijas. Dar studijuodamas Maskvos universitete supratau, kad tautos gali prarasti ir atgauti valstybingumą, bet nė viena tauta, praradusi kultūrą (Tautos dvasią), neprisikėlė iš mirusiųjų. Istorija pateikia nemažai tokių pavyzdžių. Ką šiandien galime pasakyti apie finikiečius, asirus, hetitus? Kur jie? O žydai? Jie net buvo išvyti iš savo šalies, o po dviejų tūkstantmečių atkūrė valstybę, nes neprarado savasties.

Lietuvos istorija – vingiuota: nuopuoliai ir pakilimai (identiteto išsaugojimas ir jo ignoravimas). Kodėl? Tai buvo pagrindinė paskata domėtis ir tyrinėti Lietuvos kultūros istoriją. Lietuva ne kartą buvo praradusi ir atgavusi valstybingumą. Tuo metu, kai rašiau pirmuosius straipsnius, Lietuva buvo okupuota ir aneksuota. Analizuodami Lietuvos kultūros istoriją – Tautos dvasinę būseną – pastebėsime jos ėjimą iš tolimų gelmių. Būtent tai sąlygojo, kad lietuvių tauta, nepaisant visų kataklizmų, išliko.

Neįsivaizdavau akademinės veiklos be pilietinės. Nuolatos kildavo klausimas, dėl ko gyveni? Kas esi? Žmogus – *homo sovieticus* ar žmogus – *homo europieticus*? Ar vis dėlto esi lietuvis? Manau, sąžinės dalykai yra įgimti – jos negalima prarasti ir vėl atgauti. Tuo tarpu politiniai įsitikinimai priklauso ir nuo aplinkos, kurioje gyveni, ir nuo gaunamos informacijos, todėl totalitariniai režimai siekia riboti jos prieinamumą.

Tauta turi žinoti savo kultūros istoriją, todėl ir siekiu pateikti sisteminių Lietuvos kultūros vaizdą. Ar tai pavyko, ne man spręsti. Įteikęs leidyklai papildytus Lietuvos kultūros istorijos metmenis susikoncentruosiu ties istorijos vyksmo apmąstymais.

Dar kartą dėkoju Vytauto Didžiojo universitetui už suteiktą man garbę.

*Parengta pagal straipsnius⁷⁷ ir kalbą, pasakytą
VDU Garbės profesoriaus vardo suteikimo proga*

---

⁷⁷ Ištrauka iš pranešimo, skaityto 2011 m. gegužės 18 d. XV Kauno miesto istorijos mokslinėje konferencijoje.

Versijos ir tikrybė

Įvairūs šaltiniai skelbia informaciją apie grėsmingą lietuvių tautos nykimą (mūsų jau mažiau negu trys milijonai – Statistikos departamentas nedrįsta paviėšinti tikrų naujausio gyventojų surašymo duomenų). Aneksuotoje Lietuvoje gyventojų skaičius augo (ne okupantų įvažiavimo sąskaita), o atgavus Nepriklausomybę, lietuvių mažėja. Dažnai nurodomos to nykimo priežastys – socialinės atskirties augimas ir su juo susijęs žmogiškojo orumo pažeidžiamumas, katastrofiška teisėtvarkos padėtis. Ir tai faktas. Kodėl taip atsitiko? Nemanau, kad esama vienareikšmio atsakymo. Galimos kelios versijos: vienos patikimesnės, kitos – mažiau. Būtina jas visas (veikusias praeityje ir veikiančias dabar) nagrinėti. Diagnozės nustatymas post factum nieko gera neduoda (kaip rodo medicininiai skrodimai, laiku pradėjus gydyti, organizmas išgyventų). Sunykusi tauta neatgimsta.

Viena, kai žvelgi į įvykius iš laiko perspektyvos, ieškai analogijų, ir kita – kai juose pats dalyvavai, žinai detales, kurios kitam sunkiai prieinamos, tačiau nežinai kiekvieno veikimo pasekmių, užkulisinių žaidimų (kurios problemos ateina iš praeities, o kurios naujai sukuriamos). Kad ne visiems rūpi tiesa, akivaizdu.

Analizuodami Lietuvos istoriją apčiuopiame nemažai baltų dėmių tiek senuosiuose laikuose, tiek netolimoje praeityje. Šį kartą bandysiu atkreipti dėmesį į įvykius, kuriuose dalyvauju tiek aš, tiek mano artimi kolegos, tai yra atkuriant Lietuvos valstybingumą 1990 m. Ar kas nors galėjo pristabdyti imperijos irimą?

Istorikui privalu remtis šaltiniais (rašytiniai dokumentai, liudijimai, memuarai, dienoraščiai). Tačiau šaltiniai nelygūs šaltiniams ir ne prie visų yra vienoda prieiga. Šaltiniai gali būti pagražinami. Neretas įvykių dalyvis suinteresuotas, kad vieni šaltiniai išliktų,

o kiti išnyktų. Be to, ne viskas, kas turi pasekmių, užfiksuota rašytiniuose šaltiniuose (susitarta žodžiu, be liudininkų, kas pasakyta vėliau, ne visada tiesa, apie daugelį dalykų iš viso nieko niekur neprisitarta). Nesant garantijų, kad disponuojami šaltiniai pakankami, kuriamos versijos (svarbi jų argumentacija).

Žmogus esti pasirinkimo kelyje – veikti ar neveikti. Tačiau pasirinkimas ne visada turi vienodų pasekmių, kurios priklauso nuo istorinės situacijos (viena – kai veikiama kritinėje situacijoje, ir kita – kai ramiu laiku), disponuojamos informacijos, gebėjimo joje orientuotis, suvokti realybę ir priimti tinkamą sprendimą.

Politinėje arenoje, ypač kritiniu metu, susiduriame su spąstais, kuriuos sprendžia tiek objektyvi tikrovė, tiek joje veikiantys asmenys (sąmoningai ir nesąmoningai). Todėl neretai politinėje arenoje atsiduria atsitiktiniai, jai nepasirengę asmenys, pradėję save įsivaizduoti įvykių centrine ašimi. Kaip jų išvengti? Kas ir kada labiau rizikavo kelyje į Nepriklausomybę? Kalbu ne apie ginkluotą kovą, o apie taikų kelią į Nepriklausomybę, tai yra aptariamas vyksmas poststalinistinėje imperijoje, sąlygojamas pokyčių pačioje imperijoje.

Stalinizmo laikais už kiekvieną nepaklusimą grėsė mirtis, vėlesniais metais – įkalinimas, psichiatrijos ligoninė, o M. Gorbačiovo „perestroikos“ metais už savo nuomonės reiškimą – darbo netekimas (vėliau ir ta baimė nyko). Nematyti tų pokyčių gali arba trumparegis, arba piktavalis, ignoruojantis reformas, po kurių gimė Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis (LPS) bei analogiški judėjimai kitose imperijos vietose, veikiantys vienas kitą. Demokratizavimas davė vaisių.

Plačiosios masės į kovą dėl Nepriklausomybės įsitraukė, kai už dalyvavimą tame judėjime grėsė mažiausiai (mažėjant rizikai, opozicijos dalyvių skaičius augo geometrine progresija). Tada ir susiformavo Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis, tapęs pagrindiniu vedliu į Nepriklausomybę. Tikslas – savasties ir žmogiškojo orumo išsaugojimas. Ar pasiekta? Jei ne, kodėl?

Viena – kai siekiama apeiti politinių priešų spendžiamus sąstus, ir kita – kai veikiama dėl asmeninių išskaičiavimų. Ne visada motyvai yra akivaizdūs. Tik retrospektyviai žvelgdami pastebime, kad, augant LPS įtakai, stiprėjo vidinės intrigos. Tarkim, LPS įstatuose nebuvo numatyta Tarybos pirmininko pareigybė (veikė rotacijos principas).

Staiga viename Maskvos oficioze pasirodė grubus išpuolis prieš V. Landsbergį (straipsnio autorius anksčiau artimai bendravo su V. Čepaičiu), tapęs pretekstu pažeisti LPS įstatus ir A. Čekuolio siūlymu išrinkti V. Landsbergį Tarybos pirmininku. Tuo pat metu buvo nutarta šias pareigas 1989 m. birželio 3 d. perduoti R. Ozolui. Deja, V. Landsbergis nepasitraukė. Motyvai?

Tada nė neįtarėme, kad V. Čepaitis palaikė ryšius su KGB užsienio žvalgyba, o A. Čekuolis neneigia bendradarbiavęs užsienyje su TSRS žvalgybos institucijomis. V. Čepaitis bendravo su straipsnio autoriumi. Tai kodėl pasirodė straipsnis, nukreiptas prieš vieną Tarybos narį, žinant, kad tuomet jis nebuvo joks radikalas? V. Landsbergis nedalyvavo jokiame disidentiniame judėjime, klubinėje veikloje. Laisvai važinėjo po Vakarų pasaulį, rašė apie M. K. Čiurlionį, ypatingai neišsiskyrė iš kitų čiurlionistų.

Laikas reikalavo veiklos korekcijos. Dabar sklando du mitai. Vienas, esą Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimas Maskvai buvo netikėtas; pati Maskva užprogramavo savo imperijos byrėjimą. Deja, objektyvūs tyrimai rodo, kad atkūrėme savo valstybę didvyriškumo ir sumanumo dėka, gebėjimu išnaudoti objektyvius faktorius (tik naivuolis gali manyti, kad imperijai vadovavo savizudžiai).

Imperija iro. Jai grėsė kruvina suirutė. Jų išvengti ir sustabdyti griūtį bandė naujieji imperijos vadovai, bandė gelbėti demokratiizuodami valdymo sistemą, tuo tikėdamiesi įgyti žmonių prielankumą. Tam turėjo padėti pusiau demokratiniai rinkimai.

Ryškus posūkis – 1989 m. TSRS liaudies deputatų rinkimai, kuriuos laimėjo reformistinės jėgos. Iro centralizuota valdžia –

TSKP CK politbiuras neteko vienvaldiškumo. Įvairiuose sluokniuose mąstyta, kaip pasinaudoti nauja politine situacija saviems tikslams realizuoti. Prasidėjo nesuvaldomas procesas, kuriuo pasinaudota ir Lietuvoje. Tartasi visais lygiais.

A. Brazauskas Vingio parke susitikinėjo su V. Landsbergiu. Apie ką jie šnekėjo? Viešai jie vienas kitam nereiškė simpatijų. Po to, kai A. Brazauskas 1988 m. lapkričio 18 d. negarbingai sulaužė susitarimą dėl estų palaikymo, Sąjūdžio vadovybė diskutavo, ar galimi tolesni kompromisai su A. Brazausko aplinka. V. Landsbergis diskusijose viešai nedalyvaudavo.

Iš anksto žmogus nepajėgus numatyti visų savo veiksmų galimų pasekmių. Suprantama, jeigu įvykiai pakryptų kita linkme, kitaip būtų susiklostęs ir A. Brazausko likimas. LKP, Sąjūdžio spaudžiama, privalėjo apsispręsti: išlikti imperijos smagračiu ar laviruoti, remti siekiančius Nepriklausomybės. Joje grūmėsi Nepriklausomybės šalininkai, priešai ir stebėtojai (norintieji likti su laimėjusiais). Taigi 1989 m. LKP atsidūrė kryžkelėje, kaip ir visa TSKP CK.

Iki šiol neblėsta diskusijos dėl KGB veiklos ir jos pasekmių nūdienos Lietuvai. Užsienio šalių specialiosios tarnybos savime neišnyksta. Pasitelkime visas žinias apie specialiųjų tarnybų veiklą tiek praeityje, tiek esamybėje (Rusija juk neišnyko). Generalas E. Eismuntas informavo 1989 m. gruodžio pabaigoje, kad po LTSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimų 1990 m. vasario mėn. Lietuva trauksis iš TSRS. KGB ruošėsi. E. Eismuntas informavo savo šeimininkus Maskvoje, kad 1989 m. gruodį jis disponuoja 6 377 patikimais agentais. Ką jie dabar veikia?

KGB Lietuvoje viešai veikė iki 1991 m. rugpjūčio 21 d. Ji turėjo savo viešą rezidenciją, verbavo naujus agentus, palaikė ryšius su centru. Tik po pučo Maskvoje žlugimo KGB oficialiai nutraukė veiklą. Subyrėjus TSRS, Rusija pasiskelbė perimanti jos palikimą ir teises (ir KGB). Naujieji Rusijos valdovai kitaip pasielgti ir negalėjo. Vadinasi, perėmė ir visą agentūrą.

Specialiųjų tarnybų veiklos analizė byloja, kad jos stiprina ir rengia bazes ateičiai. Žlugus 1991 m. rugpjūčio 19–21 d. pučui Maskvoje, Lietuvos Aukščiausioji Taryba sudarė laikinąją komisiją TSRS specialiųjų tarnybų veiklai ištirti ir jų turtui, archyvams perimti. Tos komisijos veikloje teko ir man dalyvauti. Siekiau įsigilinti į tų tarnybų veiklą bei galimas jų veiklos pasekmes ateityje. Komisijos nariams ir jos darbuotojams buvo prieinami visi išlikę šių institucijų dokumentai. Bandydamas susigaudyti įgytame palikime susitikinėjau (dažniausiai drauge su J. Jurgeliu) su buvusiais aukštais KBG pareigūnais. Uždavę subtilius klausimus, dažnai išgirsdavome: „Aš karininkas – daviau garbės žodį savo slaptų agentų neišduoti... Kitais klausimais galime šnekėti.“

KGB būstinėje rastų įvairių dokumentų analizė byloja, jog rengtasi veikti Nepriklausomoje Lietuvoje, ruošė savo rezervą, kuris turėjo perimti funkcijas iš tuomet buvusių viešų karininkų. Tai buvo profesionali institucija, nekalbu apie GRU, apie kurią mūsų žinios ribotos⁷⁸ (ji niekuomet nedeklaruoja savo viešumo, remiasi tik profesionalais, archyvų neturime). O mūsų saugumo tarnybos? Ar jos išsyk buvo pajėgios tapti atsvara užsienio specialiosioms tarnyboms Lietuvoje?

Analizuojant prieinamus saugumo tarnybų dokumentus, jų veiklą, apskritai teorinius kitų šalių žvalgybos veiklos tyrinėjimus, akivaizdu, kad norėdamos suklaidinti oponentus, išsaugoti svarbiausius agentus, aukoja antraverčius, kitus, negalinčius tuo metu veikti, „išaldo“, skiria lėšų ir, jeigu neprireiks jų paslaugų, palieka ramybėje. O jeigu?

Praėjus dviem dešimtmečiams, kyla visokių minčių. Juk KGB turėjo pakankamai laiko sutvarkyti savo archyvus (ką palikti, ką išvežti, ką sunaikinti). Buvo paskleistas gandas, esą agentūrinė

---

⁷⁸ Šiek tiek informacijos savo prisiminimuose apie GRU suteikia Juozas Vaitkus. Žr.: Likimo juodraščiai, Vilnius, 2008, 463 p.

kartoteka buvo sudeginta. Dabar žinome, kad ji išvežta į Rusiją. Bet visko neišveši. Kai ką galima iššifruoti. Įdomūs palikti dokumentai. Juose minimi slapyvardžiai. Ne visada aišku, kurie yra agentų, kurie – sekamų asmenų, o kurie tiesiog asmenų, su kuriais KGB darbuotojai (ar agentai) turėjo kontaktų. Bylose vienu slapyvardžiai palikti, antrų išpjauti, trečių užtušuoti (šiandienine technika galima restauruoti). Kodėl?

Neatmestina ir versija, kad KGB čia niekuo dėta – ji nutraukė savo veiklą, ir tiek. Kaip žinoma, komisijai pagal jokus aktus archyvų niekas neperdavė. Apie savaitę patalpos ir archyvai buvo be priežiūros. Juose bastėsi, kas tik norėjo: ir buvę KGB darbuotojai, ir naujieji aktyvistai. Gal dalį išgrobstė savieji. Gal jie ir braukė, o gal tai vienu ir kitų darbas?

Pagal KGB specifiką Pirmosios valdybos agentai nepainiojami su kitų valdybų ar skyrių. Pirmoji valdyba dirbo su užsieniečiais: tiek atvykusiais, tiek į užsienį iš Lietuvos komandiruotais (jų nedomino vidaus disidentai ar piliečių nuotaikos). Agentai buvo kruopščiai rengiami. Pateiksiu, kas man žinoma.

Kodėl vieni dokumentai, nekeliantys abejonių dėl autentiškumo, palikti, o kiti dingo be pėdsakų? Nežinau, ar ir likę dabar prieinami. Kadangi nesu davęs priesaikos nieko neminėti, o asmenys žinomi, priminsiu.

Palikta kruopščiai parengta byla „Agento Juozo pasiuntimo į Angliją parengimo planas“ sekti kompozitoriaus Sergejaus Prokofjevo sūnų. Perskaičius nekyla jokių klausimų, kas tas Juozas. Iš Anglijos Juozas atsiskaitinėjo Maskvai. „Šatrijos“ tik pasižadėjimas ir ataskaita iš mokslinės komandiruotės Vokietijoje (jokios kitos ją kompromituojančios medžiagos). Tai buvo labai įtakingi asmenys: V. Čepaitis, artimas V. Landsbergiui žmogus, tik ne visada jam klusnus, K. Prunskienė – Ministrė Pirmininkė. Kodėl aukojo? Atsitiktinumas? Nemanau.

Galimos versijos: pirma, jie tapo neklusnūs, antra, reikėjo nukreipti dėmesį nuo pagrindinės agentūros („imkite juos ir

galvokite, kad esate budrūs“), trečia, Pirmosios valdybos agentai tapo nereikalingi („džiaukitės jais ir nelįskite giliau“). Visos versijos tikėtinos (ir tyrinėtinos).

Po 1992 m. Seimo rinkimų Laikinosios komisijos veikla nutrūko (jos surinkta medžiaga išbarstyta), todėl neturiu informacijos apie galimą užsienio specialiųjų tarnybų veiklą Lietuvoje po jos pripažinimo. Teatleidžia man Dievas, bet aš nesu laisvas nuo minties apie galimą jų įtaką mūsų VSD ir kitoms institucijoms. Neužmirškime agentų įtakos. Jie nerašo jokių ataskaitų. Jų užduotis – formuoti savo šeimininkams palankią politiką. Laukia savo valandos. Ne visada priešas tas, kuris juo dedasi, o draugas, kuris viešai prisiekinėja ištikimybę. Ir čia nieko nauja – specialiosioms tarnyboms rūpi kitose šalyse turėti savo įtakos agentų. Jie nerašo ataskaitų, nedavė raštiškų pasižadėjimų (jie valdomi, disponuojant apie įtakos agentą kompromatu, kurį kiekvienu metu gali paviešinti).

Prisiminkime 1968 m. „Prahos pavasarį“: Gustavas Husakas kritikavo Aleksandro Dubčeko reformatorius už nenuoseklumą. G. Husakas buvo vienas Slovakijos sukilimo prieš hitlerininkus vadovų, vėliau apkaltintas bendradarbiavimu su naciais, draugų išdavimu ir įkalintas. Reformatoriai sugrąžino G. Husaką į Komunistų partiją ir pasikvietė pas save.

Įsiveržę į Čekoslovakiją okupantai pareikalavo A. Dubčeką galvos. Šis neatsilaikė ir atsistatydino. Jo postą užėmė G. Husakas. Atrodė, viskas lieka savo vietoje. Netrukus naujasis vadovas atsiskleidė kaip ištikimiausias Tarybų Sąjungos tarnas. Išsilaisvinus iš imperinės priklausomybės, čekų ir slovakų spaudoje pasirodė straipsnių, esą G. Husakas buvo nuteistas pagrįstai, o kalėjime jį užverbavo nauji šeimininkai. Mano galvoje kirbėjo mintis: „Kas lietuviškasis husakas?“ Iki šiol nepalieka manęs šis klausimas. Esu skaitęs generolo Stanislavo Caplino susirašinėjimą su savo šefais Maskvoje (nesu tikras, kad visą). Generolo nuomone, įvedus prezidentinį valdymą, Lietuvos valdytoju turi

tapti gerai žinomas, artimas opozicijai asmuo, o ne koks Burokevičius ar Jermalavičius.

Įvykius gali pakreipti atskiros, iš pirmo žvilgsnio nereikšmingos intrigos. Kiekvienas akylas analitikas pastebi, kad, nepaisant to, jog visus pirmuosius rinkimus laimėjo Sąjūdžio kandidatai, šių dienų politika skiriasi nuo Sąjūdžio deklaruotos (iš komandos, kuri darniai veikė TSRS liaudies deputatų suvažiavime, Lietuvos aukščiausiuose valdžios postuose neliko nė vieno, kaip į juos nepateko ir nė vienas buvęs disidentas). Unikalu? Kieno nors dirigavimu? Prisiminkime įvykių eigą.

Analizuojant šį laikotarpį ryškėja ir kitas vyksmas: aktyvioje politinėje veikloje mažėjo ir asmenų, vengiančių tarpusavio konfrontacijos (tiek iš aktyvių LKP atsiskyrimo šalininkų, tiek iš disidentų tarpo). Be atsako lieka klausimas – veikta organizuotai ar spontaniškai?

Šį procesą stebėjau atsiskyrusios LKP, virtusios LDDP, gretose. Dauguma šios partijos narių, išrinktų į Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą ir pirmąją Seimą, buvo sąjūdietiškos orientacijos, siekė darnos. Po pirmųjų Seimo rinkimų LDDP pradėjo dominuoti šalikelio asmenys. Į valdžią jiems vartus atvėrė Justino Karoso mąstymas ir įgytas partijos lyderių palaikymas, esą neracionalu, kai partijos vadovybę sudaro vilniečiai, iškilę ant Atgimimo bangos – reikia kelti asmenis iš provincijos. Ir jie sugužėjo – žmonės, lemiamu momentu bėgę į krūmus...

Naujai iškepti LDDP lyderiai neturėjo asmeninių kontaktų nei su buvusiais disidentais, nei su Sąjūdžio pirmeiviais, daugiausia nuosaikiais (pastarieji taip pat laipsniškai atsidūrė šalikelėje), trūkinėjo asmeniniai kontaktai su iš opozicijos atėjusiais kaimyninių šalių vadovais, tarp jų ir Rusijos intelektualais.

Politikoje veikia objektyvūs ir subjektyvūs veiksniai, ypač užsienio politikoje. Lietuvos pavyzdys akivaizdžiai tai iliustruoja. Pribrendusi imperijos griūtis sudarė prielaidas mūsų valstybės atkūrimui, bet ne staigiam šuoliui į kitą būtį. Kokia taps valstybė,

priklauso nuo piliečių politinės brandos, be abejonės, ją įtakoja padėtis kaimyninėse valstybėse. Lietuva stokoja demokratiškos tradicijų.

Autoritarizmo šaknys glūdi ne tik penkiasdešimtyje okupacijos ir aneksijos metų, jų gijos siekia tarpukario Lietuvą, nors jai 1920 m. steigiamasis Seimas paklojo demokratinės valstybės pamatus, kuriuos apgriovė 1926 m. gruodžio 17 d. karinis perversmas. Lietuva čia ne išimtis. Tada panašūs procesai vyko kaimyninėse šalyse. Skirtumas tas, kad autoritarinis mąstymas pasiekė ir mūsų laikus – nuo pirmųjų Nepriklausomybės atgavimo dienų – nuo 1990 m. kovo 11-osios.

1992 m. gegužės 23 d. organizuojamas referendumas, kurį laimėjus Lietuvoje įsigalėtų neribotas autoritarinis režimas. Nepavykus referendumu įteisinti autokratinės valdžios, V. Landsbergio iniciatyva Aukščiausiojoje Taryboje įsikuria „parlamentinė rezistencija“, blokuojanti Tarybos veiklą. Pagaliau ir dalis „opozicionierių“ suvokė, jog žlugdoma valstybė. Nuspręsta paleisti ir paskelbti naujus rinkimus bei referendumu priimti Lietuvos Respublikos Konstituciją su keliomis nuolaidomis „opozicionieriams“: skirsnyje „Respublikos Prezidentas“ neaiškiai apibrėžiami jo santykiai su Vyriausybe (84 straipsnio 4 paragrafas: „Prezidentas Seimo pritarimu skiria Ministrą Pirmininką, paveda jam sudaryti Vyriausybę“).

Ką daryti, jeigu Prezidentas priklauso kitai politinei orientacijai negu laimėjusieji rinkimus ir Prezidentas neteiks Seimui priimtinos kandidatūros? Užprogramuota politinė suirutė, nes kol nesudaryta naujoji Vyriausybė, toliau pareigas eina senoji. Taip pralaimėjusieji rinkimus toliau gali likti valdžioje neribotą laiką. Autoritarizmo nuostatos ryškios ir dalies mūsų piliečių sąmonėje, norinčių turėti gerą šeiminką.

Kol panašios mąstysenos žmonės sudaro ženkliają gyventojų dalį, sunkiai įmanoma demokratija, o pretendentų į absoliučius monarchus visada bus. Nors 1990 m. Europoje situacija buvo

kitokia negu XX a. trečiajame dešimtmetyje, 1993 m. vasarą mėginta pakartoti 1926 m. gruodžio 17 d. įvykius. Tik šįkart nepavyko (teisėtvarkos užkulisuose atvirai kalbama, esą yra surinkta medžiaga apie tų įvykių inspiratorius, tik nedrįstama jos paviėšinti).

Politinės situacijos analizė kaimyniniuose kraštuose (Latvijoje, Lenkijoje, Estijoje) byloja, kad ten nevyksta panašių į mūsų debatus, tik jie vyko Baltarusijoje, kurioje ir laimėjo autoritarinės jėgos. Liūdna, tačiau reikia pripažinti: iš buvusios imperijos autoritarinis mąstymas Lietuvoje labiausiai pasislinkęs į Vakarus. Ir šiandien ne vienas ilgisi stiprios rankos: vienam ji asocijuojasi su Antanu Smetona, kitam – su Antanu Sniečkumi, trečiam – su Dalia Grybauskaite. Taigi autoritarinis mąstymas – ne vien sovietinis palikimas, o negebėjimas jaustis atsakingam už savo ir krašto likimą.

Praėjus porai dešimtmečių nuo to laiko, kai valstybės valdymas Lietuvos piliečių rankose, pakako laiko apmąstyti, kas pozityvu, o kas negatyvu. Pirma, turime sutikti, kad niekam nepavyko sukurti idealios valstybės (jos modelis – filosofų galvose). Lietuva čia ne išimtis, bet ji yra siekinys. Antra, dalis problemų – mūsų negebėjimas patiems spręsti problemų (ilgametis svetimųjų viešpatavimas Lietuvoje išugdė menkavertiškumo kompleksą). Įstatymų veikimas priklauso ir nuo žmonių atsakomybės pajautos, sąmoningumo, kuri priklauso ir nuo paveldėtų tradicijų, istorinio mąstymo, nesugebėjimo pajusti savo žmogiškosios vertės. Autoritarinėje valstybėje orus žmogus neišvengiamai su ja konfliktuoja.

Galime kurti įvairias sąmokslų teorijas, bet nė vienas sąmokslas nerealizuojasi, jeigu tam nėra bazės. 1991 m. reformatoriai, vedami lozungo „senąjį pasaulį išardysim iki pat pamatų“, žinojo tik viena – reikia viską griauti. Ir griovė... nesuvokdami, ar visi jų veiksmai racionalūs. Viena – grąžinti žemę teisėtiems savininkams, kita – leisti joje įsikurti skubos tvarka – paversti ją preke.

Šios idėjos buvo nepriimtinos Lietuvos piliečiams. Todėl reformatoriai skaudžiai pralaimėjo rinkimus.

Tik laimėtojai pasimetė – jie nebuvo pasiruošę valdyti valstybę. Premjero kėdėje atsidūrė A. Šleževičius, „žmogus iš niekur“. LDDP pasidavė A. Šleževičiaus ir jo žmonių, stebėjusių įvykius iš šalies, įtakai. Šie, pasinaudodami buvusių reformatorių valstybinio turto grobimo patyrimu, tęsė jų darbą. Diskreditavo savo partiją. Todėl po 1996 m. spalio 25 d. rinkimų į valdžią grįžo V. Landsbergio šalininkai, kurie toliau tęsė valstybinio turto grobstymą. Ir vėl tragiškas pralaimėjimas. Taip ši karuselė ir sukasi... Čia ne vien patirties stoka... Kodėl? Aiškaus atsakymo neturiu, vien hipotezės.

Aneksijos laikais būta organizuoto nusikalstamumo: vieni sėdėjo kalėjimuose, kiti buvo laisvėje. Tai gana organizuotos grupuotės – išėję į laisvę iš kalėjimų jie pradėjo veikti. Ženkli dalis valstybės nuosavybės atsidūrė jų rankose. Bet jie nei norėjo, nei mokėjo valdyti. Viską vertė pinigais.

Iš praeities paveldėjome ir kitų problemų, skaldančių mus iki šiol. Čia mes skiriamės nuo Latvijos ir Estijos, kurios iki XX a. antrojo dešimtmečio pabaigos buvo valdomos svetimtaučių. Dvarininkai buvo atėjūnų palikuonys. Tuo tarpu Lietuvos bajorija buvo sava, tik lenkiškai kalbanti, kurios ženkli dalis tapatino save su Lenkija (ir lenkais). Šis socialinis aspektas skaudžiai atsiliepė tiek 1918 m., atkūrus Lietuvos valstybingumą, tiek 1990 m.

Labiausiai priešiški Lietuvos Nepriklausomybei buvo Lenkijos piliečiai, Lietuvos bajorų ainiai. Kuo šis sluoksnius labiau įsigali Lenkijos valdžioje, tuo prastėja mūsų santykiai. Be to, jie neatsipeikėja nuo 1923 m. M. Krupavičiaus žemės reformos, pagal kurią žemė atiteko tiems, kurie dirba. Lietuva tapo laisvų ūkininkų kraštu. Dvarininkų valdos buvo apribotos, o išvykusiųjų iš Lietuvos nacionalizuota. Pastarieji tapo Lenkijos piliečiais ir su siaubu mini lietuvius – lenkų skriaudikus. Neišblėsta ir senoji lenkų diduomenės svajonė apie Didžiąją Lenkiją (nuo jūros iki jūros).

Žinoma, tokia valstybė negalėtų būti demokratinė, nes joje lenkai būtų mažuma, o dauguma – ukrainiečiai, baltarusiai, lietuviai. Neturime pamiršti ir amžinos Rusijos svajonės, suformuluotos caro Petro I – išeiti prie Baltijos jūros. V. Žirinovskio kalbos – tos svajonės seka. Tame nieko stebėtino: didžiosios valstybės formavosi kaimynų sąskaita, kitos mažėjo ir dėl piliečių nesugebėjimo būti atsakingiems už savo valstybės likimą.

Senovės romėnai mąstė: „Politikoje nėra amžinų draugų, kaip ir amžinų priešų, yra tik amžini interesai.“ Šia teze reikėtų vadovautis ir bendraujant su kaimynais. 1988 m. LPS iniciatyvinė grupė užmezgė kontaktus su Lenkijos „Solidarność“ vadovais (kai kurie jų dalyvavo Varšuvoje pradėjusiam veikti Lietuvių bičiulių klube). Lenkijos vadovybė slopino lenkų separatistines nuotaikas mūsų krašte, kurias protegavo kai kurie aukšti Katalikų bažnyčios hierarchai, „Polonija“ bei griūvančios TSRS imperijos saugotojai. Lietuvius palaikė popiežius Jonas Paulius II, pareiškęs, kad Vilnius buvo, yra ir bus Lietuvos sostinė. Lenkijos katalikų bažnyčios hierarchai turėjo prilti, kitaip atrodytų nuodėmingi. Po Jono Pauliaus II mirties ir valdžios kaitos Lenkijoje situacija pradėjo keistis: Lenkijos valdžioje atsidūrė ir daug Lietuvos bajorų palikuonių, svajojančių atgauti ne tik bolševikų nusavintas žemės, bet ir senąsias nuoskaudas – nostalgiją prarastiems dvarams. Neatsitiktinai Lenkijos prezidentas Bronislovas Komarovskis (prezidento pareigas ėjo 2010–2015 m.) gyrėsi, esą 1988 m., lankydamasis Lietuvoje, iš savo senelio dvaro Rokiškyje parsivežė maišelį žemių. Jis užsuko ne į LPS būstinę, kaip elgėsi „Solidarność“ aktyvistai, o į senelių dvarą.

Lietuviais save laikė ir J. Pilsudskis su L. Želigowskiu. Ši problema neišnyko. Ji pasireiškė ir TSRS liaudies deputatų rinkimuose, kuriuose Lietuvai atstovavo 42 deputatai: 36 lietuviai, 3 rusai, 1 žydas, Vilniuje buvo išrinkti 2 lenkai (A. Brodavskis ir I. Tichonovičius). Abu aktyviai veikė prieš Lietuvą. Vėliau įsijungė į lenkų autonominio krašto kūrimą TSRS sudėtyje.

Šios nuotaikos išlieka (skirtumas: 1990 m. autonomininkus rėmė TSRS imperinės jėgos, dabar – Lenkijos vyriausybė). Lietuvoje jas reiškia LLRA. Ji, vedama Voldemaro Tomaševskio, nuolat kursto nesantaiką tarp lietuvių ir lenkų. Žodžiu, skirtumas tas, kad nuo autonomistų atsiribojo tuometė Lenkijos vyriausybė, o nuo 2007 m. šiuolaikinius autonomistus Lenkijos vyriausybės globoja. Objektiviai jiems pasitarnauja ir pas mus kuriamos įvairios bajorų ar kitų „kilmingųjų“ sąjungos. Dabar Lenkijos vyriausybė lyg ir suvokia, kad demonstratyvus tomaševskininkų palaikymas naudingas Rusijoje gimstančiam nacizmui, tik šį kartą rusiškajam.

Tomaševskininkai kursto riaušes, faktiškai Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose neveikia Lietuvos įstatymai. Lenkijos pareigūnai lankosi kaip savame krašte. Mūsų vyriausybės nuolaidžiauja. Jei-gu įvykiai ir toliau taip klostysis, situacija taps nevaldoma ir Vyriausybei neliks nieko kita, tik įvesti ypatingąją padėtį arba atsakyti krašto. Jeigu mūsų Vyriausybė to nepadarys, klausimas, ar tomaševskininkai nepaprašys Lenkijos paramos, kuri „ramybei“ užtikrinti įves, kol „padėtis stabilizuosis“, savo karines pajėgas. Sakysit, nesąmonė – juk esame NATO narė. Bet Graikija ir Turkija taip pat NATO narės. Tačiau tai nesutrukdė Turkijai „laikini“ okupuoti dalį Kipro ir paskelbti ją „nepriklausoma“ valstybe. Mat graikai „labai skriaudė“ turkus. Nemanau, kad toks scenarijus neįmanomas ir Vilnijoje, o gal ir visoje Lietuvoje. Tačiau problemos sprendimas ne Lenkijoje, o Lietuvoje, tai yra mūsų proto degradavime. Nesuvokiama, kad užsienio politika yra įtakojama ir geofaktorių. Todėl stabiliose demokratinėse šalyse po valdžios pasikeitimų skubama pareikšti, kad užsienio politika nesikeičia. Visos valdžios institucijos veikia glaudžiai, net opozicija neskuba reikšti kitokios nuomonės.

Daugelis buvo šokiruoti Prezidentės pareiškimo, kad ji kažkur girdėjusi, esą Lietuvoje būta CŽV kalėjimo. Prisiminkime Lenkiją – nors joje kardinaliai pasikeitė valdžios, kai žiniasklaidoje

pasklido gandai, esą Lenkijos teritorijoje JAV įkūrusios kalėjimą, naujasis Lenkijos prezidentas puolė tai neigti. Tuo tarpu D. Grybauskaitė, netiesiogiai pasitar naudama Rusijai, aiškino, esą ji girdėjusi tokį kalėjimą esant Lietuvoje. Rusija suskubo sveikinti tokį mūsų Prezidentės susirūpinimą.

Pas mus nuolat kyla noras būti pranašesniems už kaimynus. Prisiminkime, kaip reagavo latviai ir estai į mūsų pareiškimą: „Lietuva – Baltijos tigras...“ Dar anksčiau tuometis Latvijos vadovas A. Gorbunovas šyptelėjo: „Jūs norite užimti vyresniojo brolio vietą?“ Norime pagąsdinti rusus, nors patys žinome, kad tuo neišgąsdinsime. Demonstruojame kvailumą? Nebijau to žodžio. Jeigu taip būtume elgęsi Nepriklausomybės priešaušryje, šiandien ją matytume kaip savo ausis be veidrodžio.

Stebiu, kas vyksta Lenkijoje, Baltarusijoje, Latvijoje, Rusijoje. Negirdėta, kad kas nors tyčiotųsi iš savo praeities, valstybės simbolių. Pasiekėme nuopuolio viršūnę: kelios mergužėlės apsisukė menininkėmis, įsitaisė Vinco Kudirkos paminklo papėdėje ir tyčiojosi iš Lietuvos himno, gavusios pastabą, pradėjo šūkalioti, esą Lietuvoje nėra žodžio laisvės. Manau, už tokius triukus bet kurioje Europos šalyje jos susidurtų su teisėtvara. Lietuvoje viskas galima, nors Baudžiamajame kodekse yra atitinkamų straipsnių. Šiaip chuliganai baudžiami. O sijonuotos chuliganės?

Lietuvos Aukščiausioji Taryba ir pirmasis išrinktas Respublikos Seimas vykdė Sąjūdžio kultūrinę politiką. Buvo priimti svarbiausi mūsų kultūrai ir mokslo raidai įstatymai. Šiais klausimais pozicija ir opozicija sutardavo. Seimas tokius įstatymus priimdavo gana vieningai. Vėliau situacija kito: kultūra valstybėje užėmė pasakų pamotės vietą.

Viskas prasidėjo nuo Rolando Pavilionio iš pirmo žvilgsnio nekaltos Valstybinės lietuvių kalbos komisijos reformos (nuo komisijos atskirta Kalbos inspekcija, atsisakyta nuostatos, kad komisiją sudarytų ryškūs mokslininkai). Jai pradėjo vadovauti

žmonės iš reklamos agentūrų, ir komisija virto beveide institucija. Vienas veiksmas sekė po kito.

A. Brazausko Vyriausybėje kultūros ministre tapo Roma Žakaitienė, neturinti jokio supratimo, kas yra kultūra, persona, savo ministeriavimą pradėjusi nuo intrigų prieš pasaulinio garso menininką Saulių Sondeckį. Jos iniciatyva vienas po kito buvo „privatizuojami“ kultūros objektai (keistai šiame fone atrodo ir A. Brazauskas). Neiškentęs R. Žakaitienės intrigų, atsistatydino A. Brazausko patarėjas kultūrai Arvydas Juozaitis. S. Sondeckis pasitraukė iš LSDP, bet tai nesukrėtė tuomečių LSDP veikėjų ir nepakenkė ministrės karjerai.

Žiojėjo skylė tarp vyriausybių ir kultūros žmonių. Palaiptiesniui atsisakoma Sąjūdžio keltų idealų. Dominuoja neoliberalų idėjos – kultūra yra prekė, bet koks orientavimasis į tautiškumą – „nacionalizmas“. Iš mokyklų programų braukiama tai, kas vadinama patriotiškumu, skiepijama mintis, esą jie tik europiečiai, kitais žodžiais tariant, zombiškumas. Paradoksų viršūnė – ir šiandien minimi Tautinės mokyklos idėjos autorės Meilės Lukšienės gimtadieniai, skiriama jos vardo premija, nors šios idėjos nė su žiburiu nerasi. Andriaus Kubiliaus Vyriausybė antinacionalumu neturi lygių Lietuvos istorijoje.

Nepasimokėme iš akivaizdžių klaidų: anksčiau žmonės guldė galvas už Nepriklausomybę, dabar laisva valia jos atsisako. 1988 m. lapkričio 18 d., kai A. Brazausko iniciatyva LTSR Aukščiausioji Taryba nepalaikė estų, paskelbusių savo įstatymų viršenybę, A. Brazauską lydėjo prakeikimai (po pusės metų ta pati Taryba buvo priversta pripažinti savo įstatymų viršenybę), o po penkiolikos metų Lietuvos Seimas be jokių tankų įsiveržimo klusniai pripažino Briuselio potvarkių viršenybę. Kodėl lendame į paspėstus spąstus?

Kiekviena valstybė turi savų interesų. Vyriausybės pareiga – atstovauti ir ginti juos. Istorija žino atvejų, kai vienai valstybei pavyksta į kitos vyriausybę įtaisyti savų įtakos agentų. Iškyla

alternatyva sugebėti neutralizuoti svetimą agentūrą arba žlugti valstybei. Kaip ne kartą yra atsitikę, kai valstybei pradeda vadovauti savanaudžiai, kuriems tik auksas žiba. Pasak jų, visos kitos vertybės – anachronizmas. Valstybė nyksta. Ne viena tauta, valstybė ištirpo istorijos verpetuose.

Taip, mūsų kelyje į Nepriklausomybę buvo ir esama daugybė spąstų: juos spendė ir svetimi, ir savi. Nepasakyčiau, kad iš visų jau išlindome. To nepadarius, miglota ateitis. Piliečiai turėtų įsidėmėti ir savo kultūros bei valstybės duobkasių.

Ir pabaigoje – XVIII amžiaus prancūzų pirmeiviai savo gyvenimą baigė giljotinoje, 1917 m. rusų revoliucionieriai, jei nesuskubo pabėgti į Vakarus, – Lubiankos rūsiuose. Tarp pirmųjų ir antrųjų skirtumas tas, kad prancūzai, kišami po giljotiną, šaukė: „Tegyvuoja revoliucija“, o rusai prisipažino dėl visų jiems inkriminuojamų nusikaltimų ir prieš mirtį maldavo Stalino pasigailėti. Džiaukimės, kad nė vienam Sąjūdžio pirmeiviui dar nenuidentė galva. Nė vieno judėjimo idealai nebuvo realizuoti – tik vėliau grįžtama prie jų... Turėkime vilties.

Į Nepriklausomybę eita turint aiškiai apibrėžtų tikslų. Ryškiausias jų – Tautinės mokyklos idėja. A. Kubiliaus Vyriausybė galutinai ją sužlugdė, nors ir neprieštaravo, kad UNESCO šios idėjos autorę įtrauktų į pasaulyje minimų žmonių sąrašą. Tuo jis ir skiriasi nuo bolševikų... Ar pas mus dabar neprabilo „atšaldyta“ E. Eismunto agentūra?

1989 m. gruodžio mėnesį savo šeiminkams Maskvoje generolas E. Eismuntas rašė, kad, išrinkus LTSR Aukščiausiąją Tarybą, ji paskelbs Lietuvos Nepriklausomybę, bet Lietuvos KGB savo žinioje turi 6 377 patikimus agentus⁷⁹. Ką dabar veikia tie

⁷⁹ Э. Эйсму́нтас. Отчет об итогах оперативной и служебной деятельности ЛПИ Литовской ССР за 1989 год, KGB LTSR dokumentų saugykla, f. K-1, ap. 46, b. 324, l. 16.

patikimieji? Juk kartoteka išvežta, nenorinčio „dirbti“ gali būti paviešinta...

Atgaivinta visais parametrais, naudojamosi dalies žmonių tamsumu, kitų abejingumu, trečių nuomone. Laisvė – daryk, ką nori, neegzistuoja jokios moralinės, kultūros vertybės. Jeigu mėginama priminti, kad negalima tyčiotis iš himno, vėliavos ir kitų valstybės simbolių, klykiama: „Ribojama žodžio laisvė.“ Ridenamės į bedugnę. Ar galime paaiškinti užsienio tarnybų veikimą? Būtų paprasta. Miršta ne tik žmonės, bet ir tautos. Kitos, norėdamos įsitvirtinti teritorijoje, naudojasi jų bukaprotiškėjimu. Čia nieko nauja.

Vienos problemos – mūsų pačių pagimdytos, kitos objektyvios, prie jų priskirčiau ir patirties stoką, nesugebėjimą gyventi savoje, nepriklausomoje valstybėje. Kas mes esame?

Įsivėlėme į politinį chaosą. Siekiama žūtbūt sukompromituoti Seimą (nuo Prezidentės iki žiniasklaidos), dar galintį atstovauti Lietuvos piliečiams. Seimūnams trūksta politinės valios stabdyti šį procesą. Neabejoju, kad už tai tenka atsakomybė ir piliečiams.

Istatymai, teisėtumas, teisingumas ir pilietinė atsakomybė

Artėjame prie ketvirčio amžiaus, kai patys turime tvarkyti savo reikalus. Jei esi neabejingas valstybės ateičiai, būtina analizuoti, kas pozityvu, kas negatyvu mūsų padangėje. Valstybės stabilumo požymis – didžiulės socialinės atskirties nebuvimas, pagarba šalies Konstitucijai, pasitikėjimas teismais. Valstybė stipri, kai didžioji dalis piliečių įsitikinę, jog ji gina daugumos, o ne saujelės interesus. Kitaip valstybę dreбина socialiniai sukrėtimai. Tuo gali įsitikinti kiekvienas, bent kiek besidomintis istorija. Savo dabarties apmąstymuose neretai nuklystu į istoriją.

Įdomios paralelės. Pasak senovės kinų filosofo Konfucijaus (551–479 prieš Kr.), reikia mokytis iš praeities, matyti protėvių gerus ir blogus darbus, nes tik taip žmonija tobulėja. Maždaug tuo pat metu kitame pasaulio krašte graikas Herodotas teigė: „Istorija yra visų mokytoja.“ Kinams Konfucijus iki šių dienų yra didžiausias autoritetas. Graikai taip pat neužmiršo daugiau negu prieš du su puse tūkstančio metų ištartą Herodoto žodžių. Graikai kaip tauta išliko iki mūsų dienų, gyvenanti beveik tame pačiame plote kaip ir Herodoto laikais, nors ne kartą buvo svetimšalių pavergta. Antikinėje Graikijoje buvo pakloti teisėtvarcos pamatai.

Tada buvo suprasta: teismų sprendimus reikia gerbti ir vykdyti. Iš čia neseka, kad teismai gali tapti tam tikros grupuotės įrankiu. Stebėdami Lietuvos teismus neturime pagrindo apibendrinimui, esą visi jie korumpuoti, nors negalime nepastebėti bandymų juos tokiais paversti. Teismai bejėgiai kovoti prieš korupciją ir kitus nusikaltimus, jeigu prokurorai pateikia neparengtas bylas (prokuratūra vykdo ikiteisminį tyrimą ir savo išvadas pateikia teismui, kuris turi įvertinti ir padaryti atitinkamas išvadas). Teismai nagrinėja bylas, kurias gauna. Kiek jų numarina prokurorai?

Prieš teismą asmuo atsako už padarytus konkrečius veiksmus. Savo nekaltumą gina teisme. Politikas gi privalo galvoti apie savo partiją, vyriausybę, kaip jai nepakenkti, nesiekia pasislėpti už kitų nugaros. Jo tikslas – pelnyti visuomenės pasitikėjimą, nepajėgęs to padaryti pasitraukia iš politinės arenos. Tai – politinės brandos požymis. Politikas, jei jis netarnauja svetimiems, niekuomet neveikia prieš savo valstybę, juolab išvykęs (ar pabėgęs) į užsienį. Dar blogiau, kai tokie poelgiai mūsų šalyje sulaukia simpatijų.

Senovės Romoje gyvavo nuostata: niekas savo byloje negali būti teisėjas. Visos civilizuotos šalys vadovaujasi ta nuostata, deja, ji nėra motais mūsų Konstituciniam Teismui (KT). Konservatorių valdymo metais visiems valstybinio sektoriaus darbuotojams buvo sumažinti atlyginimai. Neanalizuosiu, buvo būtina tai padaryti ar ne, nes esu ekonomistas. Konstitucinis Teismas, išnagrinėjęs skundą dėl sumažintų atlyginimų, konstatavo: brangiai mokamiems valdininkams, tarp jų ir KT teisėjams, turi būti grąžintas ne tik atlyginimas, bet ir neišmokos. Nepaisant to, kad ženklios dalies teisėjų atlyginimai didesni negu Ministro Pirmininko ar Seimo pirmininko, nemąstant, iš kur dabartinė Vyriausybė staiga gaus lėšų.

Konstitucinis Teismas šiuo sprendimu pakirto pasitikėjimą teisingumu, padidino socialinę įtampą, nes jis neliečia kultūros darbuotojų, mokytojų, eilinių policininkų ir kitų mažai uždirbančių. Taip Lietuvoje KT įteisina socialinės atskirties didėjimą (mažiau uždirbančiųjų sąskaita gali spręsti finansines problemas, bet turčių neliesk). Ir šį amoralų sprendimą Vyriausybė privalo vykdyti, kitaip pripažintų, kad pats kaltinamasis sprendžia, vykdyti teismo sprendimą ar ne. Esu linkęs manyti, jog tai sąmoninga akcija prieš dabartinę Vyriausybę.

Ir užsisuko karuselė: valstybės kontrolierė, nelaukdama, kol Vyriausybė realizuos sprendimą, pati puolė į teismą reikalaudama kuo greičiau grąžinti jai nepriemokas. Teisėjų skundai dėl to paties pasiekė net Strasbūrą (Žmogaus teisių teismas atmetė

juos). Nesusimąstoma, kad toks šalies pareigūnų elgesys gali pakirsti pasitikėjimą jais. Jeigu KT vadovautųsi Konstitucija, o ne įstatymų dvasia, vargu ar būtų priėmęs sprendimą, pagrįstą ne valstybės ir jos piliečių interesais, o asmeniniu godumu (jei ne blogiau). Čia moralės, bet ne teisės problema. Tai, kad asmenys be moralinės ir politinės atsakomybės bei autoritarinės mąstysenos tampa KT teisėjais – Seimo problema (reikia koreguoti ir kitus įstatymus).

Pastaraisiais metais neigiama visų piliečių vienoda atsakomybė prieš įstatymus, o tai suteikia peno įvairioms politinėms spekuliacijoms. Ar vien „darbiečiai“ slėpė mokesčius? Dvigubų standartų taikymas akivaizdus. Šioje istorijoje išvelgiami keli aspektai: pirmas, pasinaudojus susiklosčiusia situacija, išvengti atsakomybės už savo veiklą; antras, painiojamos politinės ir teisinės atsakomybės.

Ar gali brandūs politikai elgtis taip, kaip kai kurie „darbiečiai“ arba Neringa Venckienė? Negi nesuvokiama, kad politinė atsakomybė netapati teisinei? Teismai privalo vadovautis įstatymais ir būti visiems teisingi, o teisėjai būti nesavanaudiški, kompetentingi ir gebantys tuo įtikinti piliečius. Bet čia ir užkliūvama už kito kampo.

Kurį laiką žiniasklaidoje šmėsčioja vieno Tėvynės sąjungos lyderių Vito Matuzo, įtariamo stambaus masto korupcija, byla, bet ji niekaip nepasiekia teismo (ar tik prokurorai nelaukia senaties?). Už V. Matuzo bylos kyšo A. Kubiliaus šešėlis. Arba vėl girdime: Mokesčių inspekcija nustatė berods 7 milijonierius, nuslėpusius 3,5 mln. litų mokesčių (maždaug tiek, kiek ir „darbiečiai“), ir jiems ne tik nekeliama byla, bet ir neviešinamos pavardės, nes jie sutiko savanoriškai grąžinti į valstybės išdą nesumokėtus mokesčius.

Civilizuotose valstybėse mokesčių nuslėpimas laikomas didžiausiu nusikaltimu (JAV gali įkalinti iki gyvos galvos). Lietuvoje įsigali tokie papročiai: jeigu pagautas vagis grąžina pavogtą

daiktą, jis atleidžiamas nuo bausmės, net neskelbiant vagies vardo. Kaip po to galime vadintis teisine valstybe? Jeigu teismų nutartis „darbiečių“ byloje bus pagrįsta, ar piliečiai, žinodami anksčiau įvardytus atvejus, neturės pagrindo abejoti teismų nešališkumu? Pagarbą įstatymams reikia pelnyti.

Prieš du su puse tūkstančio metų po Atėnus klajojo filosofas Sokratas. Sutikęs kokį nors amatininką klausinėdavo apie jo darbą. Daugelis jų filosofui įrodydavo, jog išmano savo darbą. Sutikęs politiką (tada ir jie pėsti vaikščiojo) paklausdavo, kas sudėtingiau – ar apsiaustą pasiūti, ar valstybę valdyti? Išgirdęs, kad valstybę valdyti sudėtingiau, Sokratas toliau klausinėdavo, kas yra valstybė, kaip ji valdoma. Tokie klausimai politiką įvarydavo į kampa, ir filosofas reziumuodavo: matai, amatininkas išmano savo darbą, o tu ne. Tokie pokalbiai linksmino atėniečius.

Paprastai Sokratą lydėdavo minia. Atėnuose nebuvo įstatymų, baudžiančių už valdančiųjų įžeidimą, kitaip buvo su dievais. Tad filosofas buvo apkaltintas bedievyyste. Atėnuose teismai būdavo vieši. Teismo posėdyje Sokratas klausinėjo teisėjus, kas yra dievai, kaip jis juos įžeidė, ar Atėnų strategai yra dievai? Teisėjai bejėgiškai įsiuto. Sokratas reziumavo: „Jūs teisiatė mane, bet nieko neišmanote apie įstatymus.“ Minia kvatojo, šaipėsi iš teisėjų. Tie įsižeidė dar pridūrė: „Už teismo įžeidimą...“ Siūlė atsiprašyti, tada jis būsiąs atleistas nuo bausmės, o jei ne – mirties bausmė. Sokratas tarė: „Tai Jūs turite atsiprašyti...“ Ir jis buvo pasmerktas myriop.

Platonas, Ksenofontas ir kiti Sokrato bičiuliai mėgino organizuoti pabėgimą. Sokratas atsisakė motyvuodamas: „Aš mokiau paklusti teismų sprendimams. Geriau blogi įstatymai negu jokie... Jeigu priimsiu Jūsų pasiūlymą, atėniečiai pagrįstai galvos: štai dar vienas veidmainis, kai įstatymai atsisuko prieš jį, jis bėga.“

Argi mūsų Vyriausybė neatsidūrė Sokrato padėtyje po KT sprendimo? Ir iš čia kyla klausimas, kuris Lietuvos Respublikos Konstitucijos straipsnis pavedė KT spręsti finansines bylas?

Grįžkime prie Rolando Pakso apkaltos. Konstitucijoje teigiama: „Tai atliekama apkaltos tvarka, kurią nustato Seimo statutas“ (74 str.). R. Paksas buvo apkaltintas priesaikos sulaužymu. Kreiptasi į Konstitucinį Teismą, šis nutarė: „Sulaužė.“ Atsiverčiame Konstituciją. Jos 107 straipsnyje sakoma: „Konstitucinio Teismo sprendimai klausimais, kuriuos Konstitucija priskiria jo kompetencijai, yra galutiniai ir neskundžiami.“

Konstitucijos 105 straipsnio trečioje dalyje sakoma, kad „remdamasis Konstitucinio Teismo išvadomis, nurodytus klausimus galutinai sprendžia Seimas“. Taigi apkaltos klausimus galutinai sprendžia Seimas, o ne Konstitucinis Teismas. Atsižvelkime į precedento teisę: Konstitucinis Teismas nusprendė, kad A. Sacharukas pažeidė priesaiką, tačiau Seimas nepanaikino jo Seimo nario mandato ir jis liko Seime, vadinasi, jis gali bet kur kandidatuoti. Grįžkime prie Konstitucijos. Nepavyko aptikti straipsnio, kuriame pasakyta, kad asmuo, vieną kartą sulaužęs priesaiką, negali ateityje užimti jokių pareigų, kurioms reikia priesaikos. Žmogžudys, atlikęs bausmę ir niekada anksčiau niekur neprisiekęs, gali pretenduoti į prezidentus...

Iš kur ir kada atsirado tokia nuostata, kurios niekaip neįskaitysime Konstitucijoje? Įtempkime smegenis. Po apkaltos pradėjus skliti kalboms, esą R. Paksas vėl dalyvaus Prezidento rinkimuose (ir gali laimėti), Konstitucinis Teismas skubos tvarka nutarė, kad R. Paksas niekuomet negalės užimti posto, kur reikia prisiekti. Bet juk tai Konstitucijos pataisa, kurią priimti Konstituciniam Teismui niekas nesuteikė įgaliojimų. Tai grynai politinis, o ne teisinis aktas, kurį priimti paskatino incidentas su R. Paksu. Panašių sprendimų KT priėmė ir daugiau. Panašūs Konstitucijos „išaiškinimai“ paverčia Lietuvą totalitarine valstybe su visomis iš to išplaukiančiomis pasekmėmis, neturinčiomis analogų demokratiame pasaulyje.

Konstitucinis Teismas prokuratūrą, VSD, STT pavertė institucijomis, prieš nieką neatskaitingomis, niekas neturįs teisės žinoti,

ką jos veikia, jos ir už savo neteisėtus veiksmus neatsako, o išaiškinti niekas neturi teisės. Dar daugiau: kiekvienam darbuotojui, pretenduojančiam į atitinkamas pareigas, reikia iš jų „lojalumo pažymos“ (viešai tokių pažymų nereikalauta net stalinizmo metais). Pagaliau mūsų parlamentarai turi įgauti drąsos ir pasakyti: „Stop!“

Bet Seimo nariai taikstosi. Vienus jų gąsdina pastraipa, kad KT „sprendimai galutiniai ir neskundžiami“, nesiaiškinant, ar KT turi tokią teisę visais klausimais, kitus tokia situacija tenkina. Tačiau nepamirškime, kad Seimo galioje tikslinti atskirus Konstitucijos paragrafus, nepaisant buvusio KT pirmininko E. Kūrio arogantiško pareiškimo, kad tai prieštarauja Konstitucijai. Jis iš anksto žino, kad šis veiksmas KT bus pripažintas antikonstituciniu. Tarsi būtų apdovanotas dieviškąja galia. Mūsų Konstitucijos keitimas turi priklausyti nuo to, ką pasakė E. Kūris (jo žodžiai šventi, tenedrįsta niekas jais suabejoti).

Demokratinėje valstybėje negali būti jokių institucijų, diktuojančių savo valią parlamentui. Vieni tyli iš baimės, kitiems – naudinga, nes tai jų politiniai užsakymai, kurių negali realizuoti konstituciniu būdu. KT vienašališkais sprendimais mūsų šalis verčiama autoritarine valstybe. Jo pastangomis prokuratūra ir VSD virto aukščiausiomis šalies institucijomis, kurių veiklos niekas negali kontroliuoti. Už jų išsidirbinėjimą bandoma suversti bėdą teismams. Žmonių kantrybė ne beribė. Pavartykime istorijos analus ir sužinosime, kaip atėniečiai pasielgė su teisėjais, pasmerkusiais Sokratą myriop... Mūsų Konstitucinio Teismo teisėjai save įsivaizduoja vos ne dievais.

Ir pabaigoje – 1936 m. Tarybų Sąjungoje buvo paskelbta Konstitucija. Ji užtikrino mitingų, susirinkimų laisvę, nedraudė kitų partijų veiklos. Vakarų intelektualai negalėjo atsižavėti jos demokratiškumu, bet jie vargšeliai nežinojo, kad Baudžiamajame kodekse buvo straipsniai „už antitarybinę veiklą“, baudžiantys mirtimi. Nustatyti, kas yra „antitarybinė veikla“, Stalinas

turėjo „akademiką Andrejų Višinskį“, kuris, nespėjęs palaidoti diktatorių, nusišovė, nes žinojo, koks jo dosjė bus rastas Stalino seife.

Esu tikras, kad Lietuvos Respublikos Konstitucija pakankamai išreiškia Lietuvos piliečių interesus, tik būtina peržiūrėti VIII skirsnį, galbūt Konstitucinį Teismą, kaip instituciją, panaikinti, o jo funkcijas perduoti Aukščiausiajam Teismui. Tai Seimo valioje. Tai – rimtų diskusijų objektas.

Dalyvavau visose Lietuvos Respublikos Konstitucijos rengimo komisijose, darbo grupėse. Tada pritariau ir VIII skyriui „Konstitucinis Teismas“. Dabar su gilia nuoskauda prisipažįstu: nė sapnuoti nesapnavau, kad jis taps tuo, kuo dabar yra, kartais tarnaujančiu neaiškių grupuočių interesams. Tai – nebrandžios visuomenės požymis. Čia būtinas Seimo įsikišimas. Bet kokios institucijos savivalė – valstybės pamatų ardymas.

Kultūrinis paveldas ir jo problemos atkurtoje Lietuvos valstybėje

Kultūros paveldas susieja mus su praeitimi, padeda ją suvokti. Pavelde turime įžvelgti materialųjį ir dvasinį lygmenį. Materialusis apčiuopiamas vizualiai. Jis tiesiog sakyte sako: žiūrėkite, kaip mūsų senoliai gyveno. Tik žinoma, kad mes susiduriame su be galo maža dalelyte tos materialinės kultūros, kuri bėgant amžiams kito, keitėsi dvasinė kultūra ir žmonių gyvenimo būdas, sąlygos. Gyventojai patys senų statinių vietoje rentė naujus, patogesnius. Senų nebeliko. Jeigu to nebūtų, ir šiandien žmonės gyventų uolose, iš netašytų medžių sureštuose būstuose. Išlikę tokie pastatai mums įdomūs. Ar šiandien norėtume juose gyventi? Norėčiau atkreipti dėmesį į nekilnojamąjį materialųjį kultūrinį paveldą ir problemas, susijusias su jo išsaugojimu Lietuvoje. Nekilnojamasis paveldas (būstai, irigacijos įrenginiai, piliakalniai, pilkapiai, ženklai uolose ir pan.) yra tiesiogiai susijęs su vietovėmis. Jis byloja apie praėjusių laikų žmonių gebėjimus, skonį, tautų (ar genčių) mentalitetą.

Su dvasinėmis vertybėmis bene subtiliausias mūsų santykis. Jos ryškiausiai atskleidžia epochos dvasią. Viena vertus, jos formavo religinį, tautinį, pilietinį jausmą, kuris vienaip ar kitaip palietė mūsų protėvių gyvenimo būdą, jų papročius, palikusius tam tikrų pėdsakų mūsų mąstysenoje. Kiekviena epocha tiek materialiniame, tiek dvasiniame gyvenime palieka pėdsakų, kuriuos būtina suvokti ir išsaugoti.

Tautos gyvybingumas ženklia dalimi priklauso nuo savos istorijos, šaknų žinojimo, bet ne visos valstybės turi ilgalaikių šaknų. Dažnai naujos valstybės kuriasi ant senųjų griuvėsių. Nuo savo susikūrimo ir pradeda istoriją, paremtą savo šaknų paieškomis. Jas padeda atskleisti kultūrinis paveldas. Čia ryškus pavyzdys yra JAV, kur kaip niekur kitur keitėsi požiūris į paveldą.

XIX amžiuje absoliučią tos šalies gyventojų daugumą sudarė emigrantai ar jų palikuonys, kuriems vietinių gyventojų kultūra buvo svetima. Šias nuostata išreiškė XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje vyravusi JAV pragmatizmo filosofija, skiepijusi nihilistinį požiūrį į istorijos mokslą. Jų nedomino ir kultūrinis paveldas dėl paprastos priežasties: pripažinti tikrųjų krašto gyventojų kultūrinį paveldą reikštų pripažinti, kad atvykėliai gyvena svetimame krašte. Tuo tarpu šiandien W. Jamesas ir J. Dewey domina filosofijos istorikus, o ne JAV švietimo programų sudarytojus. Dabar JAV turi savo istoriją. Ji ir saugojama. Visi svetimų kraštų užkariautojai bando paneigti ankstesnės kultūros buvimą ir įteigti savąją. Tai atliekama ir spontaniškai, ir sąmoningai. Lietuva tai patyrė savo kailiu.

Pas mus įprasta už visas patirtas negandas kaltę versti komunistams, pamirštant, kad jie geriausiu atveju tik tęsė senąsias rusų okupantų tradicijas. XVIII a. paskutiniame dešimtmetyje Rusija, okupavusi Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, pradėjo nuo valstybingumo simbolių naikinimo – su žeme buvo sulyginta Vilniaus Žemutinė pilis, tada jau tituluota kaip Valdovų rūmai.

Praeities tiek materialinė, tiek dvasinė kultūra nyksta ir natūraliai – žmonės senų pastatų vietoje stato naujus, modernizuoja juos, gimsta naujos literatūros kryptys. Taip buvo, manau, taip bus ir ateityje. Išlikę objektai tampa kultūriniu paveldu. Šį procesą turime skirti nuo sąmoningo kultūrinio paveldo naikinimo, siekimu iš žmonių atminties ištrinti istoriją, atskirti juos nuo savo šaknų.

Kultūrinis paveldas naikinamas politiniais-ideologiniais ir merkantilniais sumetimais. Lietuva susidūrė su visais kultūrinio paveldo naikinimo aspektais: natūraliuoju nykimu, politiniu-ideologiniu ir merkantiliniu. Deja, jie veikia iki šiol. Viena, turi būti įvardyti visi naikintojai, idant jų prisiminimas išliktų ir palikuonių atmintyje.

Norint suvokti, kas dabar vyksta mūsų krašte, būtina atsigręžti

į netolimą praeitį – į paskutinius penkerius–dešimt metų iki Nepriklausomybės atgavimo. Nekalbu apie savaiminį palikimo nykimą, o apie sąmoningą jo naikinimą, kas buvo ypač akivaizdu pirmaisiais okupacijos metais. Užėmę mūsų šalį okupantai pirmausia griovė paminklus, menančius Nepriklausomos Lietuvos buvimą, po to ėmėsi katalikų, liuteronų, evangelikų bažnyčių, naikino tarpukario Lietuvoje išleistą politinę, religinę ir kitą literatūrą, ypač bylojančią apie kovas dėl laisvės.

Paskutiniais imperijos egzistavimo metais politinis-ideologinis požiūris į paveldą prislopo – dominavo merkantilinis, visiškai nesuvokiant istorinių ir architektūrinių paminklų vertės, ir jis ne visada buvo inspiruotas iš Maskvos. Tai išryškėjo Vilniuje ir Kaune, kur lemiama žodį tardavo ne tiek partokratai, kiek technokratai, kuriems rūpėjo galima praktinė nauda.

Vilniuje siekta sujungti Raudonosios Armijos (dabar Savonarijų) prospektą su Antakalnio gatve, nugriaunant dalį senamiesčio, o per senąsias Rasų kapines nutiesti plačiąjuostę magistralę. Siekta nugriauti ir kitus istorinę vertę turinčius pastatus, jų vietoje pastatyti modernius naujus pastatus. Senamiesčio centre vietoj senųjų pastatų įrengti garažus, nors jau tada pradėta rūpintis, kad Vilniaus senamiestis būtų įtrauktas į UNESCO saugomų teritorijų sąrašą.

Šie valdžios veiksmai sulaukė negirdėto Lietuvos gyventojų pasipiktinimo. Kultūros objektų gynybai kūrėsi valdžios nekontroliuojami klubai, susiformavo paminkloauginis judėjimas, tapęs vienu svarbiausių Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio šaltinių. Tada susirūpinta ne tik paveldo išsaugojimu, bet ir sunaikintų objektų atstatymu. Istorikai Juozas Jurginis, Napoleonas Kitkauskas, Antanas Tyla ir kiti rinko autentišką medžiagą apie Vilniaus pilis. Retai istorinių objektų atstatytojai turėjo tiek dokumentų apie atstatomus objektus, kiek apie Žemutinę pilį. Aukštutinės pilies sutvarkymo darbai prasidėjo iki Nepriklausomybės atkūrimo.

Į Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio programą buvo įtrauktas reikalavimas atstatyti Vilniaus Žemutinę pilį – Valdovų rūmus. Veikiama Sąjūdžio idėjų tuometė valdžia atsisakė ankstesnių savo planų, siekta atsiriboti nuo pirmtakų veiksmų.

Atkūrus Lietuvos valstybingumą, susirūpinta paminklų apsauga. Aukščiausiojoje Taryboje, vėliau Seime buvo priimti atitinkami įstatymai, o Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 straipsnyje pasakyta: „Lietuvos Respublikai išimtinė nuosavybės teise priklauso <...> istorijos, archeologijos ir kultūros objektai.“ Remdamasis šiomis nuostatomis 1994 m. Respublikos Seimas priėmė svarbiausius paminkloaugos įstatymus. Lietuvoje buvo sukurta paminkloauginė sistema. Deja, pasirodo, to per maža: žmonių psichologiją veikia merkantilistinis požiūris. Dėl jo sąmo-ningumo stoka daugelis problemų iki šiol nesureguliuota poįstatyminiais aktais.

To priežasčių daugybė – kvalifikacijos ir patirties stoka, švairių interesų nesuderinamumas, istorinės vertės nesuvokimas. Jas suponuoja ir politinis-ideologinis faktorius („apsivalykime nuo sovietinių relikvų“) ir merkantilinis (patogi vieta naujam būstui ar parduotuvei įrengti). Kurie faktoriai dominuoja, vienareikšmiškai atsakyti sunku. Neretai merkantilistinių tikslų siekiama prisidengus politiniais-ideologiniais. Mat kai kam parūpo naikinti gerai veikusią paminkloaugos sistemą, nes ji trukdo objektams privatizuoti, istorinių paminklų griuvėsių vietoje statyti naujus statinius. Nemanau, kad viską reikia išsaugoti.

Per penkis aneksijos dešimtmečius Lietuvoje buvo pristatyta tiražuotų paminklų V. Leninui, Stalinui. Tokie pat buvo statomi įvairiose imperijos vietose. Po Stalino nuvainikavimo stalinikus iš miestų išvalė patys imperialistai. Liko menkaverčiai meniniu požiūriu Leninai. Išvalyti iš mūsų miestų tokią kūrybą, aišku, reikėjo. Bet užsimota griauti viską, pradedant skulptoriaus Broniaus Vyšniausko Kryžkalnio monumentu, kuriame tik esant dideliame norui galime rasti ideologinių akcentų.

Elgtasi taip, kaip okupantai mūsų krašte pirmaisiais pokario metais. Šis vėjus nenuslopo iki šiol. Ar ne apie tai byloja diskusijos dėl Žaliojo tilto Vilniuje? Ateities kartos turi žinoti ir apie okupantų primetamą mums kultūrą. Apsivalius nuo jos, atrodo, kad ir okupacijos nebuvo.

Nepagarba savo krašto istorijai tyko mūsų kiekviename žingsnyje. Jeigu okupacijos metais didžiavomės savo krašto istorija, prisiminkime Trakų pilies atstatymo istoriją. Šaltinių buvo kur kas mažiau negu dabar apie Žemutinę pilį. Tada iš lietuvio lūpų nesklido žodis „muliažas“. Atstatymo nelaimino Maskva. Ji apkaltino pilies atstatymo sumanytojus ir vykdytojus „duokle feodalams ir nacionalizmu“ bei pareikalavo atleisti juos iš pareigų.

Kai Lietuvos Respublikos Seimas nusprendė atstatyti Žemutinę pilį – Valdovų rūmus, A. Brazauskas neužėmė jokių pareigų. Kaip būtų reaguota į A. Brazauską, jei jis, tapęs Ministru Pirminku, nebūtų vykdęs Tėvynės Sąjungos iniciatyva priimto nutarimo? Manęs nestebina, kai Žemutinės pilies atstatymu suabejoja Viktoro Uspaskicho aplinkos žmonės, bet kai darbams įpusėjus juos stengiasi sustabdyti kai kurie paminklo saugos pareigūnai ar asmenys, save vadinantys istorikais, negali atsistebėti, kas tai – absoliutus neišmanymas ar savo krašto istorijos niekinimas?

Įsivaizduoju, kaip rutuliotūsi įvykiai, jei tokie žmonės kaip dabartiniai Valdovų rūmų atstatymo kritikai vadovautų ideologijai aneksuotame krašte. Ar turėtume Trakų pilį? Juk šiandien mūsų neįtakuoja jokios išorinės jėgos. Galbūt esama ir kitos potekstės: pasinaudojus kai kurių mūsų piliečių neišprusimu, įteigti žmonėms mintį, esą finansinių sunkumų atsirado dėl socialdemokratų vykdytos Valdovų rūmų statybos, ignoruojant, kad ne jie sumanė šias statybas ir kad jų finansavimas užima ne tokią ženklų biudžeto dalį.

Jeigu atstatant buvo plaunami pinigai, kodėl apie tai tada nekalbėta? Nesu A. Brazausko adoratorius, bet tokios kampanijos

išvystymas po jo mirties man primena pasakojimą, kai prie mirusio liūto prieina asilas ir įspiria jam... Ir vis dėlto manau, kad požiūris į Valdovų rūmų atstatymą yra skiriamoji juosta tarp tų, kurie brangina savo šalies istoriją, ir tų, kurie norėtų, kad Lietuva ir jos paveldas kuo greičiau išnyktų iš pasaulio žemėlapiu.

Kultūros objektai turi atlikti tam tikrą funkciją paskirtą – būti gyvi, aiškūs. Tarybų Sąjungoje objektai buvo registruoti, suskirstyti į kategorijas. Nuo to, kokiai kategorijai priskirtas objektas, priklausė jo finansavimas. Į tokių registrą pateko ir kulto pastatai, pažymėti lentelėmis. Vienos bažnyčios buvo veikiančios (jos remontuotos iš valstybės išdo), kitos – paverstos muziejais, trečios – ūkiniais pastatais. Panašiai elgtasi ir su dvarais: vienuose buvo įkurdinti muziejai, kituose (daugumoje) – įsikūrė įvairiausios valstybinės kontoros. Žodžiu, viskas buvo valstybės nuosavybė ir ji tai valdė, tvarkė.

Po Nepriklausomybės paskelbimo iš esmės pasikeitė teisinė padėtis: kulto objektai grąžinti religinėms bendruomenėms, dvarai – buvusiems savininkams arba privatizuoti. Tokia situacija dažnai prieštaravo kitiems veikiančioms įstatymams. Valstybinės institucijos objektyviai nepajėgė vykdyti savo misijos, kurią įpareigoja vykdyti Konstitucija.

Krikščioniškų kulto pastatų savininkas lyg ir aiškus. Svarbu, kad jų valdytojai laikytųsi paminklų apsaugos įstatymų. Čia rimtesnių problemų nekyla. Veikiančios bažnyčios, maldos namai – gyvi objektai, nuolat bylojantys apie mūsų praeities kultūrą. Ką daryti su sinagogomis, ypač tose vietose, kur nėra tos religijos išpažintojų? Veikti jos negali, nes nėra, kas jas lanko. Kas turi jas tvarkyti ir prižiūrėti? Valstybė? Kodėl?

Kultūriniam paveldui priklauso vandens, vėjo malūnai ir panašūs objektai. Savo funkcinės paskirties jie negali atlikti. Keisti? Vargu. Blieka viena – paversti muziejais, kad juos visiškai išlaikytų valstybė ar savivaldybės. Perduoti į privačias rankas – beprotybė, nes kiekvienas savininkas turi siekti ekonominės naudos,

kuri nereali, tad savininkui nelieka nieko kito, tik keisti objekto paskirtį. Tačiau ši problema išsprendžiama.

Nematau problemos ir su piliakalniais bei pilkapiais, senomis kapinėmis. Jų teisinė padėtis po Nepriklausomybės nepasikeitė. Jie kaip buvo, taip ir liko valstybės nuosavybė. Jeigu kuri piliakalni ir apjuosė tvora šalia grąžintos žemės savininkas, dar nereiškia, kad jis tapo ir to piliakalnio ar pilkapio savininku, nesvarbu, ką jis pats mano. Už naikinimą įstatymuose turi būti numatytos aiškios sankcijos. Ir čia esminių pažeidimų pasitaiko ne taip dažnai, nes jų sauga tiesiogiai nepaliečia gyventojų nei ekonominių, nei buitinių interesų. Ne tik lietuvius žavi puikiai išlikusi Kernavės piliakalnių sistema. Mane tai stebina ne mažiau negu Egipto piramidės.

Rimčiausia yra buvusių dvarų išsaugojimo ir paskirties problema; daugelis jų merdi. Naujai iškepti milijonieriai puolė juos privatizuoti. Dalis jų pasirodė ne tokie jau ir milijonieriai, kokiais apsimetinėjo. Tikėjosi, kad valstybė gausiai juos finansuos, o su pastatais troško elgtis kaip tinkami. Kultūros objektų privatizavimas buvo neapgalvotas ir neatitinkąs šalies konstitucinių normų, todėl turime ne tik teisinių, bet ir ekonominių problemų, ypač dėl neapgalvotai privatizuotų kultūrologiniu ir istoriniu požiūriu vertingų dvarų.

Įsigiję dvarus ir nežinantys, ką su jais veikti, „milijonieriai“ bankrutavo – unikalūs dvarai nyksta sparčiau negu aneksuotoje Lietuvoje. Susiduriame su asmenimis, nejučiančiais jokios atsakomybės už įsigytą istorinį paveldą, neturintys genetinio ryšio su kraštu.

Visur kyla panaudos problemų. Kultūros objektams reikalingi ne tik šeimnininkai, būtina žinoti, ką su jais veikti. Vargu ar kiekvienas dvaras gali būti valstybės išlaikomas muziejus, ypač tie, kurie priklausė mūsų nedraugams, nors neabejotinai jie priklausė kultūros paveldui.

Steigiami etnografiniai muziejai (pas mus – Rumšiškėse). Į

juos suvežami ir rekonstruojami seni pastatai, bet juose niekas negyvena – jie tik prižiūrimi. Gyvas žmogus negali būti muziejaus eksponatas, jis gali jį suvaidinti. Dėl to kyla problemų dėl etnografinių gyvenviečių (Neringa, Žiūriai).

Džiaugiamės unikaliu Žiūrių kaimu – natūraliai susiformavusia gyvenvieta, prie kurios planavimo neprikiešo rankų jokie architektai. Visi ūkiniai pastatai organiškai įsilieja į kaimo struktūrą, jie atliko savo funkcinę paskirtį, reglamentuojamą to meto ūkinių santykių. Panašiai būta ir Neringoje – tipiška su savo įranga žvejų gyvenvietė. Šiandien kitos žvejų gyvenimo ir darbo sąlygos. Šios gyvenvietės turi nepakartojamą istorinę vertę, bet žmonės negali jose gyventi taip, kaip gyveno jų proseneliai. Todėl turime skirti senąsias gyvenvietes nuo naujų rajonų, kurių plėtra besąlygiškai turi būti apribota. Bet kaip išlaikyti autentiškumą, be kurio Kuršių nerija netektų prasmės? Šiuolaikinis žmogus negali verstis tuo verslu, kuriuo vertėsi jo tėvai, negali tenkintis anks-tesnėmis buitines sąlygomis. Man neaišku, kokios jo perspektyvos. Kaime gyvena žmonės. Pastatai – jų nuosavybė. Anksčiau kaimiečiai vystė ūkinę veiklą. Tai darė kaimą patrauklų. Anksčiau jo gyventojai negalvojo, kad gyvena istoriniame objekte. Santykiai klostėsi natūraliai.

Panašių problemų kyla žmonėms, kurie gyvena gamtosaugos draustiniuose. Dabar visi šių regionų gyventojai tarsi sugrūsti į vieną katilą – ir tie, kurie gyvena etnografiniu požiūriu vertingose sodybose, ir tie, kurių sodybos nepretenduoja į jokią paveldą. Mano supratimu, būtina atskirti etnografines sodybas nuo neturinčių istorinės vertės. Sustatydami visas sodybas į vieną gretą ir reikalaujanti, kad savininkai bet kokios naujos lentos prikailimą prie tvarto derintų su architektu, kuriam dar reikia ir mokėti, darome klaidą. Vis dėlto žmogus yra pastato šeimininkas, o ne nuo kažko priklausomas asmuo.

Taigi daugelis problemų paminklosaugoje, kultūros paveldo išsaugojime kyla ne vien dėl blogų įstatymų, bet dėl geros valios

stokos, valdininkų nelankstumo, nors manyčiau, kad dalį įstatymų būtina tobulinti. Tai – ne dirbtinos, o realios problemos, kurias privalome spręsti.

Pranešimas perskaitytas 2010 m. lapkričio 25 d. ICOMOS konferencijoje Nacionaliniame muziejuje, Arsenalo g. 3, Vilniuje

Istorikai Lietuvos istorijoje

Tautos egzistencijos pamatas – jos kalba ir kultūra. Nustojusi puoselėti savo kultūrą, tauta išnyksta – išlieka tik istorijos analuose. Šis procesas akivaizdus: vienos tautos, naikindamos kaimynus, didėjo, o kitos naikinosi pačios. Verta tai prisiminti ir aptariant savo istoriją: rasime epizodų, kai mus siaubė kaimynai ir kai patys nenorėjome būti savimi. Apie kaimynų skriaudas nemažai rašyta. O apie pačių norą atsisakyti savasties? Prisiminime XVIII amžiaus pabaigą ir palyginkime ją su vykstančiais procesais šiuolaikinėje Lietuvoje.

Ilgus amžius rusų, lenkų, net anglų bajorai salonuose tarpusavyje bendravo prancūziškai, bet prancūzų kalba netapo jų gimtąja, o Lietuvos bajorai, atsisakę protėvių kalbos, integravosi į lenkų kultūrą ir 1791 m. gegužės 3 d. iš priimtos Konstitucijos išbraukė Lietuvos vardą. Abiejų Tautų Respublika virto vieninga Lenkija.

Šį virsmą 1913 m. aiškino Ramūnas Bytautas: „Aristokratas jautėsi kitos tautos sąnariu. Jis kalbėjo svetima liaudžiai kalba, bet tai buvo jo minčių pasaulė, kurioje jis gimė ir augo. <...> Jo socialinė padėtis baudžiatvies laikais suteikdavo jam visišką laisvę ir progą be kliūčių tenkinti savo geidulius: tai buvo valdinių muzikų despotas.“⁸⁰ O tie prasčiokai kalbėjo lietuviškai. Reikėjo nuo jų atsiskirti.

XIX amžiuje tie muzikai susimąstė, kas esą. Prasidėjo Tautinis atgimimas, atskirtis: diduomenė, kaip tada save įvardijo, linko į lenkiškumą, siekė būti vienoje valstybėje su Lenkija (tik nesusitapatinti su prasčiokais). Nežinau, kaip šį vyksmą įvardyti, bet jo nepastebėti negalime. Ar gali egzistuoti valstybė, atsisakanti savos istorijos, tradicijų?

---

⁸⁰ Bytautas R. Tauta ir tautiška sąmonė, Aušrinė, 1913, Nr. 22, p. 25.

Bendraudamas su lenkais (kairiaisiais ir dešiniaisiais) negirdėjau, kad jie gėdytūsi būti lenkais, tyčiotūsi iš savo valstybės simbolių. Kas Lenkijoje nesuvokiama, pas mus bandoma laikyti demokratijos apraiška.

Štai kelios mūsų chuliganės tyčiojasi iš valstybės himno jos kūrėjo V. Kudirkos paminklo papėdėje. Pasirodo, anot kai kurių mūsų „demokratų“, jų drausminti nevalia, nes tai būtų žodžio laisvės apribojimas. Žengėme dar toliau: vienas save laikantis intelektualu, prisistatydamas delfi.lt tikru europiečiu, pareiškė: „Jeigu mane norite įžeisti, pavadinkite lietuviu.“ Pasigirsta balsų, esą 1918 m. Vasario 16-osios Nepriklausomybės Aktas – klaida, o 1920 metais lenkai Vilniaus neokupavo; generolas L. Želigowskis teisėtai išvadavo savo tėviškę.

1988 m. rugpjūtį mes, grupė Sajūdžio iniciatyvinės grupės narių, susitikome su Lenkijos „Solidarność“ veikėjais, susitarėme dėl bendradarbiavimo. Po dvidešimties metų (2008 m.) lenkų iniciatyva Varšuvoje vėl susitikome dalyvaujant L. Valensai ir keliems mūsų bei lenkų istorikams.

Č. Laurinavičius, įdėmiai klausęsis prisiminimų, paklausė: „Jeigu taip artimai bendradarbiavote, kodėl Lenkija dėsė pripažinti Lietuvą?“ Lenkai paaiškino: politikas privalo vadovautis pirmiausia savo šalies interesais... Mes buvome spaudžiami iš įvairių pusių: Tarybų Sąjunga grasino primindama, jog H. Kohlis trokšta atsiimti vakarines žemes... Aukšti Lenkijos katalikų bažnyčios hierarchai šaukė: „Vilnius, Lvovas turi priklausyti Lenkijai.“ Kai popiežius Jonas Paulius II Vilniaus vyskupiją atskyrė nuo Lenkijos bažnytinės provincijos ir pareiškė, kad „Vilnius buvo, yra ir bus Lietuvos sostinė“, Lenkijos bažnyčios hierarchai turėjo susitaikyti, kitaip tikinčiųjų akyse atrodytų nuodėmingi. Deja, noras priglobti Lietuvą neišnyko, ypač atsiradus Lenkijos vadovybėje Lietuvos bajorų palikuonių.

Prieš porą metų diskutavau su lenkų istoriku akademiku J. Vyrozumskiu, pažįstamu nuo Sajūdžio laikų, apie blogėjančius

tarp mūsų valstybių santykius bei Lenkijos užsienio reikalų ministro R. Sikorskio vaidmenį. Akademikas pastebėjo: „Politikai ateina ir nueina, kovodami dėl rinkėjų balsų, prišneka kvailysčių, o mes negalime sau to leisti.“ Ir pridūrė: „Lenkai moka skaityti lietuviškai, jie išverčia Jūsų istorikus... Argi netrina iš džiaugsmo rankų Sikorskis: jeigu lietuviai taip galvoja, kodėl jų nepalaikius?“

Būti ar nebūti Lietuvai, priklauso ne tiek nuo išorinių veiksnių, kiek nuo mūsų pačių. Linkstame prarasti bet kokį atsakomybės jausmą, jau nekalbat apie tautinį (ir pilietinį) orumą, sąžinę. Ar ne apie tai byloja vieno mūsų istoriko išvyka į Baltarusiją, kur tyčiojosi iš Lietuvos istorijos, neigė Lietuvos valstybės buvimą ir negalėjo atsidžiaugti sulaukęs audringų ovacijų (nuvažiuotų į Rusiją, turėtų dar daugiau gerbėjų).

Seime svarstomas Tautos istorinės atminties įstatymo projektas. Jo projektui vieningai pritarė Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komitetas, tai yra visų Seime esančių frakcijų atstovai (prieš tai buvo aptarta su moksline visuomene). Tik jis be galo nepatiko Lietuvos istorijos instituto direktoriui R. Mikniui ir jo pavaduotojai Z. Medišauskienei. Motyvai? Įvedama cenzūra, nors įstatymo projekte nėra jokios užuominos apie darbų cenzūravimą. Įstatyme siekiama suvienodinti valstybės švenčių reglamentus, minėtinų datų skelbimo procedūrą (dabar kiekvienai datai reikalingas atskiras įstatymas), steigiamą patariamąjį tarybą, kuri teiktų pasiūlymus komitetui.

Bandžiau išsiaiškinti, kodėl neturi būti jokių valstybės švenčių reglamentacijos, negi nereikia per valstybės šventes kelti vėliavų? Iš R. Miknio išgirdau: „Kas nori, tas švenčia, o minėtinos dienos – susitarimo reikalas“ (tik neaišku, kieno). Jam užkliuvo, kad Vilniaus lenkų okupacijos dienos minėjimas yra su neigiamu atspalviu (kas kaip nori, taip ir mini: vieniems – okupacija, kitiems – teisėtas L. Želigowskio įžengimas į savo protėvių žemes). Kodėl minimas Klaipėdos sukilimas, o ne lietuvių Klaipėdos

krašto užgrobimas? Istorijos institute išgirstu: tauta – praeities reliktas, XIX amžiaus išmonė. Dėl ko žmonės liejo kraują ir kaip vertinate Sausio 13-osios įvykius? Atsakymas – tai istorikų diskusijų objektas, o ne politikų. Be to, Lietuvos istorijos instituto direktorius ir Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto dekanas su grupe vienminčių kreipėsi į Respublikos Prezidentę prašydami neleisti Seime net svarstyti tokio įstatymo projekto.

Keisčiausia, kad asmenys, norintys tarti lemiamą žodį Lietuvos būties klausimais, neturi menkiausio supratimo apie Lietuvos Konstituciją (Seimas priima įstatymus, o Prezidentas gali vetuoti, bet ne uždrausti svarstyti). Įdomi šių „demokratų“ mąstymo logika ir veiksmai. Jie įvedinėja moksle stalinizmo epochai būdingą tvarką, pavyzdžiui, magistras, stojantis į doktorantūrą, pateikia kelių žinomų mokslininkų rekomendacijas, turimas publikacijas, o jam pareiškia: „Nepriimtas, nes gauta konfidenciali neigiama recenzija.“ Susipažinti neleidžiama, nežinia ir kieno, nes tai – konfidencialu. Neperėjo konkurso, reikia pasakyti. Panašiai elgiamasi ir su jų kontroliuojamais valstybės finansuojamais mokslų darbais: nepageidaujamų autorių (įvardijamų, su nacionalistiniu kvapu) darbai atmetami nesupažindinant su argumentais („konfidencialu“) – panaši tvarka kaip su VSD pažymomis apie lojalumą, slepiant, kas jas rašė. Kovota už tautinės valstybės kūrimą. Iškovojus sąvokos „patriotas“, „tautinis“ prilyginamos vos ne keiksmažodžiui.

Apsisuko ratas, ir Lietuva panašioje situacijoje kaip XVIII amžiaus pabaigoje: vėl dalis priskiriančių save elitui (naujas diduomenės variantas) jaučia alergiją savajai valstybei, savajai tautai, trokšta būti globalios visuomenės nariais (Rusijos, Lenkijos, Europos Sąjungos – antraeilis klausimas kurios). Valstybės (ir tautos) gyvybingumą išlaiko kultūros brandumas, įtakojamas istorinės atminties. Tikėkim, ateitis priklausos ne skundo rašėivoms (jų būta ir praeityje) ir ne klounams iš TV ekranų, aptariantiems Lietuvos istoriją.

Prisiminkime A. Vijūką-Kojelavičių, S. Daukantą, M. Valančių, Z. Ivinskį, A. Šapoką, A. Janulaitį, K. Jablonskį, J. Jurginį, B. Dundulį, V. Merkį, A. Tylą ir daugelį kitų istorikų, brandinusių mūsų savimonę. Verta gerbti ir A. Bumblauską, nuoseklų kosmopolitą (taip jis prisistato). Jo pozicija nepakito nuo aneksijos metų. 1987 m., kai Lietuvos TSR Mokslų akademijoje viešai prabilta apie būtinybę atkurti Lietuvos valstybę, minėti Vasario 16-ąją, į tribūną įlėkė A. Bumblauskas, išvadino tokios nuomonės reiškėjus provokatoriais, neatsakingais asmenimis. Kuo jis skiriasi nuo V. Ivanovo? Jei 1990 m. kovo 11-osios Aktas klaida, vadinasi, būtina ją ištaisyti.

Istoriniams tyrimams neturi būti tabu. Nieko nuostabaus, kad Rusijos istorikams Lietuvos okupacija – pozityvus veiksmas, bet kai taip mąsto Lietuvos pilietis ir siekia šį požiūrį įdiegti kitiems ir nesutinkantiems su tokiu požiūriu uždėti apynasrį, – visai kitas klausimas.

Pranešimas „Literatūrai ir menui“, 2014.01.24

YILWIUS
2009 02 16
K. S. S. S. S. S. S.

POST SCRIPTUM

Esu tikras, kad vokiečių filosofas Georgas Hegelis teisis sakydamas, kad kiekviena tauta turi vyriausybę, kurios ji verta. Daugelyje Afrikos šalių bandymas sukurti parlamentinę visuomenę patyrė krachą. Mūsų šalis ant ribos. Demokratija kai kam – laukimas kuo daugiau laidotuvių, per kurias galima gerai pasismaginti. Kas mąsto kitaip – žodžio ir veiksmyų laisvės priešas. Tuo tarpu demokratijos garantas – daugiapartinė sistema. Lietuva ją turi. Partijos, deja, pas mus gina ne tam tikrų socialinių sluoksnių interesus, o virsta draugų sambūriais, kurių tikslas – tenkinti ne dvasinius, o biologinius draugų poreikius. Ši iškreipta demokratijos forma ugdo stiprias autoritarizmo nuotaikas. Žmonės ilgisi tvirtos rankos, mano, kad ji gali išspręsti šalyje pritvinkusias problemas. Čia kalta ne vien daugiametė okupacija – neturime demokratinio valdymo patirties. Žmonės pagrįstai kritiškai žvelgia į partijas.

Mes nesukūrėme normalių politinių partijų. Kodėl? Neturiu vienareikšmio atsakymo. Partijos turi atstovauti atskirų grupių interesams – jos visuomenės veidrodys. Pas mus – napoleonukų veiklos arena. Žmogelis pasijunta napoleonuku ir savo gerbėjus buria į savo „partiją“, per ją siekia valdžios (būtų neblogai, jei vien tik jos). Partijos virto interesų klubais (pagal juos žmonės ir kuria bei buriasi į partijas – savotiškus „uabus“). Tikiu, ateis prablaivėjimo laikas, antraip nei tauta, nei valstybė neišgyvens. Man pagrįstai gali būti priekaištaujama: pats agituoji už partijas, o jokiai nepriklausai. Kodėl? Pabandyčiau atsakyti.

Esu įtikinęs, kad valstybės stiprumą lemia didžiulės socialinės atskirties nebuvimas. Šią nuostatą viešai pripažįsta socialdemokratai ir krikščionys demokratai, bet gavę valdžią nesistengia jos realizuoti, motyvuodami, kad neturi Seime daugumos. Bet dažno seimūno asmeniniai interesai nesutampa su partijos

deklaruojamais. Ir partijos tampa įkaitais (Tėvynės sąjunga-krikščionys demokratai – įvairaus plauko neoliberalų, o socialdemokratai – LLRA ir „darbiečių“). Lietuvoje dar neįprasta, kad partijos narys gali turėti kitokią nuomonę negu vadovas. Lieki nesuprastas.

Vytautas Sinkevičius nuo studijų baigimo 1981 m. teisės klausimais patarinėjo LTSR Aukščiausiajai Tarybai, kad jos priimti įstatymai atitiktų TSRS. Nematėme jo nei Sąjūdžio mitinguose, nei kitose dėl Nepriklausomybės vykusiose akcijose. Sugebėjo įtikinti V. Landsbergiui, kaip anksčiau Vytautui Astrauskui, ir šis liko senajame poste, vėliau sudarė sąlygas kilti karjeros laiptais. Tad ko stebėtis, kad visuose užkampiuose jis kvailina žmones, įtikinėdamas privalomu paklusnumu ES biurokratams. Visos žiurkės išlindo iš visų pakampių. Ir savo terpėse išaugino jaunikius, kuriems visai ir nereikia tos Lietuvos. Galima tyčiotis iš visų idealų. Juk mes – demokratinė šalis! Buvom! Kuo toliau, tuo labiau klimpstame į autoritarizmo liūną (juk buvusi santvarka jiems idealas, neatsitiktinai nei jų, nei jų tėvų nematėme „Baltijos kelyje“).

Skaudu. Pasijunti vienišas, dauguma vienminčių, su kuriais dalijaisi savo ateities planais, anapilyje. Aneksuotoje Lietuvoje nepriklausiau persekiojamiems, turėjusiems materialinių neprieklių asmenims. Bet kaip jaustis Baliui Gajauskui, Gintautui Iešmantui, Petruui Plumpai, Nijolei Sadūnaitei, Vytautui Skuodžiui, Antanui Terleckui ir kitiems čia neįvardytiems asmenims, savo gyvenimą paaukojusiems, kad Lietuva būtų nepriklausoma?

Dar skaudžiau, kai gyvenime netenki bet kokios atramos. Kovo 3 d. 7 val. paskambino iš Santariškių ligoninės, kad 5 val. mirė mano Žmona. Neįsivaizdavau nuostabesnės gyvenimo draugės, su kuria 57 metus praleidome drauge. Paprastai girdime, esą nėra namų be dūmų. Nebuvau geras vyras, neprilygau Jai. Už kokią nors išdaigą išgirdavau: o jeigu aš taip pasielgčiau? Nuostabesnės žmonos neįsivaizduoju. Iš galvos neišlenda

mintis, kad būtų geriau, jei būčiau tikintis – svajočiau, jog sutik-
siu Ją anam pasaulyje. O dabar?

Visuomet jausdavau užuovėją po įvairiausių vėjų ir skersvėjų. Ji džiaugėsi bet koku mano pasiekimu, lydėjo į visus mitingus ir susiėjimus. Visuomet liko šešėlyje. Ji pirmoji perskaitydavo mano rašinius, ištaisydavo korektūros klaidas. Jaučiau, kad ir aš Jai rei-
kalingas. Ir staiga viso to netekau. Gyvenimas tampa betikslis. Idealai, kurių siekta, pasirodo beverčiai, dėl pinigų daugelis pasi-
rengę viskam. Negi Tauta taip nusigyveno?

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

A

Abišala Aleksandras 155, 156
 Adamkus Valdas 126, 127, 185, 247
 Adiklytė Aušra 24
 Adomaitis R. 110
 Afanasjevas Jurijus 112
 Albrechtas D. 128
 Albrechtas Ditmaras 127, 152, 225
 Aleksa-Angarietis Zigmas 81
 Aleksandravičius Egidijus 248
 Andreas 166
 Antanaitis Vaidotas 115, 116, 124, 193, 242, 293
 Antanavičius Kazimieras 124, 159, 189
 Anušauskas Arvydas 25
 Anužis Bernardas 108
 Ardzimba Vladislavas 121, 122
 Arlauskas Lionginas 160
 Astrauskas Rimas 89
 Astrauskas Vytautas 118, 290
 Augustinas, šv. 68, 233
 Averincevas Sergejus 121, 122
 Avižienis Algirdas 241, 244, 246

B

Babičėvas Vladimiras 92, 93
 Babonaitė Dalia 14
 Balsys A. 54, 56, 70

Baltrūnas V. 133
 Baltrūnas Valerijonas 37, 105
 Barkauskas Antanas 65, 68
 Baršauskas 144
 Barysaitė Džoja Gunda 247
 Barzdaitis J. 39, 58
 Barzdaitis Juozas 29
 Basanavičius J. 208, 222
 Basanavičius Jonas 218, 229, 231
 Batoras Steponas 240
 Bautrėnas S. 69
 Ben-Ami Naomi 168
 Bendinskas Aleksandras 228
 Berija Lavrentijus 33
 Beriozovas V. 150
 Beržinskas A. 61, 69
 Bičkauskas Egidijus 115, 117, 139, 145, 192
 Bieliauskas Alfonsas 28
 Bieliniene Janina 159
 Bielinis J. 227
 Bielinis Jonas 34, 53, 210, 219
 Biliūnas Jonas 74, 211
 Bjornsonas S. A. 198
 Blusas Danielis 169
 Bobelis Kazys 125, 127, 170
 Bogomolovas Aleksejus 55, 64
 Bogušis Vytautas 59, 77, 80, 224
 Brantas W. 153
 Brasiškis S. 57

- Brazauskas Algirdas 92, 93, 96, 99, 100, 103–107, 109, 115, 119, 123, 132, 134, 137, 141, 143–147, 149, 150, 152, 153, 165, 166, 168, 172, 176, 182, 206, 208, 253, 264, 278
- Brazauskas Gerardas 14, 93
- Brežnevas Leonidas 34, 38, 71, 98, 136, 138, 184, 203, 211
- Brodavskis A. 261
- Brodavskis Anicetas 110
- Brodovskis Leonas 183
- Broga Linas 185, 223
- Brogienė Roma 223
- Bubnys Vytautas 80
- Budrys R. 165
- Bulavaitė Rita 32
- Bulavas Juozas 31, 32, 54, 84, 97, 189, 210
- Bumblauskas Alfredas 45, 80, 287
- Buračas Antanas 82, 115, 125
- Burnys Zenonas 40
- Burokevičius Mykolas 9, 55, 147, 149, 215, 257
- Būtėnas J. 57
- Būtėnas Vladas 9, 173
- Butkevičius Audrius 161
- Butrimienė Kristina 182
- Bytautas Ramūnas 39, 283
- C**
- Caplinas Stanislavas 256
- Chalik Klara 119
- Chruščiovas N. 23, 24, 32–34, 106, 209
- Ciceronas 53
- Cimoševičius Vladimiežas 44
- Č**
- Čekuolis A. 124, 252
- Čepaitis Virgilijus 125, 156, 162, 227, 252, 255
- Čeplevičiūtė Valentina 180, 122
- Černyševskis N. 36, 38
- Česnavičius 80
- Čiurlionis M. K. 42, 194, 222, 252
- D**
- Dalevskiai 202
- Dambrauskaitė-Brogienė Roma 223
- Dambrauskas Liudas 155, 189, 228
- Daukantas Simonas 43, 202, 218, 231, 287
- Daukša K. 57
- Degėsys Liutauras 40
- Dekanozovas Vladimiras 21
- Demskis Kęstutis 39, 66
- Dewey J. 275
- Dobrovolskis (Tėvas Stanislavas) 228, 236
- Doga Eugenijus 112, 113
- Domanskis Arvydas 141, 143, 172
- Donelaitis Kristijonas 42, 231
- Dubčekas Aleksandras 186, 256
- Dundulis Bronius 39, 287

- Dvarionaitė Margarita 30
 Džafarovas Vagiras 113
- E**
 Eismuntas E. 118, 148, 160, 253, 265
 Engelsas F. 35–37, 55, 234
- F**
 Falkenhahnas Viktoras 128
 Frolovas Ivanas 85, 86
- G**
 Gagilienė Janina 107, 134, 141, 143, 148, 149
 Gaidenka P. 64
 Gaidys A. 54, 56, 70
 Gaidys Povilas 17
 Gaigalaitė Elena 17
 Gajauskas Balys 158, 160, 290
 Geda Sigitas 111, 185
 Genzelienė (Gruodytė) Apolonija 26, 27, 223
 Genzelis Bronislovas 3, 59, 60, 103, 115, 129, 160, 161, 189, 233
 Gercenas A. 36
 Geremekas Bronislavas 44, 183
 Germanas Vaclovas 95, 96
 Gertrūda, šv. 204
 Girdzijauskas Juozas 223
 Girdzijauskienė Audronė 82
 Girnius Juozas 160
 Glempas Jozefas 172
 Gobis V. 142
 Gobis Vladas 84
 Gomulka V. 24
- Gorbačiovas Michailas
 Sergejevičius 33, 74, 80, 85–89, 91, 93, 98–100, 103, 105, 114, 118–121, 123, 130, 131, 134–138, 142, 146, 148, 149, 160, 172, 178, 196, 205, 206, 208, 225, 251
 Gorbunovas A. 132, 263
 Grabovska Danuta 183
 Grakauskas E. 162
 Greičius Artūras 89
 Greimas Algirdas Julius 70, 71, 160, 178
 Grigas Romualdas 24
 Grigonis 15
 Grigonis Jonas 15, 61, 84
 Grinevičiūtė Rūta 90
 Griška A. 61, 62
 Grižas R. 199
 Gromyka A. 136
 Grušas Bronius 39
 Grybauskaitė Dalia 259, 263
 Gučas Alfonsas 29
 Gučius Adolfas 65
 Gudaitis Romas 13, 115, 133, 134, 148, 149
 Gureckas J. 134
 Gylys 16
 Gylys Povilas 167
- H**
 Hanibalas 193
 Hannibalssonai 191, 193, 195, 196, 199

- Hannibalssonas Arnoras 19, 24, 160, 189, 191, 193–196, 198, 199
Hannibalssonas Jonas Baldvinas (Hannibalsson Jon Baldvin) 193, 194, 196–198
Hansenas Haris 24
Hegelis Georgas 289
Herodotas 267
Hitleris 129, 180
Husakas Gustavas 186, 256
- I**
- Iešmantas Gintautas 290
Ivanas Žiaurusis 190
Ivanovas V. 287
Ivinskis Z. 287
- J**
- Jablonskis K. 287
Jakovlevas A. 138
Jakovlevas Aleksandras 91
Jakučionis Povilas 176
Jamesas W. 275
Janauskas Pranas 248
Janavičius Liudvikas 202
Jankauskas Algimantas 40
Janulaitis A. 287
Janulis Vytautas 15, 16, 76, 77, 98
Jarašiūnas Egidijus 157
Jaskelevičius Kęstutis 173
Jazovas Dmitrijus 117
Jekaterina II 190
Jelcinas Borisas 112, 178, 180
Jermalavičius 257
Jeruzelskis Wojciechas 184
Joffè M. 60, 61
Jogaila 44, 175
Jonas Paulius II 172, 261, 284
Jonelis Akimas 31
Jonynas Antanas 39
Junelis Evaldas 15
Juozaitis Arvydas 40, 72, 81, 82, 97, 106, 107, 126, 127, 159, 264
Jurgelis Jurgis 151, 254
Jurginis Juozas 39, 57, 80, 201, 276, 287
Jurgutis Vladas 41
Jurša J. 57
Juršėnas Česlovas 169, 170, 185, 186
Juršėnas Nikodemus 40
Juškevičius Henrikas 178
Juzeliūnas Julius 97, 189
- K**
- Kadaras J. 186
Kafarova Elmira 113, 150
Kalendraitė R. 104
Kaminskas Vytautas 244, 246
Kamui Albert'as 99
Kant Immanuel 129
Kantas I. 128
Karalius Algirdas 143
Kardamavičius V. 134
Kariakinas Jurijus 121, 122, 138
Karoblis Antanas 5, 90, 213–215, 241, 243

- Karosas Justinas 62, 71, 173, 174, 176, 181, 257
- Karsavinas Levas 58, 59, 233, 236
- Kašėta Adolfas 15
- Kaunas Domas 44
- Kaušpėdas Algirdas 90
- Kauzonas Ferdinandas 34, 37
- Každailis 178
- Kazlauskas Jonas 58
- Kilius Jonas 128, 152, 225
- Kirkilas Gediminas 182
- Kitkauskas Napoleonas 204, 276
- Klein Ljan 128
- Klumbys Egidijus 119, 136
- Klumbys V. 88
- Klumbys Voldemaras 77
- Kohlis H. 172, 284
- Komarovskis Bronislovas 261
- Konfucijus 267
- Kosolapovas Ričardas 69
- Kostkevičius Gediminas 90
- Kostkevičiūtė Irena 30, 37–39, 59, 98, 124, 165, 211, 220, 222, 223, 227, 228
- Kriučkovas Vladimiras 100
- Kriugeris Andreas 124, 293
- Krupavičius M. 260
- Ksenofontas 270
- Kubiliai 226
- Kubilius Andrius 173, 208, 264, 265, 269
- Kubilius J. 33, 38, 84
- Kubilius Jonas 28, 43, 63, 214, 242
- Kubilius Vytautas 174, 223, 226, 227
- Kudaba Česlovas 78, 159
- Kudarauskas Sigitas 115
- Kudirka 95
- Kudirka Vincas 42, 218, 229, 263, 284
- Kulakauskas Antanas 248
- Kunčinas A. 71
- Kupliauskienė Jūratė 108, 111, 115, 117
- Kurauskas Henrikas 173
- Kūris E. 272
- Kuronis Jacekas 44, 172, 183
- Kuzmickai 46
- Kuzmickas Bronislovas 61, 71, 192, 199
- Kvasnevskaja Jolanta 183
- Kvasnevskis Aleksandras 175
- L**
- Landsbergis Vytautas 86, 100, 110, 111, 126, 133, 138, 155–157, 162, 163, 172–174, 177, 185, 192, 195, 252, 253, 255, 258, 260, 290
- Lapinskas Kęstutis 157
- Laurinavičius Č. 284
- Laurinkus M. 192
- Laurinskas Leonas 89
- Lazauskas J. 70
- Lazutka Stasys 31, 32, 34, 210, 211, 219, 220

- Lazutka V. 54, 70
 Lebedys Jurgis 29, 219, 220–222
 Ledas Ipolitas 29, 39, 58, 60, 62
 Lelevelis J. 223
 Leninas 30, 36, 53, 56, 72, 107,
 141, 142, 203, 277
 Lenkauskienė Milda 127
 Leonavičius Bronius 81
 Liekis Šarūnas 45
 Ligačiovas Jegoras 100, 114, 130,
 138
 Lippmaa Endelis 112
 Lisauskas S. 91, 96
 Lozoraitis Stasys 126, 127
 Lozuraitis A. 61, 62, 71, 181
 Lubys B. 165, 166
 Lukjanovas Anatolijus 110
 Lukšaitė Ingė 13, 39, 97, 201, 211,
 222
 Lukšas Gytis 170
 Lukšienė Meilė 5, 97, 210–212,
 219–221, 223, 227, 228, 264
M
 Mačernius Z. 134
 Maci-chua 31
 Mačiulis Jonas 40
 Mackevičius Antanas 234
 Mackonis Rapolas 41
 Mackonytė Birutė 39, 41
 Maironis 42, 220, 221, 231
 Majoras Federikas 178, 181, 302
 Majus Karlas 52
 Maleter Pal 25, 186
 Malevskis Simonas 43
 Malinovskis Rodionas 33
 Mamardašvilis G. 61
 Mamedovas Mustafa 151
 Mamedovas Š. 20
 Mamedovas Suleimanas 113
 Manas Tomas 78, 127
 Marcinkevičienė Rūta 248
 Marcinkevičius 217
 Marcinkevičius Justinas 5, 30, 108,
 110, 212, 216–218, 231
 Marčiulionis Šarūnas 81
 Marksas K. 35, 36, 55, 234
 Martinaitienė Gražina 93
 Martinaitis Marcelijus 5, 30, 97,
 98, 124, 185, 222, 223, 231, 232
 Matlockas F. 193
 Matlockas Jackas (Matlock J.) 125,
 126
 Matsihua Lin 19
 Matulis Juozas 55
 Matuzas Vitas 269
 Mažiulis Vytautas 122
 Mazovieckis T. 45
 Mazovieckis Tadeušas (Mazo-
 wieckis Tadeusz) 44, 172
 Mažvydas Martynas 218, 231
 Medalinskas Alvydas 82, 83,
 185
 Medišauskienė Z. 285
 Medvedevas Nikolajus 112, 115,
 117, 123, 139
 Medvedevas Rojus 129, 138

- Merkys Vytautas 5, 39, 102,
 200–209, 287
 Mertinienė Laima 93
 Meškauskas Eugenijus 28, 32,
 54–56, 70, 71
 Michnikas Adamas 44, 183
 Mickevičius Adomas 79, 80, 91
 Mickis Algimantas 242
 Mikelaitis Gediminas 29
 Miknys R. 285
 Mikučiauskas 152
 Mikučiauskas Vladislovas 86
 Mikulėnaitė Ema 159
 Mikutavičius Ričardas 228
 Milašius O. 7
 Milošas Česlovas 45
 Minkevičius Jokūbas 61, 62, 65,
 68, 71, 85, 189
 Misevičienė Joana 242
 Mitrochinas L. 64
 Mitropolskis K. 32
 Moleteris Palas 25, 186
 Molotovas 79, 91, 129, 135,
 138
 Motiejūnas Albinas 15
 Motieka Kazimieras 108, 115,
 126, 146, 151
 Murauskas 15
 Murauskas Petras 15
 Mykolaitis-Putinas Vincas 38, 59,
 222, 223
N
 Nady Imre 186
 Nasvytis Algimantas 99, 161
 Navrotas Stepanas 184
 Nedzinskienė Birutė 161
 Nekrošius Juozas 173
 Nekrošius Steponas 95
 Nesavas Antanas 29
 Nietzsche F. 153
 Nikalojus II 60, 224
 Noreika Laimonas 30
O
 Ochmanskis J. 62
 Olekas Juozas 115
 Olekas Ramutis 133
 Ozermanas Teodoras 55
 Ozolas Romualdas 13, 29, 39, 40,
 46, 60, 66, 70, 71, 76, 77, 79, 82, 83,
 88–90, 92, 97, 99, 108, 110, 124,
 146, 148, 149, 151, 156, 191, 192,
 198, 223, 247, 252
P
 Paksas Rolandas 157, 271
 Paleckis Justas 125, 133, 134, 149,
 150
 Pašukevičiūtė (Baranova) Jūratė
 40
 Patackas A. 9, 13
 Patackas Gintaras 185
 Paulauskas Artūras 185
 Paulauskas Kalistas 194
 Paulikaitė Genovaitė 108
 Paulius, apaštalas 35
 Pavilionis Rolandas 40, 263
 Pečeliūnas Povilas 155

- Pečiūra Petras 40
 Perekopskienė Jadvyga 17
 Petkevičius V. 86
 Petkevičius Vytautas 26
 Petkevičiūtė (Lomanienė) Nijolė 40
 Petkus Viktoras 76, 97
 Petras I 190, 261
 Petrauskienė Milda 182
 Petronis Antanas 108
 Petrovas J. 64
 Pilsudskis J. 45, 261
 Platonas 7, 18, 270
 Plumpa Petras 290
 Popovas Gavrilas 112
 Poškus Adolfas 27
 Povilionis Vidmantas 241
 Požėla Juras 92, 93, 133
 Požėla Karolis 41
 Pranckus Antanas 15
 Primakovas Eugenijus 122
 Prokofjevas Sergejus 255
 Prunskienė Kazimiera 82, 92, 110, 111, 115, 124, 255
 Pumputis Alvydas 167
 Purchla Jackas 44
 Puteikis Naglis 79
 Putinaitė N. 45
 Putinas V. 81, 180, 190
- R**
- Rabačiauskaitė Aurelija 211
 Radžvilas Vytautas 40, 72
 Rajeckas R. 82
 Rasimavičius Narcizas 108, 157
 Rasputinas Valentinas 149
 Raudeliūnai 16
 Raudeliūnas Vytautas 16
 Razma Saulius 30
 Remeikis Tomas 126, 127, 175, 176
 Repšys J. 61, 62, 65, 71
 Repšys Jonas 29, 58, 65
 Ribentropas 79, 91, 129, 135, 138
 Rickevičiūtė Kristina 29, 30, 39, 58, 84
 Rimkevičius V. 193
 Riuitelis Arnoldas 100, 132
 Rodionovas 119, 136
 Rodionovas Igoris 118
 Romeris Mykolas 167
 Rorty Richardas 178
 Rubavičius Vytautas 40
 Runkevičius Benediktas 17
 Rutkutė (Bieliauskienė) M. 28
 Rutkutė Marytė 17, 18, 53
 Rutsoo 40
 Ruzgys Aurimas 27
 Rybelis Antanas 29, 66, 70
- S**
- Sacharovas Andrejus 112, 129
 Sacharukas A. 271
 Sadūnaitė Nijolė 76, 80, 290
 Sakadolskis Romas 126
 Sakalas Aloyzas 96, 165
 Sakalauskas Vytautas 205
 Saldukas Linas 245

- Sandreti Alberto 129
 Saudargas Algirdas 158
 Sauka Donatas 211
 Semionkinas Nikolajus 59
 Sezemanas Vasilijus 28, 53, 56, 57, 60
 Sian-po Van 31
 Sidaravičius Kazimieras 55, 57
 Sierakauskas Z. 38
 Sikorskis R. 285
 Simutis Liudvikas 76
 Sina Ibn 68, 69, 70
 Sinkevičius Vytautas 290
 Skaisgiris R. 54, 56, 62
 Skersytė Jūratė 159
 Skritulskas Antanas 108
 Skučas Artūras 96
 Skuodis Vytautas 9, 76, 77, 126, 290
 Slavėnas Paulius 37, 57, 189
 Smailys Alfredas 241, 242
 Smetona Antanas 41, 60, 156, 224, 259
 Smirnovas A. 63
 Sniečkus Antanas 26, 32, 33, 63, 210, 259
 Snieguras Mirča 150
 Sokratas 7, 18, 270, 272
 Solovjovas E. 64
 Sondeckis Saulius 264
 Songaila Gintaras 83
 Songaila Rimgaudas 87, 88, 89, 91, 92, 93–96, 106
 Sprindis Adolfas 211
 Stalinas 23, 51, 55, 98, 120, 129, 140, 190, 210, 265, 272, 273, 277
 Stanevičiai 63
 Stankevičius A. 134
 Stankevičius Č. 156
 Stankevičius Mindaugas 166
 Stasiukas Aleksandras 31
 Stasiukynas Algimantas 175
 Stasiulevičius Aloyzas 39
 Statulevičius Vytautas 110, 241
 Steponavičius A. 54, 70, 71
 Steponavičius Albertas 14, 39
 Stoma Saulius 159, 174, 227
 Stoškus Krescencijus 29, 39
 Stunguryš S. 9
 Sudavičius Bronius 30, 39, 79, 84
 Suslovas M. 32, 64, 136
 Sutkus Antanas 180
 Svarinskas Alfonsas 5, 9, 13, 59, 76, 233–236
 Svoboda Jozefas 31
 Svoboda Liudvikas 184
- Š**
- Šadreika Valerijonas 233
 Šalčius Matas 7
 Šalkauskienė Julija 60, 223, 224
 Šalkauskis Julijus 60, 223
 Šalkauskis Stasys 59, 90, 223, 224
 Šaltenis Saulius 177
 Šapoka A. 287
 Šarka Vytautas 108
 Šaronovas Vladimiras 235, 236

- Ščipanovas Ivanas 64
 Šepetyš Lionginas 69, 86, 99, 100, 105, 142, 144, 145
 Ševčenka Tarasas 38, 48, 49
 Šiaulienė Irena 168
 Šimkūnai 59
 Šimkūnas Vladas 59, 233, 236
 Škurinovas Pavelas 63, 64
 Šleževičius Adolfas 166, 167, 172–177, 181, 182, 260
 Šličytė Zita 157
 Šliogeris Arvydas 82
 Šliūpas Jonas 21, 31, 55, 220, 234
 Šnipas Leonas 62
 Šniukas Domas 173, 174
 Švedas Vladislavas 149
- T**
 Talandis Šarūnas 89
 Taraila Rytis 174
 Tarmakas Martas 82
 Tatarė Antanas 234
 Tautavičius Adolfas 204
 Tchagapsojevas Anatolijus 19, 48
 Telksnys Laimutis 181
 Terleckas Antanas 8, 9, 13, 76, 77–80, 89, 91, 94–97, 125, 290
 Tevzadzė 47
 Tichonovičius Ivanas 110, 261
 Titmonas Alfredas 78
 Tokačius Imre 23, 24, 25
 Tomas Akviniėtis, šv. 68, 233
 Tomaševskis Voldemaras 262
- Tome Indrekas 100
 Tornau Jurgis 222
 Trakymas Antanas 227
 Tumelis Juozas 66
 Tyla Antanas 39, 201, 246, 276, 287
- U**
 Uoka Kazimieras 115, 117, 118, 123
 Uspaskichas Viktoras 278
- V**
 Vagnorius Gediminas 161, 177
 Vaišvila Zigmas 108, 167
 Vaitiekūnas Petras 83
 Vaitkevičius Bronius 39
 Vaitkūnas Gytis 19, 24, 194
 Vaitkus Juozas 69, 254
 Valančius Motiejus 76, 202, 218, 234, 287
 Valatkaitė Vida 40
 Valensa L. 284
 Valjas Vaino 99, 100
 Varanauskas Adolfas 15, 17
 Varanauskas Povilas 90
 Varenikovas V. 135, 136, 137, 148, 152
 Vasiliauskas Kazimieras 228
 Vasiliauskas Valdas 181
 Vaškėlis Bronius 246
 Vėbra Rimantas 220
 Venckienė Neringa 269
 Verseckas Jonas 155
 Vijūkas-Kojelavičius A. 287

- Vileikis Anatolijus 205
 Vilemas Jurgis 214, 242–244, 246
 Vilkas Eduardas 82, 115
 Vinciūnas Vytautas 29, 39
 Višinskis Andrejus 273
 Višinskis P. 223
 Visockas A. 135, 137
 Voldemaras Augustinas 41
 Volskis Arkadijus 120, 121
 Vydackis (Widackis) Janas 175
 Vydūnas 128
 Vykė-Freiberga Vaira 185
 Vyrozumskis J. 284
 Vyšniauskas Bronius 277
 Vyšniauskas Vytautas 90
- Z**
- Zaborskaitė Vanda 59, 211, 219–230
 Zabulis H. 61
 Zaksas I. 54, 70
 Zaleckas Kęstutis 93, 115
 Zalyginas Sergejus 149
 Zaragoza Federikas Majoras 181
 Zimanas G. 54, 56, 60, 61, 68, 69, 71
 Zuokas A. 177
- Ž**
- Žakaitienė Roma 264
 Ždanovas Andrejus 55
 Žebriūnas V. 92
 Želigowskis L. 261, 284, 285
 Žemaitė Julija 21, 229
 Žilinskas Albertas 90, 155, 158, 228
 Žilinskas G. 28
 Žilinskas Gerardas 17
 Žirinovskis V. 261
 Žitkus Antanas 15
 Žiugžda Juozas 21, 36, 38, 63, 78, 200, 201
 Žukauskas A. 68
- Карсавин Лев Платонович 235
 Шаронов Владимир 235
 Эйсмунтас Э. 151, 265

Genzelis, Bronislovas

Ge252 Politikos laisvamano užrašai: sovietmetis, Sąjūdis, nūdienu : [straipsnių rinkinys] / Bronislovas Genzelis. – Vilnius : Versmė, 2016. – 304 p. : iliustr. Asmenvardžių r-klė: p. 292. – Tiražas 500 egz. ISBN 978-609-8148-42-8

Žinomas Lietuvos intelektualas, filosofas, politinis bei visuomenės veikėjas, Kovo 11-osios Akto signataras, humanitarinių mokslų habilituotas daktaras, profesorius Bronislovas Genzelis savo atsiminimų ir apmąstymų knygoje „Politikos laisvamano užrašai: sovietmetis, Sąjūdis, nūdienu“ aprėpia bemaž viso sąmoningo gyvenimo laikotarpį – nuo ankstyvosios jaunystės atsiminimuose įsirežusio brutalaus, kruvino ir neteisingo pokario iki šių dienų. Knygoje publikuojami anksčiau įvairiuose periodiniuose leidiniuose skelbti straipsniai, nelauktai atskleidžiantys mažai žinomus didžiosios politikos užkuliusius, netikėtai keičiantys žinomų politikų ir visuomenės veikėjų portretus, taip pat autoriaus įvairiomis progomis sakytos kalbos, nauji niekur anksčiau neskelbti tekstai, apibendrinimai. Autorius „nevynioja į vatą“, vedamas įgimto teisingumo siekio jausmo autentiškai ir nepagražintai perteikia bei vertina jam žinomus istorijos faktus.

UDK 329.7(474.5)(091)

Bronislovas Genzelis

Politikos laisvamano užrašai: sovietmetis, Sąjūdis, nūdienu

Redaktorės Auksė Gasperavičienė, Rasa Kašėtienė

Atsakingoji redaktorė Sonata Jonušaitė

Dailininkė ir maketuotoja Ona Liugailienė

Šaržai Kęstučio Kazimiero Šiaulyčio

Išleido VšĮ „Versmės“ leidykla

Spaudai parengta 2016 11 03

Spausdino UAB Standartų spaustuvė

Žinomas Lietuvos intelektualas, filosofas, politinis bei visuomenės veikėjas, Kovo 11-osios Akto signataras, humanitarinių mokslų habilituotas daktaras, profesorius **Bronislovas Genzelis** savo atsiminimų ir apmąstymų knygoje „Politikos laisvamano užrašai: sovietmetis, Sąjūdis, nūdienu“ aprėpia bemaž viso sąmoningo gyvenimo laikotarpį – nuo ankstyvosios jaunystės atsiminimuose įsirėžusio brutalaus, kruvino ir neteisingo pokario iki šių dienų. Knygoje publikuojami anksčiau įvairiuose periodiniuose leidiniuose skelbti straipsniai, nelauktai atskleidžiantys mažai žinomus didžiosios politikos užkulius, netikėtai keičiantys žinomų politikų ir visuomenės veikėjų portretus, taip pat autoriaus įvairiomis progomis sakytos kalbos, nauji niekur anksčiau neskelbti tekstai, apibendrinimai. Autorius „nevynioja į vatą“, vedamas įgimto teisingumo siekio jausmo autentiškai ir nepagražintai perteikia bei vertina jam žinomus istorijos faktus ir detales, kitų žmonių poelgius ir pasisakymus.

Knygoje pateikiama asmenvardžių rodyklė padės skaitytojui greitai susirasti puslapius, kuriuose aprašomi įvykiai, susiję su juos dominančiais žmonėmis.